

SUETONIUS

CAESAROK ÉLETE

TIZENKÉT ÉLETRAJZ

FORDÍTOTTA: KIS FERENCNÉ

A VERSBETÉTEKET FORDÍTOTTA: TERÉNYI ISTVÁN

TARTALOM

ELSŐ KÖNYV

JULIUS CAESAR

i. e. 100-44

MÁSODIK KÖNYV

AUGUSTUS OCTAVIANUS

i. e. 27 - i. sz. 14

HARMADIK KÖNYV

TIBERIUS

14-37

NEGYEDIK KÖNYV

CALIGULA

37-41

ÖTÖDIK KÖNYV

CLAUDIUS

41-54

HATODIK KÖNYV

NERO

54-68

HETEDIK KÖNYV

GALBA

68-69

OTHO

69

VITELLIUS

69

NYOLCADIK KÖNYV

VESPASIANUS

69-79

TITUS

79-81

DOMITIANUS

81-96

ELSŐ KÖNYV

JULIUS CAESAR

i. e. 100-44

1. ...Tizenhat esztendő sem volt, mikor apját elvesztette; a következő évben Juppiter papjává jelölték, és elhagyván lovagrendű családból származó, de igen gazdag feleségét, Cossutiát, akit még gyermekkorában eljegyzett, feleségül vette Cinna, négyszeres consul leányát, Corneliát; tőle született leánygyermek, Julia. Sulla, a dictator, semmiképpen sem tudta rábírní, hogy Corneliától is elváljon. Büntetésből megfosztották papi méltóságától, elvették felesége hozományát, családi örökségeit, és ráfogták, hogy Sulla ellenségeinek pártjához tartozik. El kellett tűnnie Rómából. Helyzetét a negyednapos láz is nehezítette, mégis változtatnia kellett rejtékelyét éjszakáról éjszakára, és jó pénzért kénytelen volt megváltani magát a felkutatására küldött nyomozóktól. Rokonsága-sógorsága, a Vesta-szüzek, Mamercus Aemilius és Aurelius Cotta közbenjárására végezetül kegyelmet kapott. Annyi bizonyos, hogy Sulla, aki bizalmas barátai, jeles férfiak kérésének hosszú ideig ellenállt, végül mégis engedett kitaró ostromuknak, és - isteni sugallatra vagy más indítékból - kijelentette: teljesedjék óhajuk, ám tudják meg, hogy akinek megmentését annyira szívükön viselik, vesztét okozza egykor annak az arisztokrata pártnak, melyet ők mindannyian védelmeznek; mert Caesarban nem is *egy* Marius lakozik.

2. Caesar először Asiában, Marcus Thermus praetor főhadiszállásán teljesített katonai szolgálatot; parancsnoka elküldte Bithyniába, hogy hozza el a hajóhadat. Ez alkalommal soká vesztegelt Nicomedesnél; járta is a szóbeszéd, hogy a király fajtalankodásra csábította; a hírt csak megerősítette, hogy néhány nap múlva új ürüggyel ismét útra kelt Bithyniába, hogy ott egyik szabadosa és cliense számára valami tartozást kell behajtania. Később jobb hírnevet szerzett magának, sőt Mytilene ostromakor Thermus a corona civicát adományozta neki.

3. Katonáskodott - de csak rövid ideig - Servilius Isauricus alatt is Ciliciában. Mikor ugyanis hírét vette Sulla halálának, a Marcus Lepidus szervezte zavargásban reménykedve hamar visszatért Rómába. Lepidusszal azonban, noha az igen jó feltételekkel kecsegtette, mégsem lépett szövetségre, mert nem bízott a tehetségében, de a helyzet alakulásában sem, ami nem volt olyan kedvező, mint remélte.

4. Egyébként - miután a zavargás elült - zsarolás címén megvádolta Cornelius Dolabella volt consult, aki pedig már diadalmenetet is tartott; a vádlottat azonban felmentették, mire Caesar elhatározta, hogy Rhodus szigetére utazik a felé áradó gyűlölködés elől, de azért is, hogy a szónoklás leghíresebb tanítómesterének, Apollonius Molónak előadásait békében és nyugalomban hallgathassa. A téli hónapokba nyúló utazás közben, Pharmacussa sziget közelében kalózok fogságába esett, és akárhogy is méltatlankodott, egyetlen orvos és két szolga kíséretében csaknem negyven napig fogva tartották. Társait és többi szolgáját Caesar ugyanis rögtön elküldte, hogy valahonnan váltságdíjat teremtsenek elő. S amint leszámolták az ötven talentumot, a kalózok partra tették őket, Caesar pedig haladéktalanul hajóhadat szervezett, és üldözésükre indult a tengeren; kézre kerítette őket, majd, amint fogságában annak idején tréfásan fenyegetőzött, kivégeztette a kalózokat. Mithridates ezalatt a szomszédos területeket dúlta fel. Caesar nem akart a szövetségesek megpróbáltatása idején tétlenkedni, s Rhodusról áthajózott Asiába, kiegészítő csapatokat szervezett, elűzte a király helytartóját a provinciából, s az ingadozó, bizonytalankodó városokat megtartotta Róma fennhatósága alatt.

5. Katonai tribunusként - ez volt első tisztsége, melyet Rómába visszatérve népszavazás útján elnyert - lelkesen támogatót minden törekvést a Sulla által megnyírbált tribunusi hatalom helyreállítására. Még felesége bátyjának, L. Cinnának, és másoknak is, akik vele együtt a

zavargások idején Lepidus pártjára álltak ugyan, de a consul megöletése után Sertoriushoz menekültek, a Plotius-féle törvényjavaslat alapján engedélyt szerzett, hogy Rómába visszatérhessenek - ebben az ügyben beszédet is mondott a népgyűlésen.

6. Quaestor volt, midőn a főrumi szószéken elmondta a szokásos halottdícsérő beszédet Juliáról, elhunyt nagynénjéről, valamint feleségéről, Corneliáról. Nagynénje dicséretében így emlékezik meg az idős hölgy és tulajdon apja családfájának két ágáról: „Julia néném nemzetsége anyai ágon királyoktól származik, apai ágon a halhatatlan istenekkel rokon. A Marcus Rexek ugyanis Ancus Marciustól származnak - anyám is ezt a nevet viselte; a Juliusok pedig Venustól, s a mi családunk ezek nemzetségéből való. Megvan hát ebben a nemzetségben a leghatalmasabb emberek, a királyok feddhetetlensége és a királyokat is hatalmukban tartó istenek szentsége.”

Cornelia halála után feleségül vette Pompeiát, Q. Pompeius leányát, L. Sulla unokáját; később azonban elvált tőle, mert az asszonyt házasságtöréssel gyanúsították; Publius Clodius ugyanis egy nyilvános vallási szertartás idején női ruhában behatolt hozzá; ezért a senatus szentségtörés címén vizsgálatot is indított a férfi ellen.

7. Quaestorként Külső-Hispaniát kapta tartományul. A praetor rendeletéből igazságszolgáltatási körútján Gadesbe érkezvén, Hercules temploma mellett megpillantotta Nagy Sándor szobrát és feljajdult, mondván, hogy unja már a semmittevést, hogy még nem vitt véghez nevezetes tettet, holott Nagy Sándor az ő korában már leigázta a földkerekséget; nyomban kierőszakolta elbocsáttatását, hogy visszatérhessen Rómába, és mielőbb minden kedvező alkalmat megragadhasson nagy tettek végrehajtásához. Másnap éjjel megzavarta őt egy álom (azt álmodta ugyanis, hogy tulajdon anyján erőszakot tett); az álomfejtők felcsigázták reménységét, mert látomását úgy magyarázták, hogy a világalom jövendőtett meg neki, hiszen álmában meggyalázott anyja nem más, mint a föld, mindnyájunk édesanyja.

8. Így hát idő előtt elhagyván Hispaniát, ellátogatott a latin tartományokba, melyek nagy harcot vívtak a római polgárjog elnyeréséért; Caesar bizonyára merész vállalkozásra ösztönözhetette volna a provinciák lakóit, ha a consulok - éppen ezért - vissza nem tartják egy időre a Cilicia ellen toborzott legiókat. De Caesar Rómában rövideken nagyobb tettek végrehajtásába kezdett.

9. Nem sokkal aedilisi hivatalának elfoglalása előtt meggyanúsították ugyanis, hogy Marcus Crassus volt consullal, továbbá Publius Sullával és L. Autroniusszal - mindkettőt elítélték consullá jelöltetésük után vesztegetésért - összeesküvést szőtt. Elhatározták, hogy a következő év elején megtámadják a senatust, és megölik azokat a senatorokat, kiknek személyében megegyeztek; Crassus átveszi a hatalmat, s mint dictator kinevezi Caesart a lovasság parancsnokává, s ha majd tetszésük szerint megváltoztatták az alkotmányt, ismét consuli rangra emelik Publius Sullát és L. Autroniust. Erről az összeesküvésről Tanusius Geminus is megemlékezik történelmi művében, Marcus Bibulus is Rendeleteiben, az idősebb C. Curio pedig beszédeiben. Mintha erre utalna Cicero is Axiushoz írott levelében, mondván, hogy Caesar már consulsága idején megerősítette egyeduralmát, hiszen arra törekedett mint aedilis is. Tanusius hozzáfűzi még, hogy Crassus - megbánásból-e vagy félelemből - nem jelent meg a kijelölt napon a gyilkosság végrehajtására, így aztán Caesar nem adta meg a jelt, melyet megegyezésük értelmében adnia kellett volna: márpedig abban állapotok meg, mondja Curio, hogy Caesar ledobja togáját a válláról. Ugyanez a Curio s vele együtt M. Actorius Naso arról tudósít, hogy Caesar titkos szövetségben állt még az ifjú Gnaeus Pisóval is, akinek soron kívül juttatták tartományul Külső-Hispaniát, mert ráterelődött a gyanú, hogy ő is tagja a római összeesküvésnek; abban állapotok meg egymással, hogy egyazon időpontban Piso a határon

túl, Caesar Rómában szervez forradalmi felkelést az ambronusok és transpadanusok támogatásával. Közös tervüket Piso halála hiúsította meg.

10. Aedilisi tisztsége idején nemcsak a Forumot, a Comitiumot és a basilicákat, hanem a Capitoliumot is ideiglenesen felépített oszlopcsarnokokkal ékesítette; ezek más célt nem is szolgáltak, mint hogy a felhalmozott rengeteg holmi között fényűzési tárgyainak egy csekély részét is bemutassa. Állatviadalokat és nyilvános játékokat nemcsak consultársával együtt rendezett, hanem különállóan is, ez volt az oka, hogy a közösen viselt költségekért is egyedül őt emlegették hálával; hivatali társa, Marcus Bibulus, nem is titkolta, hogy úgy járt ő, mint Pollux: miként az ikerpár templomát a Forumon mindenki csak Castor templomának hívja, úgy kettejük közös bőkezűségét is egyedül Caesarénak tekintik. Ráadásul Caesar gladiatori játékot is rendezett, igaz, hogy kevesebb vívópárral, mint tervezte; a mindenfelől felvásárolt hatalmas rabszolghad ugyanis rémületet keltett ellenfelei körében, ezért rendeletileg megállapították a gladiátorok számát, aminél több rabszolga-gladiatort senki sem tarthatott Rómában.

11. A nép kegyét megnyervén, néhány tribunus segítségével megkísérelte, hogy néphatározat útján Egyiptomot jelöltesse ki magának provinciául; a rendkívüli parancsnoki tisztség megszerzésére jó alkalom nyílt, mert az alexandriaiak elűzték királyukat, akit a senatus „szövetséges és barát” címmel tüntetett ki. Ezt az ügyet általában mindenki rosszallotta. A javaslatot már az arisztokrata párt ellenzése miatt sem sikerült elfogadtatni. Erre Caesar, hogy az arisztokraták tekintélyét viszonzásképpen mindenáron csorbítsa, visszaállította Caius Mariusnak a Jugurtha-féle háborúból meg a cimberok és teutonok ellen viselt hadjárataiból származó diadaljelvényeit, melyeket Sulla csak nemrégiben távolított el; kiterjesztette továbbá az orgyilkossági perek vizsgálati eljárásait olyan személyekre is, akik a Sulla-féle proscriptiók idején vérdíjat vettek fel római polgárok meggyilkolásáért az államkincstártól, holott a Cornelius-féle törvények ezeknek az embereknek kivételes helyzetet biztosítottak.

12. Felbérelt továbbá valakit, hogy vádolja meg hazaárulással G. Rabirius, pedig a senatus kiváltképpen az ő segítségével fékezte meg jó néhány évvel azelőtt Lucius Saturninust, a lázadó tribunust; a sors szeszélye éppen Caesart jelölte ki a vádlott bírójául, s ő oly szenvedélyesen ítélkezett, hogy a néphez fellebbező G. Rabiriusnak leginkább a bíró kérlelhetlensége vált hasznára.

13. Minthogy a provincia megszerzésének terve füstbe ment, a pontifex maximus tisztségét akarta mindenáron elnyerni, még hozzá pazarlóan szórva pénzét vesztegetésre; mikor reggel elindult a választási gyűlésre, s számot vetett adóssága összegével, azt mondta anyjának, aki búcsúzóul megcsókolta, hogy vagy főpapként tér haza, vagy sehogy. És valóban, két tekintélyes, nagy vetélytársát, akik mind korra, mind rangra jócskán fölötte álltak, oly módon győzte le, hogy ellenfelei tribusaiból egymaga több szavazatot kapott, mint két vetélytársa az összes tribusokból együttvéve.

14. Praetorrá választása után, mikor a Catilina-féle összeesküvés leleplezésekor az egész senatus halálbüntetést követelt a bűnrészesek fejére, egyedül ő javasolta, hogy különítsék el a bűnösöket egyenként, különböző tartományi fővárosokban, ott tartsák őket őrizetben, és kobozzák el vagyonukat. Sőt, a szigorúbb rendszabályokat követelő senatorokat ugyancsak megrémítette, újra meg újra rámutatva, mennyire meggyűlöli majd őket a római nép; ezért Decimus Silanus, a következő évre kinevezett consul, minthogy csakis megszégyenüléssel vonhatta vissza szavazatát, nem restellte azt magyarázattal enyhítve megmásítani - mintha az emberek keményebben értelmezték volna szavait, mint amilyenek ő szánta. És bizonyára érvényesült volna Caesar akarata - hiszen sok embert, többek között Cicero consul öccsét is megnyerte magának -, ha Marcus Cato beszéde az ingadozó senatori rendet véleményében

meg nem erősíti. De Caesar csak akadályozta az ügyet továbbra is. Végül egy csapat római lovag, aki fegyveres őrsgékként a senatusi üléstermet körülvette, a véleményéhez szenvedélyesen ragaszkodó Caesart halállal fenyegette; még kardot is rántottak, úgyhogy a mellette ülő senatorok mind elhúzódtak tőle, és néhányan alig-alig tudták őt testükkel vagy togájukkal fedezve megvédelmezni. Ekkor annyira megrémült, hogy nemcsak engedett álláspontjából, hanem az év hátralevő heteiben nem is mutatkozott többé a senatus-üléseken.

15. Praetori hivatalába lépése első napján javasolta, hogy a Capitolium újjáépítése ügyében a nép színe előtt vonják felelősségre Quintus Catulust, s egyúttal bízzák másra ezt a feladatot; minthogy azonban az arisztokrata párt összefogásával szemben nem érezte magát elég erősnek - látta is őket, amint nyomban az új consulok beiktatása után nagy számban és makacs ellenállásra készen hazafelé mentek -, visszavonta ezt a javaslatát.

16. Egyébként elszánt támogatója és védelmezője volt Caecilius Metellus néptribunusnak, mikor az hivatali tisztársai tiltakozásával szemben forradalmi törvényjavaslatot terjesztett elő, végül is senatusi határozattal mindkettőjüket felmentették hivatalos megbízatásuk alól. De még ezek után is volt bátorsága hivatalában maradni és bíraskodni, s csak mikor tudomására jutott, hogy fegyveres erőszakkal készülnek tevékenysége félbeszakítására, bocsátotta el lictorait, vetette le bíborszegélyű togáját, és menekült haza lakásába, hogy a megváltozott körülmények parancsa szerint visszavonuljon a közügyektől. Még a tömeget is lecsendesítette, mikor az két nappal később nagy zajongással támogatást ígért neki hivatala visszaszerzéséhez. Nem ezt várták volna tőle, és a senatus, mely éppen a csoportosulás miatt nagy sietve összeült, legtekintélyesebb tagjai útján mondott neki köszönetet, a Curiába idézte, és elismerő szavak kíséretében, az előbbi határozatot érvénytelenítve, újra hivatalába iktatta Caesart.

17. Csakhamar újból veszedelmes helyzetbe került; Novius Niger quaestor előtt Lucius Vettius Judex, a senatus előtt pedig Quintus Curius, az összeesküvők terveinek első leleplezője - aki szolgálataiért az államtól pénzjutalmat is kapott -, azt állította róla, hogy Catilina társai közé tartozik. Curius azt mondta, Catilinától tudja a dolgot, Vettius még azt is megígérte, hogy bemutatja a kézírásos levelet, melyet Caesar Catilinához intézett. Ezt már nem tűrhette Caesar, és erélyesen hivatkozott Cicero tanúvallomására, mely szerint önként adott át neki néhány adatot az összeesküvésről; el is érte, hogy Curiust nem jutalmazták meg; Vettiust pedig, miután ingóságait Caesar lefoglaltatta és elárvereztette, a népgyűlésen jól elverték, majdhogyan ízekre nem tépték a szószerk tövében, végül börtönbe zárták. Hasonlóképpen járt Novius, a quaestor is, amiért megengedte, hogy magasabb hivatali állású személy ellen panaszt tegyenek nála.

18. Mikor hivatalos éve praetori tiszttségében lejárt, és sorshúzás útján Külső-Hispania jutott neki tartományul, hitelezői nem akarták elengedni, de ő kezesek útján elhárította őket, és szokással-jogrenddel ellenkezve elutazott, mielőtt még a szükséges utasításokat megkapta volna a tartomány igazgatására; talán valami készülő peres eljárástól félt, vagy szövetségeseinek óhajtott szorongattatásukban mielőbb segítségére sietni. Helyreállítván a rendet a provinciában, hasonló sietséggel, utódját be sem várva távozott onnan is, hogy megtartsa diadalmenetét, és consulságra pályázzék. Minthogy azonban a választások időpontját már kitűzték, jelentkezését csak úgy vehették figyelembe, ha magánemberként érkezik a városba; de mert törekvését, hogy kivonja magát az érvényes törvények rendelkezései alól, sokan elleneztek, kénytelen-kelletlen lemondott a diadalmenetről, hogy a pályázók sorából ki ne zárják.

19. Két vetélytársa volt, Lucius Luceius és Marcus Bibulus. Minthogy Luceiusnak tekintélye kevés, pénze azonban sok volt, egyezséget kötött vele, hogy a maga vagyonából, de kettőjük nevében pénzt ígérjen a választók egyes osztályainak. Mikor ez a dolog kitudódott,

az arisztokraták nagyon megijedtek; attól tartottak, hogy ily tökéletesen egyetértő társ oldalán Caesar a legmagasabb tisztségben semmitől sem riad majd vissza. Rábírták hát Bibulust, ígérjen ő is ugyanakkora összeget, mint a másik jelölt, sőt, többen pénzt is adtak neki erre a célra, és még maga Cato sem vonta kétségbe, hogy az effajta vesztegetés a haza üdvét szolgálja.

Tehát Bibulusszal együtt választották consullá. És most az előkelők, ugyancsak félelemből, mindent elkövettek, hogy az újonnan választott consulokra olyan jelentéktelen tartományokat bízzanak, ahol csupán erdőségre és hegyi legelőkre kell gondot viselniük. Caesart ez a valóban nagy igazságtalanság készítette arra, hogy mindenféle szolgálattal megnyerje magának Gnaeus Pompeiust, akit igen sértett, hogy bár legyőzte Mithridates királyt, a senatorok csak vonakodva hagyták jóvá intézkedéseit. Caesar kibékítette Pompeiusszal Marcus Crassust is, aki pedig nagy viszálykodásban viselt közös consulságuk óta régi ellensége volt; szövetkezett mind a kettővel, hogy Rómában semmi ne történhessék, amit hármuk közül akár egy is nem akarna.

20. Hivatalba lépése után elsőként Caesar hozott rendeletet, hogy minden ügyet, melyet akár a senatusban, akár a nép színe előtt tárgyalnak, írásba foglalva tegyenek közzé. Életre keltette továbbá azt az ősi szokást, hogy amely hónapban nem gyakorolja a hatalmat, előtte egy törvényszolga járjon, a lictorok pedig mögötte. Mikor a földosztásról szóló törvényjavaslatát előterjesztette, consultársát, aki a javaslat ellen foglalt állást, fegyverrel üzte el a Forumról; az másnap a senatus előtt panaszt emelt, de nem akadt senki, aki effajta erőszakoskodás miatt szót emelni vagy akár csak véleményt nyilvánítani merészelt volna - holott ezt máskor sokkal kisebb jelentőségű dolgokban is megtették. Bibulus ettől annyira elkeseredett, hogy míg hivatali ideje le nem telt, otthonában tartózkodott, és csak írásban jelentette tiltakozását.

Attól fogva Caesar minden államügyet egyedül, a maga feje szerint intézett, és némely tréfacsináló, ha játékos kedvében tanúként aláírt valamit, az időpontot nem Caesar és Bibulus consulságának évével jelölte, hanem úgy, hogy „kelt Julius és Caesar consulsága alatt”, vagyis kétszeresen, mellékneven és családi neven is, egyedül őt nevezték meg. Nemsokára aztán széltében-hosszában ezt a kis verset idézték:

Nem Bibulus, Caesar volt minden tettnek a lelke:
Semmit nem tett az consuli éve alatt.

A Campus Stellanus, melyet őseink ünnepélyesen állami birtoknak nyilvánítottak, továbbá a campaniai szántóföldeket, melyeket az államnak fizetendő haszonbér ellenében a tulajdonosok birtokában meghagytak, sorshúzás mellőzésével osztotta fel húszezer három- vagy többgyermekes család között. Könnyített a bérlőkön, mikor a bérleti díj leszállítását kérték, elengedte nekik az összeg egyharmadát, de a nyilvánosság előtt megintette őket, hogy a bérlet megújításakor ne tegyenek többé ilyen szerénytelen ajánlatot. Más-más oldalról felmerült igényeket is kielégített, senki sem mondott neki ellent; ha valaki mégis tiltakozni próbált, arra ráijesztett. Marcus Catót, aki felszólalt ellene, lictorral vezettette ki a teremből, és börtönbe záratta. Lucius Lucullust, mert valahogy nyegle hangon feleselt vele, úgy megfélemlítette egy rágalmozási ügyel, hogy térden állva kért bocsánatot. Mikor Cicero egyik törvényszéki beszédében a közállapotok miatt siránkozott, Caesar a szónok halálos ellenségét, Publius Clodiust, aki már régóta hiába kísérletezett, hogy a patriciusi rendből a plebeiusok sorába kerüljön, még aznap délután, három óra körül átsegítette a plebeiusi rendbe. Később mindenféle vesztegetéssel rábírta Vettiust, hogy tegyen vallomást az ellenpárt tagjai ellen, hogy őt Pompeius meggyilkolására biztatták; Vettiust fel is vezették a szónokokra, s elkezdte az előre megállapított nevek felsorolását; mikor azonban egyik-másik név említése hatástalannak és

rosszindulatú gyanúsításnak bizonyult, Caesar úgy megrettent a meggondolatlan terv sikerétől, hogy állítólag méreggel tétette el láb alól a feljelentőt.

21. Ez idő tájt vette feleségül Calpurniát, a consuli tisztségben utódjául kiszemelt L. Piso leányát; Juliát, tulajdon leányát pedig Gnaeus Pompeiushoz adta feleségül, de előbb felbon-tatta eljegyzését Servilius Caepióval, pedig az jelentős segítséget nyújtott neki nemrégiben, mikor Bibulus ellen harcolt. Az új rokoni kapcsolatok létrejötte óta, ahogy régebben Crassust, most mindig Pompeiust szólította fel elsőnek a senatus ülésén, hogy mondja el véleményét; márpedig szokás szerint a véleménykérésnek az a sorrendje marad meg egész évben, melyet a consul január elsején elkezdett.

22. Most tehát apósa és veje támogatásával az összes tartományok közül a legelőnyösebbet, Galliát választotta magának, mert fekvése és egyéb viszonyai miatt alkalmasnak látta dicső tettek véghezvitelére. Kezdetben ugyan a Vatinius-féle törvény alapján csak az Alpokon inneni Galliát és Illyriát kapta meg, később az Alpokon túli, ún. „nagyhajú” Galliát is. A senatorok attól tartottak, ha ők megtagadják is tőle, majd megadja neki a nép. Caesarnak úgy fejébe szállt a dicsőség, hogy nem tudta magát türtőztetni, és néhány nap múlva az egész tanácsülés előtt kérkedve kijelentette, hogy hiába ellenkeztek, hiába jajgattak ellenfelei, csak elérte, amire vágyott, s ezentúl a fején táncol ő majd mindenkinek; aztán mikor erre valaki gúnyosan megjegyezte, hogy asszony legyen a talpán, akinek ilyesmi egykönnyen sikerül, Caesar mintegy elérte a célzást, így válaszolt: „Syriában is egy Semiramis uralkodott, Asia nagy részét meg az Amazonok tartották egykor hatalmukban.”

23. Mikor consuli megbízatása lejárt, a két praetor, Gaius Memmius és Lucius Domitius, rendkívüli vizsgálatot követelt ellene elmúlt évi hivatali ténykedései miatt. Caesar kérte a senatustól a vizsgálat lefolytatását, de miután a senatus nem látott neki a dolognak, és három napot hiábavaló szócsépléssel töltött, elutazott tartományába; erre quaestorát különféle vétségek címén nyomban perbe fogták. Majd Lucius Antistius néptribunus őt magát idézte törvény elé, de Caesar a tribunusok testületéhez fellebbezett, és elérte, hogy amíg szolgálati ügyben Rómától távol van, nem emelhetnek vádat ellene. Biztonsági okokból tehát minden-áron le kellett köteleznie a mindenkori tisztségviselőket, ennélfogva a hivatalra pályázók közül csak olyanokat támogatott és engedett tisztséghez jutni, akik megígérték neki, hogy távollétében is megvédik. Nem is habozott, hogy erről bárkitől esküt vagy írásbeli nyilatko-zatot vegyen.

24. De mikor Lucius Domitius, a consuljelölt, nyíltan fenyegetőzni kezdett, hogy amit praetorként nem tudott keresztülvinni, majd megteszi consuli minőségében és megfosztja hadseregétől, Caesar tartománya egyik városába, Lucába kérette Crassust és Pompeiust, és rábírta őket, hogy Domitius consulságának megghiúsítása érdekében pályázzanak másodszer is a consuli tisztségre, neki pedig további öt évre hosszabbítsák meg főparancsnoki megbíza-tását. Ebben bízva, az államköltségen szervezett legiókhoz más, a maga pénzén állított csapatokat is hozzácsatolt, sőt, egyet még az Alpokon túli gallok közül is toborzott; a csapatnak gall neve is volt (Alaudának vagyis pacsirtának hívták), Caesar római módra képezte ki és fegyverezte fel, majd a legio egész legénységének megadta a római polgárjogot. Ezután már semmiféle háborús alkalmat el nem szalasztott, még ha igazságtalan és veszedelmes volt is. Olykor szövetségeseket támadott meg, olykor ellenséges és vad népeket. Végül a senatus elhatározta, hogy bizottságot küld ki a galliai helyzet megvizsgálására. Volt, aki úgy vélte, Caesart ki kell szolgáltatni az ellenségnek. Minthogy azonban vállalkozásai mindig szerencsével jártak, mindenki másnál gyakrabban és hosszabb ideig tarthatott hálaadó ünnepeket.

25. Kilenc év alatt, míg a főhatalmat kézben tartotta, körülbelül ezek voltak főbb tettei: Egész Galliát - az erdős Pyrenaeusok, az Alpok és a Gebenna hegység, valamint a Rhenus és Rhodanus határolta hárommillió-hétszázézer római lépésnyi területet - a szövetséges és nagy érdemekben bővelkedő államok kivételével - római provinciává tette, és negyvenmillió sestertius évi adót vetett ki rá; ő volt az első római, aki hidat veretett a Rhenuson, úgy intézett támadást a folyó túlsó partján élő germánok ellen, és súlyos vereségeket mért rájuk; megtámadta az addig ismeretlen britannusokat is, és legyőzvéen őket, pénzt és túsokat csikart ki tőlük; ennyi eredményes vállalkozása között mindössze háromszor szenvedett kudarcot, nem többször: Britanniában a nagy vihar kis híján elpusztította hajóhadát, Galliában Gergovia mellett szétszórta egyik legióját, germán területen pedig törbe csalták és meggyilkolták két legatusát, Tituriust és Aurunculeiust.

26. Ez idő tájt vesztette el sorban egymás után az anyját, a leányát és nem sokkal később az unokáját is. Időközben Publius Clodius megöletése miatt fölbolydult Róma, s ezért a senatus úgy határozott, hogy Gnaeus Pompeius személyében csak egy consult választanak. Caesar erre megegyezett a néptribunusokkal, akik őt Pompeius consultársául kívánták jelölni, jobb, ha azt terjesztik jóváhagyásra a nép elé, hogy fővezéri megbízatásának közeli lejártával Rómától távol is pályázhasson másodszer a consulságra, és ne kelljen ezért alkalmatlan időben, a háború befejezése előtt tartományából visszatérnie. Alighogy ezt elérte, máris magasabb célok felé tört, és telve jó reménnyel, egyetlen alkalmat sem mulasztott el arra, hogy bőkezűség vagy egyéb szívesség árán, hivatalos minőségében vagy magánvagyonára révén mindenkit megnyerjen magának. Zsákmányrészesedéséből hozzáfogott egy forum felépítéséhez, annak csak a telke több mint százmillió sestertiusba került. A népnek leánya emlékére olyan látványosságot és lakomát ígért, amelyet még előtte senki. És mert az ünnepséget igen nagy várakozás előzte meg, noha az előkészítő munkát előzőleg mézárásokra bízta, végül mégis a maga cselésdésével végeztette el. Megbízást adott, hogy ismert gladiatorokat, bárhol küzdjenek is ellenséges érzületű nézők előtt, erőszakkal raboljanak el és őrizzenek meg az ő számára. A kardvívókat nem vívóteremben, nem vívómesterek útján képezte ki, hanem római lovagok házában; amint leveleiből kitűnik, a kardforgatás művészetében jártas senatorokat is megkérte, vállalják el egyik-másik gladiator betanítását, és adjanak neki gyakorlat közben is útmutatást. A legiók zsoldját egyszer s mindenkorra megduplázta. Gabonát osztott nekik, valahányszor bőséges készletek álltak rendelkezésre, még hozzá az engedélyezett mértéken felül, és időnként zsákmányolt rabszolgával is megajándékozta minden egyes emberét.

27. Aztán, hogy rokoni és baráti kapcsolatait Pompeiusszal megújítsa, feleségül kínálta neki testvérhúga unokáját, Octaviát, aki előzőleg Caius Marcellushoz ment férjhez, maga pedig megkérte Pompeius lányának a kezét, holott azt már Faustus Sullának szánták. Nemcsak Pompeius egész környezetét, s a senatus nagy részét nyerte meg magának kamatmentes vagy igen csekély kamatot hozó kölcsönökkel, hanem bőkezűen megajándékozott egyéb rendekhez tartozó különféle embereket is, akik meghívásra, de hívatlanul is felkeresték; adott ajándékot felszabadítottaknak, sőt egyes személyek kedves rabszolgáinak is, aszerint, hogy milyen közel álltak patrónusaik vagy gazdáik szívéhez. Akkoriban ő volt a perbe fogott, az eladósodott emberek, a tékozló ifjúság egyetlen és készségees segítője, hacsak egyiknek-másiknak bűne, adóssága vagy fényűző életmódja meg nem haladta azt a mértéket, amelynél még egymaga kisegíthette volna őket a bajból; az ilyeneknek nyíltan megmondta: polgárháború kellene - csak az segíthet rajtuk.

28. Nem kevesebb buzgalommal kereste a királyok, provinciák kedvét a földkerekségen mindenütt; némelyeknek ezrével adott ajándékba foglyokat, másoknak a senatus és a nép felhatalmazása nélkül segítő csapatokat küldött, amennyit s ahová csak kívánták; Italia, a két Gallia s a két Hispania, de még Asia és Görögország legnagyobb városait is remek épületekkel

ékesítette. Végül általános megdöbbenést keltett, és az emberek csak kérdezték egymástól, hová is vezet mindez; ekkor M. Claudius Marcellus consul rendeletben közhírré tette, hogy igen fontos államügyben javaslatot kíván a senatus elé terjeszteni. Javasolta, hogy Caesar helyére még hivatalos ideje lejárta előtt utódot jelöljenek, hiszen a béke már úgymint helyreállt; kötelezzék Caesart, hogy győzelmes hadseregét bocsássa el; továbbá hogy távollétében ne vehessen részt a választásokon, mivel Pompeius annak idején nem a nép egyetértésével érvénytelenítette a kedvéért a törvényt. (Az történt ugyanis, hogy Pompeius a tisztviselők jogáról szóló törvény egyik fejezetében, mely a távollévőket kizárja a tisztségekre pályázók sorából, Caesarral sem tett kivételt, mert egyszerűen megfélemlített róla; csak később javította ki ezt a hibát, mikor a törvény szövegét már ércbe vésve a kincstárban elhelyezték.) Marcellus nem elégedett meg annyival, hogy Caesart tartományaitól és e kiváltságától megfosssa, hanem javasolta még, hogy a colonusoktól, akiket a Vatinius-féle törvény alapján Novum Comumban letelepített, vonják meg a római polgárjogot, mert azt Caesar csak vesztegetés céljából és a törvényes rendelkezéseken túlmenő mértékben adta meg nekik.

29. Caesar ezen igen felindult, és úgy vélekedett - amint fültanúk elmondják -, hogy nehezebb őt, az állam első emberét az első helyről a másodikra, mint a másodikról az utolsóra leszorítani, és részint a tribunusok közbelépésére, részint a másik consul, Servius Sulpicius segítségével, minden erővel ellenállt. Még a következő évben, Caius Marcellus consulsága idején - aki hivatalában unokabátyját, Marcust követte és annak kezdeményezéseit is átvette - Caesar hatalmas pénzáldozattal megszerezte magának védelmezőül Marcellus consultársát, Aemilius Paulust és Gaius Curiót, a legerőszakosabb tribunust. De látva, milyen elszántan folyik a harc ellene, s hogy a jövő évre kijelölt consulok az ellenpárt emberei, levélben fordult a senatushoz, és kérte, ne vegyék el tőle népadta kiváltságát, vagy pedig hívják vissza hadseregüktől a többi fővezért is. Általában úgy vélik, Caesar abban bízott, hogy könnyebben összehívja, amikor csak kedve tartja, veteránjait, mint Pompeius a maga újoncain. Közben ellenfeleivel is azon egyezkedett, hogy lemond nyolc legiójáról, továbbá az Alpokon túli Galliáról, ha consullá választásáig meghagynak neki két legiót s hozzá még egy provinciát az Alpokon innen, vagy akár csak egy legiót és Illyriát.

30. De miután a senatus megtagadta kérését, ellenfelei pedig nem akartak vele semmiféle politikai egyezséget kötni, az Alpokon inneni Galliába ment; ott igazságszolgáltatási körútjának befejezése után megállapodott Ravennában, és elhatározta, hogy háborúval áll bosszút, ha a senatus az érdekében fellépő tribunusok ellen szigorúbb rendszabályokat alkalmaz.

Ezt használta fel később ürügynek a polgárháborúra: de feltehető, hogy más oka volt. Gnaeus Pompeius el-elmondogatta: Caesar látva, hogy sem a megkezdett nagy építkezéseket befejezni nem tudja, sem a népnek a hazatéréséhez fűzött reményeit magánvagyonából valóra nem válthatja, szeretett volna mindent felforgatni és zavart kelteni. Mások azt állítják, félt, hogy számot kell adnia az első consulsága idején a jóslatok, a törvény, a tribunusok tiltakozása ellenére véghezvitt minden cselekedetéről - hiszen M. Cato újra meg újra esküszóval erősítette, hogy bíróság elé állítja, mihelyt hadseregét elbocsátotta. Félt azért is, mert szélteben-hosszában beszéltek, mihelyt magánemberként hazatér, Milo példájára fegyveresektől körülvevő bíróság előtt kell majd védekeznie. Még hihetőbbé teszi a dolgot Asinius Pollio, azt állítván, hogy mikor Caesar meglátta a pharsalusi csatamezőn elesett ellenséges katonák szétszórta tetemeit, szó szerint ezt mondta: „Ezt ők akarták: annyi kiváló tett véghezvitele után engem, Caius Caesart is elítéltek volna, ha a hadsereghez nem fordulok segítségért.” Mások viszont úgy vélik, minthogy erősen hozzászólt a katonai parancsnoksághoz, s felmérte mind a maga, mind ellenségei erejét, élt a kedvező alkalommal, hogy magához ragadja az uralkodói hatalmat, melyre kora ifjúsága óta annyira vágyott. Úgy látszik, hasonlóképpen vélekedett

Cicero is, aki „A kötelességekről” című műve harmadik könyvében azt írja, hogy Caesar állandóan Euripides verssorait idézgette, melyeket maga így fordított le latinra:

Ha már jogot tiporsz, uralmadért tegyed,
De más dolgokban törvénytisztelő maradj.

31. Mikor tehát jelentették, hogy hiába volt a tribunusok tiltakozása - titkon maguk is elmene-kültek Rómából -, hogy gyanút ne keltsen, előreküldte cohorsait, maga pedig ugyanez okból nemcsak hogy megjelent egy nyilvános színházi előadáson, hanem ott gondosan meg is vizsgálta egy építendő gladiator-iskola tervrajzát, továbbá szokása szerint részt vett még egy népes lakomán is. Napnyugtával aztán ösvéretet hozatott a szomszédos malomból, befogatta őket, és nagy titokban, szerény kísérettel útnak indult; minthogy azonban a fáklyákat kioltotta, letévedt az útról, és sokáig bolyongott, míg végre hajnaltájban vezetőre akadt, s a legnehezebben járható ösvényen gyalogolt tovább; utolérve csapatait a Rubico folyónál, tartománya határán rövid pihenőt tartott, s jól meggondolva, mire vállalkozott, ezekkel a szavakkal fordult környezetéhez:

„Most még - mondta - visszafordulhatunk; mert ha ezen a hidacskán átmegyünk, azután már mindent a fegyverek döntenek el.”

32. Miközben így fontolgatta a dolgot, jelenséget látott. Hirtelen egy igen magas, szép termetű ember jelent meg előtte, aki nádsípot fújva a közeli sziklán üldögélt; nemcsak pásztorok gyűltek köré, hogy meghallgassák, hanem elhagyván soraikat, katonák is, kürtösök is; az óriás egyik kürtös kezéből kiragadta a tubát, leugrott egyenesen a folyópartra, és hatalmas erővel indulót fújva a támadásra, a túlsó part felé tartott. Akkor azt mondta Caesar:

„Menjünk hát, amerre az istenek jeladása és ellenségeim igazságtalansága vezérel. A kocka el van vetve.”

33. Így átvezetve seregét a folyón, gyűlést hívott egybe, melyen a hozzá menekült tribunusok is részt vettek, ő pedig ruháját mellén megszagatva, sírva kérte katonái támogatását. Egyesek úgy mondják, hogy a lovagi rend tagjait megillető vagyont is ígért minden katonájának: ez azonban tévedés. Szónoklata, buzdító szavai közben ugyanis bal keze ujját felemelve többször fogadkozott, hogy mindenkit kielégít, aki segít neki méltóságát megvédeni, sőt, még ujjáról a gyűrűt is szívesen átengedi nekik; a hátsó sorokban a katonák inkább csak látták, mint hallották a szónokot, s azt hitték, hogy Caesar azt mondja, amire kézmozdulatából ítélve következtettek. Szállt a hír, hogy Caesar arany lovaggyűrűt és négyszázezer sestertiumot ígért minden katonájának.

34. Ettől fogva sorjában a következő tetteket vitte véghez: elfoglalta Picenumot, Umbriát, Etruriát, sebtében kinevezett utódját, Lucius Domitiumot pedig, aki mint vezér Corfiniumot megszállva tartotta, megadásra kényszerítette és elbocsátotta; ezután a Felsőadriai-tenger partján Brundisiumba igyekezett - oda menekült Pompeius meg a két consul is, hogy mielőbb átkelhessenek Görögországba. Caesar sokáig iparkodott megakadályozni, hogy útra keljenek, de hiába; így aztán bevonult Rómába, felszólította a senatorokat, hogy a haza nevében segítsék meg, majd megtámadta Pompeius legerősebb csapatait, melyek M. Petreius, L. Afranius és M. Varro vezérlete alatt Hispaniában állomásoztak; övéinek kijelentette, hogy előbb a vezér nélküli hadsereg ellen indul, s csak ha majd visszatér, akkor vonul a sereg nélküli vezér ellen. És noha Massilia ostroma elhúzódott, hiszen a város bezárta előtte kapuit, és a hiányos élelmiszerellátás is erősen késleltette, hamarosan mégis győzelmet aratott.

35. Innen visszatért Rómába, majd átkelt Macedoniába, és ott négy hónapig tartó ostrom után a pharsalusi csatában végleges győzelmet aratott Pompeius fölött, aztán Alexandriáig üldözte a menekülőt; amikor azonban Pompeius megöletéséről értesült, valóban veszedelmes háborút indított Ptolemaeus ellen, aki neki is álnokul életére tört; sem a terep, sem az időjárás nem kedvezett neki, sőt, télvíz idején a jól felkészült, agyafűrt ellenség városában kellett készületlenül, mindenben hiányt szenvedve harcba bocsátkoznia. A győzelem kivívása után Egyiptom királyságát Cleopatrának és öccsének adta át; nem merte azonban tartománnyá tenni, attól tartott ugyanis, hogy erőszakos helytartó kezén forrongások tűzfészkévé válhat. Alexandriából elment Syriába, majd Pontusba, oda szólították sűrgetően a Pharnacesről érkező hírek. A nagy Mithridatesnek ezt a fiát, kinek a sok siker fejébe szállt, s most a jó alkalmat megragadva, támadásba lendült, Caesar megérkezése ötödik napján, szembetalálkozásuk negyedik órájában, egyetlen rohamban tönkrement; azóta gyakran emlegette, mekkora szerencsével járt Pompeius, hogy hadi dicsősége javát ilyen gyáva népség ellen hadakozva arathatta. Caesar aztán legyőzte Scipiót és Jubát, akik Afrikában pártjuk utolsó maradványait próbálták életre kelteni, később pedig Pompeius fiait Hispaniában.

36. A polgárháborúk folyamán csak olyankor szenvedett vereséget, ha az ütközet alvezérei parancsnoksága alatt folyt, különben soha; alvezérei közül Caius Curio Africában pusztult el, C. Antonius Illyriában esett az ellenség fogságába, P. Dolabella ugyancsak Illyriában vesztette el hajóhadát, Gn. Domitius Calvinusnak pedig a hadserege veszett oda Pontusban. Caesar tulajdonképpen mindig sikeresen harcolt, sohasem kétes kimenetelű hadiszerencsével. Csupán két esetben történt másként: egyszer Dyrrachiumnál, ahol kijelentette, hogy Pompeius nem tud győzni, mert bár visszaszorította őt, nem vette üldözőbe; másszor az utolsó csatában, Hispania területén, mikor ügyei állása miatt kétségbeesve már öngyilkosságon törte a fejét.

37. A háborúk befejeztével ötször tartott diadalmenetet, Scipio legyőzése után, néhány napos szünet közbeiktatásával, egy hónap alatt négyet, aztán Pompeius fiainak leveretése után nyomban még egyet. Első és legfényesebb diadalmenetét a galliai győzelem öröme ünnepelte, a következőt az alexandriai, majd a pontusi, a rákövetkezőt az africai, az utolsót pedig a hispaniai győzelem emlékére, mindegyiket más-más pompával és külsőségek között. A galliai diadalmenet napján a Velabrum mellett elhajtván eltört kocsijának a tengelye, s ő kis híján kiesett belőle; fáklyafény mellett vonult fel a Capitoliumra, a fáklyavivők jobbról-balról negyven elefánton ültek. A pontusi győzelem diadalmenetében a dísz tárgyak között egy táblácskát is vitetett, három szó állt rajta csupán: „Jöttem, láttam, győztem.” Ez a többi felirattól eltérően nem a véghezvitt tettek emlékeztetett, hanem a háború gyors befejezésére.

38. Minden kiszolgált gyalogosának zsákmány címén a polgárháború kezdetén juttatott kétezer sestertiuson felül még huszonnégyezer sestertius ajándékozott. Földet is osztott, ha nem is egy tagban, hogy ne kelljen a birtokosokat helyükről elzavarnia. Adott továbbá a népnek fejenként tíz modius gabonát, ugyanannyi font olajat és háromszáz sestertius, amit már korábban megígért, majd késedelmi kamat fejében még száz sestertius hozzá. Rómában kétezer sestertius összegéig mindenkinek elengedte évi házbérét, Italiában azonban csak az évi ötszáz sestertius meg nem haladó lakbéréket. Lakomát meg húsosztást is rendezett, a hispaniai győzelem után pedig két nagyszabású villásreggelit; az elsőt ugyanis szűkösnek s a maga nagylelkűségéhez méltatlannak tartotta, ezért öt nappal később egy másik, az előbbinél dúsabb reggeli lakomát nyújtott a népnek.

39. Különféle látványosságokat: gladiator-párviadalmakat, színházi előadásokat rendezett a város minden kerületében - az előadásokon más-más nyelven beszélő színészek léptek fel - továbbá cirkuszi játékokat, atlétaversenyeket és tengeri csatákat. A Forumon egyik versenyen küzdött a praetori családból való Furius Leptinus és Q. Calpenus, egykori senator és ügyvéd

is. A pyrrhicha nevű táncot asiai és bithyniai fejedelmek gyermekei járták. Az előadásokon Decimus Laberius római lovag is mimus-színészként lépett fel, és miután Caesartól ötszázezer sestertium és egy aranygyűrűt kapott ajándékba, a színpadról a zenekar térségén keresztül egyenesen a tizenégy padsorban fenntartott helyére ment. A cirkuszi játékokon - a Circus épületét kétoldalt kibővítették, és vizes árokkal vették körül erre a célra - a legelőkelőbb ifjak hajtották a négy- és kétfogatú kocsikat, ők végezték a lovas mutatványokat is. A „trójai játék”-ban nagyobb és kisebb fiúk csapata vett részt. Az állatviadatok öt napig tartottak, és egy nagy harci játékkal zárultak, melyet két, öt-ötszáz gyalogosból, három-háromszáz lovasból és húsz-húsz elefántból álló csapat vívott meg egymással. És hogy minél tágasabb hely maradjon a küzdelemre, elmozdították a céljelző oszlopokat, helyükön pedig két szemben álló táborot állítottak fel. Az atléták viadala a Mars-mezőn ideiglenesen felépített porondon három napig tartott. A tengeri csatában, a kisebbik Codeta-mezőn e célra kiásott medence vizén két-, három- és négy-evezősoros tyrusi és egyiptomi gályák ütköztek meg egymással. E látványosságra mindenfelől annyi ember sereglett össze, hogy az idegenből jött vendégek nagy része az utakon s a keskeny utcákon felállított sátrakban hált; gyakran megesett, hogy a nagy tömegben sok embert agyonnyomtak, köztük két szenatort is.

40. Ezek után Caesar az államügyek rendezéséhez kezdett; megjavította a naptárt, mert azt a papok a szökőhónap hibás beiktatásával úgy megzavarták, hogy az aratás ünnepe a naptár szerint nem a nyári, a szüret pedig nem az őszi időszakra esett; az évet a nap járásához igazította, meghatározván, hogy háromszázhatvanöt nappól álljon, a szökőhónapot megszüntette, ehelyett minden negyedik évben eggyel megtoldotta a napok számát. De most már, hogy január elsejétől kezdve az időszámítás rendje kiigazodjék, november és december közé beiktatott két hónapot; ezért az év, melynek során a rendszabályokat bevezette, a szökőhónappal együtt - mert a régi szokásnak megfelelően az is éppen erre az évre esett - tizenöt hónappól állt.

41. Kiegészítette a senatust, patriciusi rangra emelt egyeseket, kibővítette a praetorok, aedilisek, quaestorok, de még az alacsonyabb beosztású tisztviselők számát is; a censori intézkedés következtében rangjuktól megfosztott vagy vesztegetés címén elítélt tisztviselőket visszahelyezte állásukba. A választási jog gyakorlásán úgy osztozott meg a néppel, hogy a consulságra pályázók kivételével a többi hivatali jelölteket felerészben a nép akarata szerint, felerészben Caesar javaslatára nevezték ki. A választók egyes csoportjaihoz intézett rendeletein ez a rövid szöveg állt:

„Caesar, a dictator, az illetékes tribushoz. Ezt és ezt az embert ajánlom nektek, hogy szavazatotok birtokában tisztséget nyerjen.” A proscribáltak gyermekeinek is megengedte, hogy tisztséget viseljenek. Az igazságszolgáltatást ismét kétfajta, egy lovagrendű és egy szenatori rendű bíróra bízta, a „kincstári tribunusok” hivatalát, e harmadik fajta bírói tisztséget megszüntette. A népszámlálást nem a régi szokás szerint, nem a régi helyen végeztette, hanem utcánként a „szigetek” elnevezésű bérházak tulajdonosaira bízta, és a háromszázhuszezer ingyengabonára jogosult lakos névsorából százhuszezret törölt; elrendelte továbbá, hogy a praetor a névjegyzékben nem szereplő lakosok közül sorshúzás útján töltsen be elhunyt szegénysorsú, ingyengabonára jogosult polgárok helyét, hogy az új népszámlálás zavargásokra okot ne szolgáltasson.

42. Nyolcvanezer polgárt osztott be tengeren túli gyarmatokra, majd az ily módon megcsappant városi lakosság számát igyekezett megtartani; elrendelte, hogy minden húsz éven felüli és negyven éven aluli lakos három egymás után következő évben csak olyan feltétellel tartózkodhat távol Italiától, ha katonai szolgálatot teljesít, s a szenatorok fiai is csak az esetben utazzanak külföldre, ha valamely tisztviselő katonai vagy polgári kíséretéhez tartoznak;

továbbá, hogy az állattenyésztők férfikorban járó pásztoraiknak legalább egyharmadát szabadon született polgárok közül alkalmazzák. Rómában minden orvosnak s a szabad művészetek mestereinek megadta a polgárjogot, hogy ily módon a Városban maradjanak, s ezzel a letelepedést a fővárosban mások szemében is kívánatosá tegye. Az adósok ügyében - véget vetve sűrűn hangoztatott reménységüknek, mely szerint az adósságokat eltörlik - a következőt rendelte el: becsültessék meg ingatlanaikat a polgárháború előtt kifizetett árak alapján, és hitelezőiket oly módon elégítsék ki, hogy a felvett kölcsön összegéből vonják le, amit kamat címén valójában már készpénzben vagy más értékben megfizettek; így az adósságoknak csaknem egynegyede elenyészett. Minden egyesületet megszüntetett, csak a nagyon régi alapításokat hagyta meg. A büntettek megtorlását megszigorította; és minthogy a gazdag emberek könnyebben követtek el bűncselekményt, hiszen vagyonuk csökkenése nélkül mehettek száműzetésbe, Caesar - amint Cicero írja - meghagyta, hogy a gyilkosokat egész, más bűnösöket fele vagyonuk elkobzásával büntessék.

43. Igen gondosan és nagy szigorúsággal szolgáltatott igazságot. A zsarolás címén elítélteket még a senatori rendből is eltávolította. Egy praetori rangú férfi házasságát, noha házasságtörésnek még a gyanúja sem merült fel, érvénytelennek mondta ki, mert olyan nőt vett feleségül, aki csak két nappal azelőtt vált el előbbi férjétől. A külföldi árukat megvámoltatta. Megtiltotta a gyaloghintó használatát, a bíborruha és gyöngyös ékszer viselését, felmentést ez alól egyes embereknek adott csupán, azoknak is csak ha bizonyos életkort elértek, és csak bizonyos napokra. Igen szigorúan megtartotta a fényűző étkezést tiltó törvényt, az élelmiszerpiacokon öröket állított, akik a tilalmas árukat elkobozták és elébe vitték; olykor katonákat is kirendelt, s ha a rendőrök figyelmét valami elkerülte volna, azok még az asztalról is elvitték a feltálatl ételt.

44. De a város szépítésére és rendezésére, továbbá a birodalom védelmére és gyarapítására is napról napra több és nagyobb jelentőségű tervet dolgozott ki. Mindenekelőtt olyan Mars-templomot akart építeni, amelyet még nem látott a világ, mégpedig úgy, hogy erre a célra feltölteti és építkezésre alkalmassá teszi azt a tavat, melynek vizén nemrégiben a tengeri csatát rendezte; egy különlegesen nagy, a Tarpei-sziklához simuló színházat akart építeni; egységes elv szerint kívánta rendezni a polgári jogot, szeretete volna a törvények rengeteg, zavaros halmazából a legjobb és legcélszerűbb rendeleteket kiválogatni, és néhány könyvben összefoglalni; tervbe vette egy igen nagy méretű görög és latin nyelvű, közhasználatra bocsátandó könyvgyűjtemény összeállítását; a vásárlás és összeállítás feladatát Marcus Varróra bízta volna. Egyéb tervei: a pomptinusi mocsarak kiszárítása; a Fucinus-tó lecsapolása, műút építése az Adriai-tengertől az Appenninek gerincén át a Tiberisig; az Isthmus átvágása; a pontusi és thraciai tartományokba özönlő dákok visszaszorítása; végezetül Kis-Armenia területéről háborút akart indítani a parthusok ellen, de csak miután már kisebb ütközetekben alaposan megismerte őket. Ilyesmivel foglalkozott, ezeken töprengett, mikor a halál utolérte. Mielőtt azonban erről beszélnék, nem árt, ha előbb alakjáról és külsejéről, öltözködéséről és szokásairól, valamint polgári és katonai képességeiről néhány fontos dolgot megemlítek.

45. Úgy mondják, magas termetű, fehér bőrű, izmos, telt arcú, élénk fekete szemű, virulóan egészséges ember volt; csak élete utolsó éveiben ájult el gyakran, és szenvedett nyugtalanító álmoktól. Kétszer lepte meg az ún. „választási betegség” nyilvános tárgyalásokon. Testápolás dolgában szinte túlságosan aprólékos volt; nemcsak gondosan nyiratkozott és borotválkozott, hanem némelyek szerint egyebütt is eltávolíttatta szőrszállait; igen nehezen viselte el egyre csúnyább kopaszodását, mert gyakran észrevette, hogy ellenfelei emiatt kicsúfolják. Így aztán rászokott, hogy ritkuló haját hátulról előre fésülje, s a senatus és a nép által ráruházott valamennyi kitüntetés közül azt fogadta, azzal élt legszívesebben, mely feljogosította, hogy állandóan babérkoszorút viseljen.

Azt mondják, különlegesen is öltözködött: senatorokat megillető széles bíborsávós, rojtos ujjú togában járt, s azt mindig a sáv fölött kötötte meg igen lazán; ezért terjedt el Sulla mondása, melyet a nemességnek szánt figyelmeztetésül, hogy „óvakodjanak az övét hanyagul viselő ifjútól.”

46. Eleinte a Suburában, szerény kis házban lakott; majd főpapi tisztsége elnyerése óta a Via Sacrán, egy középületben. Sokan közlik róla, hogy igen kedvelte a fényűzően ízléses berendezést: mondják, hogy Diana szent ligetének környékén egy villát, melyet nagy költséggel alapjaitól újonnan épített, később csak azért romboltatott le földig, mert nem egészen felelt meg ízlésének, pedig az idő tájt még jelentéktelen állású, eladósodott ember volt; azt is emlegetik, hogy hadjáratain mindenüvé magával cipelt egy márvány- és mozaikpadlót.

47. Állítólag Britanniába is csak azért ment, mert remélte, hogy ott gyöngyökre bukkan - nagyságukat tulajdon kezével latolgatta; mindig szenvedélyesen gyűjtött drágaköveket, finom művű ércedényeket, szobrokat, régi festményeket. Képzett, nagy műveltségű rabszolgákért oly hihetetlen árat fizetett, hogy maga is szégyellte, és ezért megtiltotta, hogy az összegeket kiadásai közé bejegyezzék.

48. A provinciákban állandóan két ebédlőt tartott fenn, egyiket magasrangú tisztjei és művelt görögjei, a másikat az előkelő római méltóságok és a provinciák nemessége számára. A házi fegyelmet kisebb-nagyobb dolgokban egyaránt oly szigorúan megtartotta, hogy egy péket bilincsbe veretett, mert vendégeinek más kenyeret szolgáltat fel, mint neki; legkedvesebb szabadosát halállal büntette, mert elcsábította egy római lovag feleségét, pedig még csak panaszt sem tett ellene senki.

49. Jó hírére Nicomedessel való fajtalan kapcsolatán kívül semmi sem homályosította el; azt azonban sokáig és keményen szemére vetették, és mindenfelé gyalázták érte. Meg sem említem Calvus Licinius igen ismert versét:

...Mit csak Bithynia
Bírt egykoron, meg Caesar férfi-ágyasa.

Mellőzöm Dolabella s az idősebbik Curio senatusi beszédeit, melyekben Dolabella Caesart „a királyné vetélytársának”, „királyi nyoszolya derékaljának”, Curio pedig „Nicomedes istállójának” és „Bithynia bordélytöltelékének” mondta. Nem szólok Bibulus rendeleteiről sem, melyekben az consultársát nyíltan „Bithynia királynéjának” nevezte, „kinek azelőtt egy király, ma már egész királyság fekszik a szívére”. Élt az idő tájt bizonyos Octavius nevű ember, aki mint Marcus Brutus mondja, elmebaja miatt szabadabban szólhatott. Ez az ember egyszer nagy társaságban, ahol Pompeiust királynak szólította, Caesart mint királynét üdvözölte. De C. Memmius azt is szemére veti, hogy egy nagy lakomán, ahová több római kereskedő is hivatalos volt - név szerint fel is sorolja őket -, Caesar, úgy, mint a többi szépfiú, Nicomedesnek pohárnokaként teljesített szolgálatot. Cicerónak az sem volt elég, hogy néhány levelében megírta, mint vezették be az ajtónállók Caesart a királyi hálószobába, hogyan feküdt be a bíborpaplanos, arany ágyba, és miképpen szennyezte be Venus sarja ifjúsága virágát Bithyniában; hanem mikor Caesar a senatusban Nysa, Nicomedes leánya ügyében védőbeszédet tartott és felemlgette a király jó szolgálatait, odaszólt neki:

„Hagyd el már, kérlek; hiszen jól tudja mindenki, hogy mit adott ő neked, s mit te neki.”

A galliai diadalmenetben pedig katonái más tréfás dalok között, melyeket a diadalkocsi mögött haladva máig is énekelnek, ezt az ismert nótát fűjták:

Caesar Galliát, de őt meg Nicomedes gyúrte le.
Most triumphust tarthat Caesar, mert legyőzte Galliát:
Míg viszont ki őt lebírta, semmi cécót nem csinált.

50. A közvélemény azt tartja, hogy kéjvágó volt, sok pénzt költött gyönyörűségek hajhászására, és sok előkelő hölgyet is elcsábított, többek között Postumiát, Servius Sulpicius feleségét; Lolliát, Aulus Gabinius nejét; Tertullát, Marcus Crassus feleségét, sőt Gn. Pompeius feleségét, Muciát is. Pompeiusnak legalábbis végig kellett hallgatnia a két Curio - apa és fia - meg mások szemrehányásait, hogy hatalomvágyból később mégiscsak feleségül vette a lányát annak az embernek, kinek kedvéért elvált egy asszonytól, pedig az már három gyermeket is szült neki, és akit sóhajtozva a maga Aegisthusának nevezett. De minden asszonynál jobban szerette Serviliát, Marcus Brutus anyját, akinek nemcsak előző consulsága idején vásárolt hatmillió sestertiust érő gyöngyös ékszert, hanem más ajándékokon kívül a polgárháborúk idején árveréseken olcsón megszerzett hatalmas birtokokkal is elhalmozta, és mikor az alacsony vételáron többen csodálkoztak, Cicero igen szellemesen megjegyezte: annál is kedvezőbb ez az ár, hiszen a *harmadrészt* már levonták belőle. Tudott dolog volt ugyanis, hogy Servilia nem bánta volna, ha leánya, Tertia is szerelmi viszonyba bonyolódik Caesarral.

51. Még a tartományokban sem tartózkodott férjes asszonyoktól, ez kitűnik a következő verssorokból is, melyeket katonái ugyancsak a galliai diadalmenetben énekeltek:

Őrizd, polgár, asszonyod, mert itt a nőcsábász kopasz,
Galliában tékozolt ő, itt meg kölcsönökből él.

52. Szeretett királynőket is, így a mór Eunoét, Bogud király feleségét, Naso tudósítása szerint őt is, férjét is rengeteg, mérhetetlen értékű ajándékkal halmozta el; de legjobban Cleopatrát szerette, gyakran hajnalig lakomáztak együtt és hálótermes hajóján bejárta volna vele csaknem egész Aethiopiát fel Egyiptomig, ha serege meg nem tagadja, hogy útján tovább kövesse; végül is meghívta a királynőt Rómába, s onnan a legmagasabb tiszteletadásokkal, ajándékokkal elhalmozva bocsátotta útnak, sőt, azt is megengedte, hogy Cleopatra újszülött fia az ő nevét viselje. Erről a gyermekről azt állítja nem egy görög történetíró, hogy alakjára, járására Caesarhoz hasonlított. M. Antonius a senatus előtt is megerősítette, hogy a gyermeket Caesar a magáénak ismerte el; így tudja ezt, C. Matius és C. Oppius, de Caesar többi barátja is; közülük C. Oppius, mintha bizony ez ügyben védekezésre vagy bizonyításra volna szükség, kiadott egy könyvet, mely szerint akit Cleopatra annak mond, nem Caesar fia. Helvius Cinna néptribunus több ízben kijelentette, hogy volt a kezében egy törvényjavaslat, melyet neki Caesar parancsára, annak távollétében kellett volna a senatus elé terjeszteni; eszerint Caesar, ha gyermeket óhajt nemzeni, feleségül vehet bármely nőt, ahányat csak kíván. S hogy kétség se maradjon felőle, milyen fajtalan természetű és házasságtörésben bűnös ember hírében állt, megemlítem, hogy az idősebb Curio egyik beszédében minden asszony férjének és minden férj asszonyának nevezte őt.

53. Mértéket tartott a borivásban, ezt nem tagadták még ellenségei sem. Marcus Catótól származik ez a mondás: „Egyedül Caesar fogott hozzá józanul a köztársaság megdöntéséhez.” Az asztali élvezetek iránt különben is oly közömbösnek festi Caius Oppius, hogy mikor egyszer vendégségben friss olaj helyett avasat tálaltak elébe, s a többi vendég hozzá sem nyúlt, egyedül ő vett magának a szokottnál is nagyobb adagot, hogy a házigazdát a hanyagság vagy modortalanság gyanújának árnyéka se érje.

54. Önzetlenségével sem katonai, sem polgári tisztségeiben nem tűnt ki. Néhány fennmaradt emlékirat tanúsága szerint proconsulsága idején elfogadta Hispaniában a szövetségesektől összekoldult pénzt, és adósságait törlesztette belőle; a lusitanok városait pedig, hiába hódoltak meg önként, hiába nyitották meg neki kapuikat, ellenség módjára kifosztotta. Galliában az istenek ajándéktárgyakkal teli szentélyeit és templomait kirabolta, s a városokat is inkább a zsákmány kedvéért, semmint valamely bűnös cselekedetük miatt pusztította el; ezért aztán dúskált az aranyban, és fontját háromezer sestertiusért bocsátotta áruba Italia-szerte és a tartományokban mindenütt. Első consulsága idején háromezer font aranyat emelt el a Capitoliumból, s ugyanannyi aranyozott rézpénzt tett a helyére. Szövetséges országokat, királyságokat adott el jó áron, csak Ptolemaeustól hatezer talentumot vett fel Pompeius és a maga nevében. Később pedig már egészen nyilvánvaló zsarolásokkal és szentségtörő műveletekkel fedezte a polgárháborúk, a diadalmenetek s a nyilvános játékok költségeit.

55. Ékesszólásban és katonai tudásban a legkiválóbbak dicsőségének szintjére emelkedett, olykor felül is múlta őket. Dolabella megvádoltatása óta kétségtelenül a legjobb védők között tartották számon. Annyi biztos, hogy Cicero Brutusnak ajánlott írásában, melyben a szónokokat felsorolja, azt mondja, nem ismer senkit, aki Caesart felülmúlná, továbbá hogy választékosan, ragyogóan beszél, sőt előadasmódja nagyszerű és nemes; Cornelius Neposnak pedig ezt írja ugyancsak Caesarról: „Nos hát?! Találsz-e akár egyet is a szónokok között - pedig ők egyébbel nem is foglalkoztak -, akit Caesarnál többre tartanál? Ki múlja őt felül világosan fogalmazott, magvas gondolatokban? Kinek van nála ékeőbb vagy csiszoltabb kifejezőmódja?” Ifjúkorában, úgy látszik, Caesar Strabo példáját követte a szónoklás művészetében, kinek „A sardiniaiakért” mondott beszédéből nem egy részt szóról szóra átvett, „Divinatio” című törvényszéki beszédébe. Azt mondják, csengő hangon, tüzesen, élénk, mégis kecses kézmozdulatokkal szónokolt. Fennmaradt néhány beszéde, de van köztük olyan is, mely állítólag nem tőle származik. A „Quintus Metellus védelmében” mondott beszédéről Augustusnak - nem ok nélkül - az a véleménye, hogy inkább a gyorsírók által hibásan lejegyzett szövegről van szó, mintsem az ő fogalmazványáról; némelyik példányon ugyanis meg sem találom ezt a címet, hogy „Metellus ügyében mondott beszéd”, hanem ez áll rajta: „Beszéd, melyet Metellusnak írt”, holott szónokként Caesar szerepel benne, aki Metellus és a maga nevében veri vissza közös rágalmozók vádaskodásait. Augustus azt tartja, hogy „A katonák előtt Hispaniában” című beszédet is aligha írta Caesar; pedig két beszéd is maradt fenn ezen a címen: az egyiket állítólag az első csata előtt mondta volna el, a másikat csak a második csata előtt; erről viszont Asinius Pollio azt állítja, hogy az ellenség váratlan támadása miatt Caesarnak nem is maradhatott ideje a beszéd elmondására.

56. A maga tetteiről is hagyott ránk emlékiratokat, például „A galliai hadjáratról” és „A polgárháborúról”, melyet Pompeius ellen viselt. Azt ugyanis, hogy „az alexandriai”, „az africai” és „az egyiptomi” háborúról írott műveknek ki a szerzője, nem tudjuk: egyesek szerint Oppius, mások azt tartják, Hirtius, aki Caesarnak „A galliai hadjáratról” című utolsó és befejezetlen művét is kiegészítette. Caesar emlékiratairól Cicero már idézett „Brutus”-ában így beszél: „Emlékiratokat írt, még hozzá igen elismerésre méltó, egyszerű, igaz, bájos emlékiratokat, mint felesleges ruhát, lehántott róluk minden szóvirágot; és mégis, noha nem volt egyéb szándéka, mint hogy másoknak anyagot nyújtson a történetíráshoz, talán csak a tökfűeknek tett szolgálatot, akik az ő anyagát hajbodorító szerszámaikkal szeretnék kicirkalmazni, a jóízű emberek azonban elriasztotta az írástól.” Ugyanezekről az emlékiratokról mondja Hirtius: „A közvélemény annyira magasztalja őket, hogy inkább elvette, mintsem megadta a lehetőséget az íróknak, hogy ezzel a tárgykörrel foglalkozzanak. Pedig mi többre értékeljük, mint mások; mások ugyanis csak azt látják, milyen kitűnő és hibátlan ez a mű, de mi azt is tudjuk, hogy milyen könnyedséggel s milyen gyorsan írta.”

Asinius Pollio azt tartja, hogy az „Emlékiratok” nem készültek kellő gonddal és teljes hűséggel, minthogy Caesar mások tetteiről sok mindent vakon elhitt, a maga cselekedeteit pedig talán szándékosan, de talán merő feledékenységéből, hibásan írta meg. Úgy véli továbbá, hogy Caesar szerette volna kijavítani és átdolgozni ezt a művét. Ránk maradt még „Az analogiáról” és „Anticato” című két-két könyve, továbbá „Utazás” című költeménye. Ezek közül az első mű két könyvét az Alpokon átkelőben írta, mikor Innenső-Galliából hivatalos igazságszolgáltatási körútja befejeztével hadseregéhez visszatért; a következő kettőt valamikor a mundai csata idején, a legutolsót pedig huszonnégy nap alatt, mikor Rómából Túlsó-Hispaniába utazott. A senatushoz intézett levelei is fennmaradtak; úgy látszik, levelet először ő hajtogatott össze laponként, napló formában; consulok, hadvezérek ugyanis azelőtt mindig csak a nagy tekercek egyik oldalára írtak, ha levelet küldtek. Megvannak Ciceróhoz, valamint bizalmas embereihez családi ügyekről írott levelei is, melyekben ha titkos dolgot közölt, kulcsírást alkalmazott, vagyis úgy állította össze a betűk sorrendjét, hogy abból valóságos szó ki nem alakult; ha valaki ezt az írást meg akarja fejteni, az ábécé negyedik betűjét, tehát a D betűt helyezze az A helyére; hasonlóképpen kell a többi betűt is felcserélnie. Azt mondják, gyermek- és ifjúkorában is írt néhány művet, mint például: „Hercules dicséretét”-t, „Oedipus tragédiájá”-t és „Közmondások gyűjteményé”-t; Augustus azonban egyszerű és rövid levélben megtiltotta Pompeius Macernek, akit a könyvtárak felügyeletével megbízott, hogy ezeket a kis munkákat közreadja.

57. Fegyverforgatáshoz, lovagláshoz kiválóan értett, a fáradságot hihetetlenül állta. Menetelés közben lovagolt is néha, többnyire azonban az élen gyalogolt, mindig hajadonfőtt, esőben, napsütésben egyaránt; hihetetlen gyorsasággal tette meg a leghosszabb utakat is, poggyász nélkül, bérkocsin naponként akár százezer római lépést; ha a folyó tartóztatta fel útjában, úszva vagy felfújt tömlőkbe kapaszkodva kelt át rajta, és gyakran még futárait is megelözte.

58. Hadi vállalkozásaiban nem is tudom, mi volt nagyobb, óvatossága-e vagy merészsége; hadseregét sohasem vezette cselvetésre alkalmas utakon, míg a terepviszonyokat ki nem kémlelte; Britanniába is csak akkor vitte át seregét, mikor a kikötők fekvését, a hajózási viszonyokat és a partraszállás lehetőségeit a szigeten már alaposan áttanulmányozta. Mikor hírül hozták neki, hogy az ellenség körülzárta táborát Germaniában, gall ruhában hatolt keresztül az ellenséges őrségeken övéihez; Brundisiumból Dyrrachiumba az ellenséges hajóhad egységei között, télvíz idején kelt át; csapatai, hiába küldte sürgetésükre egyik követet a másik után, késlekedtek, pedig parancsot kaptak, hogy nyomban kövessék; végül fejét beburkolva, éjszaka, kísérő nélkül, egymaga szállt titokban egy kis bárkára; csak akkor fedte fel magát és engedte meg a kormányosnak, hogy a vihar elől meghátráljon, mikor a habok már-már elborították.

59. Ha vállalkozásba kezdett, nem riasztotta meg, nem tartotta vissza semmiféle isteni előjel. Hadjáratát Scipio és Juba ellen nem halasztotta el, pedig áldozat bemutatása közben elszabadult kezéből az áldozatra szánt barom. Mikor kiszállt a hajóból, megbotlott, de ő a kedvezőtlen előjelet jóra magyarázva így kiáltott: „Kezemben vagy, Africa!” Az afféle jóslatokat pedig, hogy abban a provinciában a Scipiók neve szerencsét hoz és legyőzhetetlen erejű, kijátszotta, mert táborában mindig tartott egy, Cornelius-nemzetségből való, igen megvetett személyt, akit gyalázatos életmódja miatt Salvito melléknévvel illettek.

60. Csatát nem csupán előre meghatározott terv szerint, hanem a jó alkalomnak megfelelően is kezdeményezett, gyakran nyomban a felvonulás után, akár a legszörnyűbb vihar idején is, amikor senki sem várhatta; csak pályafutása vége felé habozott, ha ütközetre került a sor, mert úgy vélte, minél gyakrabban győz, annál kevésbé kísérheti meg szerencséjét, és semmiféle győzelem nem hozhat annyit számára, amennyit egy sikertelen ütközet elvehet tőle.

Valahányszor az ellenséget megszalasztotta, a táborát is elfoglalta: ily módon szemernyi időt sem engedett a csapatoknak, hogy rémületükből felocsúdjanak. Kétes kimenetelű csatában hátraküldte a lovakat, elsősorban a magáét, hogy így a menekülés eszközeitől megfosztva mindenki jobban érezze a helyzetét.

61. Különleges lovon járt; lova lábán a pata úgy vált szét, mint az ember lábán az ujjak; az állat a palota istállójában született, és minthogy a jók ezt a világalom előjelének tekintették, Caesar nagy gonddal nevelte fel; maga ülte meg először, a ló más lovat nem is tűrt a hátán. Caesar később Venus Genetrix temploma előtt állíttatta fel szobrát.

62. A felbomlott csatasort nemegyszer maga rendezte újjá, elébe állt a menekülőknek, feltartóztatta és egyiket-másikat torkon ragadva, az ellenség felé fordította őket; gyakran úgy megrémültek tőle, hogy egyik zászlótartó, akit futás közben megállított, Caesar mellének szegezte a zászlórúd hegyét, egy másik pedig a kezébe nyomta a hadijelvényt.

63. Állhatóságának az alábbiak nem kisebb, talán éppen nagyobb bizonyítékai. A pharsalusi csata után seregét előreküldte Ásiába, maga pedig, miközben egy kis bárkán a Hellespontuson átkelt, rábukkant az ellenséges pártállású L. Cassiusra, aki tíz hadihajóval jött ellene. Caesar nem futamodott meg, hanem közvetlen közelébe siklott, és megadásra szólította fel, és Cassiust, aki kegyelemért könyörgött, fel is vette hajócskájára.

64. Alexandriában egy híd ostroma közben az ellenség előretörése miatt egy csónakba kényszerült; mikor aztán mások is nagy számban tolongani kezdtek körülötte, beugrott a tengerbe, és úszva menekült egy kétszáz lépésnyire vesztegelő hajó felé, felnyújtott baljában feje fölött tartotta irományait, hogy el ne ázzanak, hadvezéri köpenyét pedig foga közé kapta, hogy az ellenség hadizsákmányként meg ne kaparintsa.

65. A katonát nem erkölcei, nem is a vagyona alapján becsülte meg, hanem aszerint, hogy milyen erős, és szigorúan, de egyszersmind elnézően is bánt vele. Nem mindig és nem mindenütt gyakorolt nagy szigorúságot, csak olyankor, ha az ellenség a közelben tartózkodott: olyankor aztán igen kemény fegyelmet követelt, meg sem mondta katonáinak az indulás vagy az ütközet időpontját, hanem megkívánta, hogy bármelyik pillanatban menetre és harcra készen álljanak. Riasztotta is őket gyakran, minden ok nélkül, kiváltképpen esős időben vagy ünnepnapokon. Néha parancsot adott, hogy tartsák őt szemmel, és ilyenkor éjjel, de akár nappal is, kilopakodott és jókora kerülőt tett, hogy a keresésére késlekedve induló katonákat minél jobban elcsigázza.

66. Ha katonái megrémültek az ellenséges csapatok nagyságáról keringő hírektől, nem úgy bátorította őket, hogy eltagadta vagy mérsékelte az effajta hírek igazságát, inkább nagyokat tódítva eltúlozta a hallottakat. Mikor tehát elterjedt az a hír, hogy Juba érkezése szörnyűséges lesz, gyűlésbe hívta katonáit, és ezt mondta: „Tudjátok meg, néhány nap múlva tíz legióval, harmincezer lovassal, százezer könnyű fegyverzetű gyalogossal és háromszáz elefánttal megérkezik a király. Hagyják abba most már egyesek a találgatást, a fejtörést, higgyenek nekem, hiszen én biztosan tudom mindezt; mert ha nem, behajózom őket a legódivatúbb bárkába, és parancsot adok, menjenek, amerre a szél viszi őket.”

67. A vétségeket nem minden esetben torolta meg és nem is egyformán büntette, csak a szökevényeknek és lázadóknak volt könyörtelen üldözője és büntető bírója, a többiek dolga fölött szemet hunyt. Sőt, némelykor győzelmes, nagy ütközet után el is engedte a szabályszerű szolgálatot, és engedélyt adott, mulatozzanak csak az emberek kedvükre. Még dicsekedett is vele, hogy az ő katonái kikenve-kifenne is jól harcolnak. Gyűléseken nem katonáknak, hanem sokkal hízelgőbb néven bajtársaknak szólította őket. Nagy gondot fordított felszerelésükre, aranyos-ezüstös fegyvereket ajándékozott katonáinak, részint a fényes látvány kedvéért,

részint azért, hogy elvesztésüktől félve még szívósabban küzdjenek. Annyira szerette katonáit, hogy Titurius vereségének hírére megnövesztette haját, szakállát, és addig le sem nyiratta, míg bosszút nem állott érte. Ily módon nagy odaadásra és bátorságra ösztönözte őket.

68. A polgárháború kezdetén az egyes legiók centuriói felajánlották, hogy ki-ki saját költségén egy lovaszt állít Caesarnak, és minden katona zsold és gabona-fejadag juttatása nélkül, ingyen teljesít szolgálatot; a tehetősebbek ugyanis magukra vállalták a szegénysorsúak ellátását. Caesart hosszú hadvezéri pályája folyamán hűtlenül soha el nem hagyta senki; sok fogságba esett katonája pedig, akinek megígérték, hogy életben hagyják, ha Caesar ellen fegyvert fog, visszautasította ezt a feltételt. Éhséget és egyéb megpróbáltatásokat úgy tűrtek katonái ostrom-állapot idején, vagy akár ha ők ostromolták az ellenséget, hogy mikor Pompeius Caesar dyrrachiumi védősáncainál meglátott egy fűből sütött kenyeret - az volt a táplálékuk -, megjegyezte, „vadállatokkal van dolga”; hamar el is vitette a kenyeret, meghagyván, hogy senkinek meg ne mutassák, különben az ellenség türelme és szívós kitartása megtöri katonái bátorságát.

Caesar katonáinak harci vitézségét az is bizonyítja, hogy mikor Dyrrachiumnál egyetlenegyszer vereséget szenvedtek, maguk követeltek megtorlást, s a fővezérnek inkább vigasztalnia, mintsem büntetnie kellett őket. A többi csatában könnyűszerrel arattak számtalan győzelmet az ellenség fölött, még ha szám szerint kevesebben voltak is. A hatodik legio egyetlen cohorsa például órákon keresztül védett egy erődöt Pompeius négy legiója ellen, és az emberek csaknem egy szálíg elpusztultak az ellenség nyilaitól - százharmincezeret találtak meg a sánc mögött. Nem is csodálkozik ezen az ember, ha egyesek hőstetteire visszagondol, akár Cassius Scaeva, akár Gaius Acilius közkatoná cselekedeteire, hogy másokét ne is említsem. Scaeva még akkor is kitartott őrhelyén, a rá bízott erőd bejáratánál, mikor a fél szemét kilőtték, csípőjét, vállát átdöfték, pajzsába pedig százhusz nyíl fűrődött. Acilius a massiliai tengeri csatában jobbjával az egyik ellenséges hajó farába csimpaszkodott, s mikor jobb kezét levágták, a görög nép körében híres Cynaegirus példáját követve felugrott a hajóra, és pajzsgombjával kergette maga előtt az ellenséget.

69. Caesar katonái a galliai hadjárat tíz éve alatt egyszer sem lázadtak fel; a polgárháborúk folyamán ilyesmi is megesett néhányszor, de hogy a rend oly hamar helyreállt, annak nem a hadvezér engedékenysége, hanem inkább tekintélye volt az oka. Sohasem engedett ugyanis a lázongóknak, ehelyett mindig nyíltan szembeszállt velük; a kilencedik legiót például gyalázattal eresztette szélnek Placentiánál, noha Pompeius még fegyverben állott, és csak nagy keservesen, sok-sok könyörgésre, a főkolomposok megfenyítése után fogadta őket vissza.

70. És mikor a tizedik legio katonái az africai háború kitérője idején súlyos fenyegetőzések közt és Róma helyzetének veszélyeztetésével elbocsátásukat s azonfelül megjutalmazásukat is követelték, Caesar pillanatig sem habozott, hiába ijesztették barátai, odament hozzájuk, és feloszlatta a legiót; aztán pedig egyetlen szóval, azzal, hogy „polgárok”-nak nevezte őket és nem katonáknak, könnyűszerrel megtörte és engedelmességre bírta a csapatot; azt felelték neki, hogy ők katonák, s bár Caesar nem akarta, önként követték Africába; de még így is azzal büntette a lázadás főkolomposait, hogy megvonta tőlük a zsákmány és a juttatott földbirtok egyharmadát.

71. Ügybuzgalom és megbízhatóság dolgában már ifjúkorában is kitűnt, ha cliensei érdekéről volt szó. Az ifjú Masinthat olyan szenvedélyesen védte Hiempsal királlyal szemben, hogy a vita hevében Juba királyfi szakállát is megragadta; mikor pedig védencét megbírságotlák, megszőktette a letartóztatására küldött hatósági emberek elöl, sokáig magánál tartotta, majd praetori hivatalának lejártá után Hispaniába utazva, számos híve között, a bárdokat hordozó lictorok kíséretében, gyaloghintójában magával vitte.

72. Barátaival mindig igen gyöngéden és előzékenyen bánt; egyszer egy erdei útján elkísérte őt Caius Oppius, aki közben hirtelen rosszul lett: Caesar az egyetlen fekvőhelyet átengedte neki, maga pedig a puszta földön, a szabad ég alatt hált. A legnagyobb hatalom birtokában jó néhány alacsony származású embert igen magas tisztségekbe juttatott; mikor ezt szemére vetették, nyíltan kimondta, hogy ha magas méltóságát tekergek és orgyilkosok segítségével kellett volna megvédenie, még azoknak is épp akkora hálával tartoznék.

73. Sohasem neheztelt oly súlyosan senkire, hogy adandó alkalommal szíves-örömet ki ne békült volna vele. Caius Memmius heves támadásaira ugyan hasonló élességgel válaszolt írásban, nemsokára mégis lelkesen támogatta, mikor a consuli hivatalra pályázott. Caius Calvusnak pedig, aki hírhedt epigrammáinak megjelenése után barátai révén igyekezett Caesart kibékíteni, önként s méghozzá elsőnek írt. Valerius Catullust meg, bár úgy érezte, hogy Mamurráról írott verseiben őt bélyegezte meg örök időkre, még aznap, mikor bocsánatot kért tőle, meghívta ebédre, sőt még az apjával is éppen úgy vendégbarátságot tartott mint azelőtt.

74. Engedékeny természete még olyankor is megmutatkozott, ha büntetett: a kalózokat, akik elfogták, megfeszíttette ugyan, hiszen esküvel ígért nekik keresztalált, de parancsot adott, hogy előbb fojtsák meg őket; sohasem tudott ártalmára lenni Cornelius Phagitanak sem, pedig csak nagy pénzáldozattal sikerült megszabadulnia, hogy egy éjszakai rajtaütés alkalmával, betegen, menekülés közben Sulla kezére ne adja őt; Philemont, rabszolgatitkárát, aki Caesar ellenségeinek megígérte, hogy őt méreggel elteszi láb alól, csak egyszerű halállal büntette; tanúnak idézték meg Publius Clodius - felesége, Pompeia csábítója - ellen, akit a vallásos szertartások meggyalázásával is vádoltak, de ő azt állította, hogy nem tud semmiről, holott anyja, Aurelia, és húga, Julia, ugyanazon bírák előtt kivallotta az igazat. Arra a kérdésre pedig, hogy miért vált el feleségétől, így felelt: „Mert az én hozzátartozóimhoz nemcsak bűn, de még a gyanú árnyéka sem férhet.”

75. Csodálatos mértékletességet és bölcsességet tanúsított nemcsak a polgárháború alatt, de annak győzelmes befejezése után is. Míg Pompeius közhírré tette, hogy ellenségének tart a jövőben is mindenkit, aki nem a köztársasági párthoz húz, Caesar kijelentette, hogy barátai közé sorol mindenkit, aki semleges marad. Akiknek pedig Pompeius ajánlására adott tiszti rangot, lehetővé tette, hogy átálljanak Pompeiushoz. Ilerdánál annak idején tárgyalás indult meg a megadás feltételeiről, és a két fél között állandó érintkezés kezdődött; Afranius és Petreius azonban megbánták a dolgot, s valamennyi Caesar-pártit megölettek táborukban; Caesar mégsem tudta rászanni magát, hogy ekkora becstelenséget hasonlóval viszonzjon. A pharsalusi csatában kihirdette, hogy a polgári lakosságot meg kell kímélni, és megengedte katonáinak, hogy ki-ki tetszése szerint egy-egy ellenséges párthoz tartozónak megkegyelmez-hessen. Senki sem tud olyasmiről, hogy csatamezőn bárkit megöletett volna; kivételt csak Afranius, Faustus és az ifjú Lucius Caesar esetében tett, de úgy tudják, hogy még ezeket sem az ő akaratából végezték ki, bár az első kettő, miután kegyelmet kapott, újra fegyvert fogott ellene, a harmadik pedig nemcsak Caesar rabszolgáit irtotta ki kegyetlenül, tűzzel-vassal, hanem még a nyilvános játékokra szánt vadállatokat is lemészároltatta. Élete vége felé aztán még azok is hazatérhettek Italiába, akiknek nem bocsátott meg; sőt polgári és katonai tisztségeket is viselhettek. Helyreállította Lucius Sulla és Pompeius szobrait is, melyeket a nép ledöntött. Ha valaki rosszban sántikált ellene vagy szidalmazta, inkább azon volt, hogy a dolgot megakadályozza, mintsem megbosszulja. Nem is üldözte sem a felfedezett össze-esküvéseket, sem az éjjeli összejöveteleket, csak közhírré tette, hogy mindegyikről tudomást szerzett, és ha rágalmazásnak vette hírét, megelégedett annyival, hogy nyilvánosan figyelmeztette az illetőt, hagyjon fel vele. Nyugodtan tűrte, hogy Aulus Caecina rágalmozó iratával és Pitholaus igen rosszindulatú verseivel a becsületébe gázoljon.

76. Egyéb cselekedetei és mondásai épp eleget nyomnak a latban, hogy kimondjuk: visszaélt hatalmával, és nem ok nélkül gyilkolták meg. Mert nem elég, hogy mértéktelenül sok tisztséget elfogadott - örökös consulságot, élete végéig tartó dictatori hatalmat, az erkölcsbíró legfőbb hivatalát, ezenfelül az „imperator” előnevet, a „haza atyja” melléknevet, szobrot állíttatott magának a királyok sorában, trónszéket az orchestrában - hanem azt is eltúrte, hogy minden emberi méltóságnál magasabb kitüntetések szavazzanak meg neki: aranyszéket a tanácsban és a törvényszéken, díszkocsit, amilyen a cirkuszi játékok alkalmával az istenszobrokat körülviszik, templomokat, oltárokat, szobrot az istenek szobrai között, helyet az istenek tiszteletére terített asztalnál, főpapot a maga tiszteletére, saját Lupercus papi testületet, s hozzá még azt is, hogy egyik hónapot róla nevezzék el; minden tisztséget kényéredvére adott s kapott. A harmadik és negyedik consulságot már csak névleg viselte, megelégedett a dictatori hatalommal, melyet a consuli ranggal együtt egyszer s mindenkorra megadták neki, és mindkét évben két-két consult nevezett ki helyettesévé az év utolsó három hónapjára; így a közbeeső időben nem kellett más gyűlést megtartania, csak a néptribunusok és aedilisek választási gyűlését; a praetorok helyére praefectusokat nevezett ki, hogy azok távolléte esetén Róma közigazgatási ügyeit intézzék. A január elseje előtti napon pedig, mikor az egyik consul váratlanul meghalt, a néhány órája megüresedett tisztséget odaadta egy jelöltnek. A hagyományokat semmibe véve, éppilyen önkényesen osztogatta a hivatalokat több évre; tíz praetori rangú embernek consuli jelvényeket ajándékozott, újdonsült polgárjogú személyeket, köztük néhány félig barbár gallust, felvett a senatorok sorába. Ezenkívül a pénzverde meg az adóügyek vezetését házi rabszolgáira bízta. Az Alexandriában hátrahagyott három legio gondozását és parancsnokságát Rufinus nevű szabadosa fiára, egyik kegyencére bízta.

77. Amint Titus Ampius írja, nyilvánosan is tett nem kevésbé elbizakodott kijelentéseket: „A köztársaság semmi, test nélküli, tartalmatlan fogalom, pusztán elnevezés; Sulla analfabéta volt a politikában, hiszen lemondott a dictatori hatalomról; jó lesz, ha az emberek megfontoltabban beszélnek vele, és törvénynek tekintik a szavát.” Arcátlanságában odáig ment, hogy mikor a haruspex rossz jeleket látott, s közölte hogy az áldozati baromnak hiányzik a szíve, azt mondta: a jövőben majd kedvezőbbek lesznek az előjelek, ha ő úgy akarja; nem kell isteni jelnek tekinteni, ha egy baromnak hiányzik a szíve.

78. A legnagyobb, szinte engesztelhetetlen gyűlöletet azonban azzal keltette, hogy a Venus Genetrix temploma előtt ülve fogadta a senatorokat, mikor a neki megszavazott legmagasabb kitüntetéséről szóló határozattal elébe járultak. Egyesek azt állítják, hogy Cornelius Balbus tartotta vissza Caesart, aki fel akart kelni helyéről; mások szerint egyáltalán nem is volt szándékában, sőt Gaius Trebatius ugyancsak barátságtalan pillantással mérte végig, mikor az figyelmeztette, hogy álljon fel. Ez a cselekedete azért is volt ennyire felháborító, mert mikor egyik diadalmenetén a tribunusok padsora előtt elhajtott, és Pontius Aquila néptribunus nem kelt föl helyéről, Caesar méltatlankodva így kiáltott: „Követeld hát vissza tőlem a köztársaságot, Aquila tribunus!” - s a következő napokon bárkinek ezzel a feltétellel tett csupán ígéretet: „Ha ugyan Pontius Aquila megengedi.”

79. A senatus lebecsülésének ilyen szégyenletes kinyilvánítása után még nagyobb arcátlanságot követett el. A latin áldozati ünnepségekről hazatérőben valaki a nép szertelen, soha nem hallott üdvívalgásától kísérve fehér szalagos babérkoszorút nyomott Caesar szobra fejébe. A két néptribunus, Epidius Marullus és Caesetius Flavus letépte a fehér szalagot a koszorúról, a tettest pedig megbilincselte; Caesar erre, talán mert fájlalta, hogy királlyá választásának kísérlete ilyen rosszul sikerült, vagy mert - mint mondta - elragadták tőle a dicsőséget, hogy a királyi hatalmat maga utasíthassa vissza, durva szitkozódások között megfosztotta hivatalától a két tribunust. Mégsem tudta elhárítani a gyanút, hogy királyi rangra

vágyik, hiába válaszolta a népnek, mikor „király”-ként köszöntötte, hogy ő „Caesar és nem király”; hiába tolta el magától és ajánlotta fel a Legjobb és Leghatalmasabb Juppiter capitoliumi templomának a királyi diadémot, melyet Antonius, a consul, a Lupercalia ünnepén többször is, már-már a fejére helyezett. Sőt, a legváltozatosabb hírek keringtek arról, hogy elköltözik Alexandriába vagy Iliumba, és magával viszi a birodalom minden kincsét; barátaira bízta a katonai táborozásoktól kimerült Italiát, valamint Róma kormányzását, végül hogy a legközelebbi senatus-ülésem Lucius Cotta, a tizenötös bizottság egyik tagja határozati javaslatot terjeszt elő, melynek értelmében Caesart királlyá kell kikiáltani, mert a Sibylla-könyvekben az áll, hogy a parthusokat csakis király győzheti le.

80. Az összeesküvők azért siettek tervük véghezvitelével, nehogy kénytelenek legyenek ezt a javaslatot megszavazni.

Azelőtt szétszórtan, kettesével-hármasával tartották tanácskozásukat, de most mindenkit egybehívtak, minthogy már a nép is elégedetlen volt a dolgok állásával, és titkon is, nyíltan is, szidalmazta az önkényuralmat, és szabadítókra áhítozott. Amikor idegeneket iktattak a senatorok sorába, valaki ezt a hirdetményt függesztette ki: „Mindenkinek üdvére: meg ne mutassa senki a Curiát az új senatornak!” Úton-útfélen ezt énekelték:

Curiánkban ülnek mostan Caesar megvert galljai,
Bíbor sávós tunikára váltották nadrágjukat.

Quintus Maximus, akinek háromhónapi időtartamra a consuli tisztséget átadta, egyszer belépett a színházba; mikor a lictor szokás szerint figyelmeztette érkezésére a közönséget, mindenfelől azt kiáltották: nem ő a consul. Caesetius és Marullus tribunusok leváltása után, a következő választógyűléseken több szavazócédulát is találtak, mely őket jelölte consulnak. Lucius Brutus szobrára valaki ezt írta fel: „Bárcsak élne!” Caesar szobrán meg ez a versike állt:

Brutus volt az első consul, mert elűzött egy királyt,
Ez két consult kergetett el, s így lett végül is király.

Több mint hatvan ember esküdött össze Caesar ellen; az összeesküvés vezetői Caius Cassius, Marcus és Decimus Brutus voltak. Eleinte haboztak, vajon mikor Caesar szavazásra szólítja fel a tribusokat a Mars-mezőn, rohanjanak-e rá több oldalról, dobják le a hídról és öljék meg alatta, vagy pedig a Via Sacrán, esetleg a színház bejáratánál támadják-e meg; minthogy azonban március Idusára Pompeius csarnokába hívták egybe a senatust, minden nehézség nélkül erre a helyre, erre az időpontra esett választásuk.

81. De Caesarnak is nyilvánvaló csodajelek adták hírül közeli halálát. Néhány hónappal azelőtt Capua tartományban a Julius-féle törvény alapján odatelepített colonusok villákat akarván építeni, kibontottak néhány ősrégi sírt - ezt szívesen is tették, mert a sírokban sok szépművű, régi edényre bukkantak; munka közben az egyik síremléken - állítólag Capysnak, Capua alapítójának síremlékén - egy görög betűs, görög nyelvű, efféle tartalmú feliratot fedeztek fel: „Ha egyszer napfényre kerülnek Capys csontjai, egyik sarját tulajdon vérrokona fogja meggyilkolni, de bosszúból haláláért szörnyű csapások érik majd Italiát.” Ennek a történetnek - ha valaki mesének vagy koholmánynak tartaná - Cornelius Balbus, Caesar bizalmas, jó barátja a szerzője.

Halála előtt néhány nappal megtudta Caesar, hogy a lovak, melyeket, átkelvén a Rubicón, a folyó istenének szentelt és őrizet nélkül szabadon bocsátott, azóta nem akarnak legelni, és sűrűn ontják könnyeiket. Spurinna, a béljós is figyelmeztette Caesart, mikor áldozatot

mutatott be: óvakodjék a veszedelemtől, mely március tizenötödikénél tovább nem várat magára. Egy nappal március Idusa előtt pedig azt látták, hogy valami tarkabarka madársereg üldözőbe vesz egy ökörszemet, mely babérággal a csőrében a közeli ligetből Pompeius csarnoka felé repül, és ott széjjeltépi. A gyilkosság napjára virradó éjszaka önmagát látta Caesar álmában, amint a felhők fölött röpköd, majd Juppiterrel kezét szorít; felesége, Calpurnia pedig azt álmodta, hogy házuk homlokzata beomlott, és férjét karja között leszúrták: ekkor hirtelen magától kitárult hálótermük két ajtószárnya. Ezért, és mert gyengélkedett is, Caesar sokáig habozott, ne maradjon-e inkább otthon, s ne halassza-e későbbre ügyeit, melyeket a senatusban akart előterjeszteni; végül Decimus Brutus felszólítására, hogy ne töltesse az időt hiába a nagy számban összegyűlt s már amúgy is régóta várakozó senatorokkal, úgy tizenegy óra felé mégiscsak elindult; baljában egyéb írások között az összeesküvés leleplezéséről szóló feljelentést tartotta, melyet valaki kezébe adott, ő azonban csak később akarta elolvasni. Aztán még szertartás közben, noha több áldozati barom levágása után sem kapott kedvező jóslatot, fittyet hányva a vallásos intelemnek, belépett az ülésterembe, és rámosolyogva Spurinnára, szinte kötekedett vele, hogy hamis jósnak bizonyult, mert íme, minden különösebb baj nélkül elérkezett március Idusa: „Elérkezett bizony - mondta erre a jós - de még el nem múlt.”

82. Miközben elfoglalta helyét, tiszteletadás ürügyén körülállták az összeesküvők; Cimber Tillius, aki a főszerepet magára vállalta, nyomban odalépett hozzá, mintha kérni akarna valamit; mikor Caesar nemet intett és kézmozdulattal jelezte, hogy „majd máskor”, Cimber Tillius mindkét vállán megragadta a togáját; Caesar felkiáltott: „De hiszen ez erőszak”, mire az egyik Casca néhány hüvelykkel a torka alatt megsebesítette. Caesar megragadta Casca karját, és írószerszámaival keresztüldöfte, de hiába akart felugrani helyéről, nem tudott, mert másfelől is sebet kapott; mikor észrevette, hogy mindenfelől kivont török merednek rá, fejét beborította togájával, bal kezével meg bokájáig lehúzta a toga öblös ráncait, hogy testének alsó részét is tisztességesen eltakarva essen el. Így aztán huszonhárom tördöféstől leterítve, csak az első szúrásnál hallatott egy halk sóhajt; van, aki azt állítja, hogy a rárohanó Marcus Brutusnak így szólt: „Te is, fiam”; mikor kilehelte lelkét, mindenki szétfutott, s ő ott hevert magában, míg végül három rabszolga hordszéken, melyről a karja lelógott, hazaszállította tetemét. Orvosa, Antistius nézete szerint a sok szúrás közül egyedül csak mellsebe volt halálos, melyet másodjára kapott.

Az összeesküvők áldozatuk tetemét legszívesebben a Tiberisbe dobták volna, vagyont elkobozták, intézkedéseit megsemmisítették volna, de félték Marcus Antonius consultól és Lepidus lovassági főparancsnoktól, és ezért elálltak szándékuktól.

83. Apósa, Lucius Piso követelésére Antonius házában felbontották és felolvasták Caesar végakarátát, melyet előző évben, szeptember tizenharmadikán lavicanumi birtokán írt, és a Vesta-szüzek főnökasszonyának adott át megőrzésre. Quintus Tubero azt írja, hogy első consulsága és a polgárháború kitörése között eltelt időben többször is Gn. Pompeiust nevezte meg örököséneként, és ezt katonáinak gyűléseken fel is olvasta. De ebben az utolsó végrendeletben három örököst jelölt meg, és pedig nővére unokáit: Caius Octaviusra maradt vagyona háromnegyed része, Lucius Pinariusra és Quintus Pediusra pedig együttesen a maradvány egynegyed része; a végrendelet végén Caius Octaviust fiává fogadta, és ráhagyta nevét is; gyilkosai közül többet is kijelölt születendő fia gyámjául, Decimus Brutust meg éppen másodörökösévé tette. A népnek Tiberis-parti kertjeit hagyta örökül, és hozzá háromszáz sestertiust fejenként.

84. A temetés kihirdetése után a Mars-mezőn, Julia síremléke közelében állították fel a máglyát, a szószék előtt Venus Genetrix templomának mintájára aranyos épületet emeltek; benne arannyal-bíborral leterített elefántcsont ágyat helyeztek el, az ágy fejénél diadal-

jelvényeit és azt a ruhát, amelyben megölték. Aki halotti ajándékot vitt, annak megengedték, hogy a fennálló rendelkezések figyelmen kívül hagyásával, tetszése szerint választhassa meg bármelyik utat a Mars-mezőig; arra számítottak ugyanis, hogy egy nap nem elegendő a temetési menet lebonyolítására. A halotti játékok között halottsiratóként, de azért is, hogy meggyűlöltessék a gyilkosság tetteseit, ilyen részleteket énekeltek Pacuvius tragédiájából, a „Fegyverek odaitélésé”-ből:

Én megmaradtam. Miért? Hogy elpusztítsanak?

Más, hasonló tartalmú szöveget is mondtak Atilius „Electrá”-jából. Dicsérő beszéd helyett Antonius, a consul, kikiáltó útján hirdette ki a senatus határozatát, mely minden isteni és emberi megtszertelést megszavazott Caesarnak; felolvasta továbbá az eskü szövegét, mely minden senatort egy ember üdvének oltalmazására kötelezett; maga Antonius kevés szót fűzött mindehhez. A szószerk előtt felállított halottas ágyat az arra az évre megválasztott tisztviselők és volt hivatalos méltóságok vitték le a Forumra. Egyesek azt javasolták, égessék el tetemét a capitoliumi Juppiter templomában, mások Pompeius csarnokát ajánlották - közben megjelent két férfi, derekukon kard, kezükben két-két hajítódárda, és égő viaszfáklyával meggyújtották a máglyát; erre a körül álldogáló tömeg nyomban száraz rőzsét, törvényszéki padokat hordott össze, és mindenféle ajándéktárgyat, ami keze ügyébe esett. Azután jöttek a fűvös zenészek és a színészek, szétszaggatták és tűzbe dobták régebbi diadalmenetek alkalmával viselt ruháikat, melyeket erre az alkalomra felvettek; így tettek az öreg, kiszolgált legionáriusok is fegyvereikkel, melyekben a temetésen díszlelegtek; sok római hölgy is tűzbe dobta ékszereit, valamint fiúgyermekük talizmánjait és ruháit.

A hivatalos gyász idején a külföldi származású lakosság is gyászolt mindenfelé, ki-ki a maga módján, kiváltképpen a zsidók, akik néhány éjszakán át ellátogattak a máglya hamvaihoz.

85. A nép fáklyákkal a kézben nyomban Brutus és Cassius házához indult; miután onnét keményen visszaverték, útban visszafelé névcseré folytán, tévedésből a szemközt jövő Helvius Cinnát ölte meg Cornelius Cinna helyett, akit halálra keresett, mert előző nap egy nyilvános gyűlésen szenvedélyesen szónokolt Caesar ellen; fejét lándzsa hegyére tűzve hordozták körül a városban. Később a nép mintegy húsz láb magas numidiai márványtömbből kifaragott oszlopot emelt a Forumon, és ezt a feliratot véste rá: „A haza atyjának.” S azután még hosszú időn át megőrizték a szokást, hogy Caesar nevére esküdve ezen a helyen mutattak be áldozatot, tettek fogadalmat, tisztázták vitás ügyeiket.

86. Némely hozzátartozója azt gyanította, hogy Caesar nem is akart már élni, nem ügyelt magára; rossz volt az egészsége, azért nem is törődött a figyelmeztető jósjelekkel és barátai intelmeivel. Néhányan úgy vélték, hogy bízva a senatus legfrissebb határozatában és esküjében, elbocsátotta még hispaniai őrsgégét is, mely fegyveres őrszolgálatot teljesített körülötte. Mások szerint szívesebben nézett szembe egyetlenegyszer a mindenfelől fenyegető veszélyekkel, mint hogy örökösen vigyázzon magára, és feszültségben éljen. Azt is elbeszéli többen, hogy gyakorta mondogatott olyasmit, „nem annyira a maga érdeke, sokkal inkább a köztársaságé, hogy ő életben maradjon; eleget élvezte már a hatalmat s a dicsőséget; ha őt valami baj éri, nem lesz nyugta az államnak, sőt, még súlyosabb polgárháborúkat fog elszenvedni.”

87. Abban csaknem mindenki egyetért, hogy az effajta halál szinte kívánatos volt számára. Egyszer ugyanis, mikor Xenophon művében azt olvasta, hogy Cyrus betegsége vége felé bizonyos intézkedéseket tett temetése dolgában, Caesar az ilyen lassú haláltól megborzadva gyors elmúlást kívánt magának; egy nappal a halála előtt, amikor Marcus Lepidusnál ebéd

közben arról folyt a szó, ki mint szeretné végezni életét, ő a váratlan, hirtelen halált választotta.

88. Ötvenhatodik évében halt meg, az istenek sorába iktatták, és pedig nemcsak a senatus határozatának eleget téve, hanem a nép őszinte meggyőződéséből is. Az első ünnepi játékok idején ugyanis, melyeket utóda, Augustus, nyomban Caesar istenné avatása után tiszteletére rendezett, délután öt óra felé üstökös tűnt fel, és hét napig egyfolytában ragyogott az égen; általában azt tartották, hogy az égiek közé befogadott Caesar lelke az, és ezért ábrázolják őt azóta is csillaggal a feje fölött. Elrendelték, hogy a gyűléstermet, ahol megölték, zárják be, március Idusát nevezzék az apagyilkosság napjának, és e napon soha többé ne tartsanak senatusi ülést.

89. Gyilkosai közül egyik sem élte túl akár csak három évvel is, és egyik sem halt meg természetes halállal. Mindegyiket elítélték, aztán egyik így, másik úgy, ki háborúban, ki a tengeren pusztult el; akadt olyan is, aki ugyanazzal a tőrrel ölte meg magát, amellyel Caesart meggyilkolta.

MÁSODIK KÖNYV

AUGUSTUS OCTAVIANUS

i. e. 27 - i. sz. 14

1. Sokan mondják, hogy az Octaviusok nemzetségét hajdan a leghíresebb családok között tartották számon Velitraeben. Volt ugyanis a város legnevezetesebb részén egy utca, mely régtől fogva az Octavius nevet viselte; mutogattak is ott egy oltárt; valamelyik Octaviusnak szentelték annak emlékezetére, hogy mikor egy szomszéd-háború vezéréként áldozatot mutatott be Marsnak, és közben az ellenség váratlan betöréséről értesült, félig nyersen lekapta az oltárról az áldozati barom belső részeit, gyorsan felvagdalta, harcba vonult, és aztán győztesen tért vissza. Volt továbbá egy néphatározat, hogy az áldozati szertartást ezentúl mindig így mutassák be Marsnak, az áldozatra szánt állat egyéb maradványait pedig adják át az Octaviusoknak.

2. Ez a nemzetség, melyet Tarquinius Priscus király vett fel más kisebb nemzetségekkel együtt a senatus tagjai közé, majd Servius Tullius a patriciusi rendbe, az idők folyamán plebeiusná lett, és hosszú idő telt el, míg Julius Caesar révén megint visszakerült a patriciusok közé. Ebből a nemzetségből elsőként C. Rufust választotta meg a nép tisztviselőnek. Quaestori hivatalt viselt; két fia volt, Gnaeus és Caius, tőlük származik az Octavius család két ága, melynek sorsa annyira különbözik egymástól. Gnaeus és összes utódai ugyanis magas tisztségeket töltöttek be. Caius és leszármazottai ellenben, véletlenül-e vagy a maguk akaratából, mindnyájan megmaradtak a lovagi rend tagjainak, de Augustus apja már nem. Augustus dédapja mint tribunus teljesített katonai szolgálatot Aemilius Papus fővezérsége alatt Siciliában, a második pun háború idején. Nagyapja megelégedett városi tisztségeivel, és nagy vagyon birtokában igen békés öregkort ért meg.

De ezeket a dolgokat megírták mások; maga Augustus sem írt önmagáról egyebet, mint hogy régi és vagyonos lovagi családból származik, melynek tagjai közül elsőnek apja emelkedett senatori rangra. Marcus Antonius azt veti a szemére, hogy dédapja szabadon bocsátott rabszolga volt, Thuri vidéki kötélverő, nagyapja pedig pénzváltó. Ennél többet sehol sem találtam Augustus apai őseiről.

3. Augustus apja, Caius Octavius, kora ifjúságától fogva nagy tekintélyű, gazdag ember volt; ezért csodálkozom, mikor némelyek róla is azt írják, hogy pénzváltó volt, és a szavazatok adásvételénél a Mars-mezőn működő ügynöknek tartják; minthogy jómódban nevelkedett, könnyen jutott magas hivatali tisztségekbe, és kiválóan el is látta azokat. Praetori hivatala lejártával sorsolás útján Macedonia tartományt kapta meg kormányzásra, s az úton odafelé megsemmisítette a szökevényeket, Spartacus és Catilina maradék csapatait, melyek Thuri környékét megszállva tartották; ezt egyébként a senatus külön megbízással kötelességévé is tette. Tartományát nemcsak igazságosan, hanem nagyon bátran is kormányozta; miután a bessusokat és thrákokat egy nagy csatában széjjelszórta, úgy bánt a szövetségesekkel, hogy Marcus Cicero máig fennmaradt leveleiben arra inti és figyelmezteti saját testvérét, Quintust, aki az idő tájt az asiai tartomány proconsulaként nem örvendett éppen jó hírek, kövesse szomszédjának, Octaviusnak példáját, miként kell a szövetségeseknél érdemeket szerezni.

4. A halál hirtelen érte utol, mikor Macedoniából távozott, mielőtt még a consuli tisztségre jelölthette volna magát; három gyermek maradt utána, a nagyobbik Octavia, Anchariától született leánya, továbbá a kisebbik Octavia és Augustus, Atiával való házasságából. Atia, Marcus Atius Balbusnak és Juliának, Caius Caesar nővérének a lánya volt. Balbus apai ágon egy Aricia-beli nemzetségből származott, családja tagjai közül sokan viseltek senatori rangot; anyai ágon igen közeli rokonságban állott Pompeius Magnusszal; maga praetori hivatalt viselt,

tagja volt a húsas bizottságnak, mely a Julius-féle törvény alapján földet osztott Campaniában. Mégis a fentebb említett Antonius, megvetve Augustus anyai ági származását is, azt hánytorgatja fel neki, hogy dédapja africai eredetű volt, és Ariciában hol illatszerrel kereskedett, hol molnárkodott. A parmai Cassius pedig némely levelében nemcsak molnár unokájának tartja Augustust, hanem valami aprópénzváltó sarjának is: „Anyád lisztje Aricia legdurvábban őrlő malmában készült: azt is a Nerulum-beli pénzváltó gyúrta aprópénztől mocskos kezével.”

5. Augustus M. Tullius Cicero és Marcus Antonius consulsága idején, szeptember huszonharmadikán született, kevéssel napkelte előtt, a Palatinus városnegyedben, az Ökörfejek terén; ma is ott áll a szentélye, melyet nem sokkal halála után avattak fel. A senatusi okmányok szerint ugyanis egy ifjú patricius, C. Laetorius, házasságtörés büntetével vádolva, enyhítő körülményként nemcsak ifjúságára és nemesi származására hivatkozott az egybegyűlt atyák előtt, hanem arra is, hogy tulajdonosa, úgyszólván papja és őrzője annak a darab földnek, melyet az istenné vált Augustus születésekor legelőször érintett; kérte, hogy erre az ő saját, külön istenségére való tekintettel kegyelmezzenek meg neki; ekkor hozták a határozatot, hogy a háznak azt a részét szentéllé kell avatni.

6. A helyet, ahol nevelkedett, nagyszülei birtokán, Velitraeben, még ma is mutogatják; nagyon kicsi helyiség, olyan, mint valami éléskamra; a szomszédságban azt beszélik, hogy ott is született. Szentségtörésnek tartják, ha oda bárki szükségtelenül és tisztátlanul belép, és régtől fogva hiszik, hogy ha valaki vakmerően mégis bemegy a helyiségbe, azt rémület és borzalom rettentí vissza; ez egyébként csakhamar valóban be is bizonyosodott. Mikor ugyanis a villa új tulajdonosa, nem tudom, véletlenül-e vagy próbaképpen ott ágyaztatott meg magának éjszákára, néhány óra múlva valami láthatatlan erő kivetette a kamrácskából, és félholtan találták meg ágyastul, mindenestül az ajtó előtt.

7. Ósei eredetének emlékeztére a Thurinus melléknevet adták a gyermeknek, de meglehet, hogy azért kapta ezt csupán, mert apja nem sokkal születése után szerencsével harcolt Thuri környékén a szökött rabszolgák ellen. Azt, hogy a Thurinus melléknevet valóban használta, fényes bizonyíték alapján állíthatom: megszereztem ugyanis egy régi, ércmívű, gyermekkori képecskéjét, melyen már-már elmosódott vasbetűkkel ez a név állt; a császárnak ajándékoztam ezt a képecskét, s ő most hálószobájában, a házi istenek között tiszteli. De Marcus Antonius is gyakran szólítja leveleiben, csúfságból, Thurinusnak; Augustus meg viszonzásképpen csak annyit ír, csodálkozik, hogy sértésként vágják szemébe régi nevét. Később vette fel a C. Caesar, majd az Augustus melléknevet, az elsőt nagybátyja végrendeletben foglalt utasítására, a másodikat Munatius Plancus javaslatára; mert szemben egyesek tanácsával, hogy Róma második alapítójaként a Romulus nevet viselje, egy másik indítvány győzött, mégpedig az, hogy nevezzék inkább Augustusnak, nemcsak mivel ez a név új, hanem mert sokkal fenségesebb is (hiszen a szent helyeket is, és ahol az előírt szertartások után felszentelnek valamit, ugyanezzel a szóval nevezik a „gyarapodásról”, vagyis: ab auctu, vagy a „madarak viselkedéséről és étvágyáról”, azaz: ab avium gestu et gustu, miként Ennius tanítása is mondja:

„Miután a dicső Rómát felséges előjelek - augusto augurio - alapján megalapították.”).

8. Négyéves korában vesztette el apját. Tizenkettedik évében járt, mikor nagyanyja, Julia ravatalánál, a nyilvánosság előtt elmondta a halottdícsérő beszédet. Négy évvel a férfitoga felöltése után Caesar africai diadalmenetén katonai kitüntetésekkel ruházták fel, noha fiatal kora miatt még sohasem vett részt háborúban. Majd mikor nagybátyja, Caesar, Gn. Pompeius fiai ellen a két Hispaniába vonult, ugyancsak kivívta elismerését; alighogy felépült ugyanis súlyos betegségéből, az ellenségtől veszélyeztetett utakon, kis számú kísérettel, sőt, miután

még hajótörést is szenvedett, gyalogosan ment utána, nemcsak buzgóságáról téve bizonyosságot, hanem kiváló jellembeli tulajdonságokról is.

Caesar a két Hispania leigázása után a dákok, majd a parthusok ellen készülvén hadjáratra, Augustust előreküldte Apolloniába, hogy ott tanulmányokat végezzen. Mihelyt pedig Caesar megöletése után az ifjú megtudta, hogy ő lett az utódja, sokáig habozott, ne kérje-e a legközelebb állomásozó legiók segítségét; aztán elhamarkodottnak és éretlennek ítélte elhatározását, elvetette azt, majd Rómába visszatérve mégis átvette örökségét, hiába aggodalmaskodott anyja, hiába ellenezte a dolgot mostohaapja, Marcus Philippus, volt consul is. És ettől kezdve hatalmas hadseregek élén előbb mintegy tizenkét évig M. Antoniuszal és M. Lepidusszal együtt, később aztán negyvennégy évig egymaga kormányozta az államot.

9. Most pedig, hogy életének fő vonásait megrajzoltam, a részleteket nem időrendben, hanem tartalmuk szerint csoportosítva mutatom be, hogy pontosabban megismertethessem. Őt polgárháborúban vett részt, és pedig: Mutinánál, Philippinél, Perusiánál, Siciliában és Actiumnál; ezek közül az elsőt meg az utolsót M. Antonius ellen vívta, a másodikat Brutus és Cassius, a harmadikat L. Antonius, a triumvir öccse, a negyediket pedig Gnaeus, Pompeius fia ellen.

10. E háborúk indítéka és oka abból a meggyőződésből fakadt, hogy mindennél sürgetőbb kötelessége bosszút állni nagybátyja meggyilkolásáért, és érvényben megtartani összes intézkedéseit; ezért, mihelyt Apolloniából visszatért, nyomban elhatározta, hogy Brutust és Cassiust váratlanul, erőszakkal és (minthogy azok a rájuk leselkedő veszedelmet megsejtve, elmenekültek), törvényes úton is megtámadja, és távollétükben gyilkosság címén perbe fogja. Caesar győzelme emlékére maga rendezett játékokat, mert akiknek ez hivatali kötelességükhöz tartozott volna, nem volt hozzá bátorságuk. Hogy pedig többi tervét még következtetesebben hajthassa végre, az egyik váratlanul elhalt néptribunus helyére jelöltette magát, noha patricius volt, de a szenatori rangot még nem érte el. Minthogy azonban Marcus Antonius consul, akitől a legerősebb támogatást várta, törekvéseit keresztezte, és segítséget, törvényes úton, még a legjelentéktelenebb ügyben is csak magas pénzösszeg árán adott, az előkelők pártjához fordult; úgy gondolta tudniillik, hogy azok igen gyűlölik Antoniuszt, amiért Decimus Brutust Mutinában megostromolta, és fegyveres erővel ki akarta kergetni Caesartól ajándékba kapott tartományából, melynek kormányzásában a senatus határozata is megerősítette. Néhány párthíve buzdítására orgyilkosokat bérelt fel Antonius ellen; mikor a cselszövésre fény derült, a veszélyes következményektől megrémülve, óriási pénzáldozattal megnyerte a veteránokat a maga és a köztársaság védelmére. Mint propraetor és ennek a hadseregnek vezére parancsot kapott, hogy Hirtiusszal és Pansával, akik a consuli hivatalt elnyerték, Decimus Brutus segítségére siessen; Augustus a vezetésére bízott hadjáratot három hónap alatt két ütközetben befejezte. Antonius írja, hogy az első csatában megfutamodott, s csak két nap múlva került elő lova és köpenye nélkül; azonban nemcsak hadvezérként, hanem mint közkatona is megtette a magáét, mert a harc kellős közepén elvette a súlyosan sebesült zászlótartótól a sasjelvényt, és maga vitte vállán.

11. Minthogy a háború folyamán Hirtius az első vonalban elesett, Pansa pedig belepusztult sebeibe, híre járta, hogy mindkettőnek ő okozta halálát azért, hogy Antonius menekülése után, ha majd a köztársaság consulok nélkül marad, egymaga vegye kézbe győztesen mindhárom hadsereget. Pansa valóban gyanús körülmények között halt meg, s ezért őrizetbe vették Glyco nevű orvosát, akiről azt hitték, hogy sebébe ő hintett mérget. Ehhez Aquilius Niger még hozzáteszi, hogy Hirtiust, a másik consult, a csata zűrzavarában Augustus maga ölte meg.

12. Mihelyt azonban megtudta, hogy Antoniust megfutamodása után M. Lepidus befogadta, a többi hadvezér és a sereg pedig önként átpártolt hozzá, habozás nélkül otthagya az optimaták pártját, és ürügyet keresvén elhatározása megmásítására, egyesek szavait és cselekedeteit elferdítette; azt állította, hogy némelyek őt gyereknek nevezték, mások meg csúfot üztek belőle, mondván, olyan ember ő, akit dicsérni kell és felmagasztalni; hogy sem ő, sem veteránjai nem részesültek illő hálában, amelyet pedig méltán megérdemeltek. És hogy bizonysgot tegyen róla, mennyire megbánta korábbi csatlakozását hozzájuk, Nursia város lakóit hatalmas pénzbüntetéssel sújtotta; majd mikor nem tudtak fizetni, kiüzte őket a városból, mondván, hogy közpénzen síremléket emeltek a mutinai csatában megölt polgároknak és ráírták: „Elhullottak a szabadságért.”

13. Miután Antoniusszal és Lepidusszal szövetséget kötött, betegen és gyengélkedve ugyan, de befejezte a philippi háborút, méghozzá kettős csatában: az elsőben kénytelen volt táborát elhagyni, és alig tudott az Antonius vezette szárnyhoz menekülni. Diadalát igazán nem élvezte szerényen: ellenkezőleg, Brutus fejét azzal az utasítással küldte Rómába, hogy Caesar szobrának a lába elé vessék, maga pedig a legelőkelőbb foglyot is gyalázkodva, dühödten szidalmazta; sőt egyiknek, aki könyörögve kérte, hogy tisztességesen temessék el, állítólag azt felelte: „lesz rá gondjuk a madaraknak”. Mikor egy apa fiával együtt kettőjük életéért könyörgött, Augustus megparancsolta, hogy döntsék el sorshúzás vagy kockajáték útján, melyiknek kegyelmezzon meg közülük, és végignézte mindkettőjük halálát; miután ugyanis az apát, aki önként adta magát hóhérekre, kivégezték, a fiú is megölte magát. Ezért a többiek, közöttük Marcus Favonius, Cato híres vetélytársa is, midőn láncra verve felvonultatták őket, Antoniust, mint fővezért tisztelettudóan üdvözölték, Augustust ellenben a legförtelmesebb szidalmakkal illették.

A győzelem után felosztották maguk között a hatásköröket; Antonius a Kelet igazgatását vette kezébe, Augustus pedig vállalta, hogy visszavezeti a veteránokat Italiába, és kiosztja nekik a községi földekből járandóságukat; de sem a veteránoktól, sem a birtokosoktól nem kapott köszönetet; ezek ugyanis azt panaszolták, hogy elűzték őket földjükéről, amazok pedig hogy nem bántak velük érdemük szerint, úgy, amint remélték.

14. Ez idő tájt Augustus kényszerítette Lucius Antoniust, aki consuli méltóságában és bátyja hatalmában bízva felkelést szított, hogy meneküljön el Perusiába; éheztetéssel megadásra bírta ugyan a lázadót, de önmagát is nagy veszedelembé sodorta mind a háború folyamán, mind az azt megelőző időszakban. Egy közkatonát ugyanis, aki a nyilvános játékok alkalmával a lovagrendűek számára kijelölt tizennégy padosor egyikében foglalt helyet, a hivatszolgával eltávolíttatott. Ellenségei nyomban elhíresztelték, hogy a katonát a helyszínen megkínóztatta, majd kivégeztette; akkor kis híján áldozatul esett a felbőszült katonanépség zendülésének. Szerencséjére a katona váratlanul épen-egészségesen előkerült. Máskor meg Perusia falai alatt áldozat bemutatása közben egy hajszálon múlt, hogy a városból előtörő gladiatorok csapata el nem fogta.

15. Perusia bevétele után igen sok embert halálra ítélt, azoknak pedig, akik kegyelmet kértek vagy mentegetőzni próbálkoztak, röviden félbeszakítva őket, annyit mondott: „Meg kell halnotok.” Néhány történetíró szerint a meghódolt perusiai lakosok közül kiválasztott háromszáz senatort és lovagot, és az istenné vált Julius tiszteletére emelt oltáron, március Idusán áldozati barmok módjára lemészároltatta őket. Többen azt is írják, hogy jól meghányta-vetette a dolgot, mielőtt fegyvert fogott Perusiánál; az volt a célja, hogy titkos ellenfelei, meg azok, akik inkább félelemből, mint jó szándékból maradtak veszteg, egy Lucius Antoniushoz hasonló lelkületű vezetőben bízva felfedjék magukat, s akkor ő a legyőzöttek elkobzott vagyonából a veteránjainak megígért jutalomösszegeket kifizetheti.

16. Legelőször a sicíliai háborút indította meg, de ez a háború sokáig tartott, és gyakran abbamaradt, hol azért, mert helyre kellett állítani a hajóhadat, mely a nyári viharok és két hajótörés következtében megrongálódott, hol mert az élelmiszerszállítás fennakadása s az egyre súlyosbodó éhínség miatt a nép békekötést követelt; miután újonnan felépítette hajóit, felszabadított, és az evezőpadokhoz ültetett húszezer rabszolgát, sikerült végre a Lucrinusi- és Avernusi-tó és a tenger közötti összeköttetés megteremtésével, Baiiae mellett a Julius-féle kikötőt létrehozni. Ebben a kikötőben gyakorlatoztatta hajóhadát egész télen, meg is verte Pompeiust Mylae és Naulochus között; az ütközet órájában azonban úgy elnyomta az álom, barátai alig győzték felkölteni, hogy adjon végre jelt a csata megkezdésére. Azt hiszem, ez indította Antoniust arra, hogy szemére vesse: nem is tudta biztos szemmel áttekinteni a felállított csatarendet, hanem hanyatt fekve, bambán az eget bámulta, és addig fel sem kelt, nem is került katonái szeme elé, míg Marcus Agrippa meg nem szalasztotta az ellenséges hajókat. Mások meg bűnéül róják fel szavait és cselekedetét, hogy amikor a vihar elpusztította hajóit, azt kiabálta: „Neptunus sem akadályozhatja meg, hogy győzelmet arassak.” Később pedig, a legközelebbi cirkuszi játékok napján, az ünnepi díszmenetből még az isten képmását is eltávolíttatta. Éppen ezért nem a véletlen műve, hogy ebben a háborúban több és nagyobb veszedelemmel kellett szembenéznie, mint addig bármikor. Amikor hadseregének egy részével Siciliában partra szállt, majd visszatért a szárazföldre, hogy hátramaradt csapatait is átszállítsa, Demochares és Apollophanes, Pompeius két alvezére váratlanul rajtaütött; alig-alig sikerült egyetlen hajóval megmenekülnie. Más alkalommal pedig Locri mellett gyalogosan Regium felé igyekezve, megpillantotta Pompeiusnak a part közelében haladó két-evezősoros hajóit; azt gondolván, hogy az ő hajói azok, lement a partra, és közben csepp hía, hogy el nem fogták. És miközben úttalan utakon menekült, történt, hogy kísérijének, Aemilius Paulusnak a rabszolgája, aki még mindig fájlalta, hogy gazdája apját, az idősebbik Paulust Augustus proscibáltatta, ki akarván használni a bosszúra oly kedvező alkalmat, gyilkosságot kísérelt meg ellene. Pompeius elmenekülése után Augustus egyik tisztársát, M. Lepidust, akit segítségül hívott Africából, megfosztotta hadseregétől, mert az húsz legiója hűségében bizakodva, megfélemlítéssel és fenyegetőzésekkel egyre nagyobb szerepet követelt magának; de könyörgésére Augustus mégis megkímélte az életét, és örökre Circeibe számúzta.

17. Marcus Antoniusszal kezdettől fogva ingatag és bizonytalan kapcsolatát, mely sok békülési kísérlet után is csak éppen hogy helyreállt, végül egészen megszakította; s bizonyságául annak, hogy az az ember mennyire elfajzott a római erkölcsöktől, a Városban hagyott végrendeletét, melyben Cleopatrának még a gyermekeit is megnevezte örökösei között, felbon-totta, és gondja volt rá, hogy azt egy népgyűlésen felolvastassa. Miután a haza ellenségének nyilvánította Antoniust, mégis megengedte rokonainak és barátainak, hogy felkeressék - így engedélyt adott többek között C. Sosiusnak és Titus Domitiusnak, az akkori consuloknak is. Bononia lakosait, minthogy azok régtől fogva Antonius hívei voltak, felmentette az eskü kötelezettsége alól, melyet egész Italiának Augustus hűségére fogadnia kellett. Nem sokkal később Actiumnál tengeri csatát nyert; az ütközet a késő éjszakába nyúlt, úgyhogy a győztes a hajón töltötte az éjszakát. Alighogy Actiumból téli szállására, Samosba vonult vissza, híré-t vette, hogy katonái, akiket a győzelem kivívása után mindenfelől Brundisiumba irányított, fellázadtak, s a nekik járó jutalmat és elbocsátásukat követelik; izgatottan indult vissza Italiába, és átkelés közben kétszer is nagy viharral küzdött meg (először a Peloponnesus és Aetolia kiugró hegyfokai között, majd a Cerauniai-hegyeknél, gályáinak egy-egy része mindkét alkalommal elsüllyedt, s a hajónak, melyen maga utazott, elrongyolódott a vitorlája, eltört a kormányrúdja); huszonzét napnál nem tartott tovább, míg a katonák kívánságait rendezte, addig Brundisiumban maradt, majd kerülővel Asián és Syrián keresztül Egyiptomba ment, és rövid ostrom után elfoglalta Alexandria városát, ahová Antonius Cleopatrával menekült. Antoniust, aki még utoljára kísérletet tett a kibékülésre, öngyilkosságba kergette, és

holttestét meg is szemlélte. Cleopatrához, minthogy mindenáron szerette volna diadalmenete számára életben tartani, elhívatott néhány psyllost, hogy szívják ki testéből a mérget; az a hír járta ugyanis, hogy kígyómarástól pusztult el. Augustus a királynőt Antoniuszal közös sírba temettette, s a síremléket, melyet még ők kezdtek maguknak építtetni, befejeztette. A fiatal Antonius, Fulvia két fia közül az idősebbiket, erőszakkal elhurcoltatta az isteni Julius szobrától, ahová az sok hiábavaló könyörgés után menekült, és meggyilkoltatta. Caesariont, akiről Cleopatra azt híresztelte, hogy Caesar fia, ugyancsak menekülése közben ölette meg. Antonius és a királynő többi közös gyermekét rokonokként nemcsak életben tartotta, hanem kinek-kinek körülményeihez képest megélhetést és pártfogást biztosított.

18. Ugyanebben az időben felhozatta a sírboltból és megszemlélte Nagy Sándor koporsóját és holttestét, majd aranykoronát helyezve fejére, virággal borította el, úgy rótt le kegyeletét iránta; mikor azonban megkérdezték tőle, nem óhajtja-e a Ptolemaeumot is megtekinteni, azt mondta, királyt akar látni, nem pedig hullákat. Egyiptomot római provinciává alakítva még termékenyebbé, Róma gabonaellátására még alkalmasabbá akarta tenni, minden Nílus vizével táplált csatornát megtisztított katonai munkálatokkal az évek óta lerakódott iszaptól. Hogy actiumi győzelmének emlékét az utókor számára még fényesebbé tegye, Actium mellett megalapította Nicopolis városát, továbbá elrendelte, hogy öt évenként nyilvános játékokat rendezzenek; táborának helyét pedig Apollo ősrégi templomával kibővítve, zsákmányolt hajósjelvényekkel díszítette, majd Neptunusnak és Marsnak szentelte.

19. Ezután időről időre különféle besúgások révén felfedett zavargásokat, forrongásokat, összeesküvéseket fojtott el csírájában, mielőtt még lábra kaphattak volna, így az ifjú Lepidus, továbbá Varro Murena és Fannius Caepio, majd M. Egnatius, aztán Plautius Rufus és Lucius Paulus, leányunokája férjének zendüléseit; ezeken kívül a végrendelet hamisítással vádolt, agkori gyengeségben szenvedő Lucius Audasius, továbbá a parthinus származású félvér, Asinius Epicadus, végezetül pedig Telephus, egy római asszony névmondó szolgájának összeesküvését. Nem volt ugyanis hiány még a legalacsonyabbrendűek által kezdeményezett összeesküvésekben, veszedelmekben sem. Audasius és Epicadus Augustus leányát, Juliát, és unokáját, Agrippát akarta a száműzetésük helyéül kijelölt szigetekről a hadsereghez szöktetni; Telephus pedig, akinek egy jóslat uralkodói hatalmat ígért, egyenesen Augustus és a senatus megtámadására készült. Sőt, egyszer éjjel elfogták az illyricumi hadsereg egyik markotányosát, aki az ajtónállókat rászedve, vadászkéssel az oldalán a hálószoza tájékán settenkedett; nem tudni, hogy örült volt-e, vagy csak színlelte a tébolyt, mert kínvallatással sem tudták szólásra bírni.

20. Külföldön összesen kétszer viselt háborút személyesen; mégpedig ifjúkorában, Dalmatiában, majd Antonius leverése után pedig a cantabriaiak ellen. A dalmatiai háborúban meg is sebesült, egyik csatában parittyakő érte a jobb térdét, másodszor meg egy híd beomlása közben sérült meg combján és két karján. A többi hadjáratot alvezérei irányították, egyes esetekben azonban, így a pannoniai és a germaniai háborúk során személyesen is megjelent a táborban, vagy pedig nem messze tartózkodott a csaták színhelyétől, így például Rómából elment Ravennáig, Mediolanumig vagy akár Aquileiáig is.

21. Részint személyesen, részint alvezérei útján leigázta Cantabriát, Aquitaniát, Pannoniát, Dalmatiát egész Illyriával együtt, továbbá Raetiát, a vindelicusokat, a salassusokat - ezek alpesi törzsek. Gátat vetett a dákok betöréseinek, három vezérüket nagyszámú seregükkel együtt megölte, a germánokat visszakergette túl az Elba folyón; közülük a suevek és sicamberrek meghódoltak, ezeket átvezette Galliába, és a Rajna menti földeken telepítette le őket. Más lázongó népeket is engedelmességre bírt. Igaz és kényszerítő ok nélkül azonban egyetlen népet sem támadott meg soha; távol állott tőle, hogy hadi dicsősége öregbítése végett kiterjessze a

birodalom határait; egy-két barbár fejedelemtől a Bosszúálló Mars templomában még esküt is vett, hogy megtartják a békét és barátságot, melyet maguk kívántak; másoktól pedig újfajta túszoikat követelt, és pedig nőket, mert észrevette, hogy férfi kezésekkel a barbárok nemigen törődnek: mégis megengedte nekik, hogy túszaikat, valahányszor kedvük tartja, kiválthatják. Még a gyakran és hitszegő módon lázadó törzseken sem állt különösebben súlyos büntetéssel bosszút; ilyenkor a foglyokat azzal a feltétellel adta el rabszolgának, hogy hazájukkal szomszédos területen nem raboskodhatnak, és harminc évnél előbb fel nem szabadulhatnak. E vitézség és mértékletesség hírére az indusok és scythák, akiket addig csak hírből ismert a világ, arra szánták magukat, hogy követek útján önként kérjék Augustus és a római nép barátságát. Kívánságára a parthusok is könnyűszerrel átengedték Armeniát, kiadták a hadi jelvényeket is, melyeket még M. Crassustól és M. Antoniustól zsákmányoltak; túszoikat is felajánlottak neki, sőt, számos trónkövetelőjük közül azt ismerték el, akit Augustus választott ki számukra.

22. Janus Quirinus templomát, melyet Róma alapításától fogva uralkodása kezdetéig csak kétszer tartottak zárva, Augustus ennél jóval rövidebb idő alatt, békét teremtve szárazföldön és tengeren, három ízben záratta be. Kisebb diadalmenetben kétszer vonult be Rómába; a philippi csata és a sicíliai háború után. Nagy diadalmenetet háromszor rendezett, a dalmatiai, az actiumi és az alexandriai győzelem emlékére - három-három naposat.

23. Mindössze két súlyos és szégyenletes vereséget szenvedett, mind a kettőt Germaniában, a Lollius- és Varus-féle vereséget; a Lolliustól elszenvedett csapás esetében nagyobb volt a szégyen, mint a kár, a Varus-féle viszont csaknem megsemmisítő vereséget okozott, minthogy akkor három legiót gyilkoltak le hadvezérrel, alvezérekkel, kiegészítő csapatokkal, mindenestül. Mihelyt Augustus erről értesült, katonai őrsképeket rendelt ki városszerte, hogy a forrongásnak elejét vegye; a provinciák helytartóinak pedig meghosszabbította hivatalos megbízatását, hogy tapasztalt és a helyi viszonyokkal ismerős emberek tartsák féken a szövetségeseket. Fényes játékok rendezésére tett fogadalmat a Legjobb és Leghatalmasabb Juppiternek, ha jóra fordul segítségével az állam helyzete: így történt ez a cimberok és marsusok ellen viselt háború idején is. Azt mondják, annyira leverte ez az esemény, hogy hónapokon keresztül megnövesztette haját, szakállát, s miközben fejét az ajtófélfához verdeste, ilyeneket kiáltozott: „Quintilius Varus, add vissza legióimat!” A vereség napján minden évben komor gyászünnepet ült.

24. A honvédelem terén sok változást és új intézkedést vezetett be, de nem egy ősi szokást is életre keltett. A katonai fegyelmet igen szigorúan vette: még alvezéreknek is nehezen és csak a téli hónapokban adott engedélyt, hogy feleségüket meglátogassák. Egy római lovagot, aki két fiának hüvelykujját megcsonkította, hogy a katonai szolgálat alól kivonja őket, rabszolgának adatott el, vagyont pedig dobra verette, de mikor látta, hogy adóbérlők akarják megvásárolni, rábízta egyik szabadosára, hogy küldje el falura, és engedje szabadon. Az egész tizedik legiót, mely csak makacsodva hajlott az engedelmségre, gyalázattal bocsátotta el, más legiókat pedig, melyek nagy hangon elbocsátásukat követelték, a kiszolgált katonákat megillető szokásos jutalmak nélkül eresztett szélnek. Az ellenség elől megfutamodó csapatokat megtizedeltette, és kenyérgabona helyett árpával látta el őket. Ha egy centurio elhagyta őrhelyét, éppen úgy életével lakolt, mint bármelyik közlegény; egyéb vétségekre különféle megszégyenítő rendszabályokat alkalmazott: megparancsolta, hogy a bűnös a fővezér sátra előtt álljon egész nap alsóruhában, öv nélkül, s kezében mérőrudat vagy gyéptéglát tartson.

25. A polgárháborúk befejezése után akár gyűlésen, akár írásbeli rendeleteiben nem bajtársaknak, hanem csak katonáknak szólította fegyvertársait, és azt sem engedte meg, hogy fiai vagy mostohagyermekai parancsnoki minőségükben efféle megszólítást használjanak; úgy

vélte, van abban valami hízelgésféle, ami a katonai alá- és fölérendeltség szellemével, de a nyugalom légkörével, valamint a maga és családja fenségével nem fér össze.

Szabadon bocsátott rabszolgát csak a római tűzvész meg a gabona drágulása miatt várható forrongás okozta félelem idején engedett katonáskodni, ezenkívül két ízben csupán: először az Illyriával határos területek megszállása miatt, másodszer a Rhenus folyó partjának védelmére; ezek rabszolgák voltak, akiket tehetősebb férfiak és asszonyok állítottak katonának; Augustus nyomban felszabadította és a tartalék első sorába helyezte őket; nem szolgálhattak vegyesen a szabadon született polgárokkal, másféle fegyverzetet is kaptak.

Könnyebben osztogatott érem alakú kitüntetések, nyakláncot vagy más arany- és ezüst-tárgyakat, mint sánc- vagy fali koronát, ami sokkal nagyobb tisztességet jelentett; ilyesmit nagy ritkán adott - nem hajhászva a népszerűséget -, olykor akár egy bakancsos közlegénynek is. Marcus Agrippának sicíliai tengeri győzelme után világoskék lobogót ajándékozott. Úgy vélte azonban, hogy olyanoknak, akik maguk is tartottak már diadalmenetet, és hadjáratainak résztvevői, győzelmeinek osztályos társai voltak, nem adhat kitüntetést, mert nekik is megvolt a joguk ahhoz, hogy kitüntetést adományozzanak bárkinek, tetszésük szerint. Azt tartotta, mi sem illik kevésbé a tökéletes hadvezérhez, mint az elhamarkodott sietség és vakmerőség. Ezért sűrűn idézgette a görög mondást: „Lassan járj, tovább érsz”, meg hogy „Jobb a kitartó hadvezér, mint aki túl merész”, továbbá azt a latin szólást, hogy „Mindent idejében végez az ember, ha jól intézi dolgát”. Egyébként az volt a véleménye, hogy csatába vagy háborúba csak akkor bocsátkozzék az ember, ha reménysége a sikerre nagyobb, mint félelme a veszteségtől. „Ha valaki ugyanis nagy kockázat árán csekély eredményt hajszol - szokta mondani -, olyan emberhez hasonló, aki aranyhoroggal fog halat, pedig azt, ha elvész, semmiféle zsákmány nem kárpótolja.”

26. Tisztségeket, hivatalokat a törvényes kor elérése előtt is ellátott, egyes újfajta méltóságokat pedig élete végéig viselt. Még huszadik évét sem töltötte be, mikor megszerezte a consuli hatalmat, mégpedig úgy, hogy legióit szinte ellenségként egészen Róma alá vonultatta, és követeket küldve a városba, a hadsereg nevében magának követelte a consulságot. Ez alkalommal a küldöttség vezetője a senatus ingadozását látva, hátravetette köpönyegét, és kardja markolatára mutatva nem habozott a tanács színe előtt kijelenteni: „Majd megteszi ez, ha ti nem teszitek.” Másodszer kilenc év múlva lett consul, harmadszor egy év kihagyásával, majd egymás után tizenegyedszer is elnyerte a consuli hivatalt; bár újból felkínálták neki, többször elutasította a tisztséget, míg végül hosszú - tizenhét évi - idő után tizenkettedszer is elfogadta; két esztendővel később pedig maga kérte tizenharmadszorra is, hogy két fiát, Caiust és Luciust nagykorúságuk alkalmával az állam első tisztségviselőjeként vezethesse a Forumra. A közbülső öt consuli tisztséget, a hatodiktól a tizenegyedikig egész éven át viselte, a többit hol kilenc, hol hat, négy vagy három hónapig, sőt a másodikat mindössze néhány óráig. Mert alig foglalta el a fő helyet január elsején a capitoliumi Juppiter temploma előtt felállított elefántcsont széken, helyettest állítván, hamarosan le is mondott tisztségéről. Nem is Rómában kezdte meg minden esetben consuli hivatalát, így például a negyedik consulságot Asiában, az ötödiket Samos szigetén, a nyolcadikat és kilencediket pedig Tarracóban.

27. Az állam újjászervezésére felállított triumviratus tisztségét tíz éven keresztül látta el; ebben a minőségben a proscibálás megszüntetése érdekében egy ideig szemben állt társaival; de ha ilyen eljárás mégis elkezdődött, mindkettőjükönél keményebben viselkedett. Mert társai bizonyos emberek esetében gyakran hajlottak szép szóra, könyörgésre, ő azonban mindenáron arra törekedett, hogy senkit se kíméljenek; tulajdon gyámját, Caius Toraniust is száműzetésbe küldte, pedig az mint aedilis, hivatali tisztvársa volt apjának, Octaviusnak. Junius Saturninus még azt is megírja, hogy mikor a tömeges száműzetések és vagyonele-

kobzások lezajlottak, és M. Lepidus a senatusban a múlt eseményei miatt mentegetőzve a jövőre nézve megcsillogtatta a kegyelem reményét, mondván, hogy elég volt már a büntetésből, Augustus vele szemben kijelentette: úgy egyeztek meg egymással a száműzetések dolgában, hogy ő szabad kezet biztosított magának a cselekvésre. Annak jeléül azonban, hogy nyakasságát megbánta, lovagi méltóságra emelte T. Vinius Philopoemenest, akiről azt beszéltek, hogy száműzött patronusát valamikor házában rejtegette. Mint triumvir sokféleképpen ébresztett gyűlöletet maga iránt. Egy gyűlésen például, melyen polgári tömeg jelenlétében katonáihoz szólt, észrevette, hogy Pinarius római lovas valamit feljegyez; azt gondolván, hogy hírszerző, kém, ott a helyszínen leszúratta. A következő évre megválasztott consul, Tedijs Afer, kissé gunyorosan emlékezett meg valamely cselekedetéről. Augustus erre úgy megrémítette fenyegetéseivel, hogy a szerencsétlen egy szakadékba vetette magát. Egy alkalommal látogatást tett nála Quintus Gallius praetor, aki ruhája alatt egy kétlapos írótaflát szorongatott; Augustus azzal gyanúsította, hogy kardot rejteget, de ott nyomban nem tette szóvá a dolgot, mert attól félt, hogy esetleg egyebet is találhat nála; nem sokkal később azonban centuriókkal és katonákkal leráncigáltatta a bírói emelvényről, mint valami rabszolgát kőpadra vonta, és bár a vádlott semmit be nem vallott, megölette; előbb azonban saját kezűleg kinyomta a szemét. Augustus maga azt írja, hogy a praetor egyik kihallgatás alkalmával megtámadta őt erre őrizetbe vettette, száműzte Rómából, és Q. Gallius hajótörés vagy rablók támadása következtében pusztult el. A tribunusi hatalmat élete végéig megtartotta, kétszer azonban öt-öt évre tisztársat vett maga mellé. Ugyancsak élethossziglan vette át az erkölcsök és törvények felügyeleti jogát; így, bár a censor tisztségét nem ruházták rá, háromszor tartott censust - először és harmadszor tisztársával együtt, másodszor pedig egymaga.

28. Kétszer is gondolt a köztársaság visszaállítására: először nyomban Antonius leverése után, mert emlékezett rá, hányszor vetette szemére Antonius: rajta múlik, hogy még mindig nem éledt újjá a régi alkotmány; másodszor pedig hosszan tartó betegsége miatt elkeseredve, mikor a tisztviselőket, sőt a senatust is házába hívatta, és átadta nekik az államháztartás könyveit. De aztán mérlegelve a dolgot, hogy egyrészt magánemberként most már nemigen élhet biztonságban, másrészt nem bízhatja az államot könnyelműen több ember gondjára, megmaradt elhatározásánál, hogy mégis megtartja a hatalmat; nehéz eldönteni, vajon az eredmény volt-e jobb vagy a szándék. Ezt a szándékát gyakran hangoztatta, de azonkívül egyik rendeletében is ilyen szavakkal tett róla bizonyosságot: „Engedtessék meg nekem, hogy az államot egészséges és biztos alapokra helyezzem, és azt a jutalmat élvezhessem érte, amit szeretnék: mondják el majd rólam, hogy én teremtettem a legjobb közállapotokat, s ha meghalok, azzal a reménységgel szálljak sírba, hogy az állam alapjai úgy, amint én megvettem, szilárdan fennmaradnak.” Ezt a kívánságát valóban teljesítette is magának, mindenáron arra törekedve, hogy a dolgok új rendje miatt senki se elégedetlenkedjék.

Rómát, mely akkoriban még nem volt birodalmi méltóságához illően ékes, s árvíztől, tűzvész-től is sokat szenvedett, úgy megszépítette, hogy jogosan büszkélkedhetett: márványvárost hagy örökül az utókorra, pedig csak téglavárost kapott. A város biztonságáról - amennyire emberi bölcsességgel tehetette - még a távoli jövőre nézve is gondoskodott.

29. Igen sok középületet emelt, közülük a legnevezetesebb: a Bosszúálló Mars templomával ékesített Forum, Apollo temploma a Palatiumon, a Mennydörgő Juppiter temploma a Capitoliumon. A Forumot a törvényszéki tárgyalásokra sereglő emberek miatt kellett felépíteni, s minthogy a két régi forum nem bizonyult elegendőnek, harmadikra is szükség volt; így aztán hamarjában átadták rendeltetésének, pedig a Mars-templom akkor még el sem készült. Arról is gondoskodtak, hogy ott kiváltképpen törvényszéki tárgyalásokat és sorshúzás útján bíróválasztásokat tartsanak. Mars templomára még az apja megbosszulásáért megindított philippi háború idején tett fogadalmat; elrendelte tehát, hogy a senatus itt tanácskozzék háborúkról és

diadalmenetek tartásáról, a helytartók között itt sorsolják ki a tartományokat, a győzelmesen hazatért vezérek pedig itt ajánlják fel az isteneknek diadalmi jelvényeiket. Apollo templomát palatinusi házában azon a részén építette fel, melyet a jósök szerint az isten egy villámcsapással maga jelölt meg; oszlopcsarnokokat is épített hozzá, meg egy görög és latin nyelvű könyvtárat, ahol idősebb korában gyakran tartott senatus-üléseket és szemlét a bírói testületek fölött. A Mennydörgő Juppiternek templomát szentelt hálából, hogy megmentette életét, amikor a cantabriai háború idején egy éjszaka az úton villám csapott be gyaloghintójába, és fáklyavivő rabszolgáját halálra sújtotta. Néhány nagyszerű épületet mások, így unokái, felesége és nővére nevében is emelt; Caius és Lucius oszlopcsarnokát és bazilikáját, Livia és Octavia csarnokait és Marcellus színházát. De a többi előkelőséget is gyakran buzdította, hogy ki-képesen, akár új emlékművekkel, akár a régiek felújításával, csinosításával tegye szebbé a várost. Építettek is sok szépet; Marcius Philippus a Muzsák Herculesének templomát, Lucius Cornificus Diana templomát, Asinius Pollio a Szabadság templomának atriumát, Munatius Plancus Saturnus templomát, Cornelius Balbus egy színházat, Statilius Taurus az Amphitheatrumot s végül M. Agrippa számos nagyszerű épületet.

30. A várost kerületekre és lakónegyedekre osztotta fel; a kerületek felügyeletét sorshúzás útján kijelölt tisztviselők látták el; a lakónegyedekét pedig a lakosság által megválasztott vezetők. A tűzvész megelőzésére őrszemeket és éjjeli őrzőket szervezett; az árvíz megfékezésére kiszélesítette és kitisztította a Tiberis medrét, melyet régtől fogva eltömött a törmelék, és elkeskenyítették az épületek kiszögellései. Hogy a város megközelítése minél könnyebbé váljék, a Via Flaminia-t maga építtette ki egészen Ariminumig, a többi utat pedig - felosztva - a diadalmenet tartására jogosult hadvezérekkel zsákmányrészesedésükből állíttatta helyre.

A megszentelt épületeket, akár ódonosságuk miatt omlottak össze, akár tűzvésznek estek áldozatul, helyreállíttatta, s ezekre is, másokra is bőkezűen ontotta az ajándékokat. Egyetlen adományként, csak a Capitoliumi Juppiter kincstárába tizenhatezer font aranyat és ötszázezer sestertius értékű drágakövet és gyöngyöt tett le.

31. Mihelyt a főpapi hivatalt, melyet Lepidus életében nem akart magához ragadni, annak halála után elfoglalta, minden jelentéktelen vagy kétes hírű szerzőtől való, mintegy kétezer görög vagy latin nyelvű jóskönyvet, mindenfelől egybehordatott és elégetett; nem tartott meg egyebet, csak a Sibylla-könyveket, azokat is szemelvényesen; aranyozott szekrényében őrizte őket a Palatinusi Apollo szobrának talpzata alatt. A régi meggondolás szerint javíttatta ki az isteni Julius rendezte naptárt, melyet hanyagságból összevissza zavartak azóta; a naptár rendezésekor annak emlékére, hogy első consulságát és kimagasló győzelmeit a sextilis hónapban érte el, azt jelölte a maga nevével, nem pedig a szeptember hónapot, melyben született. A papok, kiváltképpen a Vesta-szüzek számát és tekintélyét, de még inkább jövedelmét megnövelte. Mikor egyik elhalt Vesta-szűz helyébe új papnő megválasztására került sor, sokan megkörnyékezték Augustust, hogy leányaiknak ne kelljen a sorshúzásban részt venniük; erre ő megesküdött, hogy önként ajánlaná fel bármelyik leányunokáját, ha elérte volna közülük egy is a törvényes korhatárt. Az ősi, lassanként elfelejtett vallásos szertartások közül nem egyet életre keltett, így: a madárjóslatok a közjólétért, a Flamen Dialis tisztét, a Lupercalia ünnepét, a százévenként ismétlődő ünnepi játékokat és a keresztutakon rendezett játékokat. A Lupercalia ünnepén eltiltotta a még pelyhes állú ifjakat attól, hogy a futásban részt vegyenek; elrendelte továbbá, hogy a százévenként rendezett játékok éjjeli látványosságait mindkét nembeli ifjúság csakis valamely felnőtt hozzátartozója kíséretében látogathatja. A keresztutak védőisteneit, rendeletére, évenként kétszer, tavaszi és nyári virágokkal díszítették. A halhatatlan istenek után leginkább a hadvezérek emlékét tisztelte,

akik a római nép hatalmát a legalacsonyabb fokról a legmagasabbra emelték. Ezért megtartva a régi feliratokat, mindegyiknek helyreállította a maga épületét, és szobraikat, diadalmeneten viselt díszruhájukban, az isteneknek ajánlva elhelyezte forumának két oszlopcsarnokában; azután kiáltványában közhírré tette: azt szeretné, ha a polgárok őt még életében, az eljövendő korok fejedelmeit pedig később ezekkel a hadvezérekkel mérnék össze. Pompeius szobrát is elhozatta a Curiából, ahol C. Caesart megölték, és egy márvány Janus-ív alatt állította fel, Pompeius színházával szemközt.

32. Sok igen rossz, a közre veszedelmes jelenséget szüntetett meg, amely a polgárháborúk okozta törvénytelen állapot kezdete óta harapózott el, vagy akár a béke idején keletkezett; csavargók kószáltak mindenfelé csapatokba verődve, övükben tört hordtak, mint mondták, a maguk védelmére. Az országút vándorai, szabadok, rabszolgák egyaránt, válogatás nélkül rablótámadás áldozatául estek, és a földbirtokosok rabszolgatömlőceiben tartották fogva őket; újonnan szervezett egyesületek cégére alatt mindenféle csavargó bandák verődtek össze, közös gaztettek elkövetésére. Augustus a legalkalmasabb helyeken katonaságot állított, és gátat vetve a rablásnak, megvizsgálta a rabszolgatömlőcöket, a régi, törvényesen engedélyezett egyesületeken kívül pedig valamennyit feloszlatta; megsemmisítette azt a feljegyzést, mely az állampénztár régi adósainak névsorát tartalmazta, és rendkívül jó anyagot szolgáltatott az üldözésre; bizonyos városi ingatlanoknak, melyekről nem tudták bizonyosan, hogy kié, tulajdonosokat jelölt ki; a vádlottak nevét, ha pörük már régóta húzódott - amiben csak ellenségeiknek telt öröme -, törölte; feltételül szabta, hogy ha valaki ugyanazon a címen másodszor is vádat emel, peresztés esetén maga szenved el a büntetést. Hogy egyetlen bűntény se maradjon büntetlenül, és késedelmeskedés miatt egyetlen per el ne évüljön, elrendelte, hogy a harminc napot, melyet addig a magasrangú tisztviselők által rendezett játékok számára tartottak fenn, igazságszolgáltatásra fordítsák. A három bírói testülethez egy negyediket csatolt az alacsonyabb néposztályok tagjaiból, ez volt a kétszázados osztálya, mely kisebb jelentőségű ügyekben ítélkezett. Bírói tisztségre már harmincéveseket is, tehát a szokásosnál öt évvel fiatalabb embereket alkalmazott. De minthogy sokan elhárították maguktól a bírói megbízatást, nagy nehezen hozzájárult, hogy az egyes bírói osztályok felváltva egy-egy évig szüneteljenek, november és december hónapokban pedig általános törvényszéki szünetet tartsanak.

33. Maga is kitartóan, nemegyszer késő éjszakáig ült törvényt; ha gyengélkedett, a bírói szék előtt elhelyezett gyaloghintójában vagy otthon heverészve végezte munkáját. Ítélethozatal közben nemcsak körültekintéssel, hanem nagy jóindulattal is járt el; mondják, hogy egyszer egy nyilvánvaló apagyilkossággal vádolt embertől azért, hogy a zsákba varratástól megkímélje - e büntetéssel ugyanis csak azokat sújtották, akik tettüket megvallották -, ezt kérdezte: „Ugye, nem ölted meg apádat?” Máskor egy végrendelet hamisítás tárgyalásakor, ahol minden tanút elítélhettek volna a Cornelius-féle törvény alapján, nemcsak két szavazócédulát adott át az esküdteknek - egy elítélő és egy felmentő szavazatot -, hanem egy harmadikat is, hogy azzal mindenki, akit csalárd módon vagy megtévesztéssel bírtak rá a végrendelet aláírására, felmentést nyerhessen. A Rómában lakó peres felek fellebbezési ügyeit a városi praetorra bízta, a provinciák lakosainak effajta ügyeit volt consulokra, ezek közül egyet-egyét bízott meg az egyes tartományok fellebbezési ügyeinek intézésével.

34. A törvényeket felülvizsgálta, némelyiket újra életbe léptette, így a fényűzésről, a házasságtörésről és közszemérem megsértéséről, továbbá a hivatali vesztegetésről és a rendek tagjainak házasságáról szóló törvényt. De emezt - minthogy valamivel szigorúbb rendelkezésekkel toldotta meg, mint a többi - az ellenzék zajos tiltakozásával szemben csak úgy vihette keresztül, hogy a büntetések egy részét elengedte, vagy legalábbis enyhítette, új házasságkötést három év elteltével engedélyezett, továbbá felemelte a jutalomösszegeket is. Mikor

pedig egy nyilvános színházi előadás alkalmával a lovagok makacsul a törvény visszavonását követelték tőle, odahívatta Germanicus gyermekeit, közülük néhányat ölébe ültetett, a többit apjuk vette a térdére, s így mutatta meg őket a népnek, kézmozdulatokkal és arcjátékkal is jelezve, hogy bátran vegyenek példát erről a fiatal apáról. De mihelyt észrevette, hogy a törvény szellemének érvényesülését serdületlen leánykák eljegyzésével és sűrűn váltakozó házasságkötésekkel akadályozzák, megrövidítette az eljegyzések időtartamát, és megnehezítette a válásokat.

35. A fölösen felduzzasztott létszámú senatus idomtalan, rendezetlen tömeggé vált. Augustus kétszeri selejtezéssel visszaadta régi keretét és fényét. (A senatorok száma ugyanis ezernél is magasabb volt, s akadt közöttük bizony méltatlan ember is; ilyenek Caesar halála után pártfogók kegye vagy saját pénzük révén jutottak be a senatusba. A nép „alvilágiaknak” nevezte őket.) Az első selejtezésnél a senatus határozott, minthogy minden senator egy-egy új tagot maga választott, a másodiknál Augustus és Agrippa döntött; ez alkalommal Augustus állítólag úgy elnökölt, hogy ruhája alatt páncélt viselt, derekán kardot, székét pedig tíz nagyerejű senator-barátja állta körül. Cordus Cremutius azt írja, hogy még a senatorokat is csak egyenként, motozás után bocsátották elébe. Egyeseket rábírt, hogy önként mondjanak le tisztségükről, s ha ezt megtették, továbbra is megengedte, hogy díszruhájukat viseljék, színházban és nyilvános lakomákon a senatorokat megillető díszhelyen üljenek. És hogy e válogatott, érdemes férfiak senatori teendőiket minél ünnepélyesebben és minél kisebb megterheléssel végezhessék, elrendelte, hogy minden senator, mielőtt helyét elfoglalja, tömjént és színbort áldozzon az oltárnál annak az istennek, kinek templomában a senatus éppen ülészik; továbbá hogy havonta csak kétszer, elsején és tizenharmadikán, illetve tizenötödikén tartsanak senatus-ülést, szeptemberben és októberben pedig elég, ha csak a határozatok meghozatalához szükséges számú, sorshúzás útján kijelölt senator jelenik meg; félévenként bizottságokat szervezett, s ezekkel a senatus elé terjesztendő ügyeket előzetesen megtárgyalta. Nagyobb jelentőségű dolgokban nem a szokásos sorrendben kérte a senatorok szavazatát, hanem úgy, ahogy neki jólesett, mégpedig azért, hogy mindenki úgy figyeljen, mintha nemcsak egyetértenie, hanem véleményét indokolnia is kellene.

36. Más intézkedéseket is életbe léptetett, így többek között elrendelte a következőket: a senatus üléseiről ne közöljenek tudósításokat; a tisztviselők hivatali idejük leteltével ne induljanak nyomban tartományaikba; a proconsuloknak pénzt utaltatott ki öszvérek és sátrak vásárlására - azelőtt az állam adta nekik bérbe ezeket; az államkincstár felügyeletét elvette a városi quaestoroktól, és praetoroknak vagy volt praetoroknak adta át, a százas bírói testület összehívását pedig, ami régen a volt quaestorok feladatköréhez tartozott, a decemvirekre bízta.

37. Azt akarta, hogy az állam igazgatásában minél többen részt vegyenek, ezért új hivatalokat eszelt ki: így a közmunkák, vagyis az utak, a vízhálózat, a Tiberis szabályozásának, az ingyengabona kiosztásának felügyeletét, a városi elöljáróságot, aztán egy hármass bizottságot a senatorok megválasztására, egy másikat meg, valahányszor csak kellett, a lovagok csapat-szemléinek megtartására. A hosszú idő óta be nem töltött censori tisztséget betöltötte. Gyarapította a praetorok létszámát. Azt követelte továbbá, hogy valahányszor őt a consuli tisztséggel megbízzák, ne egy, hanem két hivatali tisztársat adjanak mellé; de kívánságát nem tudta keresztülvinni, általánosan ellenezték, mondván: eléggé csorbítja méltóságát már az is, hogy tisztségét nem egymaga viseli, hanem egy másik személlyel megosztja.

38. Nem fukarkodott a hadierények elismerésével. Több mint harminc hadvezérnek valódi diadalmenetet engedélyezett, de még ennél is többen kaptak engedélyt a diadalmenet helyett járó kitüntetések viselésére. A senatorok gyermekeit mielőbb hozzá akarta szoktatni az állam-ügyek intézéséhez, ezért megengedte, hogy a gyermekruhát levetve nyomban felölthessék a

széles bíborszegélyű togát, továbbá hogy a senatus ülésein részt vegyenek; ha pedig katonai pályát választottak, nemcsak a legiók tribunusává, de a szövetségi csapatok lovassági parancsnokává is kinevezte őket; sőt, hogy a tábori életet mindegyik megismerje, két-két ilyen senatori rendből való fiatalembert állított egy-egy lovasszázad élére. A lovagok csapattesteit gyakran megszemlélte, és hosszú szünet után felújította a díszfelvonulások régi szokását. De azt már nem tűrte, hogy a felvonuláson - mint régen szokás volt - egy lovagot valamelyik vádlója lerántson lováról; ha valaki kora vagy testi gyengesége miatt lovagolni nem tudott, annak megengedte, hogy lovát előreküldve gyalogosan jelentkezzenek nevének felolvasásakor; a harmincöt évnél idősebb lovagoknak kedvezményt adott, visszaadhatták lovukat, ha nem akarták tovább tartani.

39. A senatus tagjai közül kiválasztott tíz ember közreműködésével minden lovagot kényszerített, hogy adjon számot életéről; a megrovást érdemlők közül némelyikre pénzbüntetést rótt, másokat megbélyegzett, ismét másokat különféle figyelmeztetésben részesített. Az effajta intelem legenyhébb válfaja az volt, hogy átadott egy írást, s azt a kiszemelt lovag halkán, csak magában, de ott a helyszínen köteles volt elolvasni. Egyik-másik azért kapott megrovást, mert olcsó kamatra pénzt vett kölcsön, hogy aztán magasabb összegért továbbadja.

40. Ha a népgyűléseken senatorok nem jelöltették magukat kellő számban tribunusi tisztségre, akkor Augustus a római lovagok közül választott tribunusokat, méghozzá úgy, hogy hivataluk letelte után tetszés szerint maradhattak akár a senatori, akár a lovagi rend tagjai. Rómában sok lovag élt, akinek vagyona nagymértékben megcsappant a polgárháborúk idején, s ezek félve a színházi törvények szigorától, nem mertek az őket megillető tizennégy padsorban helyet foglalni; Augustus megüzente nekik, hogy a büntetés nem vonatkozik rájuk, ha akár ők személyükben, akár apáik valamikor rendelkeztek a lovagrend tagjaitól megkívánt vagyonnal.

A népszámlálást utcánként végeztette; s hogy a népet gabonakiosztás címén túl gyakran el ne vonják a munkától, elrendelte, hogy ezentúl évenként háromszor, négy-négy hónapra osszák ki a gabonát; később mégis engedett a nép kívánságának, hogy a régi szokás szerint ki-ki havonként kapja meg adagját. Visszaállította a választási gyűlések régi gyakorlatát is; és míg a szavazások adásvételét különös szigorúsággal büntette, a maga tribusa tagjainak, a Fabius- és Scaptius-tribusbelieknek a választások napján fejenként ezer sestertiust adott a magáéból, nehogy valamelyik jelöltől pénzt követeljenek. Rendkívül fontosnak tartotta, hogy a nép külföldiekkel vagy rabszolga-származásúakkal ne keveredjék, ezért nagyon szűk marokkal mérte a római polgárjogot, és a rabszolgaszabadítást is korlátozta. Tiberius egyik görög védenca számára kért tőle római polgárjogot; Augustus levélben azt válaszolta neki, csak úgy adja meg, ha kérése jogosságáról őt személyesen meggyőzi; Liviának is nemet mondott, mikor egy adófizetésre kötelezett gall számára polgárjogot kért; felmentette a gallust az adózástól, és kijelentette, hogy szívesebben károsítja meg egy kissé a kincstárt, mint hogy a római polgárjog becsületét lejárassa. Nem elégedett meg azzal, hogy megsokszorozva a nehézségeket, a rabszolgáktól elvegye szabadságukat, vagy ami még ennél is több, felszabadulásuknak a reményét, hanem a felszabadíthatók számának, feltételeinek, válfájának aprólékos szabályozásához azt is hozzáfűzte, hogy a rabszolga semmiféle úton-módon el nem nyerheti szabadságát, ha valamikor láncbüntetést vagy kínvallatást szenvedett.

Megpróbálta újjáéleszteni a régi római viseletet, ruházkodást is, és mikor egy népgyűlésen a feketébe öltözött tömeget meglátta, méltatlankodva így kiáltott:

Lábad alatt a világ, togás nagy római nemzet!

és az aedilisekre bízta, meg ne tűrjenek senkit a Forumon vagy környékén, ha köpenyét levette, alatta nem togát visel.

41. Adandó alkalommal minden rend iránt bőkezű volt. Mikor az alexandriai diadalmenet idején a királyi kincset hazahozta, annyi pénz került forgalomba Rómában, hogy a kamatláb csökkenésével a föld ára magasra szökött; és valahányszor később az elkobzott vagyonokból tetemes pénzfölösleg folyt be a kincstárba, meghatározott időre kamatmentes kölcsönt adott olyan embereknek, akik a kölcsönzött összeg kétszeres értékét fel tudták ajánlani zálogul. A senatori vagyon alsó határát felemelte nyolcszázézerrel egymillió-kétszázézer sestertiusra: ha valakinek ennyi pénze nem volt, annak maga is odaadta a hiányzó összeget. Gyakran juttatott pénzádományt a népnek, de általában különböző összegeket: hol négyszáz, hol háromszáz, volt úgy, hogy kétszázötven sestertius fejenként; még a kisfiúkról sem feledkezett meg, pedig azelőtt csak a tizenegy évesnél nagyobb gyermekek kaptak. Szűkös években igen olcsón, sőt ingyen is osztogatott gabonafejadagot, és duplájára emelte a pénzádományról szóló utalványokat is.

42. Ez az uralkodó inkább a jólét előmozdítására törekedett, mint népszerűsége; ezt bizonyítja szigorú válasza, mikor a nép a bor hiánya és magas ára miatt panaszt emelt: megfelelő gondoskodás történik arról, hogy a nép meg ne szomjazzék, hiszen veje, Agrippa építi mindenfelé a vízvezetékét - mondta. Máskor pedig, mikor a nép egy rég megígért pénzajándékot szorgalmazott, azt felelte, hogy ő állni szokta szavát; de ha olyan pénzt követelt tőle a nép, amire sohasem tett ígéretet, hirdetményben hozta tudomására, hogy csúf és szemérmetlen ez a magatartás, és hozzáfűzte, nem adja meg az összeget, pedig már előzőleg a népnek szánta. Egy tervezett pénzosztás alkalmával tudomására jutott, hogy sok szabadon bocsátott rabszolgát is beiktattak a polgárok sorába; mint előbb, most is éppoly keményen és határozottan tagadta meg, hogy pénzt juttasson illetékteleneknek, sőt, a többieknek is kevesebbet adott, mint amennyit megígért, hogy az előre meghatározott összegből fussa. Egyszer jóformán semmi sem termett, s a dolgon nem lehetett segíteni; ekkor kiűzte Rómából a rabszolgakereskedők és gladiator-iskolamesterek rabszolgáit, valamennyi külföldit - az orvosok és tanítók kivételével - és a szolgaszemélyzet egy részét. Mikor végül a gabonaellátás megjavult, maga írja: keményen nekilátott, hogy az ingyengabonaosztást örökre megszüntesse, minthogy az emberek ebben bízva abbahagyják a földek megművelését. Tervét azonban mégsem vitte véghez, mert biztosra vette, hogy halála után utódai a népszerűség kedvéért úgyszólván bevezetik újból. Annyira mégis korlátozta a kiosztást, hogy a földművesek és gabonakereskedők, valamint a városi nép érdekeit egyaránt figyelembe vette.

43. Mindenkit felülmúlt a sok, változatos és nagyszerű látványosság szervezésében. Maga mondja, hogy négyszer rendezett játékot a saját nevében, huszonhárom ízben pedig távol levő, vagy kellő vagyonnal nem rendelkező főtisztviselők helyett. Nemegyszer városnegyedenként, több színpadon, mindenféle nyelven beszélő színészek közreműködésével rendezett előadásokat nemcsak a Forumon és az Amphitheatrumban, hanem a Circusban és a Septában is, de volt úgy, hogy csak állatviadalt mutatott be; az atléták versenyeit a Mars-mezőn emelt fatribünökről nézte a nép; tengeri csatát is rendezett a Tiberis mentén kiásott térségen, ahol most a Caesarok ligete áll. A játékok napjain őrséget állított fel Róma-szerte, hogy a rablók ne zaklassák az otthon maradó csekély számú lakosságot. A Circusban kocsihajtókat, versenyfutókat és állatviadaloiban jártas bajvívókat léptetett fel, nemritkán a legelőkelőbb ifjúság soraiból. De gyakran rendezte meg a trójai játékot is kisebb-nagyobb fiúk szerepeltetésével, mert régi és dicső szokásnak tartotta, hogy nagy hírű nemzetségük nemes erényeit így bemutassák. Egyik ilyen játék közben Nonius Asprenas elesett és megsebesült; Augustus aranyláncot adott neki ajándékba, és megengedte, hogy ő és utódai a Torquatus melléknevet viseljék. Később azonban véget vetett az effajta előadásoknak, mert Asinius Pollio, a szónok, a senatusban keményen és haragosan panaszt emelt unokája, Aeserninus balesete miatt, aki a játék közben lábát törte.

Színházi előadásokon és gladiator-i játékokon többször felléptetett római lovagokat is, míg a senatus határozattal meg nem tiltotta. Azután többé már nem szerepeltetett nemesi származású ifjút, csak még egyszer, utoljára, a fiatal Lyciust, mert meg akarta mutatni a népnek, hogy a fiú alig két láb magas, tizenhét font a súlya, és hatalmas a hangja. Egyik nyilvános játék alkalmával az arena közepén közszemlére állította a túszoikat, akiket a parthusok akkor küldtek először Rómába; utána pedig a maga páholya fölött, a második sorban jelölt ki nekik ülőhelyet. Valahányszor, a látványosságok időpontján kívül is, soha nem látott vagy figyelemre méltó ritkaság érkezett Rómába, azt tetszés szerinti helyen, soron kívül bemutatta a népnek: így egy rhinoceroszt a Septánál, egy tigrist a színházban, egy ötven rőf hosszú kígyót meg a Comitiumon állított ki.

Az isteneknek ajánlott circusi játékok alatt egyszer rosszul lett fogta el, és ezért gyaloghintójában végigdőlve vezette a kocsisort, mely az istenek képmását vitte; máskor pedig, mikor Marcellus színháza megnyitásának tiszteletére játékot rendezett, elefántcsont székeknek eresztékei széthullottak, és ő hanyatt esett.

Az unokái által rendezett játékok közben, mikor a nép attól félt, hogy az épület romba dől, s ezért sem visszatartani, sem megnyugtatóni nem tudták az embereket, Augustus felkelt a helyéről, és leült azon a részen, melyet mindenki a legveszedelmesebbnek tartott.

44. A látványosságok zűrzavaros, laza szabályaiban rendet teremtett; felbőszítette ugyanis az a sérelem, mely Puteoliban egy szenatort ért, hogy a színházban, a zsúfolásig megtelt nézőtérén senki sem akart neki helyet adni. Senatusi határozatot hozatott, hogy az első széksort minden nyilvános előadáson a senatoroknak kell fenntartani; a szabad és szövetséges nemzetek követeinek pedig megtiltotta, hogy az orchestrában helyet foglaljanak, mert tudomására jutott, hogy nemegyszer felszabadított rabszolgákat is elküldenek követnek. Elkülönítette továbbá a néptől a katonaságot is. Külön helyet rendelt az alsó néposztályhoz tartozó házasembereknek, külön oszlopba ültette a kiskorú fiúkat, s közvetlenül melléjük nevelőjüket; azt is elrendelte, hogy a nézőtér közepén piszkos ruhában senki se ülhessen. A nőknek még azt sem engedte meg, hogy a férfiak között ülve nézhessék végig a gladiator-i játékokat, holott erre azelőtt engedélyt kaphattak; most a nők csak az emeleti helyekről, maguk között nézhették a játékokat. A színházban csak a Vesta-szüzeknek adott külön helyet, méghozzá szemben a praetor székével.

Az atléta-versenyektől távol tartotta az egész női nemet; az egyik ökölvívó versenyt, melyet mint főpap a nép kívánságára rendezett, éppen ezért a másnap reggeli órákra halasztotta el, és rendeletben hozta tudomására mindenkinek, az a kívánsága, hogy asszonyok ne látogassák a színházat tizenegy óra előtt.

45. A cirkuszi játékokat barátai és védencei lakásának ebédlőterméből nézte végig, néha felesége és gyermekei körében, páholyukban ülve. Az előadásokról olykor órákra, gyakran napokra is elmaradt, igazolva távolmaradását, és mindig kijelölt valakit, hogy helyette az elnöki tisztséget ellássa. De ha ott maradt, semmi egyébbe nem foglalkozott; talán kerülni akarta az olyan megjegyzéseket, amilyeneket Caesarról annak idején rosszállóan tettek, hogy a játékok közben iratokat olvas, levelekre válaszol; vagy pedig mert valóban érdekelte, lekötötte figyelmét a cirkuszi előadás - ezt egyébként sohasem rejtette véka alá, gyakran őszintén megvallotta. Ezért aztán sok bőkezű jutalmat, ajándékot adott a mások által rendezett játékok és ünnepek alkalmával is a magáéból, és valahányszor görög versenyt tekintett meg, minden egyes résztvevőt mindig érdeme szerint jutalmazott meg. Leginkább az ökölvívókat kedvelte, kiváltképpen a latinokat, de nemcsak a törvényesen elismert, hivatásos bajnokokat, akiket gyakorta eresztett össze görögökkel, hanem szerette nézni a köznépből való birkózókat is, akik a szűk sikátorokban művészi stílus híján, csak úgy vaktában vere-

kedtek. Általában mindenkit méltányolt, aki nyilvános előadásokon bemutatta művészetét: az atléták kiváltságait megerősítette és bővítette; megtiltotta, hogy a gladiatorok a kegyelem reménye nélkül vívjanak; megszüntette azt a régi törvényt, hogy a tisztviselők bárhol és bármikor megfenyíthetik a színészeket; ezt a jogukat csak a színpadra és a játékok tartamára korlátozta. De azért éppen olyan szigorú felügyeletet gyakorolt az atléták és a gladiatorok páros viadalai felett. A színészek kicsapongásait például igen szigorúan büntette. Egyszer tudomására jutott, hogy egy Stephanion nevű, togás szerepeket játszó színész egy fiúruhába öltözött, fiúsan megnyírt római úrhölgygel szolgáltatva ki magát az asztalnál; a színészt három színházban megkorbácsoltatta, majd száműzte; Hylas pantomim-művészt, akit a praetor bepanaszolt, tulajdon háza atriumában mindenki szeme láttára megvesszőztette; Pyladest meg száműzte Rómából és Italiából, mert ujjal mutatott a nézőre, aki őt kifütyülte, és így ráirányította a közönség figyelmét.

46. A főváros és a városi közigazgatás rendezése után Italiát huszonnyolc gyarmat alapításával gyarapította; ezeket bőven ellátta középületekkel, különféle adójövedelmeket biztosított nekik; sőt jog és megbecsülés dolgában többé-kevésbé egyenlővé tette őket Rómával. Új szavazási módszert gondolt ki, amely szerint a fővárosi tisztviselők megválasztásakor a gyarmati városok tisztviselői a maguk területén összegyűjtik a lakosok szavazócéduláit, és néhány nappal a fővárosi választás előtt lepecsételve Rómába küldik. És hogy sehol se legyen hiány a hiányos számú nemességben és a tömegek utánpótlásában, az egyes városok javaslatára is lovagi rangra emelt minden fiatalembert, aki lovassági tiszt szolgálatba kívánt lépni; azoknak az alsó néposztálybeli szülőknek pedig, akik a vidéki környezetekben tett utazgatásai során igazolták, hogy fiaik, leányaik vannak, a gyermekek száma szerint ezer-ezer sestertiust osztott ki.

47. A jelentősebb tartományokat, melyeket az évenként váltakozó helytartók könnyen vagy biztonságosan kormányozni nem tudtak, maga vette gondjaiba, a többi kisorsoltatta a proconsulok között; de még ezek között is csereberélt, és hol egyiket, hol másikat gyakran meglátogatta. Némely féktelenségében vesztébe rohanó szövetséges várost megfosztott szabadságától; más eladósodott községnek könnyített a terhén; a földrengés pusztította helységeket újjáépíttette; ismét másokat, melyek a római nép szemében érdemeket szereztek, latin vagy római polgárjoggal ajándékozott meg. Tudomásom szerint Africán és Sardinian kívül nincs olyan tartomány, melyet meg ne látogatott volna. Oda is szándékában állt ellátogatni Sziciliából, miután Sextus Pompeiust legyőzte, de a tartós, roppant erős viharok miatt nem mehetett, később pedig már sem oka, sem alkalmá nem volt az utazásra.

48. A királyságokat, melyeket a hadijog alapján kerített hatalmába, kevés kivétellel vagy visszaadta uraiknak, vagy idegeneknek adományozta őket. A szövetséges királyokat kölcsönös rokoni kötelekekkel fűzte egymáshoz, készséges szerzője és támogatója lévén mindenféle rokonság, barátság létrehozásának. Mindegyikről úgy gondoskodott, mint a birodalom tagjáról és részeséről; a kiskorúaknak és elmebetegnek gyámot rendelt ki korhatáruk eléréséig, illetve gyógyulásukig; legtöbbjük ivadékait pedig a maga gyermekeivel együtt neveltette, taníttatta.

49. A hadseregből a legiókat és a segédcsapatokat tartományonként szétosztotta; a hajóhad egyik része Misenumnál, a másik Ravennánál horgonyzott az Adriai- és a Földközi-tenger védelmére készen; a haderő többi egységeit részint Róma, részint a maga személyének biztonságára a fővárosban tartotta; a Calagurris-beliek és a germánok csapatait azonban, melyeknek tagjai Antonius legyőzetéséig, illetve Varus vereségéig a testőrségben teljesítettek szolgálatot, elbocsátotta. Három cohorsnál többet sohasem túrt meg Rómában, azokat is csak állandó táborhely nélkül, a többi csapattestet a szomszéd városok körül felállított téli és nyári

szállásokra irányította. A katonáskodást egyébként a szolgálati idő és jutalmak szigorú rendjével szabályozta; kinek-kinek rangja szerint meghatározta a szolgálati éveinek megfelelő és az elbocsátáskor járó jutalmakat, hogy se a túl hosszú szolgálati idő, se az elbocsátás után rájuk váró ínség ne indítsa forrongásra őket. Hogy a szolgálathoz és a szolgálat letelte után szükséges költségeket mindenkor nehézség nélkül előteremthesse, új jövedelmi források megnyitásával katonai kincstárt alapított. Közvetlenül és minél gyorsabban akart értesülni és tudomást szerezni mindenről, ami egy-egy tartományban történik; ezért a hadiutakon, rövid szakaszonként eleinte ifjú gyalogfutárokat, majd járműveket állított. Emez jobban bevált, mert a helyszínről hírt hozó futárokat ily módon akár személyesen is kihallgathatta.

50. A hivatalos megbízólevelekre, valamint magánleveleire eleinte sphinxalakú pecsétet nyomott, később Nagy Sándor, majd a maga képmását, melyet Dioscurides metszett; utódai is mindig ezzel pecsételték le később írásaikat. Leveleit úgy keltezte, hogy nemcsak a nap, hanem az éjszaka órájának a percét is megjelölte.

51. Sok méltó bizonyíték maradt fenn kegyességéről és népbarát elveiről. Nem sorolom el, hogy az ellenséges pártok tagjai közül ki mindenkinek kegyelmezett meg, sőt, juttatott magas állásokat, elég, ha csak megemlítem: megelégedett azzal, hogy két plebeius, Junius Novatus és Cassius Patavinus, pénzbírságra, illetve könnyebb fajta száműzésre ítélje; pedig Novatus az ifjú Agrippa nevében hallatlanul goromba nyílt levelet írt neki, Cassius Patavinus meg egy népes lakomán kijelentette, volna bizony kedve is, meg bátorsága is ahhoz, hogy Augustust leszúrja. Egy törvényszéki tárgyaláson a cordubai Aemilius Aelianus egyebek közt azzal vádolták, hogy rossz hírért kelti a császárnak; Augustus ekkor szinte haragosan fordult a vádlóhoz: „Szeretném - mondta - ha ezt bebizonyítanád nekem; akkor majd megmutatom Aelianusnak, hogy nekem is van nyelvem, s én még külön dolgokat mondok majd őrá” - ezzel az egész vizsgálatot egyszer s mindenkorra megszüntette. Tiberiusnak pedig, aki ebben az ügyben indulatos levélben panaszkodott neki, így válaszolt: „Ne engedd, Tiberiusom, hogy fiatalos hevületed elragadjon, és ne bosszankodj azon, hogy van, aki engem rágalmaz; éppen elég annyit tudunk, hogy ártalmunkra nem lehet senki.”

52. Tudta jól, hogy még a helytartók tiszteletére is szoktak templomot szentelni; maga mégsem fogadta el másként ezt a megtiszteltetést egyetlen provinciában sem, csak ha a templom az ő nevével együtt Róma istenasszony nevét is viseli. A fővárosban azonban még ezt is kereken elutasította, sőt beolvasztatta a tiszteletére egykor felállított ezüst szobrokat, és azok árából háromlábú arany edényeket ajánlott fel a Palatinusi Apollónak. A nép erőnek erejével rá akarta ruházni a dictatori hatalmat, de ő térdre hullott, és togáját válláról lehúzza, csupasz mellét feltárva visszautasította azt.

53. Mindig irtózott, ha úrnak szólították, mintha az valami gyalázkodó vagy sértő dolog volna. Egyik színházi előadáson, ahol megjelent, a színész ezt szavalta: „Ó, a szelíd, jó úr.” Az egész közönség nagy lelkesedéssel egyetértően tanújelét adta, elérte, hogy róla van szó: Augustus kézmozdulatával és arcjátékkal nyomban elutasította magától ezt a célzást, másnap pedig rendeletben szigorúan megróta az effajta méltatlan hízelkedést. Még gyermekeinek és unokáinak sem engedte meg, hogy akár komolyan, akár tréfásan úrnak szólítsák, és azt is megtiltotta, hogy maguk között egymást ezzel a hízelgő elnevezéssel illessék. Rómából vagy más városból, akár oda utazott, akár vissza, mindig este vagy éjszaka érkezett, mert nem akart a hivatalos fogadásokkal senkinek alkalmatlankodni. Consuli minőségében általában gyalogosan mutatkozott a nyilvánosság előtt, egyébként csukott gyaloghintóban. A vegyes fogadónapokon még a köznépet is színe elé bocsátotta, és szívélyesen fogadta kérelmeiket, valakit tréfásan meg is dorgált, amiért oly bizonytalanul nyújtja át neki kérvényét, mint elefántnak a pénzdarabot.

A senatus-ülések napján mindig a Curiában üdvözölte az Atyákat, mégpedig ülőhelyükön, nevéen szólítva mindegyiket - nem kellett, hogy valaki előre megmondja neki a senatorok nevét; távozáskor hasonlóképpen búcsúzott el, miközben mindenki ülve maradt a helyén.

Sokat járt társaságba, gyakran látogatott el családi ünnepekre. Hajlott korában azonban egyik eljegyzési lakomán már terhére esett a nagy zshivaj. Gallus Terrinius senatort, pedig nem is volt közeli barátja, meglátogatta, mikor hirtelen megvakult, és elhatározta, hogy éhhalállal pusztítja el magát; a császárnak sikerült a beteget személyes vigasztalásával az életnek megnyernie.

54. Egyszer a senatusban, mikor beszédét mondta, közbekiáltottak: „Nem értettem!” Aztán ismét valaki más: „Ellentmondanék ám, ha engednék!” Több alkalommal pedig, amikor a vitázók szertelen kitörései miatt bosszankodva távozott a Curiából, némelyek odamondogattak neki: „Talán csak szabad a senatoroknak az állam ügyeiről beszélniök?” A senatus kiegészítésére összehívott ülésen, mikor minden senator megválaszthatott valakit, Antistius Labeo választása Marcus Lepidusra, Augustus hajdani ellenségére esett, aki akkor száműzetésben élt. Mikor Augustus megkérdezte Labeótól, nem talált-e Lepidusnál méltóbb embert, az így felelt: „Megvan mindenkinek a maga véleménye.” Az efféle szabadszájú beszéd vagy makacskodás miatt azonban soha senkinek nem esett baja.

55. A senatusban néhanapján keringtek róla gyalázkodó iratok, ezek miatt nemigen fáj a feje, nem is fordított gondot megcáfolásukra, szerzőiket fel sem kutatta; annyit rendelt el csupán, hogy ezentúl fogják perbe az álnéven gyalázkodó levelek vagy gúnydalok szerzőit.

56. Még ha gonoszkodó, pajkos tréfák támadásai felingerelték is, kiáltvány formájában válaszolt. Azt azonban nem engedte meg, hogy a senatus rendeletet bocsásson ki a végrendeletekben olvasható szabadszájú kifakadások ellen. Valahányszor részt vett a tisztviselők választásán, jelöltjeivel együtt végiglátogatta választópolgárait, és ősi szokás szerint kérte szavazataikat. Maga is úgy szavazott tribusában, mint bármely más polgár. Ha tanúként bíróság elé idézték, nyugodtan tűrte mind a kihallgatást, mind az ellenfél bizonyítását. Forumát keskenyebbre építtette, nem tudta magát rászánni, hogy a szomszédos házakat tulajdonosaiktól elvegye. Fiait mindig csak ilyen szavakkal ajánlotta a népnek megválasztásra: „Ha megérdemlik.” Mikor egyszer megjelentek a színházban, és helyéről felemelkedve mindenki megtapsolta őket, Augustus komolyan megharagudott. Azt akarta, hogy barátai nagy és befolyásos férfiak szerepét töltsék be az állam életében, de a többiekkel egyenlő jogokat élvezzenek, és a törvényeknek és bírói ítéleteknek alávetessék magukat. Mikor Asprenas Noniust, egyik bizalmas barátját, méregkeverés bűnével vádolva Cassius Severus bíróság elé állíttatta, Augustus tanácsot kért a senatustól, miként viselkedjék, mert - mondta - nem tudja, mit tegyen; ha ugyanis védelmére kel, kivonja a vádlottat a törvény hatalma alól; ha nem áll mellé, azt mondják majd, cserbenhagyja és mintegy maga is már elítéli barátját. Az egész senatus egyetértésével a védők padján ült néhány órán át, de hallgatott, s még a szokásos méltatást sem mondta el barátja érdekében. Clienseinek is védelmet nyújtott a törvényszék előtt, így egy bizonyos Scutariusnak is; ez kiszolgált, de önként újra jelentkező katonája volt, most pedig jogsértés miatt törvény elé idézték. A vádlottak közül egyet mentett meg csupán az elmarasztaló ítélettől, azt is úgy, hogy a vád képviselőjét a bírák színe előtt kérlelte meg; a vádlott Castricius volt, aki őt annak idején Murena összeesküvéséről értesítette.

57. Könnyű megérteni, mekkora népszerűsége tett szert ilyen magatartásával. A senatusi határozatokat meg sem említem, hisz azt mondhatná valaki, hogy azokat kényszerből vagy alázatból hozták meg. A római lovagok közös elhatározásból mindig két napon keresztül ünnepelték Augustus születése napját. Fogadalmat tettek élete biztonságáért, s ezért a rendek évenként egyszer egy pénzdarabot dobtak a Curtius-tóba; január elsején akkor is felvitték neki

az újévi ajándékot a Capitoliumra, ha nem tartózkodott Rómában; ezek árából Augustus igen értékes istenszobrokat csináltatott és állított fel különböző városnegyedekben, így például Apollo Sandaliarius, Juppiter Tragoedus és más istenek szobrait. Tűzvész pusztította palatinusi házának felépítésére veteránjai, a decuriák, az egyes tribusokhoz tartozó köznép önként, ki-ki tehetségéhez képest pénzt adományozott; ő azonban ezekből az összegekből valami csekélységet, minden halom pénzből egy-egy denariust vett el csupán. Ha valamelyik tartományból Rómába visszatért, nemcsak szerencsekívánatokkal, hanem énekszóval és zenével fogadták. Gondoskodtak róla, hogy Rómába érkezése napján soha ne hajtsanak végre halálos ítéletet.

58. Az egész nép egyhangúlag a legnagyobb lelkesedéssel ruházta rá „a haza atyja” melléknevet: először a köznép, Antiumba küldött követsége útján; minthogy ezt nem fogadta el, kis idő múlva Rómában, mikor a színházba belépett, a babérkoszorús ünneplő közönség adott hangot e kívánságnak; végül a senatus a Curiában, mégpedig nem határozattal, nem közfelkiáltással, hanem Valerius Messala szavain keresztül, aki a többiek megbízásából így szólt hozzá: „Szerencsét és békességet neked és családodnak, Caesar Augustus! Ezzel úgy véljük, egyszermind a hazának is szerencsét és boldogságot kívánunk: a senatus a római néppel egyetértésben a haza atyjaként üdvözl téged.”

Augustus könnyezve így felelt nekik (ezt is változtatás nélkül idézem, mint az imént Messala szavait): „Minden vágyam beteljesült, Egybegyült Atyák, így hát mi mást is kérhetnék a halhatatlan istenektől, mint hogy egyetértő megbecsülések irántam életem végéig megmaradjon!”

59. Antonius Musa, az orvosa, fáradságos munkával veszedelmes betegségből gyógyította ki; ezért közpénzből szobrot emeltek neki, közvetlenül Aesculapius szobra mellett. Nem egy családfő végrendeletébe foglalta, hogy örökösök vezessenek áldozati barmot a Capitoliumra, és felirat hirdesse előtte: teljesítik atyáik fogadalmi áldozatát azért, hogy Augustus túlélte őket. Néhány italiai város attól a naptól számította az új évet, amelyen Augustus meglátogatta őket. Sok tartományban városként nemcsak templomokat és oltárokat, hanem ötévenként ismétlődő játékokat is alapítottak tiszteletére.

60. Minden baráti és szövetséges ország királya egy-egy Caesarea nevű várost alapított Augustus tiszteletére; elhatározták továbbá, hogy az olympusi Juppiternek ajánlott s már rég megkezdett templomot Athénben közös költséggel felépítik, és Augustus geniusának szentelik; országaikat is gyakran elhagyták, és nemcsak Rómában, hanem a tartományokban is római viseletben, királyi jelvények nélkül teljesítettek neki szolgálatot cliensek módjára, ha hivatalos ügyben utazott.

61. Most, hogy előadtam, milyen hadvezér, milyen tisztviselő volt, miként kormányozta békében és háborúban a földkerekséget átfogó államot, beszélek belső családi életéről is, hogyan s miképpen élt otthon, övéi között, ifjúkorától haláláig.

Anyját első consulsága idején vesztette el, Octaviát, a hűgát pedig ötvennégy éves korában. A legnagyobb tisztelettel adózott mindkettőnek nemcsak életükben, de haláluk után is.

62. Fiatalon eljegyezte P. Servilius Isauricus leányát, de mikor az első összetűzés után kibékült Antoniuusszal, és mindkét hadsereg azt követelte, hogy vezéreiket rokoni kötelék is fűzze egymáshoz, feleségül vette Antonius mostohaleányát, Claudiát, aki Fulvia és P. Claudius házasságából született, s akkor még serdületlen leányka volt; minthogy azonban Augustus Fulviával, hitvese anyjával összeveszett, érintetlenül, szűzen hagyva Claudiát, elvált tőle. Majd házasságot kötött Scriboniával, aki már két consuli rangú férfi felesége is volt, s egyiktől gyermekei születtek. Augustus aztán Scriboniától is elvált, mert - mint maga írja -

sértették az asszony kicsapongásai, és nyomban megszöktette Livia Drusillát, Tiberius Nero feleségét, aki pedig éppen gyermeket várt; ezt az asszonyt kitartóan szerette, tisztelte mindvégig.

63. Scriboniától való Julia leánya; Liviától, bármennyire kívánta is, nem született gyermeke: az asszony egyetlenegyszer esett teherbe tőle, de a gyermek idő előtt jött a világra. Juliát, alighogy felserdült, először Marcellushoz, nővére, Octavia fiához adta feleségül, majd Marcellus halála után M. Agrippához, előbb azonban rábírt a nővérét, engedje át neki tulajdon vejét; Agrippa ugyanis akkor az egyik Marcellával élt házasságban; gyermekeik is voltak. Aztán Agrippa is meghalt, és akkor Augustus sokáig keresgélt férjnek valót leánya számára a lovagok közül is, végül mostohafiára, Tiberiusra esett választása, akit rákényszerített, hogy várandós feleségétől, gyermekei anyjától elváljon. M. Antonius azt írja, hogy Augustus Juliát először az ő Antonius nevű fiával jegyezte el, majd Cotisóval, a géták királyával, maga pedig ugyanakkor feleségül kérte a király leányát.

64. Julia és Agrippa házasságából Augustusnak három fiúunokája származott, Caius, Lucius és Agrippa, továbbá két leány, Julia és Agrippina. Juliát egy censor fiához, Lucius Paulushoz adta feleségül, Agrippinát nővére unokájához, Germanicushoz. Caiust és Luciust örökbe fogadta - ősi szokás szerint pénzzel-mérleggel megvásárolta apjuktól, Agrippától -, s már igen fiatalon bevonta őket az államügyek intézésébe; majd consullá jelöltette és elküldte őket a tartományokba, hogy látogassák meg a hadseregeket. Leányait és leányunokáit úgy nevelte, hogy még a fonást is meg kellett tanulniuk; nem mondhattak, nem tehetek olyasmit, ami nyilvánosságra vagy a családi napló lapjaira ne kerülhetett volna. Annyira távol tartotta őket az idegenekkel való érintkezéstől, hogy L. Viciniusnak, egy nemesi származású fiatalembernek ezt írta egyszer: egyetlen dolog, hogy leánya köszöntésére eljött hozzájuk Baiaeba. Unokáit olvasásra, írásra, de más elemi ismeretekre is maga tanította, és mindennél jobban igyekezett, hogy a gyermekek az ő keze vonását utánozzák; ha együtt étkeztek, unokái mindig a lábainál álló, alsó pamlagokon ültek; úton pedig vagy előtte kocikáztak, vagy mellette lovagoltak.

65. De hiába táplált szép reményeket utódjairól s nevelésükről, a szerencse istennője elhagyta. A két Juliát, leányát és unokáját, miután jó híréket erkölcsstelenséggel beszennyezték, száműzte; Caiust és Luciust tizennyolc hónap leforgása alatt vesztette el, Caius Lyciában, Lucius Massiliában pusztult el. Ekkor a patriciusok gyűlésén hozott törvény alapján örökbe fogadta a Forumon harmadik unokáját, Agrippát, és mostohafiát, Tiberiust; de Agrippát rövidesen megtagadta, és durva, szilaj természete miatt Surrentumba száműzte. Türelmebben viselte el hozzátartozói halálát, mint gyalázatát. Caius és Lucius halála nem törte meg olyan nagyon, de mikor leányáról Rómától távol, a quaestor útján tett írásbeli jelentést a senatusnak, szegyenletében sokáig nem járt emberek közé, sőt, az is megfordult a fejében, hogy ne végeztesse-e ki Juliát. Annyi mindenesetre biztos, hogy az idő tájt, mikor Julia egyik bizalmasa, Phoebe, egy felszabadított rabszolganő felakasztotta magát, Augustus azt mondta magáról, hogy szívesebben lenne Phoebe apja. Juliától megvonta nemcsak a bort, hanem minden finomabb dolog élvezetét, megtiltotta, hogy engedélye nélkül akár szabad ember, akár rabszolga meglátogassa; de még így is tudni kívánta, ki a látogató, milyen korú, milyen alakú, arcbőre milyen színű, testén milyen különös ismertetőjelek vagy sebhelyek láthatók. Csak öt év elteltével vitette el leányát a szigetről, s helyezte elviselhetőbb körülmények közé a szárazföldön. De arra semmi áron nem bírhatták rá, hogy véglegesen visszafogadja; mikor pedig a római nép egyre sürgette, azt mondta nagy nyilvánosság előtt, hogy kíván nekik Juliához hasonló feleséget és leánygyermeket. Megtiltotta, hogy unokájának, a kisebbik Juliának gyermekét, aki már a száműzetésben jött a világra, elismerjék és fölneveljék. Agrippát, aki cseppet sem szelídült meg, sőt napról napra féktelenebbé vált, egy szigetre szállíttatta, s még

katonaságot is rendelt őrizetére. Határozatot hozott a senatussal, hogy Agrippa élethosszigan fogságban maradjon, és valahányszor említés történt róla vagy a két Juliáról, sóhajtván idézte:

Bár ne születél, vagy pusztultál volna te nőtlen.

Nem is nevezte őket másként, csak az ő „három fekély”-nek, vagy „három rákfenéjé”-nek.

66. Barátságot nem egykönnyen kötött, de kitartóan megőrzött; barátainak nemcsak erényeit, érdemeit ismerte el méltó módon, de megtűrte vétkeiket, gyengeségeit is, ha nem haladták meg a józan mértéket. Sok barátja között nem is találhatunk kegyvesztett embert, kivéve Salvidienus Rufust és Cornelius Gallust, akiket pedig igen alacsony sorból consullá, illetve egyiptomi helytartóvá emelt. Az egyik lázadást szított ellene, és ezért Augustus a senatusra bízta megbüntetését, a másikat hálátlansága és rosszindulatú természete miatt kitiltotta házából, valamint tartományaiból. Gallust azonban vádlóinak töméntelen feljelentése és a senatus határozatai öngyilkosságba hajszolták; Augustus ekkor megdicsérte azokat, akik személye iránti kegyeletből annyira felháborodtak Gallus tettein, másfelől azonban megsiratta, és keservesen panaszkodott: egyedül ő nem haragudhat - úgymond - barátjára, ameddig csak jólesik. Többi barátja - ki-ki első a maga rangja-beliek között -, ha okozott is neki kellemetlenséget néha, élete végéig nagy hatalomnak és gazdagságnak örvendett. Olykor bizony nem bánta volna Augustus, ha M. Agrippa - hogy mást ne is említsek - kevésbé érzékeny, vagy Maecenas kevesebbet fecseg; amaz ugyanis egy leheletnyi elhidegülést gyanítva, és mert Augustus állítólag többre becsüli nála Marcellust, mindent faképnél hagyva elutazott Mytilenébe; ez pedig, mihelyt tudomást szerzett Murena összeesküvéséről, nyomban elárulta a titkot feleségének, Terentiának.

Viszonzásképpen Augustus is megkívánta, hogy barátai mind életükben, mind haláluk után kimutassák iránta jóindulatukat. Legkevésbé sem sóvárgott ugyan örökségek után, és ismeretlen ember végrendeletéből soha semmit el nem fogadott; barátai végakarátában mégis érzékenykedve latolgatta a maga személyére vonatkozó utalásokat, és nem is titkolta bánatát, ha egyik-másik kurtán vagy nem illő tisztelettel emlékezett meg róla; hasonlóképpen jelét adta örömeinek is, ha valaki hálával és kegyelettel említette meg nevét. Néha egy-egy szülő egész vagyont vagy örökségrészt hagyott rá; ezeket nyomban visszaadta gyermekeiknek, vagy ha kiskorúak voltak, megtartotta a vagyont, amíg a fiúk a törvényes korhatárt elérték, a leányok pedig házasságot kötöttek, akkor aztán kamatostul adott nekik mindent vissza.

67. Mint rabszolgatartó és patronus nemcsak szigorú volt, hanem előzékeny és jóságos is; sok szabadosát igen tisztelte, becsülte; így Licinust, Celadust és másokat is. Cosmus nevű rabszolgájára, aki pedig nagy gorombaságokat mondott róla, nem mért súlyosabb büntetést, kalodába záratta csupán. Mikor egyszer házgondnoka, Diomedes kíséretében sétát tett, az úton egy vadkan dühödten nekirontott, gondnoka meg rémülten csaknem odavetette őt a vadállat elébe; Augustus ezt inkább ijedtségnek tulajdonította, nem pedig rossz szándéknak, s mint-hogy Diomedestől bármiféle csalárdság távol állt, tréfára fordította a valóban veszedelmes esetet. Polust, legkedvesebb rabszolgáját viszont ő kergette halálba, mikor megtudta, hogy bűnös viszonyt folytat előkelő római hölgyekkel; titkárának, Thallusnak összetörette a lábszárát, mert egyik magánlevelét ötszáz dénárért eladta; Caius fia ceremóniamesterének és írnokainak nehéz súlyokat akasztott a nyakába s vízbe fojtotta őket, mert gazdájuk betegségét, majd halálát felhasználva, dölyfösen és kapzsi módon sanyargatták a tartományt.

68. Sok gyalázatos dolgot beszélnek kora fiatalságáról. Sextus Pompeius azért szidalmazta, mert elpuhult, férfiatlan; Marcus Antonius szerint nagybátyjától fajtalanokodással érdemelte ki örökbefogadtatását; Lucius, Marcus Antonius öccse, azt állítja, hogy nemcsak Caesarral

fajtalankodott, hanem Hispaniában Aulus Hirtiusnak is odaadta magát háromszázezer sestertiusért, s hogy combja között forró dióhéjjal égette puhábbra a szőrszálakat. Ezért egyik színházi előadáson az egész közönség Augustus gyalázatára értelmezte és nagy tetszésnyilvánítással fogadta a színpadon elmondott verset, mely egy Cybele-papról szól:

Nézd a bestét, hogy babrálgat újjával a nagydobon!

Még barátai sem tagadják, hogy férjes asszonyokkal folytatott bűnös viszonyt, de azzal mentetik, nem a vére hajtotta, meggondolásból tette csupán, hogy ellenségei terveit, szándékait ily módon feleségük révén kipuhatolja. M. Antonius nemcsak Liviával elhamarkodottan kötött házasságát veti szemére, hanem azt is, hogy egy consuli rangú férfi feleségét az ebédlőből férje szeme láttára vitte hálósobájába, és mikor ismét az asztalhoz vezette, az asszonykának csak úgy égett a füle, a haja meg zilált volt; továbbá, hogy Scriboniától azért vált el, mert az túl szabadszájúan háborgott, mennyire hatalmában tartja Augustust a szeretője; aztán hogy barátaitól kerítő szolgálatokat követel, és azok a kedvéért tisztos családanyákat, serdült korú szűz lányokat vetkőztetnek pőrére, és vizsgálják meg tetőtől talpig, mint ahogy Thoranius rabszolgakereskedőnél szokták végigmustrálni a vevők a portékát. Mikor még sem idegenkedés, sem ellenséges érzés nem volt köztük, Antonius egy bizalmas levélben így írt neki: „Mi okozott ekkora változást érzelmeidben, talán hogy a királynővel hálok? De hiszen a feleségem! S még hozzá nem ma kezdtem, hanem jó kilenc évvel ezelőtt. És hát te vajon csak Drusillával hálsz? Oly szerencsés legyen az életed, mint hogy e levél olvasásakor már régen magadévá nem tetted Tertullát vagy Terentillát, Rufillát vagy Salvia Titiseniát, vagy mind a többi. És egyáltalán mit számít, hogy kivel csillapítja az ember vágyait?”

70. Sok mendemonda szól egy titkos asztaltársaságról is, melyet általában dódekatheosnak, a tizenkét isten körének hívtak; a vendégek itt isteneknek és istennőknek öltözve heverték az asztalnál. Augustus pedig Apollo viseletében ékeskedett; erről nemcsak Antonius ír levelében és sorolja fel elkeseredve a meghívottak nevét egyenként, hanem egy névtelen költő is említést tesz róla közismert versében:

Mallia bent a teremben látott féltucat istent
S féltucat istennőt - jelmezük isteni volt.
Caesar Phoebus Apollónak szerepében enyelgett,
S házasságot tört sorban a többivel ő;
Fenn az égilakók undorral másfele néztek,
És aranyos trónját elhagyta Juppiter is.

Az asztaltársaság rossz hírének csak súlyosbította a szörnyű éhínség és nyomorúság Rómában; másnap odakiáltották Augustusnak, hogy az istenek az egész gabonát felfalták, és Caesar csakugyan Apollo, de Apollo Tortor, vagyis Apollo, a „Kínzó”: a város bizonyos részén ugyanis ezzel a melléknévvel tisztelték az istent. Tudták Augustusról továbbá, hogy szenvedélyesen szereti a drága bútordarabokat meg a corinthusi bronzedényeket, s hogy kockajátéknak hódol. A tömeges száműzetések idején ezért felírták a szobrára:

Míg ezüstöt gyűjt apám, én a bronzot kedvelem.

mert elterjedt az emberek között a hír, hogy Augustus sok embert corinthusi vázái miatt íratott be a számkivetésre ítélt névsorába; a sicíliai háború idején pedig ez az epigramma járta:

Hajóhadát elpáholták már kétszer is,
De győzni vágy - ezért kockázik szüntelen.

71. Az effajta vádak vagy rágalmak közül a fajtalankodásról szóló mocskos hírt cáfolhatta meg legkönnyebben, mert az idő tájt, meg később is, erkölcsösen élt; de ugyanígy a fényűzés mendemondáit is megcáfolta azzal, hogy Alexandria bevétele után a királyi ház felszereléséből egyetlen kristálykelyhen kívül semmit meg nem tartott magának, és nemsokára még a mindennapi használatra szánt aranyedényeket is mind egy szálíg beolvasztotta. Szerelmi kapcsolatai folyton-folyvást tartottak; későbbi éveiben, azt mondják, inkább szűz lányokat kívánt, szüzeket kerítettett magának, még a felesége segítségével is. A kockázásról keringő hírekkel cseppet sem törődött, egyszerűen, nyíltan játszott, pusztá szórakozásból, még idős korában is, méghozzá nemcsak december havában, hanem máskor is, ünnepnapon, hétköznapon egyaránt. Ez kétségtelenül igaz. Azt mondja erről egyik saját kezűleg írott levelében: „Ugyanazokkal vacsoráztam együtt, Tiberiusom, mint máskor; új vendégként Vinicius meg az idősebbik Silius csatlakozott hozzánk. Vacsora közben amúgy öregesen-rangosan, tegnap is, ma is folyt a játék; úgy kockáztunk, hogy ha valaki kutyát vagy hatot dobott, egy-egy dénárt fizetett minden kockáért a banknak, ha meg Venust dobott, kihúzta magának az egészet.” Egy másik levelében pedig ezt írja: „Minerva öt napját elég kellemesen töltöttük, Tiberiusom; mindennap játszottunk, a kockajáték deszkalapja egy pillanatra sem hült ki. Öcséd óriási lármát csapott közben; a végén nem is vesztett sokat, sőt, az egész napi veszteségből lassanként várakozáson felül jól kilábal. Én, a magam számlájára, húszezer sestertiuszt vesztettem, de csak azért, mert szokásom szerint könnyelműen játszottam. Ha ugyanis minden hanyag dobást beszámítok, vagy megtartom magamnak az összeget, amit elajándékoztam, jó ötvenezer sestertius nyereség üti a markomat. De jobb szeretem így; bőkezűségem híre dicsőséget az égig emeli.” Leányának így ír: „Itt küldök neked kétszázötven dénárt, ennyit adtam fejenként minden vendégemnek, kockázzanak, játsszanak páros-páratlant, ha kedvük tartja.”

72. Életkörülményei tekintetében egyébként igen mértéktartó volt, s a bűnös pazarlásnak még a gyanúja sem férhetett hozzá. Először a Forum Romanum mellett a gyűrűkovácsok lépcsője fölött lakott, a szónok Calvus házában; később a Palatiumon, ott is az igen szerény Hortensius-féle házban, mely sem nagyságával, sem díszes homlokzatával ki nem tűnt; egy rövid albanumi mészkő oszlopcsarnok ékesítette csupán, bent a szobákban azonban sem márványdísz, sem művészi mozaikpadló. Több mint negyven évig egy és ugyanazon hálószobában aludt télen-nyáron, és ámbár tapasztalta, hogy a városi tél cseppet sem használ egészségének, mégis állandóan Rómában töltötte a telet. Ha néhanapján titokban és háborítatlanul akart dolgozni, erre a célra egy magaslaton fekvő, különálló kis lakást használt, melyet Syracusaejának vagy technophyonjának, műtermének nevezett; ide járt el vagy pedig valamelyik szabadosának környékbeli nyaralójába; ha megbetegedett, Maecenas házában feküdt. Ha kirándulást tett, leginkább a tengerpartra, a campaniai szigetekre látogatott el, vagy a Rómához közel fekvő városkákba, Lanuviumba, Praenestébe vagy Tiburba, ahol a Hercules-templom oszlopcsarnokában gyakran törvénykezett is. Irtózott a tágas, pompás nyári luxuspalotáktól. Földig romboltatta azt is, melyet unokája, Julia hatalmas költséggel építtetett; a maga közepes nagyságú villáit nem szobrokkal és festményekkel ékesítette, hanem sétányokkal és kerti növényekkel, valamint régiségekkel és csodálatos ritkaságokkal; így például villájában Capri szigetén ma is látni még hatalmas tengeri szörnyek és vadállatok óriási végtagjait, melyeket Gigászok Csontjainak és Hősök Fegyvereinek hívnak.

73. Takarékosága háztartása felszerelésében és bútorok dolgában kitűnik, ha megnézzük hátrahagyott ágyait, asztalait, melyek még egy magánember házába sem igen illenek. Azt mondják, egyszerű ágyneművel vetett, alacsony és olcsó ágyon hált. Rendszerint egyszerű háziruhában járt, melyet nővére, felesége vagy leánya készített neki: togája se nem szűk, se nem bő, a bíborszegély se nem széles, se nem keskeny, saruja talpát azonban kissé maga-

sabdra csináltatta, hogy a valóságosnál derekabbnak lássék. Hivatali öltözékét és cipőit hálósobájában hirtelen bekövetkező, váratlan dolgok esetére mindig készenlétben tartotta.

74. Gyakran hívott vendégséget, méghozzá szabályos lakomára, és rangjuk szerint igen megválogatta a meghívandókat. Valerius Messala azt írja, hogy felszabadított embert sohasem hívott meg asztalához Menas kivételével, őt azonban, miután elárulta Sextus Pompeius hajóhadát, Augustus teljes jogú polgárrá emelte. Augustus maga írja, hogy meghívott ő bizony magához olyan embert is, aki valamikor futárja volt, éspedig azért, mert annak villájában akart egyszer megszállni éjszakára. Néha később ült asztalhoz és korábban távozott, mint a többiek, de vendégei azért lakomázni kezdtek, még mielőtt ő is leheveredett volna, és kereveteiken maradtak akkor is, ha házigazdájuk már visszavonult. A vacsora három fogásból állt, s még ha igen bőséges volt, sem szolgáltak fel hat fogásnál többet: ha nem szórta is a pénzt bőkezűen, igen barátságos természetű volt. A hallgatag vagy csendes szavú vendégeket bevonta a társalgásba, és lakomázás közben felolvasókat, színészeket, sőt közönséges cirkuszi bohócokat, de még gyakrabban mesemondókat is felléptetett.

75. Az ünnepeket, az ünnepélyes évfordulókat fényűző módon, olykor azonban csak valami tréfával ülte meg. A Saturnaliák ünnepén, de máskor is, amikor csak kedve tartotta, ajándékokat osztogatott, díszruhákat, arany- és ezüstneműt, továbbá mindenféle, a királyok korából való régi érméket meg külföldi veretű pénzdarabokat; de volt úgy is, hogy semmi mást nem adott, csak homályos és kétértelmű felirattal ellátott bőrtakarót, szivacsot, merőkanalat, fogókat és más effélét. Szokása volt, hogy lakomák alkalmával különböző értékű tárgyakra beváltható sorsjegyeket meg letakart képeket árusított, s ilyenkor a vevők a kétes eredmények miatt hol csalatkoztak reményükben, hol elégedettek voltak; a sorsolásban a vendégek kerevetenként, hármasával vettek részt, s így közösen osztozkodtak a nyereségen, de közösen viselték a veszteséget is.

76. Kevés és roppant egyszerű ételt fogyasztott (ezt is megemlítem). Legjobban a fekete kenyeret, és az apró halat, a kézzel sajtolt túrót meg az évente kétszer termő zöld fügét szerette; ebéd előtt is evett olykor bárhol és bármikor, ha megéhezett. Így ír erről egyik levelében: „Egy kis kenyeret meg datolyát ettünk a kocsiban.” Másutt meg: „Mikor gyaloghintómon a palotából lakásomra mentem, egy uncia kenyeret meg néhány szem keményhájú szőlőt fogyasztottam.” Ismét másutt: „Még a zsidó sem tartja meg szombati böjtjét oly buzgón, Tiberiusom, mint ahogy én ma megtartottam, hiszen csak a fürdőben, egy órával napnyugta után ettem, akkor is két falatot csupán, mielőtt illatos kenőccsel ledörzsöltettem magamat.” Ilyen rendszertelen szokások miatt történt meg néha, hogy lakoma előtt vagy utána magában félrevonulva evett valamit, a terített asztalnál pedig nem is nyúlt az ételhez.

77. Bort is mértékletesen ivott. A mutinai táborban is csak háromszor ivott bort étkezéskor, írja Cornelius Nepos. De ha már igen jól ellátta magát, akkor is legfeljebb hat pohárral; ha ennél több csúszott le a torkán, kihányta. Legjobban a raetiai bort kedvelte; az étkezések időpontja között azonban nem ivott. Ital helyett hideg vízbe áztatott kenyeret fogyasztott, olykor egy falatnyi uborkát, salátatorzsát vagy friss, fanyar, borízú almát.

78. A déli villásreggeli után úgy, amint volt, ruhástul-cipőstül ledőlt egy kicsit, lábát betakarva, szemét kezével beárnyékolva. Vacsora után dolgozószobájában, heverőjén pihent le, itt aztán ébren maradt késő éjszakáig is, míg a napi munka hátralevő részét teljes egészében vagy legalább nagyjából fel nem dolgozta. Azután lefeküdt, de hét óránál többet sohasem aludt, azt sem egyfolytában, mert közben háromszor-négyszer biztosan felriadt. Ha álma megszakadt, és - mint ahogy gyakran megtörténik - ismét elaludni nem tudott, felolvasókat vagy mesemondókat hívatott ágyához, hogy elaltassák, és ilyenkor aztán gyakran átaludta a reggelt. Éjjel csak olyankor virrasztott, ha volt mellette valaki. Nem szeretett korán kelni; és

ha akár hivatalos ügyben, akár áldozati szertartás miatt korábban kellett fölkelnie, pusztán a kényelem kedvéért meghált valamely ismerősénél, aki az illető hely szomszédságában lakott. De az álmod annyira kívánta, hogy mikor gyaloghintóján vitték az utcákra, vagy megálltak vele, itt-ott szundikált közben.

79. Feltűnően szép, igen kecses volt az alakja életének minden szakaszában, pedig mindenféle pipereholmit megvetett; még a hajviseletével is kevésbé törődött; egyszerre több borbélyt is foglalkoztatott, szakállát meg hol nyíratta, hol beretváltatta, s közben rendszerint olvasott vagy írt valamit. Arc kifejezése mindig nyugodt és derűs volt, akár beszélt, akár hallgatott; egyik gall törzsfőnök megvallotta honfitársainak, hogy mikor átkeltek az Alpokon, elhatározta, ő bizony kihallgatás ürügyén a közelébe férközik, és letaszítja a mélységbe, de Augustus arcának derűjétől, nyugalmatól ellágyult, és elállt szándékától.

Ragyogó, világos szeme volt, jólesett neki, ha azt hitték, isteni erő lakozik benne, és örült, hogy akire erősen rászégezte nézését, az, mintha napfény vakítaná, lesütötte tekintetét; öregkorában azonban nem látott jól a bal szemére; foga ritkás, kicsiny és recés felületű volt; a haja enyhén hullámos és világosszöke - a szemöldöke egészen összeért; füle közepes nagyságú; kiálló és lefelé görbülő az orra; arcszíne a fehér és napbarnított szín keveréke; termete alacsony (Julius Marathus nevű szabadosa ugyan őt és háromnegyed lábnyira becsüli Augustusról írott életrajzában), ezt azonban feledtette tagjainak szépsége és arányossága; alacsony növése egyébként is csak akkor tűnt szembe, ha karcsúbb termetű ember állt mellette.

80. Foltok és anyajegyek tarkították testét, s mint mondják, ezeknek száma, rendje, mellén és alsótestén szétszórva, mint a Göncölszekér csillagai; de bőrkeményedések is voltak rajta, s azok a viszketőség ellenszerül állandóan és erősen használt vakarószerszám nyomán szinte összecsomósodtak. Bal csípőízülete, combja és lábszára nem volt olyan erős, mint a jobb, s ezért néha bicegett is; a homok- és nádi iszapfürdők azonban helyreállították egészségét. Jobb keze mutatóujját néha oly gyengének érezte, hogy ezt a merev, fagytól dermedt tagját csak úgy tudta írás közben használni, ha egy szaruból készült karikát húzott rá. Hólyagbántalmakról is panaszkodott, s fájdalma csak olyankor enyhült, ha köveit a vizelete kihajtotta.

81. Életében sok súlyos és veszedelmes betegségen esett át; kiváltképpen a cantabriai háború után, mikor mája kiválasztó mirigyének működése akadozni kezdett, és ő elkeseredésében nem a természetes, hanem egy azzal ellenkező, veszélyes gyógymóddal kísérletezett; a meleg borogatások ugyanis mit sem használtak, ezért Antonius Musa tanácsára hideggel kezelte magát.

Azt tapasztalta, hogy egyes betegségek évről évre, meghatározott időszakban kiújulnak rajta; születésnapja táján többnyire bágyadságot érzett; tavasz elején rendszeren hashártyagyulladást kapott, mikor pedig elérkezett a déli szél ideje, megnáthásodott. Így hát betegségtől meggyötört teste sem a nagy hideget, sem a nyári forróságot nem jól viselte.

82. Télen úgy védekezett a hideg ellen, hogy négy tunicát, vastag togát, inget, gyapjúmellényt, lábravalót és harisnyát húzott magára; nyáron nyitott ajtónál aludt, nemegyszer a szökőkút mellett, az oszlopos udvaron, olykor legyeztette magát valakivel. De még a téli napot sem tűrhette, és széles karimájú utazókalapja nélkül ki sem lépett a napra. Utazásokat mindig gyaloghintóban és éjszaka tett, akkor is csak lassan, meg-megállapodva, így aztán Rómától Praenestéig vagy Tiburig két napig tartott az útja, de ha valahova tengeren eljuthatott, inkább azt választotta. Minthogy így elgyengült a teste, gondosan ügyelt magára, mindenekelőtt úgy, hogy ritkaságszámba ment, ha megfürdött (gyakrabban kenette ugyanis magát). Aztán tűz mellett izzasztotta, majd langyos vagy napon melegített vízzel locsoltatta testét; de

valahányszor idegei gyógyítására sós tengeri fürdőt vagy albulai kénesfürdőt kellett vennie, elegendőnek tartotta, ha fakádban (spanyol néven duretában) ülve, kezét, lábát felváltva mozgatta.

83. A lovas és fegyveres harci játékokat a polgárháborúk után nyomban abbahagyta, és áttért a bőr- és széllabdajáték gyakorlatára. Később már csak sétalovaglás vagy sétagyaloglás közben végzett mozgást, majd kabátba vagy takaróba burkolózva, a pálya végén ugrott meg futott is egy keveset. Szelleme pihentetésére horgászott, kockázott, golyózott vagy dióban játszott kisfiúkkal, akiket szép arcoskájuk meg csacsogásuk miatt úgy szeretett, hogy a mórok országából meg Syriából s mindenfelől udvarába hozatta őket. A törpéktől, korcsoktól és más efféléktől irtózott, mert a természet gonosz játékának, rossz előjelnek tekintette őket.

84. Kora ifjúságától fogva tehetségesen és szorgalmasan gyakorolta magát az ékesszólásban és a szabad művészetekben. A mutinai háború idején hiába volt tengernyi dolga, azt mondják, mégis naponta olvasott, írt és szónokolt. Ettől kezdve pedig sem a senatus sem a nép, sem a hadsereg színe előtt nem tartott másként beszédet, csak úgy, ha mondanivalóját meggondolta, elrendezte, noha megvolt a képessége a rögtönzéshez is. Minthogy nem akart sem emlékezetbeli hibát ejteni, sem a könyv nélküli tanulásra időt vesztegetni, ahhoz szoktatta magát, hogy mindent felolvasson. Fontosabb beszélgetéseit egyes emberekkel, sőt Liviájával is mindig jegyzetei alapján folytatta, hogy se többet, se kevesebbet ne mondjon a kelletténél. Kellemesen és sajátos hanghordozással beszélt, hangját kitartóan csiszolta az ének mesternél; néha azonban, ha megfájdult a torka, kikiáltó közvetítette szavát a néphez.

85. Sok, különféle tartalmú prózai művet írt, egyet-mást fel is olvasott belőle meghitt baráti körben, hallgatóság előtt, így „Cáfolat Brutus Catója ellen” című munkáját; ezt a kötetet már öregkorában, legnagyobbbészrt maga olvasta fel, de aztán belefáradt, s átadta Tiberiusnak, hogy olvassa tovább; majd „Buzdítás a bölcseletre” és „Visszaemlékezések életemről” című művét, melyet tizenhárom könyvben írt meg, de csak a cantabriai háborúig folytatott. A költői műfajokban csak kísérletezett. Fennmaradt egy kötete, melyet hexameteres verssorokban írt, tárgya és címe: „Sicilia”; van még egy másik, szerény terjedelmű munkája: az „Epigrammák”, ezeket mindig a fürdőben fogalmazta. Nagy lelkesedéssel kezdett egy „Aiax” című tragédia megírásához, de mivel nehezen sikerült, megsemmisítette; barátai érdeklődésére pedig, hogy mit csinál Aiax, azt felelte: „Aiaxom szivacsba dőlt.”

86. Szónoki művészetében jó ízlésre és egyszerűsége törekedett, kerülte a mesterkéltséget, körülményes mondatokat - amint maga mondta -, az avított szavak korhadó illatát. Legfőbb gondja az volt, hogy gondolatait minél világosabban kifejezze. Ezért és mert olvasóját, hallgatóját megzavarni vagy szavai megértését késleltetni nem akarta, nem aggályoskodott, hanem minden szó előtt kitette az előljárót, a kötőszókat pedig mindig megismételte; ha ezeket ugyanis elhagyja a szónok, beszéde homályosabb értelmű, még ha tetszetősebb is. A modoroskodó és régieskedő beszédű embereket, mint különféle hibákban szenvedőket, egyaránt undorral megvetette, sőt ingerelte is olykor; kiváltképpen kedves Maecenasát, kinek „illatos olajjal kikent-kifent stíluscincseit” rendületlenül gúnyolta, és tréfásan utánozva kifigurázta. De nem kímélte Tiberiust sem, aki időnként ódon és rejtett értelmű szavakra vadászott. Marcus Antoniust meg éppen szidalmazza, hogy örült, mert stílusát az emberek inkább csodálják, mint értik; majd kigúnyolja, hogy milyen rosszul és következtlenül választja meg stílusát, és hozzáteszi: „S te még habozol, hogy Annius Cimbért és Veranius Flaccust utánozd-e, vagy Sallustius Crispus azon szavait használd inkább, melyet Cato »Origenes« című művéből másolt ki? Vagy inkább az asiai szónokiskolák tartalmatlan szóáradatát akarod nyelvünkben meggyökereztetni?” Másik levelében unokája, Agrippina

tehetségét dicséri, mégis azt mondja: „De arra kell törekedned, hogy írásban is, szóban is könnyedén fogalmazd mondanivalódat.”

87. A hétköznapi nyelvben saját kezűleg írott leveleinek tanúsága szerint gyakran és különleges módon használt egyes kifejezéseket. Ha valakiről például jelezni kívánta, hogy fizetési kötelezettségét sohanapján teljesíti - azt mondta: „Fizet ám majd a görög Kalendae napján”; ha meg arra intett, hogy a dolgokat úgy kell venni, amint vannak, ezt a kifejezést használta: „Elégedjünk csak meg a magunk Catójával”; valamely sürgős ügy gyors elintézéséről szólva mindig ezt mondta: „Gyorsabban, mint ahogy a spárga megfő.” Buta helyett következetesen a korlátolt, fekete helyett az éjszín, örült helyett a kötözni való szót használta; ha valaki rosszul érezte magát, azt mondta rá, olyan, mint a megecetesedett bor; unalmas, nyüglődő emberre pedig, hogy káposztaínyú, ami közönséges nyelven annyit jelent, mint izetlen; „vagyogatunk” - mondta továbbá mindig vagyunk helyett, s a domus szó egyes számú birtokos esetét domosnak ejtette. Ezt a két szót soha másképpen nem használta, ne tartsa hát senki nyelvtani hibának, hanem tekintsék megrögzött szokásának.

Kézírásában is a következőket figyeltem meg: a szavakat nem választotta el, a sorok végéről nem vitte át a felesleges betűket a következő sorba, hanem közvetlenül az illető szó alá írta, és egy kapcsolójellel kötötte össze vele.

88. A helyesírásra, vagyis a grammatikusok által megállapított írásmódra és szabályokra nem ügyelt annyira; valószínűleg azokkal értett inkább egyet, akiknek véleménye szerint úgy kell írni is, ahogyan beszél az ember. Egyébként nemcsak betűket, hanem gyakran egész szótagokat is felcserélt vagy éppenséggel kihagyott, ez azonban gyakran csak egyszerű emberi tévedés. Meg sem említeném, ha nem csodálkoznék azon, amit egyesek megírtak róla: azt ugyanis, hogy egy consuli rangú legatust tudatlannak és műveletlennek bélyegzett, s hivatali utódot nevezett ki a helyére, mert felfedezte, hogy kéziratában *maguk* helyett az állt: *makuk*. Ha kulcsírást használt, A helyett B, B helyett C betűt és így sorban mindig a betűsor következő jegyét írta le, az X betű helyett azonban mindig dupla A-t.

89. A görög nyelv és irodalom művelésére ugyancsak nagy gondot fordított; ezen a téren is kiváló eredményeket ért el. A görög irodalmi stílusban pergamoni Apollodóros volt mestere, akit öregember létére magával vitt az ifjú Augustus, mikor Rómából Apolloniába utazott. Sokoldalú tudásra tett szert, mikor együtt lakott a filozófus Areusszal és két fiával, Dionysusszal és Nicanorral, de görögül mégsem tudott sem folyékonyan beszélni, sem szabadon fogalmazni; ha ilyesmire szükségképpen mégis sor került, latinul fogalmazott, és odaadta valakinek, hogy fordítsa le. De maga is járatos volt a költészetben, igen kedvelte a régifajta komédiát, s gyakran elő is adatott effajta darabokat nyilvános színházi előadásokon. Mind görög, mind latin szerzők tanulmányozásakor leginkább a közéletre vagy magánéletre alkalmazható példák és tanítások ragadták meg a figyelmét; ezeket szóról szóra lemásolta, s többnyire elküldte háza népének vagy egyes katonai alakulatok és tartományok vezetőinek, de akár Róma főtisztviselőinek is aszerint, hogy kinek-kinek miféle figyelmeztetés vált éppen hasznára. Néha egy egész könyvet felolvasott a senatusnak, és rendeletben ismertette a néppel, így például Q. Metellus beszédét „A népszaporodásról” és Rutiliusét „Az építkezések módjáról”; ezzel is csak meg akarta győzni az embereket, hogy a két ügy nem az ő fejében fordult meg először, hanem már őseiknek is szívében feküdt annak idején.

Kora nagy tehetségeit sokféleképpen segítette: jó szívvel, türelmesen meghallgatta nemcsak verseiket vagy történelmi tárgyú műveiket, hanem a szónoklatokat vagy párbeszédese jelene- teket is. Róla azonban csak egészen kiváló, nagy tekintélyű író írhatott, s a praetorok szigorú parancsot kaptak, tiltsák meg, hogy nevét úton-útfélen, nyilvános előadásokon elkoptassák.

90. Babonás természetéről ilyen mendemonda járja: nagyon félt a mennydörgéstől-villámlástól; egy éjjel az országúton - ezt már említettem is - lecsapott mellette a villám; ettől úgy megrettent, hogy azóta mindenüvé egy tengeri borjú bőrét cipelte magával talizmánként, s a közelgő vihar legapróbb jelére nagy sietve behúzódott valami mélyen fekvő, boltozatos helyiségbe.

91. Erősen foglalkoztatták álmai, de éppúgy mások látomásai is a maga személyéről. Philippinél annak idején egészségi okokból elhatározta, hogy nem lép ki sátrából; később egyik barátja álmának sugallatára mégis megváltoztatta szándékát, szerencsére éppen jókor: az ellenség ugyanis hamarosan elfoglalta a táborát, és mivel úgy tudták, hogy Augustus betegen fekszik benn a sátorban, fegyverrel összeszurkálták és darabokra szedték gyaloghintóját. Tavasszal gyakran lepték meg rémítő, sohasem teljesülő, idegesítő álmok; más évszakokban ritkábban, s álmai ilyenkor többnyire beteljesültek. Akkoriban szinte állandó látogatója volt a Mennydörgő Juppiter templomának, melyet nem is olyan régen ő szentelt fel; egyszer megjelent neki álmában a Capitoliumi Juppiter, s elpanaszolta, hogy híveit elcsalogatják szentélyéből. Augustus erre megnyugtatta a capitoliumi istent, hogy a Mennydörgő Juppiter voltaképpen csak ajtónállója neki; később aztán, hogy szavát állja, csengőket szereltetett a Mennydörgő Juppiter templomára úgy, amint ajtókra szokás. Valamely másik álmának útmutatása szerint az év bizonyos napján fel s alá járt az utcán, és üres tenyerét egy-egy *as*-ért a járókelők elé nyújtva kéregetett.

92. Szilárdan hitt mind a szerencsés, mind a baljós előjelekben. Rossz jelnek tekintette, ha reggel fordított sorrendben, előbb a bal, aztán a jobb cipőjét húzták a lábára. Ha ellenben hosszabb szárazföldi vagy tengeri útra kelt, s az indulás napján történetesen bő harmat hullott, abban mielőbbi hazatérése kedvező előjelét látta. Mélységesen tisztelte a szokatlan természeti jelenségeket is. Háza előtt a kövezet repedésein keresztül szárba szökkenett egy fiatal pálma; alighogy megpillantotta, nyomban bevittette a fácskát a compluviumba, a házi istenek csarnokába, és gondját viselte, hogy minél szebben gyarapodjék. Egyszer hírére vette, hogy Capri szigetén megérkezése pillanatában friss levelet hajtott egy korhadt, öreg tölgyfa, melynek elhaló ágai csaknem a földet verték már: úgy megörült a jó híreknek, hogy Capriért cserébe odaadta Nápoly városának Aenaria szigetét. Tiszteletben tartott bizonyos napokat is. Hetivásárok másnapján például sohasem indult útnak; a hónapok Nonae-in (ötödik, illetve hetedik napján) pedig nem kezdett fontos ügyek intézésébe; ettől csupán az tartotta vissza, hogy - mint Tiberiusnak írja - a névnek baljós a csengése.

93. Az idegen vallások szertartásai közül egyeseket - elsősorban az ősi és Rómában régtől meghonosodott szokásokat - őszintén tisztelt, másokat mélyen megvetett. Athénben beavatták a misztériumok titkos szertartásaiba. Mikor később Rómában az attikai Ceres-papok ügyében ítélnie kellett a törvényszéken, mihelyt a szertartások bizonyos titkos mozzanatai szóba kerültek, szétoszlatta a bírák tanácsát, de a hallgatóságot is, és maga folytatta a peres felek kihallgatását. De egyiptomi utazgatása közben arra már nem érdemesítette Apis templomát, hogy kedvéért egy rövid kerülőt tegyen, sőt, unokáját, Caiust, megdicsérte, amiért Judaea mellett elhaladva nem ájtatoskodott a jeruzsálemi templomban.

94. S ha már szó esik ilyesmiről, azt sem árt elmondani, hogy születése előtt, születése napján, de később is, bizonyos események jó reménnyel biztattak, figyelmeztettek elkövetkezendő nagyságára, és megjövendölték, hogy a szerencse állhatatosan mellé szegődik. Valamikor régen Velitraeben villámcsapás érte a városfal egyik részét; az égi jeleket úgy értelmezték, hogy a város egyik polgára magához ragadja majd egyszer a legfőbb hatalmat; ebben a jóslatban oly szilárdan megbíztak a Velitrae-beliek, hogy azon nyomban hadat üzentek Rómának, sőt, később is gyakran háborúskodtak vele, s nemegyszer csaknem belepusztultak a remény-

telen kimenetelű küzdelembe; de a tények utóbb mégis igazolták, hogy az a hajdani jóslat valóban Augustus jövőjének hatalmának volt hírnöke.

Julius Marathus jegyezte fel, hogy egy-két hónappal Augustus születése előtt Rómában, nyilvános helyen csodajeleket láttak, mely hirdette, hogy királya születik a római népnek; a senatus rémületében úgy határozott, hogy a folyó évben született gyermekek közül egyet sem szabad felnevelni; a sok római férfi azonban, akinek felesége várandós volt, mind azt remélte, hogy a jóslat kinek-kinek születendő gyermekén teljesedik be, s ezért gondoskodott róla, hogy ez a senatusi határozat soha törvényerőre ne emelkedjék.

Asclepiades Mendes „Theologumena” című könyveiben azt olvasom, hogy Atia, Augustus anyja, éjféli, ünnepélyes istentiszteletre Apollo szentélyébe érkezett egyszer; szolgálóival földre állíttatta gyaloghintóját, s miközben arra várt, hogy a többi nemes hölgy is felébredjen, elszenderedett. Ekkor észrevétlenül kígyó siklott gyaloghintójába, majd nemsokára eltűnt onnan; álmából felriadva Atia úgy érezte, mintha az urával hált volna, és ezért gyorsan megtisztálkodott; de hiába, testén nyomban nagy, kígyó alakú folt támadt, melyet sehogyan sem tudott eltávolítani, s ezért később soha többé nem mutatkozhatott nyilvános fürdőben; az említett esemény után a tizedik hónapban megszületett Augustus, akit a történetek miatt mindenki Apollo fiának tartott. Atia nem sokkal születése előtt azt álmodta, hogy belei kinőnek testéből, s nyúlnak, egyre nyúlnak, végül elborítják az eget-földet. Octavius, az apa megálmodta, hogy Atia méhe a felkelő nap sugárkévéjét ontja magából.

A gyermek születése napján éppen Catilina összeesküvésének ügyét tárgyalták a Curiában, s Octavius, felesége lebetegedése miatt, kissé később érkezett az ülésre; ismeretes, hogy mikor P. Nigidius Figulus a késelem okáról s a fiú születésének pontos idejéről értesült, kijelentette: megszületett a földkerekség ura. Ugyanezt a biztató jóslatot erősítették meg Liber pater szent ligetében a papok, mikor Octavius hadseregével átvonult Thracia pusztaságain, és a barbárok jóshelyén útmutatást kért fia jövőjéről: abban a pillanatban ugyanis, hogy Octavius szinbort loccsantott az oltárra, láng lobbant, s a templom nyitott tetején keresztül felcsapott az égig - ilyen csodajeleket a papok tudomása szerint csak Nagy Sándornak küldtek az istenek, mikor ott, ugyanannál az oltárnál mutatta be áldozatát. Következő éjjel Octaviusnak megjelent álmában a fia, emberfeletti nagyságban, kezében villám és jogar, a Legjobb és Leghatalmasabb Juppiter díszruhájába öltözve, fején sugárkorona, úgy állt büszkén, egy, tizenkét hófehér paripa vontatta, babérkoszorús kocsin. Csecsemőkorában - így írja C. Drusus - dajkája egy este lefektette a sima földön álló bölcsőjébe; reggelre a gyermek eltűnt, s csak hosszú keresés után akadtak rá egy magas torony tetején, ahol napkeletnek fordulva feküdt. Beszélni is alig tudott még, mikor nagyapja Róma környéki villája közelében a brekegő békákra ráparancsolt, hogy elhallgassanak; azt mondják, azóta sem kuruttyol több béka azon a helyen. Mondják, hogy egyszer a campaniai út mentén, a negyedik mérföldkőnél, egy ligetben reggelizett; hirtelen sas csapott le, és kiragadta kezéből a kenyeret, magasra szállt vele, majd szelíden és váratlanul visszaadta neki. Quintus Catulus a Capitolium felszentelése után két éjjel egymás után álmot látott, először azt, hogy a Legjobb és Leghatalmasabb Juppiter az oltára körül játszadozó gyermekek közül félrevont egyet, és ölébe helyezte az állam jelképét, melyet addig maga tartott a kezében; a következő éjjel Catulus álmában ugyanazt a fiúcskát látta a Capitoliumi Juppiter ölében ülni. Mikor onnan leparancsolta, az isten figyelmeztetően rászólt: ez a gyermek a haza üdvére nő fel. És másnap, mikor szembetalálkozott Augustusszal, akit azelőtt nem is ismert, nagy csodálkozással állapította meg, hogy szakasztott mása az álmában megjelent kisfiúnak. Catulus előző álmát egyesek másként mondják el: eszerint mintha Juppiter, mikor a gyerekek vezetőt kértek tőle, az egyik közülük való fiúcskára mutatott volna, mondván, ahhoz forduljanak kívánságaikkal, egyszersmind csókra nyújtotta ujjait a kisfiúnak, s azután szájához érintette őket. M. Cicero, mikor C. Caesart a Capitoliumra

kísérte, történetesen elmesélte barátainak, mit álmódott előző éjjel: egy bájos arcú fiúcska ereszkedett le aranyláncon az égből, megállt a Capitolium kapuinál, és Juppiter ostort adott a kezébe. Ezután hirtelen megpillantotta Augustust, akit a többiekhez hasonlóan ő sem ismert - az ifjút ugyanis nagybátyja, Caesar, az áldozati szertartáshoz hívatta el; Cicero egyre erősítgette, ez az a fiú, ennek a képe jelent meg neki álmában. Mikor Augustus először öltötte fel a férfítogát, a széles bíborsávós tunica, melynek varrása kétoldalt felbomlott, a lábához hullott. Egyesek úgy értelmezték, ez nem jelent mást, mint hogy a rend, melynek ez a ruhadarab a jelvénye, ugyancsak a lába elé hullik Augustusnak. Az isteni Julius Mundánál táborhelyet ütve kivágatott egy erdőt, de megparancsolta, hogy az ott talált pálmafát a győzelem kedvező előjeleként hagyják meg; a pálmából nyomban kisarjadt rügy néhány nap alatt oly magasra hajtott, hogy nemcsak a fatörzs magasságát érte el, hanem túl is nőtt rajta, és ágai közt csapatostul galambok fészkeltek, pedig ez a madárfajta ugyancsak kerüli a kemény és durva levelű fákat. Azt mondják, kiváltképpen ez az előjel indította Caesart arra, hogy utódjául senki mást ne válasszon, csakis nővére unokáját. Apolloniai magányában Augustus egyszer Agrippa kíséretében felment a matematikus Theogenes csillagvizsgálójába. Agrippának, aki elsőnek tette fel kérdéseit, nagy, szinte hihetetlen dolgokat jövendölt meg a tudós; ekkor Augustus elhallgatta születése időpontját, makacsul egy szót nem ejtett ki a száján, félelemből talán vagy szégyenkezésből, hogy őt jelentéktelenebbnek ítélnék a másikonál. Mikor hosszas rábeszélés után nagy nehezen és habozva mégiscsak válaszolt a kérdésre, Theogenes felugrott, és istenként tisztelte. Azóta Augustus oly erősen bízott végzetében, hogy születése jelét nyilvánosságra hozta, s ezüstérmét veretett a bak csillagképével, melynek jegyében a világra jött.

95. Mikor Caesar megöletése után Apolloniából visszatérve Augustus bevonult Rómába, a tiszta, derült égen hirtelen szivárványhoz hasonló karika koszorúzta a nap korongját; és nyomban ezután villám csapott Caesar leánya, Julia síremlékébe. Consul korában, az első madárjóslat alkalmával tizenkét saskeselyű jelent meg neki, éppúgy, mint Romulusnak; az áldozat bemutatásakor pedig kiderült, hogy minden áldozati barom mája alul, a belső oldalon kétszeresen nőtt; minden szakértő úgy értelmezte, hogy ez nagy és boldogító események jele.

96. De valamennyi háborúja kimenetelét is megérezte. Mikor a triumvirek Bononia mellett egyesítették seregeiket, megtörtént, hogy az Augustus sátra tetején üldögélő sasmadarat két oldalról két varjú támadta meg, de a sas alaposan ellátta a bajukat, s a földhöz vagdosta őket; észrevette ezt az egész hadsereg, és nyomban megsejtette belőle az Augustus és hivataltársai között eljövendő s később csakugyan bekövetkezett viszályt, sőt, annak kimenetelét is. Philippinél a győzelmet egy thessaliali ember jövendölte meg Augustusnak, az istenné vált Julius megbízásából, aki egy elhagyatott úton megjelent előtte. Perusiánál nem sikerült az áldozat bemutatása: Augustus éppen parancsot adott, hogy hozzanak újabb áldozati barmokat, mikor az ellenség hirtelen előretört, s az áldozatra szánt állatokkal együtt a szertartáshoz tartozó edényeket is elrabolta. A béljósok egyhangúlag megállapították, hogy mindaz a veszedelem és szerencsétlenség, mely az áldozat bemutatása közben Augustusnak megjövendöltetett, most az áldozati barmok birtokosaira száll. Így is történt. A sicíliai tengeri csata előtti napon a parton sétálva kiugrott egy hal a tengerből, és Augustus lába elé hullott. Actiumnál, mikor csatarendben álló hajóihoz lement, szembejött vele egy szamarhajsás a szamarával; a hajsás neve Eutyclus (szerencse fia), a szamaré Nikon (győző) volt. Győzelme után mindkettőjük ércszobrát felállíttatta az egykori tábor helyén emelt templomban.

97. Halálát, melyről a továbbiakban beszélek, valamint halála után istenné válását is egészen nyilvánvaló megnyilatkozások hozták tudomására. A Mars-mezőn, mikor nagy tömeg előtt az ötévenkénti tisztító áldozat szertartását végezte, feje fölött sas keringett, majd átszállt a szomszédos templomra, és letelepedett Agrippa nevének kezdőbetűjére. Mihelyt ezt Augustus

észrevette, megparancsolta hivatali tisztársának, bízzák meg ünnepélyesen Tiberiust, hogy a következő tisztító áldozatra tegye le a szokásos fogadalmat, mert ő, noha a feliratos fogadalmi táblák készen állanak, nem óhajt olyasmit megfogadni, amit már be nem válthat. Ugyanekkor egy villámsapás eltörölte szobra feliratán nevének kezdőbetűjét. Úgy értelmezték a dolgot, hogy még száz napig él, mert a C betű a százaz számot jelöli; továbbá, hogy a jövőben az istenek sorába iktatják, mert aesar, vagyis a Caesar név fennmaradó része etruszk nyelven annyit jelent, mint isten. Ezért, minthogy Tiberiust Illyriába akarta küldeni, és Beneventumig szerette volna maga is elkísérni, de peres felek tartóztatták, kérve őt, hogy újabb és újabb ügyekben mondjon ítéletet, felkiáltott: nem marad tovább Rómában, még ha minden összefog is visszatartására (ezt is az egyéb előjelek között tartották később számon). Nyomban útnak is indult, és eljutott Asturáig: innen a kedvező szél miatt, szokása ellenére, kora hajnalban indult el, s ekkor kezdődött egy erős bélhuruttal későbbi betegsége.

98. Akkor aztán végigjárta a campaniai tengerpartot s a szomszédos szigeteket, négy napot töltött teljes magányban Capri szigetén, átengedve magát a pihenésnek és derűs hangulatnak. A Puteoli öböl mellett elhajózva egy Alexandriából éppen befutott hajó utasai és legénysége - ünneplő ruhában, koszorús fővel, tömjént áldozva - jó kívánságokkal és mértéktelen dicséretekkel halmozták el Augustust: ő biztosítja életüket, a hajózást - mondták; csakis az ő segítségével élveznek szabadságot, jólétet. Ettől úgy fellelkesült, hogy útítársai között fejenként negyven aranyat osztott szét, és megesketvén őket, biztosítékot követelt tőlük, hogy ezt az összeget kizárólag alexandriai áruk vásárlására fordítják. Még a következő napokon is különféle ajándékokat, togákat és köpenyeket osztogatott, és úgy intézkedett, hogy a rómaiak görög, a görögök pedig római ruhában járjanak, s egymás nyelvén beszéljenek. Szorgalmasan látogatta az epebosok gyakorlatait, voltak még ugyanis szép számmal Capri szigetén, a régi szokásnak megfelelően. Lakomát is rendezett nekik, melyet maga is végignézett, és megengedte, sőt, megkövetelte szórakozásképpen a legszabadabb játékokat, a gyümölcs- és étellopást, valamint ajándékutalványok eltüntetését. Egyszóval mindenfajta jó mulatságban részt vett. Capri mellett az egyik szigetet, Apragopolist, a semmittevés szigetének nevezte, mert kíséretének egyes tagjai oly léhűtő életet éltek ott: egyik kedves emberét, Masgabast, a sziget alapítójának szokta nevezni. Mikor ebédlőjéből meglátta, hogy az elmúlt évben elhalt Masgababas sírját nagy, fáklyavivő tömeg keresi fel, ezt a rögtönzött görög verssort kezdte szavalni:

Fundátorunknak sírját látom égni én.

Ezután odafordult Tiberius egyik kísérőjéhez, Thrasyllushoz, aki vele szemben hevert s az egész ügyről mit sem tudott, és megkérdezte tőle, mit gondol, melyik költőtől való ez a vers: mikor látta, hogy a másik habozik, hozzáfűzte a következőt:

Nézd, Masgabast fáklyák lángjával tisztelik

és erről a sorról is megkérdezte vendége véleményét. De minthogy az csak annyit tudott válaszolni, hogy akárki írta, remek jó vers, Augustus hangosan felkacagott, és egyik tréfát a másik után röpöpentette fel. Majd átkelt Neapolisba, noha még mindig bélgyengeségben szenvedett, s betegsége hol rosszabbodott, hol javult; megnézte a tiszteletére ötévenként rendezett tornajátékokat, és Tiberiusszal elutazott rendeltetésük helyére. De az úton visszafelé erősen meggyengült az egészsége, és Nolában kellett maradnia; odarendelte vissza útjáról Tiberiust, hosszan tartó, titkos megbeszélést folytatott vele, s azután semmi fontosabb dologgal nem is foglalkozott többé.

99. Élete utolsó napján érdeklődött, vajon a róla szóló hírek nyugtalanságot keltenek-e az utcán; tükröt kért, és megigazította haját és megereszkedett állkapcsát. Majd beengedte szobájába barátait, és azt kérdezte tőlük: nem gondolják-e, hogy ő az élet komédiáját elég jól játszotta, s végül ezt fűzte hozzá:

Játékunk hogyha tetszett, hát tapsoljatok,
Jókedvűen tomboljatok mindannyian.

Ezután mindenkitől búcsút vett, és miközben a Rómából érkező vendégektől Drusus beteg leánya felől érdeklődött, hirtelen, Livia csókjai közt, e szavak kíséretében halt meg: „Liviám, emlékezz házasságunkra, s élj boldogul!” Könnyű halállal múlt ki, úgy, ahogyan mindig kívánta. Valahányszor ugyanis azt hallotta, hogy valaki kínlódás nélkül hunyt el, mindig hasonló, *εὐθανασία*-t, könnyű halált (ezt a szót szokta használni) óhajtott a maga és övéi számára. Mielőtt kilehelte lelkét, egyetlen jel mutatott csupán arra, hogy nem tud magáról: hirtelen megrettent, és azon siránkozott, hogy negyven ifjú el akarja őt rabolni. Ez is inkább jó előérzetére mutat, semmint arra, hogy félrebeszél: mert pontosan ennyi testőrkatona volt azután holttestét a máglyához.

100. Ugyanabban a szobában halt meg, ahol apja, Octavius, a két Sextus, Pompeius és Apuleius consulsága idején, szeptember tizenkilencedikén reggel kilenc órakor, harmincöt nappal hetvenhatodik születésnapja előtt. Holttestét a municipiumok és tartományok városainak tisztviselői vitték Nolától Bovillaeig, mégpedig a nyári meleg miatt éjszaka, nappal pedig az egyes városok bazilikáiban vagy legszentebb templomaiban tartották. Bovillaétól kezdve a lovagi rend vette át a tetemet, s vitte be Rómába, ahol is háza előcsarnokában helyezték el. Temetése megrendezésében, emléke tiszteletében a senatorok szinte vetekedtek egymással; sok egyéb között többen azt javasolták: a gyászmenet diadalkapun vonuljon át, előtte a Curia épületében álló Victoria-szobrot vigyék, s a gyászdalokat a legelőkelőbb családok fiai és leányai énekeljék; mások azt ajánlották, a temetés napján mindenki tegye le aranygyűrűjét, és vasgyűrűt húzzon az ujjára; ismét mások, hogy a legfőbb testületek papjai gyűjtsék össze Augustus csontjait. Volt, aki azt tanácsolta, hogy augusztus névvel ezentúl a szeptember havát jelöljék, minthogy ebben a hónapban született s halt meg Augustus; másvalaki pedig, hogy a születése napjától haláláig terjedő egész időszakot Augustus korszakának nevezzék, s így vezessék be a naptárba is. Végül mégis korlátot szabtak a tiszteletadásnak; két halottdicsérő beszéd hangzott el fölötte, egyiket Tiberius tartotta az isteni Julius temploma előtt, a másikat Drusus, Tiberius fia, az úgynevezett régi szószékről; aztán a senatorok vitték le vállon a Mars-mezőre, ott égették el. Akadt olyan praetori rangú férfi, aki megesküdtött rá, hogy látta, mikor az elhamvasztott test az égbe szállt. Hamvait a legelőkelőbb lovagok gyűjtötték össze - tunicában, övüket megoldva s mezítláb - és a Mausoleumban helyezték el. Ezt az épületet a Via Flaminia és a Tiberis folyó között, hatodik consulsága alatt emelte Augustus, s a köré ültetett erdőket, sétányokat megnyitotta a nép számára.

101. Végrendeletét, L. Plancus és C. Silius consulsága idején, április másodikán, halála előtt egy évvel és négy hónappal maga készítette, s két fejezetben részint saját kezűleg írta, részint szabadosai, Polybius és Hilarion kézvonásával íratta meg. A Vesta-szüzek hozták elő három másik tekerccsel együtt; Augustus ugyanis náluk helyezte letétbe végakarátát. Mindezeket az írásokat a senatusban bontották ki és olvasták fel: első örökösökként Tiberiust egy fél és egy hatod részben és Liviát egy harmad részben jelölte ki, és meghagyta, hogy nevét mindketten viseljék; másodörökösökként Drusust, Tiberius fiát, egy harmad részben, a maradék összegre pedig Drusus fiát, Germanicust nevezte meg, három fiúgyermekével; harmadfokú örökösökként

rokonait és számos barátját. A római népre összesen negyvenmillió sestertiust, a városi tribusokra három és fél milliót hagyott; testőreinek fejenként ezer, a városi csapatostek tagjainak öt-ötszáz, a legiók legénységének pedig három-háromszáz sestertiust; meghagyta továbbá, hogy ezt az összeget, melyet ugyanis külön, erre a célra félretéve őrzött kincstárában, nyomban fizessék ki.

Különbéle egyéb örökségekről is intézkedett, egyik-másik húszezer sestertiust is kitett: kifizetésükre egyévi határidőt szabott, s azzal mentegetőzött, hogy magánvagyonra bizony szerény; megvallotta, hogy örököseire százötvenmillió sestertiusnál több nem jut, holott ő az elmúlt húsz év alatt barátaitól ezernégyszázmilliót örökölt; igaz, hogy ezt az összeget csaknem egészében, két apai örökségével és egyéb hagyatékokkal együtt az államra költötte. Megtiltotta, hogy a két Juliát, leányát és unokáját haláluk után az ő sírboltjába temessék. A három tekercs közül az egyik a temetéséről szóló intézkedéseket tüntette fel; a másik cselekedeteinek jegyzékét tartalmazta - úgy rendelkezett, hogy ezt érc táblákra vésve a Mausoleum előtt állítsák fel; a harmadik tekercsben az egész birodalom legfontosabb adatait foglalta össze; hol, mekkora létszámú és milyen fajta katonaság szolgál, mennyi pénz van az állam- és magánkincstárában, mekkora az adójövedelmek összege. Hozzácsatolta még a felszabadítottak és rabszolgák névsorát is, akik mindezekről felvilágosítást adhatnak.

HARMADIK KÖNYV

TIBERIUS

14-37

1. A Claudiusok patriciusi nemzetsége - mert élt egy másik, éppoly vagyonos, tekintélyes plebeiusi nemzetség is e néven - a Regilli nevű sabin városból származott. Onnan vándorolt be, cliensek nagyszámú kíséretével, az újonnan alapított Rómába Romulus társuralkodójának, Titius Tatiusnak vezetésével, vagy még inkább Atta Claudius, a nemzetségfő vezérlete alatt, hat évvel a királyok elűzése után; a patriciusok sorába iktatott nemzetség cliensei számára földet kapott az államtól az Anio folyó túlsó partján, magának pedig temetkezési helyet a Capitolium tövében. Ettől kezdve az idők folyamán huszonnyolc consuli, öt dictatori, hét censori tisztséget viseltek e nemzetség tagjai, továbbá hét nagy és két kis diadalmenetet tartottak. Az egyes családok különféle elő- és melléknevekkel különböztették meg magukat egymástól; de egyhangúlag elutasították a Lucius előnevet, mert nemzetségük két ilyen nevű tagja közül az egyiket rablás, a másikat gyilkosság miatt elítélték. Melléknevei közé azonban felvette a nemzetség a Nero melléknevet, ami sabin nyelven annyit jelent, mint erős, derék.

2. Sok Claudiusnak maradt fenn az emléke azért, mert az állam szolgálatában kiváló érdemet szerzett; volt azonban köztük olyan is, aki nagyot vétett. Hogy csak a legfontosabbakat említsem, Appius Caecus azt tanácsolta, bontsák fel a szövetséget Pyrrhus királlyal, mert káros az államra. Claudius Caudex a tengerszoroson átkelve elsőnek üzte ki a punokat Sziciliából. Claudius Nero megverte a Hispaniából hatalmas hadsereggel érkező Hasdrubalt, mielőtt még öccsével, Hanniballal egyesülhetett volna. Másfelől ellenben Claudius Appius Regillianus, a törvényhozó tízes bizottság egyik tagja robbantotta ki a plebeiusok ismételt felkelését a patriciusok ellen, mert bűnös vágyból, erőszakkal rabszolganőjévé akart tenni egy szabadon született fiatal leányt. Claudius Drusus gyémánt fejékes szobrot állíttatott magának Appius fórumán, és cliensei segítségével megkísérelte, hogy elfoglalja Italiát. Claudius Pulcher pedig Sziciliánál a vallás törvényeit semmibe véve tengerbe dobatta a tyúkokat, melyek a jóslatok idején nem akartak enni, „igyanak hát, ha zabálni nem akarnak” - mondta, és megkezdte a tengeri csatát; és mikor vereséget szenvedvén, a senatus felszólította, hogy nevezzen ki teljhatalmú parancsnokot, csúfolódásával ismét veszélyeztette az állam üdvét, mert hivataliszolgáját, Gliciaszt jelölte ki parancsnokká. A Claudiusok asszonyai között hasonlóképpen különféle példákra akadunk: ebből a nemzetségből való ugyanis az a Claudia, aki egykor egy Cybele istenasszony kegytárgyaival megrakott hajót kiszabadított a Tiberis kavargó örvényéből; mindenki füle hallatára könyörgött az istenekhez: segítsék ki a hajót vesztgléséből, ha szüzessége sértetlen. Claudia volt az a másik is, akit nők körében szokatlan büntett, a nép fenségének megsértése miatt fogtak perbe: kocsija ugyanis egyszer a sűrű tömegben csak nagy keservesen tudott haladni, s ő akkor hangosan kinyilvánította óhaját; bárcsak életre kelne ismét bátyja, Pulcher, s veszítené el újból hajóhadát, mindjárt kevesebb volna a csöcselék Rómában. Közismert dolog még az is, hogy az egy P. Clodius kivételével - aki azért, hogy Cicerót Rómából elűldözze, egy nála jóval fiatalabb plebeiusal fogadtatta örökbe magát - minden Claudius megrögzött arisztokrata s a patriciusok hatalmának és kiváltságos helyzetének mindenkor elszánt védelmezője volt; a plebeiusokkal szemben viszont mindegyik oly erőszakosan és dölyfösen lépett fel, hogy főbenjáró vétséggel vádolva sem volt hajlandó a nép színe előtt gyászruhában megjelenni, és életéért könyörögni; némelyik Claudius a civakodás, s szitkozódás hevében még a néptribunusoknak is el-ellátta a baját. Egyik Claudia, egy Vesta-szűz, maga is diadalszekérre szállva, egész a Capitoliumig kísérte bátyját, aki a nép engedelmé nélkül tartott diadalmenetet, hogy valamelyik néptribunus be ne tilthassa vagy meg ne akadályozhassa a felvonulást.

3. Ebből a törzsből származik Tiberius Caesar, mégpedig mindkét ágon; apjának őse Tiberius Nero, anyjáé Appius Pulcher: mindkettő Appius Caecus fia volt. Rokonságba került a Liviusokkal is, mert anyai nagyapját örökbefogadás útján felvették a Livius családba. Plebeius rendű család volt ugyan, mégis nagy tekintélynek örvendett; tagjai közül nyolcan viseltek consuli tisztséget, ketten censorságot, hárman tartottak nagy diadalmenetet, de volt, akit a dictator és a lovasság főparancsnokának rangjával is kitüntettek; hírnevét kiváló férfiak öregbítették, leginkább mégis Salinator és a Drususok. Salinator censori méltóságában könnyelműség címén megrótt minden tribust, amiért őt másodszor is consullá, sőt censorrá választották, noha első consulsága letelte után a bíróság elítélte, és pénzbírság megfizetésére kötelezte. Drusus ezt a melléknevet azért kapta maga és utódjai számára, mert az ellenség Drausus nevű vezérét kézitusában megölte. Állítólag ő hozta vissza a propraetor korában Galliából azt az aranyat is, melyet hajdan, a Capitolium elfoglalásakor a senonok törzsének szolgáltatottak ki; tehát nem úgy csikarták ki Camillustól, mint a hagyomány tartja. Drusus ükunokája, akit a Gracchusok elleni harcokban szerzett érdemeiért a „senatus oltalmazója”-nak neveztek, egy fiúgyermeket hagyott maga után; ezt a fiút, aki hasonló zavargások idején maga is sok minden új intézkedést akart bevezetni, az ellenséges párt csalárd módon megölte.

4. Tiberius apja, Nero, aki C. Caesar alatt quaestori hivatalt viselt, az alexandriai hadjárat idején a hajóhad parancsnokaként igen sokat tett a győzelem kivívásáért. Ezért Publius Scipio helyett rá ruházták a főpapi méltóságot, és elküldték Galliába, hogy ott többek között Narbót és Arelátét coloniává szervezze. Mégis, Caesar meggyilkolása után, mikor az egész senatus a zavargásoktól rettegve nagy nehezen elszánta magát a közkegyelem kihirdetésére, ő még a zsarnokgyilkosok megjutalmazására is javaslatot tett. Később, praetori megbízatásának vége felé, mikor a triumvirek között viszály támadt, törvénytelenül megtartotta a hatalom jelvényeit, majd L. Antoniust, a triumvir öccsét Perusiába kísérte; a többiek ekkor már mind megadták magukat, s ő egymaga maradt a pártján; azután mégis előbb Praenestébe, onnan Neapolisba szökött, végül miután hiába szólította fegyverbe a rabszolgákat, Sziciliába menekült. De megbántódva azon, hogy Sextus Pompeius nem bocsátotta nyomban színe elé és eltiltotta a vesszőnyalábok viselésétől, áthajózott M. Antoniushoz Achaiába. Együtt tértek vissza Rómába, mikor a béke teljesen helyreállt; otthon átengedte várandós feleségét, Livia Drusillát, fiúgyermekét anyját, Augustusnak, aki az asszonyért ostromolta őt. Nem sokkal ezután meghalt; két fiút hagyott maga után, Tiberiust és Drusust - mindkettő viselte a Nero nevet is.

5. Sokan azt tartják, Tiberius Fundiban született; erre sovány magyarázat, hogy anyai nagyanyja állítólag Fundi-beli asszony volt, s hogy később valamikor, senatusi határozat alapján ott állítottak szobrot Felicitas istenasszonynak. Több s az előbbinél megbízhatóbb forrás szerint Rómában született, a Palatiumon, november tizenhatodikán, M. Aemilius Lepidus második és L. Munatius Plancus első consulsága évében, a philippi háború idején. Így áll ez a naptárban meg a hivatalos naplókban. Akad olyan is, aki Tiberius születését egy évvel korábbra, Hirtius és Pansa, vagy egy évvel későbbre, Servilius Isauricus és Lucius Antonius consulsága idejére teszi.

6. Gyermekkora keservesen, küzdelmesen telt, szülei menekülésük útján mindenüvé magukkal vitték; Neapolisnál, mikor az ellenség rajtaütése miatt alig tudták észrevétlenül a hajót elérni, a gyermek sírásával kétszer csaknem elárulta őket; egyszer dajkája kebléről, másszor anyja öléből ragadták el olyan emberek, akik a válságos pillanatokban könnyíteni óhajtottak a gyenge asszonyok terhén. Végighurcolták Szicilián és Achaián, s hivatalos úton felajánlották őt a lacedaemoniaknak, mert azok a Claudiusok védnöksége alatt álltak; mikor onnan egy éjjel elindultak, a gyermek életveszélybe került. Hirtelen erdőtüz keletkezett, és minden irányból úgy körülfogta az egész kíséretet, hogy Livia ruhájának egy darabja s valamennyire még a haja

is megégett. Fennmaradtak az ajándékok, melyeket a gyermek Pompeiától, Sextus Pompeius nővérétől kapott Siciliában - egy útiköpeny túvel és arany amulettek -, ezeket még ma is mutogatják Baiae-ben. Rómába visszatérve, M. Gallius senator végrendeleti úton örökbe fogadta Tiberiust, ő át is vette az örökséget, nevét azonban rövidesen letette, minthogy Gallius az Augustus-ellenes párthoz tartozott. Kilencéves korában mondta el a dicsőítő emlékbeszédet elhunyt apjáról a forumi szószéken. Később mint serdülő ifjú az actiumi győzelem emlékére rendezett diadalmenetben Augustus kocsját kísérve, a bal oldalon befogott lovon ült, míg Marcellus, Octavia fia, a jobb oldalon lovagolt. Előkelő helyet foglalt el mind a látványosságok idején, mind a trójai játéknál, melyen a nagyobbacska fiúk lovascsapatának parancsnoki helyét töltötte be.

7. A férfitoga felöltése után ifjúsága, a következő években, uralkodása kezdetéig nagyjából így telt el: gladiatori játékot rendezett, egyet apja, másikat nagyapja, Drusus emlékezetére, mégpedig különböző időben, más-más helyen, az elsőt a Forumon, a másodikat az Amphitheatrumban: ez alkalommal több kiérdemesült bajvívót visszahívatott, és száz-százezer sestertius fellépti díjat fizetett nekik. Színházi előadásokat is hirdetett, de nem jelent meg azokon; mindent nagy pompával rendezett, anyja és mostohaapja költségére. Feleségül vette Agrippinát, M. Agrippa lányát, ama Caecilius Atticus római lovag unokáját, akihez Cicero levelei szólnak; később, mikor felesége már megszülte Drusus nevű fiát, kénytelen volt elválni tőle, noha boldogan éltek egymással, s az asszony ismét teherbe esett. Nyomban nőül kellett vennie Augustus leányát, Juliát. Nagyon bánkódott emiatt, mert szerette Agrippinát. Julia természete azonban nem tetszett neki, hiszen mindenki tudta, hogy az már előbbi férje életében szemet vetett őrá. Még a válás kimondása után is fájt a szíve, amiért eltaszította magától Agrippinát, s mikor egyszer véletlenül összetalálkoztak az utcán, megbűvölte, könnyes szemmel nézett utána; vigyáztak is azontúl, hogy még egyszer eléje ne kerüljön az asszony. Juliával eleinte egyetértésben és kölcsönös szeretetben élt; később azonban oly súlyosan összekülönböztek, hogy Tiberius nem is hált vele többé, pedig már megvolt együtt-élésük záloga, egy kisfiú, aki Aquileiában született, s még csecsemőkorában meghalt. Germaniában vesztette el öccsét, Drusust, kinek holttestét maga hozta fel Rómába, s egész úton gyalog menetelt előtte.

8. Közhivatali tevékenységét azzal kezdte, hogy Archelaus királyt, Tralles lakosait és thessalialiakat különféle peres ügyekben védte Augustus ítélőszéke előtt. Laodicea, Thyatira és Chios lakóinak, akik egy földrengésnek áldozatul esve segítségért könyörögtek, szószólója lett a senatus előtt. Fannius Caepiót, aki Varro Murenával összeesküdött Augustus ellen, hazaárulás címén bíróság elé állította és elítéltette. Elvállalt két másik feladatot is, a gabonaellátást, ami egyre akadozott, valamint a rabszolgatömlöcök átvizsgálását Italia-szerte. A tömlöcök gazdái ugyanis valami gyanú miatt gyűlöletessé váltak; azt suttozták, hogy nemcsak vándorokat vetnek rabságba, hanem olyanokat is, akiket a katonai szolgálattól való félelmük hajt az efféle rejtekhelyre.

9. Katonai szolgálatot először a cantabriai hadjárat idején teljesített, mint katonai tribunus, majd Keletre vezette hadseregét, az arméniai királyságot visszaadta Tigranesnek, és fővezéri emelvénye előtt diadémmal koronázta meg. Visszaszerezte a hadijelvényeket is, melyeket a parthusok annak idején M. Crassustól elragadtak. Ezután csaknem egy évig a barbárok betöréseitől s a fejedelmek viszálykodásaitól zaklatott Gallia Comatát igazgatta. Később ő vezette a rhaetiai, a vindeliciai, továbbá a pannoniai és a germaniai hadjáratot. A rhaetiai és a vindeliciai háborúban az alpesi népeket, a pannoniaiban a breucusokat meg a dalmátokat igázta le. A germaniai hadjáratban negyvenezer ember adta meg magát, ezeket átvezette Galliába, s a Rhenus folyó mentén lakóhelyet jelölt ki nekik. Ezek a tettek kis diadalmenet tartására jogosították fel; diadalkocsin vonult be Rómába, s mint egyes írók vélik, elsőnek őt

tüntették ki diadalmenet helyett díszjelvényekkel; ezek között volt egészen új kitüntetés is, amivel előtte senkit sem tiszteltek meg. Állami hivatalt részint a törvényes korhatár elérése előtt, részint csaknem egyfolytában, megszakítás nélkül viselt, így quaesturát, praeturát, consulságot: rövid idővel azután másodszer is elnyerte a consuli tisztséget, majd öt év tartamára a tribunusi hatalmat.

10. S miközben csak úgy áradt feléje a szerencse, élete derekán, egészsége teljében, hirtelen elhatározta, hogy visszavonul, és ameddig csak lehet, távol marad a közélettől; nem tudni, vajon azért-e, mert boldogtalanul élt a feleségével, akit sem perbe fogni, sem elzavarni nem merészelt, de többé elviselni sem tudott; vagy pedig mert azt gondolta, ha állandóan szem előtt van, megunják, távollétében viszont inkább megmarad, sőt, még növekszik is tekintélye, ha az államnak valamikor ismét szüksége lenne személyére. Egyesek szerint a helyét és a második legmagasabb rangot, melyet eddig maga viselt, önként adta át Augustus immár felnőtt korú gyermekeinek; ebben M. Agrippa példáját követte, aki mihelyt M. Marcellus közhivatal viselésére megérett, Mytilenébe távozott, hogy még a gondolata se merülhessen fel annak, hogy jelenlétével megakasztani vagy keresztelni akarná Marcellus útját. Tiberius, ha később is, ugyanezt mondta. Akkortájt azonban kérését azzal indokolta, hogy megelégedte a sok hivatalt, pihenésre volna szüksége. Rá sem hederített anyja könnyörgésére, sem mostohaapjára, aki még a senatus előtt is elpanaszolta, hogy őt magára hagyják. Sőt, mikor kérésével makacsul szembeszálltak, Tiberius négy napon át nem is nyúlt ételhez. Végül mégis elutazhatott; feleségét, fiát Rómában hagyva, Ostiába sietett, kísérei beszédét egyetlen szó válasza sem méltatta, s távozásakor alig ölelt meg egyet is közülük.

11. Ostiából a campaniai tengerpart mentén indult el, de Augustus betegségének hírére rövid időre megszakította útját. Minthogy azonban elterjedt róla a hír, hogy valami jelentősebb esemény reményében vesztegel, még a viharos időjárással sem törődve, elhajózott Rhodusba; a sziget bája, egészséges levegője ugyanis már annak idején is megejtette szívét, mikor Armeniából arrafelé tért vissza. Rhodus szigetén megelégedett egy szerény épülettel s egy annál alig valamivel nagyobb vidéki villával: úgy élt, mint a többi egyszerű ember, lictor és hivatali szolga nem járt előtte, ha a gymnasiumban sétálgatott; a görög lakossággal csaknem úgy érintkezett, mint vele egyenrangúakkal. Egy reggel, mikor napi időbeosztásáról rendelkezett, véletlenül kicsúszott a száján, hogy szeretné meglátogatni a város betegeit; környezete félreérthette szavait: ezért elrendelték, hogy minden beteget szállítsanak be a városi oszlop-csarnokba, és betegségük szerint osztályozva helyezték el őket más-más csoportokban. Tiberius a váratlan látványtól megdöbbenve sokáig azt sem tudta, mit csináljon; végül körbe járva mindenkire odament, és bocsánatot kért a legalacsonyabbrendű, számára egészen ismeretlen embertől is. Egy eset ismeretes, hogy tribunusi hatalmát látható formában gyakorolta volna, többről senki sem tud - ez pedig a következő: kitartóan látogatta az iskolákat és a tanítómesterek előadótermeit, ahol is egyszer a szofisták heves vitájába beavatkozott, mire valaki a másik csoportból azt állította róla, hogy részrehajló, és durván megsértette. Tiberius erre hazaballagott, majd hivatali kíséretében hirtelen ismét megjelent, kikiáltó útján bírói széke elé idézte a sértegetőt, és börtönbe vetette. Később megtudta, hogy feleségét, Juliát, kicsapongásai és házasságtörő életmódja miatt a bíróság elítélte, és Augustus az ő nevében elküldte neki a válólevelet: noha megörült a híreknek, mégis kötelességének tartotta, hogy tőle telhetően sűrű levelezés útján kegyelmet eszközöljön ki az apától, leánya számára; maga pedig megengedte, hogy Julia, ha érdemtelenül is, megtarthassa magának az ő egykori ajándékait. Tribunusi hivatali ideje leteltével megvallotta, csupán azért távozik Rómából, hogy a Caiusszal és Luciusszal való versengésnek még a gyanúját is elkerülje; most azt kéri - hiszen ma már ilyesmitől nem kell tartani, s a két ifjú immár maga is könnyen megvédheti a második rangot az államban - engedjék meg, hogy viszontláthassa

rokonait, mert vágyódik utánuk. De nem kapott engedélyt, ehelyett figyelmeztették, ne okozzon neki gondot rokonsága, hiszen annak idején erőnek erejével maga hagyta el.

12. Nem szívesen bár, de Rhoduson maradt tehát, s még anyja révén is alig tudta elérni, hogy gyalázatának leplezésére elhíreszteljék, azért kell Rómától távol élnie, mert Augustusnak ő a követe a szigeten. Abban az időben már nem is magánemberként viselkedett, hanem nagyon alázatosan, sőt rémülten; behúzódott a sziget belsejébe, elrejtőzve a Rhodus mellett elhajózó rómaiak tisztelgő látogatásai elől: állandóan felkeresték ugyanis, mert nem akadt olyan, katonai vagy polgári tisztségre kinevezett tisztviselő, aki tartománya felé igyekezve, akár kerülővel is, útba ne ejtette volna Rhodust. Nemsokára más okot is talált a szorongásra. Egyszer meg akarván látogatni mostohafiát, Caiust, a Kelet kormányzóját, áthajózott Samos szigetére, de észrevette, hogy a fiú, kísérője és nevelője, Marcus Lollius áskálódásainak hatására elidegenedett tőle. Még meg is gyanúsították, hogy egykori centuriói útján több személynek kétes értelmű üzeneteket küldött, mikor azok szabadságukról a hadsereghez visszatértek, mintha így akarta volna kipuhatolni, miként vélekednének egy forradalmi változás lehetőségéről. Augustus tudomására is hozta Tiberiusnak, hogy mivel gyanúsítják; ő pedig azóta szüntelenül ostromolta a császárt, adjon mellé valakit, bármiféle rangú-rendű ember legyen is, aki szavait és tetteit ellenőrzi.

13. Abbahagyta megszokott lovas- és fegyvergyakorlatait is, és levette ősi ruházatát, görögös palliumot és sarut kezdett viselni; így élt csaknem két éven keresztül, s napról napra csökkent iránta az emberek megbecsülése és együttérzése. A dolog odáig fajult, hogy Nemausus város polgárai lerombolták mellképeit és szobraikat. Az is megtörtént, hogy egy szűkkörű lakomán, nevének említésekor felállt egy vendég, s fogadalmat tett Caiusnak, ha óhajtja, ő onnan nyomban elhajózik Rhodus szigetére, s magával hozza a száműzött (így nevezték ugyanis Tiberiust) fejét. Kiváltképpen ezek az immár nem félelemszülte, hanem valóban veszélyes jelenségek kényszerítették arra, hogy nemcsak ő, de anyja is, bensőséges könyörgések útján kérje, engedjék meg, hogy hazatérhessen; egy kedvező véletlen folytán végül valóban megkapta az engedélyt. Augustus elhatározta ugyanis, hogy ebben az ügyben nagyobbik fia egyetértése nélkül nem dönt. De fia és M. Lollius akkor éppen igen feszült viszonyban álltak egymással és Caius ezért enyhébbnek és békülékenyebbnek mutatkozott mostohaapja iránt. Hozzájárulásával visszahívták tehát Tiberiust; de kikötötték, hogy az államügyek intézésében részt nem vehet, s egyéb politikai tevékenységet sem folytathat.

14. Távozása után nyolc évvel tért haza, nagy és biztonságos jövő reményében, amit már élete első napjától kezdve megjövendöltek a jóslatok és csodajelek. Livia ugyanis, mikor viselő volt vele, különféle jelekből szerette volna megtudni, hogy fiúgyermeket hoz-e a világra; ezért a kotló alól kivett egy tojást, és azt hol ő, hol udvarhölgyei, felváltva melengették kezükben, míg végül egy gyönyörű szép tarajos kiskakas kelt ki belőle. Tiberiusnak csecsemőkorában Scribonius, a matematikus is fényes jövőt jóslt: még uralkodni is fog valamikor - mondta a tudós -, de királyi jelvények nélkül; akkor ugyanis még senki sem tudhatott semmit a caesarok hatalmáról. Első önálló hadjárata alkalmával, Macedonián keresztül Syriába vezetvén hadseregét, az egykori győztes legiók forradalmi ajándékként Philippinél felszentelt oltárokból láng csapott fel; később, mikor útban Illyria felé Patavium mellett Geryon jóshelyét meglátogatta és maga is sorshúzás útján kért jóslatot, figyelmeztetést kapott, hogy ha választ vár, dobjon arany kockákat az Aponus-forrásba; ekkor dobása nyomán a vízben a kocka lapjaira vésett legmagasabb szám jelent meg - a forrás fenekén mind a mai napig láthatók a kockák. Hazarendeltetése előtt néhány nappal egy sas ereszkedett le háza tetejére - Rhoduson azelőtt sose láttak sast; a hazatéréséről szóló hír vétele előtt egy nappal ruhaváltás közben úgy látta, mintha tunicája égne. Thrasyllus matematikust, a titkos ismeretekben jártas tudóst is, akit kíséretébe fogadott, akkor tisztelte leginkább, mikor az megjósolta, hogy a közeledő hajó

örömhírt hoz neki; pedig épp abban a pillanatban határozta el, hogy a tudóst, minthogy jóslataival ellentétben sorsa egyre rosszabbra fordult, mint hamis jóst, titkainak ismerőjét séta közben a tengerbe taszítja.

15. Rómába visszatérve, nagykorú fiát, Drusust bemutatta a Forumon a népnek, azután nyomban elhagyta a Carinákön épült Pompeius-féle házat, és átköltözött Maecenas kertjeibe az Esquilinusra; ott teljes nyugalomban élt, magánügyeit intézte csupán, hivatalos tevékenységet nem folytatott. Caius és Lucius három év alatt bekövetkezett halála után Augustus M. Agrippával, a két elhunyt fiú öccsével együtt, fiává fogadta; előbb azonban maga is kénytelen volt Germanicust, öccse fiát örökbe fogadni. Ezután már nem is élt a családapa hatalmával, elvesztett jogait nem is gyakorolta többé. Vagyis nem ajándékozott, nem szabadított fel rabszolgát, sőt, örökséget vagy más hagyatékot is csak a család fiúgyermekére engedélyezett tulajdon címén fogadott el. Ez idő óta hivatalból egyetlen alkalmat sem halasztottak el, hogy tekintélyét növeljék; mikor pedig Agrippát, mint várományost, jogaitól megfosztották és száműzték, még sokkal biztosabban remélhette, hogy a trón egyedül őrá száll.

16. Ismét ráruházták a tribunusi hatalmat ötévi időtartamra; megbízást kapott, hogy állítsa helyre a nyugalmat Germaniában; a parthusok követői is parancsot kaptak, hogy átadván kormányuk üzenetét Augustusnak Rómában, látogassanak el Tiberiushoz is a tartományba. Ő azonban, mihelyt megtudta, hogy Illyria elszakadt, új háború gondját vette vállára: a pun háborúk óta nem volt ennél súlyosabb külföldi hadjárat; három évig háborúskodott tizenöt legióval és ugyanennyi szövetséges segítőcsapattal, nehéz körülmények között, igen nagy élelmiszerhiánnyal küszködve. És noha többször visszahívták, mégis kitartott helyén; félt ugyanis, hogy az ilyen közeli és makacs ellenséget a visszavonulás csak újabb támadásra ingerli. Kitartása jutalmául óriási eredményt ért el, mert legyőzte és hatalma alá kényszerítette egész Illyriát, mely Italia és Noricum, Thracia és Macedonia, a Danuvius folyó s az Adriai-tenger öble között terül el.

17. E győzelmi dicsőséget még a véletlen is növelte. Ez idő tájt történt ugyanis, hogy Varus három legióval Germaniában odaveszett; senki sem kételkedett benne, hogy ha Illyriát előbb le nem verik, a győztes germánok szövetkeznek a pannonokkal. Ezért nagy diadalmenetet és sok magas kitüntetést szavaztak meg Tiberiusnak. Egyesek azt javasolták, hogy a Pannonicus, mások, hogy az Invictus, ismét mások pedig, hogy a Pius melléknevet adják neki. Augustus azonban beavatkozott az ügybe, mondván, hogy Tiberius érje be majd azzal a névvel, mely az ő halála után rászáll. A diadalmenetet maga Tiberius halasztotta el, mert Varus veresége miatt állami gyászt rendeltek el. De Tiberius azért bíbor togában, babérkoszorúsan vonult be Rómába, s a csoportokban álldogáló senatorok szeme előtt ment fel a Septán felállított emelvényre, s foglalta el a középső helyet Augustusszal együtt, a két consul között, majd miután a népet köszöntötte, menetben elkísérték a templomokhoz.

18. A következő évben ismét elutazott Germaniába, s miután meggyőződött róla, hogy a Varus-féle vereség a hadvezér meggondolatlansága és hanyagsága miatt következett be, többé semmiben sem intézkedett a katonai tanács véleményének megkérdezése nélkül. Így ő, aki eddig mindig csak a maga véleményére hallgatott, s nem hiányzott neki soha senki, most szokásától eltérően többekkel is megbeszélte a hadjárat tervét; maga pedig a szokottnál szigorúbb felügyeletet gyakorolt. A Rhenus folyón átkelőben a már többé-kevésbé megrövidített kocsisort a készletekkel addig nem engedte át a hídon, míg a paron állva maga meg nem vizsgálta a kocsik súlyát, hogy valóban csak az engedélyezett és szükséges holmit viszik-e. A Rhenuson túl úgy rendezte be életét, hogy a gyepen ülve fogyasztotta el az ételt, gyakran sátor sem volt a feje fölött éjszaka; rendelkezéseket a következő napra vagy parancsot hirtelen elvégzendő feladatokra mindig írásban adott; még figyelmeztette is katonáit, hogy ha nem

értenek valamit, magyarázatért bármikor, még az éjszaka bármely órájában is csak hozzá forduljanak, ne máshoz.

19. A katonai fegyelmet erősen megkövetelte, felújítva minden régi fegyelmező és becsületbeli büntetést: még az egyik legio parancsnokát is szégyenletesen megbélyegezte, amiért néhány katonáját egy felszabadított rabszolgával együtt küldte el vadászni a folyó túlsó partjára. Csatát mindig bizakodva kezdett, valahányszor éjjel munka közben, hirtelen, külső indíték nélkül leesett és kialudt a világítás; egyébként pedig ugyancsak kevés teret engedett a szerencsének s a véletlennek: ezt azonban jeladásnak tekintette - mint mondta -, mely eddig nála is, őseinél is, parancsnoki tevékenységük közben mindig jól bevált. Mégis, nem sokkal a szerencsés kimenetelű vállalkozás után egy bructer törzsbeli ember kis híján meggyilkolta: környezetébe férközött ugyanis, de bizonytalankodásával leleplezte magát, és kínpadon csikarták ki belőle a vallomást a tervezett büntetről.

20. Tiberius kétévi távollét után Germaniából Rómába hazatérve megtartotta diadalmenetét, melyet annak idején el kellett halasztania; kíséretében meneteltek csapatparancsnokai - Tiberius nekik is kieszközlte a diadalmi jelvényeket. Mielőtt felkanyarodott volna a Capitoliumra, kiszállt kocsijából, s térdet hajtott elnöklő atyja előtt. Batót, a pannonok vezérét dús ajándékokkal elhalmozva Ravennába helyezte át hálából, amiért egyszer szabadon engedte őt, mikor hadseregestül egy hegyszorosban körülzárta. Ezután ezer terített asztalon reggelit adott a népnek, s fejenként háromszáz sestertius ünnepi ajándékot minden rómainak. Templomot szentelt fel Concordiának - majd hadizsákmányából Castornak és Polluxnak is egyet, maga és bátyja nevében.

21. Nem sokkal ezután a consulok törvényt bocsátottak ki, annak értelmében Augustusra és Tiberiusra közösen bízták rá a tartományok kormányzását, valamint a census megtartását; Tiberius az ötévenkénti népszámlálás lebonyolítása után elutazott Illyriába. De még útközben hazahívták; súlyos állapotban ugyan, de még életben találta Augustust, s egy egész napot kettesben töltött vele. Tudom, azt mondják, hogy mikor Tiberius e titkos beszélgetés után kilépett a szobából, a szolgák állítása szerint Augustus így szólt volna: „Szerencsétlen római nép, hogy e lassan őrlő fogak malmába kerül majd.” Azt is jól tudom, hogy többen megírták, milyen nyíltan és leplezetlenül rosszalotta Augustus Tiberius barátságtalan természetét. Ha benyitott, Augustus még fesztelen, jókedvű beszélgetéseit is félbeszakította; felesége kérésének engedve mégsem tagadta meg örökbefogadását, becsvágya is erre indította talán, gondolván, hogy ha ilyen utódot hagy hátra, inkább visszakívánják majd őt. De azt már el nem hiszem, hogy oly körültekintő és bölcs államfő, mint Augustus, ennyire fontos ügyben bármit is meggondolatlanul cselekedett volna. Úgy vélem inkább, hogy mérlegelve Tiberius erényeit és hibáit, erényeit tartotta többre; már csak azért is, mert a népgyűlésen megesküdtött, hogy „csak az állam jóléte érdekében fogadja fiává”, és leveleiben is többször nevezi a legtapasztaltabb hadvezérnek s a római nép egyetlen támaszának. Ennek bizonyítására hadd álljon itt néhány levélrészlet: „Isten veled, kedves, jó Tiberiusom, hozzád szerencsét nekem és magadnak, te nagyszerű hadvezér.”

„Szeretett fiam, és - igaz, mint ahogy élek - te legbátrabb férfiú, legtökéletesebb hadvezér, isten veled!” Vagy: „Nyári táboraid rendjét illetően! Én bizony úgy vélem, Tiberiusom, hogy ennyi nehézség közt, a csapatok ily nagymérvű kimerültségét figyelembe véve, senki sem oldhatta volna meg bölcsebben a dolgot, mint te. Akik veled voltak, mind azt állítják, hogy az a vers rólad is szólhatna:

Egynek az ébersége vezette révbe honunkat.”

„Valahányszor olyasmi történik, ami fejtörést okoz nekem, valahányszor nagyon bosszankodom valamiért, hitemre mondom, utánad vágyódom, Tiberiusom, s eszembe ötlük az a homerosi verssor: Hogyha velem jön, az égő láng közül is hazatérünk mindketten, hisz olyan nagyon ért minden haditervhez.

Ha azt olvasom vagy hallom, hogy a tartós erőfeszítésektől megfogytál, pusztítsanak el az istenek, ha egész testemben meg nem borzongok; kérlek tehát, kíméld magad, nehogy betegséged híre anyádat és engem megöljön, s a római népnek a birodalom sorsáért kelljen remegnie. Mit számít, hogy én egészséges vagyok-e, ha te nem vagy az? Fohászkodom az istenekhez, hacsak nem haragszanak a római népre, tartsanak meg téged nekünk, engedjék meg, hogy most és ezután mindig jó egészségnek örvendj.”

22. Tiberius addig nem is értesített senkit Augustus haláláról, míg az ifjú Agrippát el nem tették láb alól. Agrippát egy őrizetére kirendelt katonai tribunus ölte meg, miután a gyilkosságról szóló parancsot elolvasta. Ma is vitás, vajon halálos ágyán nem Augustus hagyta-e hátra ezt a rendeletet, hogy elejét vegye a halála után bekövetkező zavargásoknak: de az is meglehet, hogy Livia mondta tollba Augustus nevében Tiberius tudtával, de akár tudta nélkül is. A tribunus jelentette Tiberiusnak, hogy parancsára megtörtént a dolog, Tiberius azonban - talán, hogy a gyűlölködésnek elejét vegye - azt felelte, nem adott ő semmiféle parancsot, s a tribunus igazolja csak magát majd a senatus előtt. Később aztán szemet hunyt fölötte, és a dolog feledésbe merült.

23. Tribunusi hatalmánál fogva összehívta a senatust, s megkezdte beszédét; közben - mint aki fájdmát nem tudja elviselni - hirtelen felnyögött, s azt óhajtotta, bárcsak hangjához hasonlóan a lélek is elszállna belőle, majd fiának, Drususnak nyújtotta át az írott szöveget, hogy ő olvassa tovább. Ezután behozatta Augustus végrendeletét, melyet egy szabadon bocsátott rabszolga olvasott fel: a végrendelet aláírói közül csak a szenatori rangúakat bocsátotta be, a többiek a Curia épületén kívül ismerhették el csupán aláírásaikat. A végrendelet így kezdődött: „Minthogy a balszerencse elrabolta fiaimat, Caiust és Luciust, vagyonom fele részét és egyhatodát Tiberius Caesar örökölje.” Ez is csak megerősítette az emberek gyanúját: azt tartották ugyanis, hogy Augustus inkább kényszerből, semmint szabad elhatározásából nevezte ki Tiberiust örökösévé, minthogy e kinevezés elől semmiképpen sem térhetett ki.

24. Tiberius, noha nyomban megragadta és nyíltan gyakorolta is a hatalmat - hiszen a testőrséget, hatalma erejének és tekintélyének jelképét is szolgálatába állította -, sokáig mégis úgy tett, mintha el akarná háritani magától. Szemérmetlen képmutatással hol letorkolta barátait, akik elhatározásra buzdították, mondván, hogy nem tudják, miféle vadállat a hatalom; hol meg a szinte térden állva könyörgő senatust tartotta bizonytalanságban kétértelmű válaszaival, ravaszkodó habozásával; végül is többen türelmüket vesztették, s valaki a tömegeből elkiáltotta magát: „Uralkodjék, vagy mondjon le”; egy másik ember nyíltan a szemébe vágta: „Mások késlekedve teljesítik, amit megígértek, de ő késlekedve ígéri meg, amit pedig már javában cselekszik.” Végül, szinte kényszer hatása alatt és panaszolva, hogy „nyomorult és keserves szolgaságra vetik”, elfogadta a legfőbb hatalmat, de megcsillogtatta a reményt, hogy egyszer majd lemond róla. Ilyesmit mondott: „Majd csak eljutok odáig, hogy öregségemre nyugalmat adtok nekem.”

25. Habozásának az volt az oka, hogy félt a mindenfelől fenyegető veszedelmektől, gyakran hangoztatta, hogy „fülénél fogja a farkast”. Agrippa Clemens nevű rabszolgája például nem megvetendő hadsereget toborzott össze, hogy gazdáját megbosszulja; L. Scribonius Libo, egy nemesember ugyanakkor titokban egy zendülés élére állt; Illyriában és Germaniában pedig kettős katonai felkelés tört ki. Mindkét hadsereg sok, rendkívüli követeléssel állt elő:

mindenekelőtt a testőrséggel azonos zsoldot követeltek. A Germanicus-féle hadsereg katonái csak olyan fejedelmet ismertek el, akit maguk választottak, s mindenáron rá akarták bírni akkori parancsnokukat, Germanicust, hogy ragadja meg a hatalmat - ő azonban makacsul ellenállt. Tiberiust ez az eset rémítette meg leginkább, s ezért arra kérte a szenatust, hogy az államügyeknek csak egy tetszésük szerint meghatározott részét bizzák rá, mert - mondta - senki sem képes egy vagy akár több tisztára segítsége nélkül az egész állam irányítására. Még betegséget is színlelt, hogy Germanicus annál nyugodtabban várja be gyors utódlását vagy biztos társuralkodását. A zendülések elfojtása után cselvetéssel hatalmába kerítette Clemenst. Libót azonban - nem akarván a kezdet kezdetén szigorúbb rendszabályokhoz folyamodni - csak trónralépése második évében vádolta meg a senatus előtt; a közbeeső időben megelégedett azzal, hogy megfigyelés alatt tartotta. Egyszer, mikor a többi pappal együtt Libo is az áldozati szertartásnál sürgölődött, az acélpengéjű áldozókés helyett bádogkést csempésztetett a kezébe; magánkihallgatáson is csak fia, Drusus jelenlétében fogadta, és beszélgetésük egész tartama alatt fel és alá sétálva, jobbát fogta, mintha járkálás közben rátámaszkodnék.

26. Félelmétől megszabadulva, uralkodása kezdetén valóban úgy viselkedett, mint bármely állampolgár - szinte magánember módjára. A rengeteg magas kitüntetés közül keveset fogadott el, akkor is csak a szerényebbeket. Születése napját, mely a plebeiusi cirkuszi játékok idejére esett, alig engedte megünnepelni; végül csupán egy kétfogatú kocsiszámmal bővíthették a műsort. Megtiltotta, hogy templomokat, áldozó- és egyéb papi személyeket szenteljenek neki; szobrait és mellszobrait is csak engedélyével állíthatták fel, feltételül szabta azonban, hogy nem az istenszobrok, hanem csupán az épület díszítményei között. Azt is megtiltotta, hogy rendeleteire esküt tegyenek, és szeptember havát Tiberiusnak, októbert pedig Liviusnak nevezzék el. Visszautasította továbbá az „imperator” előnevet, a „haza atyja” melléknevet is, valamint hogy háza előcsarnokában a „corona civicá”-t kifüggeszék. Még az örökségképpen kapott „Augustus” nevet is olyankor használta csupán, ha királyoknak vagy uralkodó családok fejének írt levelet. Consuli tisztséget mindössze háromszor viselt, egyszer néhány napig, másodsor három hónapig, harmadszor pedig távollétében, május tizenötödikéig.

27. A hízelkedést annyira utálta, hogy egyetlen szenatort sem engedett oda gyaloghintójához, ha nem volt hivatalos vagy üzleti dolga vele; egy consuli rangú férfi bocsánatért esedezve térdre akart hullani előtte: Tiberius olyan heves mozdulattal húzódott el tőle, hogy közben hanyatt vágódott; sőt, ha beszélgetés vagy folyamatos beszéd közben valaki egyetlen hízelgő szót is ejtett, tétovázás nélkül félbeszakította, megrögtá érte az illetőt, és helyesbítette, amit az mondott. Egyszer valaki „úr”-nak szólította, s ő nyomban tiltakozott az efféle szégyenletes megszólítás ellen. Ismét másvalaki „szent elfoglaltságáról” beszélt, egy harmadik meg azt mondta, hogy „parancsára a senatushoz fordult”; Tiberius rábírta őket, hogy „parancs” helyett a „javaslat”, „szent” helyett pedig a „fáradtságos” szót használják.

28. Még a róla és hozzátartozóiról keringő gyalázkodó, rosszindulatú szóbeszédet, gúnyverseket is nyugodtan és egykedvűen vette tudomásul, gyakran hangoztatván, hogy „szabad államban legyen szabad a nyelv meg a gondolkodás is”. És mikor a senatus az effajta büntények és bűnözők üldözésére bírósági eljárást javasolt, Tiberius azt mondta: „Nincs annyi időnk, hogy még ilyen ügyekbe is belebonyolódjunk. Ha ezt a kisablakot megnyitjátok, hovatovább nem is foglalkozhattok egyébvel: ennek ürügyén minden személyi ellentét elénk kerül majd.” Ránk maradt egy másik, a senatusban tett, igen szabadelvű kijelentése: „Ha ez az ember másképpen beszél, gondom lesz rá, hogy számot adjak neki szavaimról és tetteimről; de ha még akkor is kitart véleménye mellett, gyűlölni fogom.”

29. Mindez azért is nagyon figyelemre méltó, mert Tiberius maga oly udvariasan és tisztelettudóan viselkedett külön-külön mindenkivel, de az egész senatussal is, hogy az már szinte meghaladta az emberség fogalmát. Egy alkalommal, mikor a Curiában nem értett egyet Q. Hateriusszal, ezt mondta: „Bocsáss meg, kérlek, ha mint senator, kissé erősebb kifejezést használok veled szemben.” Aztán a többiekhez intézve szavait, folytatta: „Megmondtam gyakran, Egybegyűlt Atyák, most csakúgy, mint máskor, hogy a jó, a haza üdvét szolgáló, ekkora, szinte korlátlan hatalommal felruházott uralkodónak kötelessége, hogy szolgálatára legyen a senatusnak, a polgárok összességének, de igen gyakran az egyes embereknek is; és én nem szégyellem, amit az imént kimondtam, hogy mindig jó, igazságos, megértő gazdáim voltatok, s azok vagytok most is.”

30. Intézkedései bizonyos mértékig még a szabadság látszatát is keltették; fenntartotta ugyanis a senatus és a tisztviselők régi tekintélyét és hatalmát: mind a legcsekélyebb, mind a legnagyobb jelentőségű köz- és magánügyben jelentést kellett tenni az Egybegyűlt Atyáknak; így például adókról és monopóliumokról, közművek építéséről vagy helyreállításáról, katonai sorozásról és szolgálatból való elbocsátásról, valamint a legiók és segédcsapatok beosztásáról: végül a katonai főparancsnokság meghosszabbításáról, rendkívüli háborús helyzetben a parancsnoki állások betöltéséről, továbbá királyoknak címzett válaszlevelek tartalmáról és külalakjáról. Egy lovassági parancsnoknak rablás és erőszakoskodás vádja miatt Tiberius utasítására a senatus előtt kellett védekeznie. A Curiába mindig egyedül, kíséret nélkül lépett be: egyszer betegen, gyaloghintóban vitték be a tanácsterembe, akkor is nyomban eltávolította kísérőit maga mellől.

31. Egy rossz szót sem ejtett, ha olyan határozatot hoztak, amellyel nem értett egyet. A jövő évre megválasztott tisztviselők dolgában úgy vélekedett, hogy helyes, ha nem tartózkodnak távol Rómától, hanem ott maradnak és felkészülnek hivatásukra; egy praetorjelölt mégis rendkívüli, úgynevezett szabad megbízást kapott, hogy elutazzék Rómából. Más alkalommal hiába szavazta meg, hogy Trebia város lakói örökölt pénzükből új színházépület helyett hadiutat építsenek, nem tudta keresztülvinni, hogy az örökhagyó végakarátát megváltoztassák. Mikor pedig egy határozat feletti vitában két pártra szakadt a senatus, és ő, véleményét jelezve, a kisebbségi csoporthoz ment át, bizony senki sem követte. Minden egyéb dolgot is csak hivatalos úton, a törvényes rendnek megfelelően intéztek az ő idejében; a consulok tekintélye úgy megnövekedett, hogy Africából a követek hozzájuk fordultak, és panaszt tettek, hogy Tiberius Caesar, akihez küldetésük szól, húzza-halasztja ügyeik elintézését. De nem is csoda, hiszen Tiberius mindenki szeme láttára felkelt helyéről a consulok előtt, és az utcán is kitért útjukból.

32. Consuli rangú hadseregpáncsnokokat megrótt, mert cselekedeteikről nem tettek írásbeli jelentést a senatusnak, és mert katonai kitüntetések adományozásakor hozzá terjesztenek fel javaslatot, mintha bármely kitüntetés adományozására nem szólna a felhatalmazásuk. Egy praetort megdicsért, mert az felújítva a régi szokást, dicsérő szavakkal emlékezett meg őseiről hivatalba lépésekor a népgyűlésen. Tiberius némely előkelő ember temetésén olykor egész a máglyáig elkísérte a halottat. Hasonló előzékenységet tanúsított kevésbé jelentékeny emberek és dolgok esetében is. A rhodusiak főtisztviselőjét, aki egy hivatalos levelet a szokásos befejező mondat nélkül küldött el neki, Rómába idézte; de egyetlen szóval sem tett neki szemrehányást, csak odairatta a levél végére a kellő befejezést, őt pedig hazaküldte. Diogenes, a grammaticus mindig szombatontként tartott vitaelőadást Rhoduson; Tiberius egyszer soron kívül elment hozzá, hogy meghallgassa, de Diogenes nem fogadta őt, hanem szolgájával megüzente, jöjjön el majd hét nap múlva. Később aztán Diogenes Rómában tisztelegni óhajtott nála, s már ott is állt a palota kapuja előtt; Tiberius ekkor nem tett egyebet, csak értésére adta a tudósnek, hogy hét év múlva ismét jelentkezhethet nála. A tartományok helytartóinak,

mikor azok rábeszítették, hogy emelje az adókat, így válaszolt: „A jó pásztornak az a dolga, hogy a nyáját megnyírja, de meg ne nyúzza.”

33. Lassanként csak kibújt belőle az uralkodó, és az is maradt mindvégig; ez ugyan sokáig különféleképpen nyilvánult meg, mégis inkább tűnt ki szelídségével és azzal, hogy a közjó előmozdítására törekszik. Elsősorban mindig azért avatkozott bele ügyekbe, hogy valami helytelenséget megakadályozzon. Épp ezért visszavont bizonyos senatusi rendelkezéseket, felajánlotta szolgálatait tanácsadóként a bírói testületeknek, s ott ült mellettük, vagy velük szemben elöl; ha pedig azt beszélték, hogy egy vádlottat kedvezésből felmentenek, váratlanul megjelent, s a bírakat a terem közepén vagy a bírói emelvényen állva emlékeztette a törvényre, esküjükre s a büntetetre, melyben ítélniük kell; ha továbbá a közerkölcsöket hanyagság vagy valamilyen rossz szokás következtében veszély fenyegette, javító szándékkal mindig közbelépett.

34. A színházi előadások és kardviadalok kiadásait csökkentette, pontosan meghatározta a színészek fizetését is, és korlátozta a bajvivópárok számát. Erősen felháborodott, mikor meghallotta, hogy a korinthusi vázák ára mérhetetlenül felszökött, és három tengeri hal harmincezer sestertiusért kelt el a piacon, ezért javasolta: korlátozzák a háztartások fényűző gazdálkodását, és senatusi határozattal évről évre mérsékeljék az élelmiszerek piaci árát. Az aedilisek kötelességévé tette: korlátozzák a vendégfogadók és kocsmák forgalmát, hogy azok még péksüteményt se árulhassanak. Az általános takarékossgot személyes példamutatásával is erősíteni akarta, ezért még ünnepnapokon is gyakran előző napról megmaradt és megkezdett fogásokat tállatott fel magának ebédre; egyszer úgy esett, hogy egy fél vadkant tettek az asztalra, s Tiberius evés közben megjegyezte, hogy a vadkan jótulajdonságai ugyanolyanok, mintha egészben tállták volna elébe. Rendelettel tiltotta el a mindennapi csókváltást, és azt, hogy január elseje után újévi ajándékokat küldjenek egymásnak az emberek. Maga is hozzászokott ugyan, hogy az újévi ajándékokat négyszeres értékben viszonozza, mégpedig személyesen; később azonban terhére esett, hogy akik az ünnepnapokon nem tudtak hozzáférni, később egész hónapban zaklatták - így hát újév után nem viszonozta többé az ajándékokat.

35. Erkölcstelen életű férjes asszonyok ügyében - ha közvádoló nem emelt vádat ellenük - elrendelte, hogy ősi szokás szerint a családi tanács hozzon ítéletet. Egy római lovagot feloldott esküje alól, hogy elbocsáthassa feleségét, akit tulajdon vejevel tetten ért; házasságkötésük idején ugyanis a lovag megesküdött, hogy az asszonyt soha el nem taszítja magától. Könnyűvérű rangbeli hölgyek az örömlányok hivatását kezdték üzni, hogy a törvényszabta büntetéstől megszabaduljanak, s ne kösse őket többé a férjes asszony társadalmi állásával járó jogi helyzet és méltóság; a két nemesi rendből való elvetemült fiatalok pedig önként vállalták a szégyenletes büntetést, csak hogy a senatus határozata meg ne gátolhassa nyilvános fellépésüket a színházban vagy az arénában. Tiberius mind az asszonyokat, mind az ilyen fiatalembereket száműzetésbe küldte, hogy senki efféle csalás útján kiutat ne találjon. Egy senatort megfosztott rangjától, mert megtudta, hogy július elseje előtt költözött ki birtokára; ha ugyanis az a nap már elmúlt, római lakását olcsóbban vehette bérbe. Egyik quaestort a hivatalából mozdította el, mert feleségét, akit tartománya kisorsolását megelőző napon vett el, másnap elküldte magától.

36. Az idegenből behozott szertartásokat, az egyiptomi és zsidó vallás gyakorlását elnyomta; az effajta babonák hívóit kényszerítette, hogy a szertartásukhoz való ruházatukat és kezszereiket elégeessék. A fiatal zsidókat zord éghajlatú tartományokba küldte katonai szolgálatra; többi honfitársukat és a hozzájuk hasonló vallásúakat kiutasította Rómából, s örök rabszolgasággal fenyegette őket, ha parancsának ellenszegülnének. Elűzte Rómából a csillagászokat is; de amelyik elment hozzá könyörögni és megígérte, hogy abbahagyja mesterségét,

annak megkegyelmezett.

37. Különös gondot fordított a csavargók és más lázongó elemek veszélyeztetete közbiztonságra. A szokottnál több katonai őrséget állított fel Italia-szerte. Rómában tábornokot rendezett be, hogy egy helyen tarthassa a testőrcsapatokat, melyek azelőtt itt-ott, a városon kívül szétszórva állomásoztak. A népi zendüléseket kemény kézzel megfékezte, de sokat tett azért is, hogy megelőzze őket. Egyszer a színházban nagy csetepaté támadt, s közben agyonütöttek valakit: Tiberius száműzetésbe küldte a két párt vezetőit és a színészeket, akik miatt a verekedés fellángolt.

Hiába volt a nép könyörgése, rá nem bírhatták, hogy visszahívja őket. Pollentia városában egyszer a nép egy magasrangú tiszt halála alkalmával addig nem engedte ki a Forumról a gyászmenetet, míg az örökösüktől egy gladiator játék rendezésére elegendő összeget ki nem csikart; Tiberius valamilyen ürüggyel Rómából és Cottius királyságából - titokban tartva a célt - csapatokat indított el, és hirtelen fegyvert rántva, nagy trombitaszóval a város kapuihoz vonultatta őket; a városi nép és a tisztviselők nagyobbik részét élethossziglan börtönbe vettette. A menedékhelyek egykori jogait, kiváltságait országszerte mindenütt eltörölte. Cyzicus lakóit, minthogy római polgárokkal szemben erőszakosságra vetemedtek, megfosztotta állami kiváltságaiktól, melyeket a mithridatesi háború idején megszereztek. Ellenséges megmozdulásokat parancsnokai révén fékezett meg, maga már nem vállalkozott hadjáratra; de parancsnokainak is csak sok tévovázás után, végszükség esetén adott megbízást. Ellenséges érzületű és gyanús jellemű királyokat inkább fenyegetőzéssel, szemrehányással tartott kordában, nem pedig erőszakkal. Néhányat közülük szép szóval, ígéretekkel Rómába csábított, és onnan nem engedte őket többé vissza, így a germán Maroboduust, a thrák Rhascupolist, a cappadociai Archelaust, akinek országát is római tartományá alakította.

38. Trónralépése után két egész éven át ki sem tette a lábát Rómából; a következő időszakban is csak a szomszéd városokig, legfeljebb Antiumig ha eljutott, azt is csak igen ritkán és rövid időre, noha gyakran kijelentette, hogy meglátogatni készül a tartományokat meg a hadsereget; már oly sok előkészületet tett az utazásra - kocsikat csődített össze, élelmiszerkészleteket halmoztatott fel a helyőrségi városokban és tartományokban, sőt, végül fogadalmat is tett szerencsés elindulására és hazatérésére -, hogy tréfásan Callippidesként emlegették; őt ugyanis a görög közmondás úgy ismeri, mint aki mindig szalad, de egy hüvelyknyit sem halad előre.

39. Mikor azonban a halál megfosztotta mindkét fiától - Germanicus Syriában, Drusus Rómában pusztult el - campaniai magányába vonult vissza; széltében-hosszában beszéltek, hogy nem is tér többé haza onnan, és nemsokára meghal: félig-meddig csakugyan így is történt, és pedig hamarosan. Rómába valóban nem tért vissza többé, néhány nappal elutazása után pedig Tarracina mellett egy „Barlang” elnevezésű épületben, vacsora közben, hatalmas kötömbök zuhantak le a ház fölött emelkedő szikláról; a sziklazápor sok vendéget, sok szolgát agyonütött, Tiberius azonban - ki hitte volna - épen-egészségesen megmenekült.

40. Campaniát bebarangolva felszentelte Capuában a Capitoliumot, Nolában Augustus templomát (ezt használta fel ürüggyként utazására), azután elment Capriuba; a sziget kiváltképpen azért bővülte el, mert egyetlen keskeny földszalag vezetett csupán belsejébe, egyébként égiszérő, meredek sziklák koszorúja s a mély tenger határolta. Minthogy a nép a fidenaei szerencsétlenség után, mikor a gladiator játékok közben a színház összeomlott, és húszezer ember életét vesztette, kietáratlanul követelte hazatérését, Tiberius nemsokára visszatért, és mindenkit színe elé bocsátott, aki csak kívánta; ezt már csak azért is szívesen tette, mert mikor Rómából annak idején elutazott, rendeletben tiltotta meg, hogy bárki megszólítsa, és az úton végéig elzavart mindenkit, aki beszélni kívánt vele.

41. De mióta Capri szigetére visszavonult, úgy elhanyagolta az államügyek intézését, hogy azontúl többé nem is töltötte fel a lovasság decuriáit; nem cserélte ki sem a katonai tribunosokat és parancsnokokat, sem a tartományok helytartóit; Hispaniába és Syriába jó néhány éven keresztül nem küldött consuli rangú követet. Engedte, hogy a parthusok Armeniát, a dákok és sarmaták Moesiát elfoglalják, Galliát pedig a germánok feldúlják, s ez nemcsak nagy gyalázatot hozott a birodalomra, de még a létét is veszélyeztette.

42. Csendes magányában, minden kényszertől megszabadulva, az emberek szeme előtt szinte elrejtőzve, egészen szabadjára engedte bűnös hajlamait, melyeket addig nagy nehezen visszafojtott; sorjában, egyenként beszélek majd róluk. A táborban, már újonc korában Tiberius helyett a Biberius, Claudius helyett a Caldius, Nero helyett pedig a Mero nevet ragasztották rá, annyira rabja volt a bornak. Később, mikor mint uralkodó a közerkölcsök megjavításán buzgólkodott, két nap, két éjjel tartó eszem-iszomot csapott Pomponius Flaccus és L. Piso társaságában, és nyomban oda is adta az egyiknek Syriát, a másiknak Róma város elöljárói tisztét, az erről szóló hivatalos okiratban pedig „minden kellemes órája vidám cimborái”-nak szólította őket. Sestius Gallus, a dúsgazdag, vén kéjenc, akire Augustus egykor becsületbüntetést rótt, s akit néhány nappal azelőtt maga is megszidott a senatusban, egyszer meghívta vacsorára; Tiberius csak olyan feltétellel fogadta el a meghívást, ha az öreg nem változtat a szokásain, nem rövidíti meg a lakoma rendjét, és mezítelen lányok szolgálják fel az ételt. Nemes származásúakkal szemben valamelyik egészen ismeretlen quaestorjelölt pályázatát fogadta el, csak azért, mert egyik lakomán, mikor koccintott vele, fenékgig üritette boros amphoráját. Asellius Sabinusnak kétszázezer sestertiust ajándékozott egy párbeszédese versezetért, melyben egy gomba, egy fenyőrigó, egy osztriga és egy seregély vetélkednek egymással. Szervezett továbbá egy újfajta hivatalt is az „élvezetek” számára, annak vezetését T. Caesonius Priscus, római lovagra bízta.

43. Capri magányában azt is kitervelte, hogy kerevetes szobáját titkos örömtanyának rendezi be: mindenfelől leányokat, szépfiúkat hozatott, továbbá a szerelem művészetének ocsmány változataiban jártas, leleményes szakértőket - „sprintriák”-nak hívta őket -, ezeknek hármával összekötözve Tiberius szeme láttára kellett szeretkezniük egymással, hogy a látványtól lankadó férfiassága újra fellobbanjon. Hálótermeit a legpajzánabb jeleneteket ábrázoló faliképek és rajzocskák ékesítették, ezekre Elephantis verssorait vésette, hogy vágya kielégítése közben ki-ki megkapja a szöveget is az ajánlott minta mellé. Erdőkben, ligetekben Venus-berkeket létesített, s ott fiatal fiúk és leányok Pan és nymphák öltözékében, barlangok mélyén, sziklák mélyedéseiben szerelemre csábítottak: ezért az emberek a sziget nevéből szójátékot faragva, szélteben-hosszában Caprineusnak, azaz bakkecskének nevezték Tiberiust.

44. Ennél is ocsmányabb, gyalázatosabb hírek keringtek róla, az ember szinte elmondani vagy meghallgatni is restelli, nemhogy elhinni: állítólag kisfiúkat tanított be, halacskáinak nevezve őket, hogy úszás közben két combja között forgolódjanak, és nyelvükkel meg apró harapdálásokkal csiklandozzák, aztán nagyobb, de anyjuk kebelétől még el nem választott csecsemők szájába adta szeméremtestét és mellbimbóit - effajta gyönyörúségek vonzották mind hajlamainál, mind koránál fogva. Ezért mikor valaki azzal a feltétellel hagyta rá örökül Parrasius festményét, melyen Atalanta szájával ingerli szerelemre Meleagert, hogy ha megbotránkozik rajta s nem fogadja el, helyette egymillió sestertiust kap - Tiberius bizony a képet választotta, és még szobája falára is felakasztotta. Azt is mondják, hogy egyik szertartás közben annyira megejtette a tömjéntartót vivő fiúcska szépsége, hogy nem tudott erőt venni magán, s a szertartás befejezése után nyomban magával vitte, és megbecstelenítette nemcsak őt, hanem a gyermek bátyját, egy fuvolás fiúcskát is; később a két gyermek kölcsönösen felhánytorgatta egymásnak ezt a szégyent, Tiberius ezért mindkettőnek összetörette lábszárait.

45. Szokása szerint még a legelőkelőbb hölgyekkel is igen pimaszul bánt, erre fényes példa egy bizonyos Mallonia nevű nő halála: Tiberius hálószobájába vitette, de minthogy az asszony állhatatosan visszautasította kívánságait, a közvádlok kezére adta, és nem restellte a bíróság előtt megkérdezni tőle, hogy nem gondolta-e meg a dolgot; az asszony a bíróság épületéből egyenesen hazarohant, és tört döfött szívébe, de előbb még hangosan szemébe vágta a „bűdös vén bakkecské”-nek ocsmányságait. A legközelebbi színházi előadáson ezért fogadta és adta tovább később nagy tetszéssel a közönség az egyik atellai utójátékban elhangzott szavakat: „Vén kecske is szívesen megnyalja a sót.”

46. A pénzzel takarékosan, sőt, zsugorian bánt, külföldi utazásain és hadjáratain kísérőit fizetés helyett csupán élelemmel látta el; egyetlenegyszer viselkedett bőkezűen, akkor is mostohaapja jóvoltából: kíséretét rang szerint három részre osztotta, s az első csoportban hatszázezer, a másodikban négyszázezer sestertiust osztott szét, a harmadikban azonban, melynek tagjait nem barátainak, hanem görögöknek nevezte, csak kétszázezret.

47. Uralkodása idején egyetlen nagyszabású középületet sem emelt, mindössze két építkezést kezdeményezett: Augustus templomát és a Pompeius-féle színház helyreállítását, de mindkettőt befejezetlenül hagyta hátra annyi év után, és nyilvános játékot sem rendezett; még a mások rendezte játékokat is csak nagy ritkán látogatta, hogy ne ostromolják kérésekkel; egyszer ugyanis kénytelen volt már Actiust, a színészt szabadon bocsátani. Néhány senatort megsegített ínségében; a többiek baján azonban nem kívánt könnyíteni, ezért kijelentette, hogy a jövőben csakis azoknak áll rendelkezésére, akik a senatus előtt számot adnak ínséges helyzetük valódi okáról. Sok senatort a szerénység, a szemérmesség erényére hivatkozva ilyenformán el is rettentett: ezek közé tartozott Hortalus, Q. Hortensius, a szónok unokája, aki igen szerény anyagi helyzetben, Augustus tanácsára házasodott meg és nemzett négy gyermeket.

48. Bőkezűségről mindössze kétszer tett bizonyosságot: egyszer százmillió sestertiusnyi kamatmentes hitelt bocsátott ki három esztendőre; más alkalommal pedig, mikor a Caelius-dombon néhány háztömb leégett, a háztulajdonosoknak megtérítette az épületek árát. Első intézkedését nagy pénzszűke idején, a nép könyörgésére kellett meghoznia; senatusi határozat útján elrendelte ugyanis, hogy a bankárok pénzüket kétharmad részben telekbe fektessék be, az adósok pedig ugyanilyen arányban nyomban fizessék vissza a kölcsönvett összegeket - ez a terve azonban meghiúsult. Második intézkedésével Tiberius az akkori idők szörnyű nyomorát kívánta enyhíteni. Ezt a jótéteményét oly nagyra tartotta, hogy rendeletére a Caelius-domb nevét Augustusra változtatták. A katonáknak kifizette ugyan az Augustustól örökül hagyott összeg kétszeres értékét, de azóta soha többé nem ajándékozott nekik semmit; egyedül a testőrség tagjainak adott fejenként ezer dénár jutalmat, amiért nem csatlakoztak Seianushoz; némi pénzjutalmat a syriai legiók is kaptak, mert egyedül ők nem tisztelték hadi jelvényeik között Seianus képmását; még a kiszolgált katonák elbocsátását is csak nagy ritkán engedélyezte, mert hajlott koruk miatt halálukra, haláluk esetén pedig a megtakarítható pénzösszegre számított. A tartományokat sem támogatta pénzadományokkal; kivételt csak Asia jelentett, mikor városait földrengés pusztította el.

49. Később, az idők folyamán Tiberius nyílt rablásra vetemedett. Közismert tény, hogy Gn. Lentulust, a hihetetlenül gazdag augurt megfélemlítéssel, szorongattatással életuntságba hajszolta, és rábírta, hogy őt tegye egyedüli örökösévé; pártját fogta a dúsgazdag és gyermektelen volt consulnak, Quirinusnak, és elítéltette Lepidát, egy magasrangú római hölgyet, akit férje ugyan már több mint húsz éve eltaszított magától, de most méregkeverés vádjával perbe fogott; pimasz és átlátszó ürügyeken Gallia és Hispania, Syria és Görögország előkelő személyiségeit is kifosztotta. Egyeseknek nem is tudott mást a szemükre vetni, mint hogy vagyonuk egy részét készpénzben tartják maguknál; sok várostól, sok magán személytől

megvont régi kiváltságokat, így az ércbányászat vagy a vámjövedelmek szerzett jogát; továbbá aljasul kifosztotta és megölette Vononest, a népétől elűzött parthus királyt is, aki a római nép oltalma alá helyezte magát, és mesés kincsekkel megrakodva Antiochia felé tartott.

50. Gyűlölte rokonságát is; először öccse, Drusus ügyében leplezte le magát: elárulta ugyanis, hogy Drusus levelében arról írt neki, hogyan s miként kényszeríthetnék Augustust a szabadság helyreállítására; később megnyilvánult gyűlölete a család többi tagjával szemben is. Feleségétől, Juliától annyira elhidegült, hogy száműzetésében az emberieségnek vagy figyelemnek legkisebb jelét sem adta - márpedig ez a legkevesebb, amit az ember elvárhat - és bár Juliát atyja kívánságára egy városkába zárták el a világtól, Tiberius azt is megtiltotta neki, hogy a házból kilépjen, vagy emberek társaságát élvezze: még az apjától örökségképpen reámaradt vagyont is elvette tőle az eddig fizetett évjáradékkal együtt, és arra hivatkozott, hogy Augustus végrendeletében erről az összegről nem esik szó. Anyjára, Liviára is megharagudott, mert attól tartott, hogy vele egyenlő részt követel magának a hatalomból; került is a gyakori találkozást, a hosszú, titkos megbeszéléseket Liviával; vigyázott, azt ne higgye senki, hogy cselekvését anyja tanácsai irányítják - pedig szüksége volt rájuk, s meg is fogadta őket. Igen rossznéven vette a senatus javaslatát, hogy császári címei közé az „Augustus fia” mellé iktassák be a „Livia fia” megjelölést is. Nem engedte meg, hogy anyjának „a haza szülőanyja” melléknevet vagy bármi más állami kitüntetést adományozzanak. Gyakran figyelmeztette is, hogy tartózkodjék a fontosabb, nem asszonyoknak való államügyek megtárgyalásától; kiváltképpen mikor a maga szemével látta, hogy Livia a Vesta-templom mellett keletkezett tűzvész idején személyesen megjelent, és - amint azt férje oldalán megszokta - buzdító szavakat intézett a néphez, katonasághoz, hogy minél szorgosabban segítsenek a tüzet eloltani.

51. Azóta nyílt háborúság tört ki közöttük, mint mondják, a következő okból; Livia egyszer kitartóan ostromolta, hogy egy polgárjogot nyert embert vegyen fel a decuriák tagjai közé; Tiberius csak azzal a feltétellel volt hajlandó kívánságát teljesíteni, ha hozzájárul, hogy jegyzőkönyvbe vétesse: ezt a dolgot anyja csikarta ki tőle. Livia ettől nagy haragra gerjedt, előhozta a titkos kamrájából Augustus régi, hozzá címzett leveleit, melyekben Tiberius durva és összeférhetetlen természetéről esik szó, és felolvasta őket. Tiberius nagyon szívére vette, hogy anyja oly sokáig megőrizte, s most ellenséges indulattal szemére lobbantja e leveleket; sokan úgy vélik, távozásának Rómából ez volt egyik fő oka. Elutazása után anyja még három évig élt; Tiberius mindenesetre egész idő alatt egyszer látta, egyetlen napon, akkor is néhány órára csupán; nem ment el később betegágyához sem, sőt, még a temetésére sem érkezett meg, pedig több napon át remélni engedte jövetelét; és a már-már széthulló, oszladozó holttest eltemetése után nem engedte, hogy istenné avassák, mintha ez lett volna anyja kívánsága. Érvénytelennek minősítette anyja végrendeletét is, és rövidesen elvesztette kegyét Livia minden barátja vagy bizalmasa, akire halálos ágyán a temetésére vonatkozó kívánságát rábízta; ezek közül egy lovagrendű férfit kényszermunkára küldött egy vízi taposómalomba.

52. Atyai gyöngédséggel egyik fiát sem szerette; sem édesgyermekét, Drusust, sem fogadott fiát, Germanicust; amarra hibái miatt haragudott. Drusus ugyanis könnyelmű volt, és kicsapongó életet élt. Tiberius nem is igen bántódott a halála miatt; a temetésről csaknem nyomban visszatért megszokott teendőihez, s azt is megtiltotta, hogy a bíróságok hosszabb ítélkezési szünetet tartsanak. Sőt, a trójai küldötteknek, minthogy kissé elkésve nyilvánították részvétüket, szinte megfélemlítve fájdalmáról, csúfolkodva azt válaszolta, hogy viszonzás-képpen maga is őszinte részvétét nyilvánítja kitűnő polgártársuk, Hector elvesztése miatt. Germanicusra annyira féltékenykedett, hogy nagyszerű tetteit feleslegesnek becsmérelte, dicső győzelmeit pedig rágalmazta, mondván, hogy kárt okoztak az államnak. És mikor Germanicus a váratlanul bekövetkezett nagy éhínség miatt megkérdezése nélkül utazott Alexandriába,

panaszt tett ellene a senatusban. Sokan úgy vélik, Gn. Piso syriai követ személyén keresztül tulajdonképpen ő az oka Germanicus halálának is; Pisóról, akit később e gyilkosság miatt vád alá helyeztek, azt tartják, hogy szívesen felmutatta volna megbízóleveleit. Ezért jelentek meg azután mindenféle feliratok, s hallatszott gyakran efféle kiabálás éjszakánként: „Add vissza Germanicust.” Tiberius maga erősítette meg később ezt a gyanút, mert Germanicus feleségével és gyermekeivel is kegyetlenül bánt.

53. Menyét, Agrippinát, aki férje halála után egyszer szabad folyást engedett fájdalomának, Tiberius kézen fogta, és egy görög verssort idézve így szólt hozzá: „Ha nem uralkodhatsz, leánykám, azt hiszed tán, megsértettelek?” - s nem is méltatta többé beszélgetésre. Egyszer megtörtént, hogy Agrippina az ebédnél nem merte megkóstolni az almát, mellyel Tiberius megkínálta; attól fogva többé nem hívta meg asztalához, mintha Agrippina azzal vádolta volna, hogy meg akarja őt mérgezni: pedig előre kieszelt dolog volt ez mindkét részről. Tiberius azért kínálta meg, hogy próbára tegye, Agrippina pedig biztosra vette, hogy apósa meg akarja ölni, azért vigyázott magára. Tiberius végül is azzal gyanúsította menyét, hogy hol Augustus szobránál, hol a hadseregnél keres menedéket, és ezért Pandataria szigetére száműzte; Agrippina gyalázkodó szavakat zúdított rá, mire apósa egy centurióval kiverette a fél szemét. És mikor az asszony elhatározta, hogy éhhalállal pusztítja el magát, Tiberius szétfeszítette a száját, úgy tömték bele az ételt. De Agrippina csak kitartott szándékánál; éhen is halt, de apósa még azután is a leggyalázatosabb vádakkal illette, és javasolta, hogy születése napját iktassák a baljóslatú napok sorába. Még kérkedett is vele, hogy nem fojtotta meg kötéllel s nem taszította a mélységbe a Gemoniae lépcsőről; e kegyes cselekedet elismerésül megengedte, hogy senatusi határozattal köszönetet mondjanak neki, és a Capitoliumi Juppiternek aranyedényt áldozzanak.

54. Minthogy Germanicustól három unokája maradt, Nero, Drusus és Caius, Drusustól pedig csak egy, fiai halála után Tiberius elhatározta, hogy Germanicus két idősebbik fiát, Nerót és Drusust a senatus figyelmébe ajánlja; és azon a napon, melyen a két fiú a férfitogát felöltötte, olajjal és borral ajándékozta meg a népet. De mikor hírért vette, hogy újév napján a két fiú boldog életére is hivatalosan fogadalmakat tettek, kijelentette a senatus előtt, hogy effajta megtiszteltetésben csak tapasztalt, élemedett korú embereket kell részesíteni; ezzel elárulta érzelmeit irántuk, s így Nero és Drusus mindenféle feljelentők szabad prédájává lett: Tiberius a legkülönbélebb fogásokkal ingerelte, izgatta őket, hogy heves kifakadásokra ragadtassák magukat; kifakadásukat azután besúgták neki, mire ő levélben vádat emelt ellenük, a legkeserűbb szidalmakat zúdította fejükre, és végül ellenségeinek kiáltva ki őket, mindkettőt éhhalálra ítélte: Nerót Pontia szigetén, Drusust a Palatium legmélyén ölette meg. Sokan azt tartják, Nerót öngyilkosságba kergette az egyik hóhér, aki mintha a senatus megbízásából tenné, hurkot és kampós szegyet mutatott neki; Drusust pedig úgy kiéhezettették, hogy párnája bélését rácsálta kínjában; mindkét fiú földi maradványai úgy szétszóródtak, hogy később már aligha gyűjt-hették össze.

55. Régi barátain és rokonain kívül még húsz előkelő rómaiból tanácsadó testületet alakított magának a közügyek intézésére. Alig kettő-három maradt bántatlan közülük, a többi ilyen vagy amolyan okból tönkretette. Többek bukásával egy időben Aelius Seianust is, akit nem annyira jóindulatból emelt a hatalom legmagasabb polcára, hanem inkább azért, hogy segítségével és cselszövéseivel Germanicus gyermekeit behálózza, és fia, Drusus, édesgyermekének biztosítsa a trónutódlást.

56. Nem bánt szelídebben az udvarában élő görög tudósokkal sem, akiket pedig leginkább kedvelt. Egy Zeno nevű tudós egyszer igen cikornyás modorban beszélt, és Tiberius megkérdezte tőle, miféle kiállhatatlan tájnyelvet használ? A tudós rávágta, hogy dór nyelven

beszél; mire Tiberius Cınaria szigetere számüzte, mert azt hitte, Zeno az ő régi, magános életere céloz; Rhodus szigetén ugyanis dór dialektusban beszélnek. Tiberius napi olvasmányai alapján mindig különféle kérdéseket intézett a tudósokhoz az asztalnál; tudomására jutott egyszer, hogy Seleucus grammaticus azt tudakolja háziszolgáitól, hogy ő mikor, melyik szerző műveit olvasgatja, s ily módon felkészülve jelenik meg az étkezésnél; előbb eltiltotta asztalától, majd halálba kergette a tudóst.

57. Kegyetlen és rideg természete már gyermekkorában kiütközött, s ezt legelőször mestere a rhetoricában, gadarai Theodorus ismerte fel bölcsen és jellemezte igen találóan, mert valahányszor megszidta, görögül „vérrel gyúrt agyagtömb”-nek nevezte. Valamivel világosabban kitűnt természete trónralépésekor, uralkodása kezdetén, mikor a mértékletesség látszatával még az emberek megnyerésére törekedett. Egy mókamester előtt gyászmenet vonult el egyszer, s az tréfásan odakiáltott a halottnak, jelentse Augustusnak, hogy még mindig nem fizették ki a pénzösszeget, melyet a népnek örökül hagyott; Tiberius maga elé hurcoltatta a tréfacsinálót, kifizettette a neki járó összeget, aztán megparancsolta, vigyék a vesztőhelyre; tegyen személyesen jelentést apjának az igazságról. Nem sokkal később a senatusban megfenyegetett egy Pompeius nevű makacskodó római lovagot, hogy láncre vereti: és biztosította róla, majd pompeianussá válik még Pompeius; ily módon illetve maró gúnnyal ennek az embernek a nevét, s vele együtt a Pompeius-féle párt egykori szerencsétlen sorsát.

58. Ez idő tájt történt az is, hogy a praetor ama kérdésére, óhajtja-e a felségsértésekben ítélkező bíróságot összehívni, azt felelte: a törvényeket alkalmazni kell; és bizony szörnyű kegyetlenséggel alkalmazta is azokat.

Valaki egyszer leszerelte Augustus szobráról a fejet, hogy másikat tegyen helyébe. Az ügyet megtárgyalták a senatusban, és mivel nem láttak tisztán, kínvallatásra került a sor. A vádlottat elítélték, mire a besúgásnak csakhamar olyan áradata indult meg, hogy halálos vétségnek számított olyasmi, ha valaki Augustus mellszobra közelében korbácsolta meg rabszolgáját, ha ott váltott ruhát, ha Augustus képmásával díszített érmét vagy gyűrűt vitt magával az illemhelyre vagy a bordélyházba, ha Augustus bármely szavát vagy cselekedetét a legcsekélyebb bírálattal illetve. Halállal lakolt az is, aki tartományában olyan napon fogadott el kitüntetéset, melyen valamikor Augustust ünnepelték.

59. Mindezekon kívül a szigorúság s az erkölcsök megjavítása ürügyén, de inkább hajlamainak engedve, oly vadul, oly kegyetlenül garázdálkodott, hogy jó néhány gúnyversben megbélyegezték mindennapos gaztetteit, és megjósolták az elkövetkezendőket.

Durva, kegyetlen szörny, tömören hadd mondjak el ennyit:
Pusztuljak, ha szeret téged az édesanyád.

*

Hisz te lovag sem vagy, mert százezer pénzed az nincsen,
És Rhodus számodra számkivetés helye csak.

*

Caesar, mondd, hova tűnt a saturnusi régi aranykor?
Vaskorban maradunk, míg a te életed ép.

*

Nem kell néki a bor, most már csak vért akar inni:
Színbornál jobban élvezi, szürcsöli azt.

*

Nézd Sullát, a Szerencsést (hej, csak ő maga volt az?),
Nézd Mariust, amikor Rómába győzve vonult,
Nézd a viszály viharát felidéző Antoniusnak
Vértől gőzölgő, undorító kezeit -
S mondd, hogy *Róma veszendő*: vért ont mindig a győztes,
Számkivetettségéből hogyha a trónra kerül.

Kezdetben szerette volna a dolgot úgy felfogni, hogy csak a rendszabályaival elégedetlenkedők kötekedéséről van szó, nem is lelkükből fakad, csak bosszúságukon, epés kedvükön könnyítenek vele. Mondogatta is gyakran: „Bánom is én, ha gyűlönek, csak helyeseljenek!” Később maga bizonyította be, mennyire igaz és igazságos volt a versek minden sora.

60. Néhány nappal Capriba érkezése után, egyszer éppen magányát élvezte, s ekkor egy halász váratlanul átnyújtott neki egy óriási tengeri halat; Tiberius a hallal szétverette a halász ábrázatát, mert az, miközben a sziget túlsó végéből úttalan-utakon felvergődött hozzá, megrémítette. A halász, míg büntetését elszenvedte, még dicsérgette eszét, hogy a hatalmas rákot is, melyet szintén kifogott, oda nem adta; Tiberius elrendelte, hogy a rákkal is tépjék cafattá a halász arcát. Testőrsége egyik katonáját azért ítélte halálra, mert kertjéből kicsalogatott egy pávát. Egyik utazása alkalmával gyaloghintója elakadt a túskebokrok között, ezért az út kiválasztásáért felelős centuriót, az első cohors egyik parancsnokát földre tepertette és félig agyonverette.

61. Később csak úgy dúskált a kegyetlenség minden változatában - kegyetlenkedni mindig volt kivel: először anyját, majd unokáit és menyét, végül Seianus bizalmas barátait és ismerőseit vette üldözőbe. Emennek halála után csapott dühe a legmagasabbra: így világosan kiderült, hogy azelőtt sem Seianus bujtogatta, inkább csak alkalmat szolgáltatott neki, ha kívánta. Mégis egy rövidre fogott életrajzszerű értekezésben Tiberiusnak volt bátorsága leírni, hogy Seianust csak azért büntette meg, mert megtudta, hogy fiának, Germanicusnak gyermekeit halálra üldözi; pedig az egyiket Tiberius akkor ölette meg, amikor Seianus már gyanúba keveredett, a másikat pedig Seianus halála után. Hosszú volna egyenként elsorolni kegyetlen tetteit: elegendő, ha dühöngésének fajtáiról mintegy példaként adok számot. Nem múlt el nap halálos ítélet nélkül, még isteneknek szentelt vallásos ünnepnap sem. Újév napján is hajtottak végre ítéletet; sok embert feleségestül, gyermekestül vád alá helyeztek és elítéltek. Tiberius elrendelte, hogy a halálraítélteket rokonságuk nem gyászolhatja meg; a feljelentőknek, de a tanúknak is nemegyszer magas jutalmakat tűzött ki. Minden feljelentő szavainak hitelt adtak. Mindent halállal büntetendő cselekedetnek minősítettek, még a legegyszerűbb néhány szót is. Egy költőnek szemére lobbantották, hogy szomorújátékában Agamemnon durva szavakkal sértegeti; egy történetírónak pedig, hogy Brutust és Cassiust az utolsó rómaiaknak nevezi, mindkét szerzőt nyomban megbüntették, írásaikat megsemmisítették, holott azok néhány év előtt mindenkinek megnyerték tetszését, sőt, szerzőik maguk olvasták fel őket Augustusnak. Némely fogolytól nemcsak a szellemi foglalkozás vigaszát vonták meg, hanem a látogatás, beszélgetés lehetőségét is. Ha valakit kihallgatásra törvény elé idéztek, az biztosra véve elítéltetését, már otthon megsebesítette magát, hogy a kínzást, a gyalázkodást elkerülje; volt, aki a Curia kellős közepén megmérgezte magát; de hiába, sebeit bekötözték, és félholtan, görcsben rángatózva is bedobták a börtönbe. Egyetlen elítélt sem kerülte el az akasztást, vagy hogy a Gemoniae szakadékába le ne taszítsák - hús áldozat egyetlenegy napon csupán, köztük fiúcskák és asszonyok. Az éretlen kislányokat, minthogy ősi szokás szerint hajdonokat megfojtani tilos volt, a hóhér előbb megbecstelenítette, s csak azután fojtotta meg őket. Az önkéntes halálra szánt embereket erőszakkal tartották életben. Tiberius szemében ugyanis túl könnyű büntetés volt a halál; mikor meghallotta, hogy az egyik vádlott,

Carnulus, hamarabb végzett magával, így kiáltott: „Carnulus kicsúszott a markomból.” Egyszer, miközben megszemlélte a foglyokat, valaki könyörögni kezdett, hogy gyorsítsa meg a halálbüntetését; mire Tiberius így felelt: „Még nem békültem ki veled.” Egy consuli rangú férfi írta meg feljegyzéseiben, hogy az egyik népes lakomán, melyen maga is részt vett, egy törpe a többi tréfacsináló közt az asztal mellett váratlanul és hangosan megkérdezte Tiberiust, vajon miért él még mindig a felségsértés címén perbefogott Paconius. Tiberius persze megszidta, amiért oly szemtelenül járhatja a száját, néhány nap múlva mégis írt a senatusnak, hogy Paconius kivégzéséről mielőbb határozzon.

62. Vad dühöngése csak növekedett elkeseredésében, mikor Drusus fia halálának valódi okáról értesült: azt gondolta ugyanis, hogy Drususnak szertelen életmódja okozta halálát; mikor aztán megtudta, hogy fia tulajdon felesége, Livilla és Seianus mesterkedése következtében méregtől pusztult el, nem kímélt meg senkit sem a kínvallatástól, sem a halálos ítélettől: sok-sok napon keresztül csakis a nyomozás ügyének szentelte magát - csakis azzal foglalkozott; mikor jelentették neki, hogy megérkezett rhodusi vendége, akit titkos levélben Rómába hívott, késlekedés nélkül kámpadra feszítette, mintha a vizsgálatnak valamely nélkülözhetetlen tanújáról lett volna szó. Később kiderült a tévedés, de hogy a vendég senkinek el ne mondhasa sérelmét, inkább megölette. Capri szigetén ma is mutogatják még hóhérmunkája színhelyét, ahonnan az elítélteket hosszan tartó, válogatott kínzások után a tengerbe dobatta; odalent matrózok csapata fogadta az áldozatokat, és doronggal, evezővel addig püfölte testüket, míg a lélek végképp ki nem szállt belőlük. Tiberius maga is kieszelt egyfajta kínzást: csalárd módon színborral leitatta a gyanúsítottakat, majd hirtelen lekötöztette szeméremtagjukat, úgyhogy a boldogtalanok a szoros kötelék meg a vizelet okozta kintól majd szétrepedtek. S ha a halál el nem jön érte, és Thrasyllus - mint mondják - a hosszú élet reményében rá nem bírja, hogy halasszon egyet-mást későbbi időre is: még többet gyilkol, és mindenki úgy véli, hogy a még életben hagyott unokáit is megöleti; Caius ellen ugyanis gyanút fogott, Tiberiust pedig, minthogy házasságtörő szerelemben fogant, megvetette. E gondolat nem is jár messze az igazságtól: hisz oly gyakran elmondta, mily boldog volt Priamus, hogy övéit mind túlélte.

63. Sok jele van annak, hogy rémtettei miatt életében nemcsak mások gyűlölték, átkozták, gyalázták, de a maga lelkiismerete is gyötörte. Megtiltotta, hogy a jelmagyarázóktól titokban, tanúk jelenléte nélkül, bárki bármit megkérdezzen. Egy jóshelyet Róma közelében el is akart pusztítani, de a praenestei írások fenségétől megrettenve mégis elállt szándékától: a lepecsételt szekrényben Rómába vitetett jóvendölések hozzáférhetetlenek voltak mindaddig, míg az ereklyét ismét vissza nem helyezték a templomba. Két consuli rangú férfit helytartónak nevezett ki a tartományokba; elküldeni azonban nem merte, inkább visszatartotta őket, míg végre néhány év múlva kinevezhette utódjaikat; megtarthatták hivatalos rangjukat, adott is nekik állandóan megbízásokat, de feladataikat csak követeik és kíséretük tisztviselőik útján tartoztak elvégezni.

64. Menye és unokái elítéltetésük után csak megbilincselve, zárt gyaloghintóban mozoghattak; a katonák megtiltották a szembejövőknek, a vándoroknak, hogy utánuk forduljanak vagy jöttükre megálljanak.

65. El kellett tűrnie, hogy a zendülő Seianus születésnapját hivatalosan megünnepeljék, aranyozott mellszobrait városszerte tiszteljék; nagy nehezen elérte, ha fáradtságosan is, inkább fortélyal és cselszövészel, mint uralkodói tekintélyével, hogy végül mégiscsak megbuktassa ellenfelét. Legközelebb ugyanis, ötödik consulsága alkalmával tisztársul maga mellé vette, hogy e megtiszteltetés ürügyén a maga közeléből eltávolítsa; tisztársat hosszú idő után ezért fogadott el csupán. Seianust később a rokonság reményével s a tribunusi hatalom megszerzé-

sével kecsgettette, aztán váratlanul a legszégyenletesebb, gyalázkodó hangú beszédben vádolta meg; beszédében arra kérte a senatorokat, küldjenek egy helyettes consult, hogy őt, a magános vénembert katonai fedezet alatt hozzájuk vezesse. De még így sem volt biztos a dolgában, és ezért, zavargásoktól tartva, jó előre kiadta a parancsot, hogy unokáját, Drusust, akit szigorú őrizetben mindeddig Rómában tartott, most bocsássák szabadon, és szükség esetén adják át neki a hatalmat; készenlétbe helyeztetett hajókat, mert arra is gondolt, hogy elmenekül valamelyik legióhoz; közben a sziget legmagasabb pontjáról folyton-folyvást a jelzéseket kutatta; előzőleg ugyanis elrendelte, hogy adjanak neki már jó messziről jelzéseket, hogy ne kelljen a hírvivőkre várakoznia, bármint alakul is a helyzet. Még Seianus összeesküvésének elfojtása után sem érezte magát nyugodtabban és nagyobb biztonságban; eltelt még kilenc hónap, míg villájából, az úgynevezett Juppiter-villából kimozdult.

66. Meggyötört lelkét égette a mindenfelől hallható gyalázkodás, melyet részint az elítéltek vagdostak nyíltan a fejéhez, részint mocskolódo hangú gúnyiratok formájában a senatorok ülőhelyein teregettek szét a színházban. Ezek igen különbözőképpen hatottak rá: szégyen-érzésből szeretett volna hol mindent titokban tartani és elhallgatni; hol pedig megvetését fejezte ki azzal, hogy önként mutogatta és terjesztette őket. Még Artabanus, a parthusok királya is megtámadta egy levélben, szemére lobbantva rokonainak, barátainak meggyilkolását, lustaságát, gyönyörhajhászó természetét, és azt tanácsolta, maga vessen véget életének, ekképpen elégítse ki polgártársai jogos, nagy gyűlölet szülte kívánságát.

67. Később önmagával is meghasonlott, és bánata lényegét egyik levele kezdő soraiban így foglalta össze: „Mit is írjak nektek, Egybegyűlt Atyák, vagy másképpen írjak talán, vagy akár ne is írjak semmit mai állapotomban - pusztítsanak el az istenek és az istennők nyomorulttabbúl, mint ahogy most pusztítanak, ha tudom.” Egyesek úgy vélik, Tiberius jövőbe látó képessége révén mindezt előre tudta, és mindenkinél sokkal előbb látta, milyen gyűlölet, micsoda szégyen szakad reá; trónralépésekor azért utasította vissza makacsul a „haza atyja” melléknevet és azt, hogy esküt tegyenek rendeleteire - nehogy annál nagyobb legyen a szégyen, ha méltatlanná válik erre a megtiszteltetésre. És beszédéből, melyet e két ügrről tartott, ez csakugyan világosan kivehető; egyszer azt mondja ugyanis, hogy mindig az marad, aki volt, erkölcsait soha meg nem változtatja, míg csak eszénél lesz; de már csak a példa kedvéért is vigyázni kell, nehogy a senatus olyan ember tetteinek elismerésére kötelezze magát, aki bármi okból mégis megváltozhat. Máskor így beszél: „Ha pedig - mondja - bármikor családokoznátok jellememben vagy odaadásomban irántatok (kívánom, hogy életem utolsó napja előbb következzen be, mint az, melyen becsülésteket megvonjátok tőlem), a »haza atyja« elnevezés nem hoz többé dicsőséget rám; de tirátok szégyent hoz, mert vagy oktalanul adtátok nekem ezt a nevet, vagy állhatatlanul megváltoztattátok rólam véleményteket.”

68. Nagy testű, nagy erejű ember volt, közepesnél magasabb termetű, széles vállú, a mellkasa domború. Egyébként keze-lába szabályos, arányos; bal keze mozgékonyabb és erősebb volt, mint a jobb, ízületeiben pedig oly erős, hogy egy egészséges, friss almát ujjával keresztüldöfött; egy kisfiú vagy akár egy fiatalember fejét is két ujja közé csíptetve megsebesítette. Arcbőre fehér, a haja hátul úgy lenőtt, hogy nyakszirtjét is elfedte - ez családi vonása, arca nemes, gyakran mégis hirtelen támadt daganatok éktelenítették; különlegesen nagy szemével - ami szinte csodaszámba ment - éjjel is, sötétben is látott, igaz, hogy csak közvetlenül ébredés után, rövid ideig, azután hamar meggyengült látása. Járás közben nyakát mereven hátraszegte; arcának feszült kifejezése volt, s többnyire hallgatagon járt-kelt; legközelebbi környezetéhez sem szólt, vagy ha igen, csak nagy ritkán; ilyenkor ujjának kényeskedő mozgásával kísérté szavait - csupa kellemetlen, önteltségre valló tulajdonság. Augustus szidta is érte, és gyakran próbálta mentetni a senatus és a nép előtt, mondván: „Természetadta s nem jellembeli hibák

ezek.” Kiváló egészségnek örvendett; uralkodásának úgyszólván egész ideje alatt nem rongálódott meg szervezete; pedig harmincéves korától kezdve a maga belátása szerint, orvosok segítségével vagy tanácsa nélkül szabályozta életmódját.

69. Az istenek tiszteletével, a vallással nem sokat törődött; erősen vonzódott ugyanis a csillagászatához, és az volt a meggyőződése, hogy minden a végzet akaratából történik. A mennydörgéstől mégis nagyon félt; mihelyt az ég beborult, fejére tett egy babérkoszorút; babérfába állítólag sohasem üt a mennykő.

70. A görög és latin irodalommal alaposan foglalkozott. A latin stílusban Corvinus Messalát tekintette mesterének; ifjúkorában az akkor már idős szónok előadásait hallgatta. Kényeskedésből és mert mesterkéltiségre törekedett, túlságosan zavarossá tette stílusát, és ezért rögtönözve sokkal jobban beszélt, mint ha felkészült. Írt egy lírai költeményt is, címe: „Sirató L. Caesar halálára”. Görög verseket is költött, s azokban Euphoriont, Rhianust és Partheniust utánozta: ezeket a költőket nagyon kedvelte, meghagyta, hogy írásaikat, képmásaikat a nyilvános könyvtárakban a régi, kiváló írók között állítsák ki; ezért sok tudós szinte egymással versengve írt tanulmányt róluk, Tiberiusnak ajánlva művét. A császárt leginkább mégis az érdekelte, hogy ki mennyi mesés történetet tud - ez az érdeklődése szinte a balgaságig, a nevetségességig terjedt. A tudósokat ugyanis, akiknek társaságában, mint mondtuk, legszívesebben forgolódott, effajta kérdésekkel tette próbára: Ki volt Hecuba anyja? Hogy nevezték Achillest annak idején a lányok között? Miféle dalokat énekeltek a szirének? Augustus halála után például, mikor először lépett be a senatus üléstermébe, a kegyeletnek és a vallás szabályainak eleget téve, Minos példájára tömjént és színbort áldozott, fuvolakíséret nélkül ugyan, s éppen úgy imádkozott, mint annak idején a krétai király, fia halálakor.

71. Görögül fordulatosan és könnyedén beszélt, mégsem használta gyakran ezt a nyelvet; kiváltképpen a senatusban került, annyira, hogy egyszer, mielőtt a monopólium szót kimondta, előbb engedelmet kért, hogy idegen kifejezést kell használnia. Máskor meg egy senatusi határozatban ezt a szót olvasták fel: εμβλημα, mire Tiberius javasolta, hogy cseréljék ki, és alkalmazzanak latin szót helyette, vagy ha megfelelőt nem találnak, inkább több szóval körülírva fejezzék ki a dolog értelmét. Egy katonától valaki görögül kért tanúvallomást; Tiberius utasította, hogy csak latinul adhat választ.

72. Visszavonultsága egész ideje alatt mindössze kétszer akart Rómába visszatérni; egyszer egy három-evezősoros bárkán egészen a Naumachiával szomszédos kertekig eljutott, s akkor a Tiberis két partján felállított katonai őrségek eltávolították útjából a szembejövőket; máskor a Via Appián a hetedik mérföldköig ment el, de csak egy pillantást vetett a falakra, a városba nem ment be, mindkét alkalommal visszafordult; hogy először miért, azt senki sem tudja, másodszer azonban rossz előjel ijesztette meg. Szívesen elszórakozott egy kígyóval; egy napon szokása szerint a tenyeréből akarta megetetni, de látta, hogy a kígyót hangyák rágták meg; jelnek tartotta ezt, mely figyelmeztette, óvakodjék a tömeg erőszakosságától. Nyomban visszatért tehát Campaniába, Astura táján azonban lázbetegség verte le lábáról; mikor kissé megkönnyebbült, Circeibe vette útját. Nem akarván elárulni, hogy gyengélkedik, megjelent a tábori játékokon, sőt, dárdájával maga is célba vette felülről az arénába behajtott vadkant: de nyomban görcsöt érzett oldalában, erősen meg is izzadt tőle, s hogy a huzat is megcsapta, betegsége súlyosbodott. Egy ideig mégis erőt vett magán, és bár Misenumnál tovább nem jutott, csöppet sem tért el mindennapi életmódjától, nem hagyta abba sem a lakomázást, sem egyéb gyönyörűségeit, részint féktelen természete parancsára, részint színlelésből. Orvosa, Charicles, minthogy másnap hajnalban szabadságra készült, az asztaltól felkelve megfogta Tiberius kezét, hogy megcsókolja; ő azonban azt hitte, hogy az orvos csak ütőerét akarja kitapintani, ezért ráparancsolt, hogy maradjon, düljön vissza a kerevetre, és késő éjszakáig

elnyújtotta a lakomát. Még betegen is megtartotta szokását, hogy ebédlőterme közepén, lictorral az oldalán, külön-külön, név szerint búcsúzott el vendégeitől.

73. Időközben azt olvasta a senatusi határozatokban, hogy felmentettek, mégpedig kihallgatás nélkül bizonyos vádlottakat, akikről ő csupán annyit írt a senatusnak, hogy feljelentő nevezte meg őket; vélt sérelmén mérgelődve elhatározta, hogy visszatér Capri szigetére, mivel csakis biztonságos helyzetből mert bármilyen rendszabályhoz nyúlni. A viharos időjárás és súlyosbodó betegsége miatt azonban Misenumban kellett maradnia; kevéssel ezután meg is halt a Lucullus-féle villában, élete hetvennyolcadik, uralkodása huszonharmadik évében, március tizenhatodikán, Gn. Acerronius Proculus és C. Pontius Nigrinus consulsága idején. Egyesek azt tartják, Caius Caligula adott be neki lassan ölő, pusztító mérget; mások úgy vélik, hogy egy váratlanul megszűnt lázroham után hiába kért enivalót, nem adtak neki; ismét mások szerint párnával fojtották meg, mikor ájulásából magához térve, visszakövetelte az ujjáról lehúzott gyűrűt. Seneca azt írja, hogy végóráját közeledni érezvén, maga húzta le gyűrűjét, mintha valakinek át akarná nyújtani, de kis ideig még kezében tartogatta, azután gyorsan ujjára húzta ismét, és bal kezét ökölbe szorítva, sokáig mozdulatlanul feküdt; majd hirtelen szolgáit hívta, de mert kiáltására senki sem válaszolt, felkelt: ereje azonban elhagyta, és ágyától nem messze összeesett.

74. Utolsó születésnapján a temenosi Apollót látta álmában - hatalmas, gyönyörű remekmű ez, melyet Syracusaéból hozott magával, hogy az új templom könyvtárában elhelyezze. Az isten csendesen figyelmeztette: lehetetlen, hogy szobrát Tiberius szentelje fel. Néhány nappal halála előtt Capri szigetén földrengés következtében összedült a világítótorony, Misenumban pedig a por meg az ebédlő fűtéséhez behordott szén rég elhamvadt parazsa és kihűlt hamuja hirtelen fellángolt, mihelyt esteledni kezdett, és késő éjszakáig makacsul világított.

75. Tiberius halála oly nagy örömet keltett a nép körében, hogy a hír hallatára az utcára tódult mindenki; hol azt kiabálták: „a Tiberisbe Tiberiusszal”, hol meg, hogy kéri a Földanyát és az alvilági isteneket, holtában is csak az elátkozottak sorában adjanak neki helyet; sokan múltbeli irgalmatlanságán és legfrissebb rémtettein keseregve hurokkal meg a Gemoniae szakadékkal fenyegették a holttestet. Volt ugyanis egy senatusi határozat, mely szerint a halálos ítéletet mindig az ítélethozatalt követő tizedik napon kell végrehajtani; néhány elítélt kivégeztetése éppen arra a napra esett, melyen Tiberius halálhírét bejelentették. A szerencsétlenek irgalomért könyörögtek; minthogy azonban Caius még nem érkezett vissza Rómába, és nem volt senki, akit megkérdezhettek vagy segítségül hívhattak volna, az örök, hogy a törvényt meg ne szegjék, megfojtották s a szakadékba vetették a rabokat. A gyűlölet tehát csak erősödött, úgy érezték, mintha a zsarnok kegyetlenkedése még halála után sem szűnt volna meg. Mikor a menet elindult a holttesttel Misenumból, sokan azt kiabálták, hogy inkább Atellába kellene vinni, és ott egy kissé megpörkölni az Amphitheatrumban; a katonák azonban Rómába vitték, elégették és ünnepélyesen eltemették.

76. Végrendeletét két évvel halála előtt készítette el két példányban; az egyiket maga, a másikat egy felszabadított rabszolga írta, de szövegük azonos volt; a végrendeletet igen alacsonyrangú tanúkkal íratta alá. Úgy rendelkezett, hogy két unokája, Caius, Germanicus fia, és Tiberius, Drusus fia, egyenlő részben öröklék vagyont, és egyik a másik helyére lép az örökségben. Sok egyéb járandóságot is hagyott maga után: a Vesta-szüzeknek meg a katonaságnak egy összegben, a római népnek pedig fejenként állapította meg örökségét, és külön megemlékezett az utcák felügyelőiről is.

NEGYEDIK KÖNYV

CALIGULA

37-41

1. Germanicus, Caius Caesar apja, Drusus és a kisebbik Antonia fia, akit apai nagybátyja, Tiberius örökbe fogadott, a törvényes korhatár elérése előtt öt évvel már quaestori tisztséget, utána pedig mindjárt consuli rangot viselt. Majd a Germaniában állomásozó hadsereg főparancsnokaként, nem tudjuk, hűségéből-e vagy inkább kegyeletből, de mindenesetre féken tartotta az összes legiókat, melyek Augustus halálhírére makacsul megtagadták Tiberius elismerését, és neki kínálták fel a legfőbb államhatalmat; később, legyőzve az ellenséget, diadalmmenetet tartott. Másodszor is consullá választották, de mielőtt hivatalát megkezdte volna, Keletre küldték, hogy a rendet helyreállítsa; mikor azonban már Armenia királyát is legyőzte, Cappadociát pedig római tartománnyá szervezte, hosszabb betegség után meghalt Antiochiában - elterjedt a gyanú, hogy megmérgezték. Nemcsak azért gondoltak erre, mert egész testét kék foltok borították, szája meg habzott, hanem azért is, mert amikor elégették, csontjai közt épségben találták meg a szívet; márpedig annak köztudomás szerint olyan a természete, hogy ha mérég hatol belé, a tűz nem tudja elpusztítani.

2. Meghalt tehát, mégpedig mint mondják, Tiberius cselszövése miatt, Gn. Piso segítségével és közreműködésével; ez ugyanis akkoriban helytartó volt Syriában, és nem csinált titkot belőle, hogy vagy az apját, vagy a fiút magára kell haragítania; így hát a beteg Germanicust súlyos szavakkal és durvaságokkal hihetetlenül megsértette; ezért Rómába visszatérve, a nép csaknem ízekre tépte, a senatus pedig halálra ítélte.

3. Germanicus olyan testi és szellemi erényekkel ékeskedett, mint senki más - ez közismert dolog: szép termetű, nagy erejű férfi volt; igen művelt mind a görög, mind a latin szónoki művészet és irodalom terén; rokonszenves volt, és csodálatos módon, kitartóan törekedett az emberek jóindulatának és szeretetének megnyerésére. Szép termetéhez csupán ösztövérlábszára nem illett, de lassanként az is gyarapodott valamelyest, használt a mindennapos lovaglás a reggeli után. Gyakran győzte le párviadalban ellenfelét. Beszédet is mondott a bíróságon, pedig akkor már megtartotta diadalmmenetét; tanulmányainak sok emléke között hátrahagyott néhány görög vígjátékot is. Hazájában is, külföldön is egyszerű polgárként viselkedett; szabad és szövetséges városokba lictorok nélkül lépett be. Valahányszor híres emberek sírjára bukkant, halotti áldozatot mutatott be szellemeiknek. A Varus-féle vereség idején megölt katonák régen szétszórt hamvait egyetlen sírhalomban akarta nyugalomra helyezni, és elsőnek fogott hozzá, hogy saját kezűleg összegyűjtse és egy helyre hordja tetemeiket. Rágalmazóival - bárkivel és bármi okból - oly szelíden és gyanútlanul bánt, hogy még Pisóra is, aki pedig figyelembe se vette határozatait és sokáig üldözte védenőit, csak azért dühödött meg, mert megtudta, hogy mérégkeveréssel és varázslattal akarja őt eltenni láb alól; de akkor sem folyamodott egyébhez, csak ősi szokás szerint felmondta a vendégbarátságot, hozzátartozóira bízva a bosszúállást, ha vele bármi történne.

4. Erényei miatt gazdag jutalomban részesült; övéi úgy tisztelték és szerették, hogy Augustus (többi rokonáról nem is szólok) sokáig habozott, ne őt jelölje-e ki utódjául, majd meghagyta Tiberiusnak, hogy fogadja örökbe; igen népszerű volt általában - ezt sokan említik írásaikban -, ha valahová megérkezett, vagy valahonnét elutazott, akkora tömeg fogadta, illetve kísérte, hogy nemegyszer élete is veszélyben forgott; mikor pedig egy lázadás leverése után Germaniából hazatért, az összes testőr csapatok kivonultak fogadására, pedig csak két cohors kapott parancsot rá; Róma népe meg, tekintet nélkül korra, nemre, rangra, egész a huszadik mérföldköig eléje özönlött.

5. Halálakor és halála után még ennél is szebb, fényesebb volt a híre. Halála napján követ hajigálták meg a templomokat, felfordították az istenek oltárait, sokan kidobták az utcára háziisteneiket, és újszülötteiket is kitették. Sőt, azt mondják, még az idegen népek is, akik egymás közt vagy akár ellenünk háborút viseltek, mint valami közös, állami gyász idején, egyhangúlag fegyverszünetet kötöttek; egyes királyok szakállukat és feleségük haját leborotváltatták a legmélyebb gyász jeléül; még a „királyok királya” is tartózkodott a vadásztól és lakomázástól előkelőivel, s ez a parthusoknál olyasmi, mint nálunk a bíróságok szüneteltetése.

6. Germanicus megbetegedésének első híre a lakosság Rómában lesújtva és szomorúan várakozott frissebb jelentésekre, de késő este, mikor hirtelen elterjedt a hír, hogy javult az állapota, fáklyával a kézben, áldozati barmokat vezetve tódultak az emberek a Capitoliumra, és csaknem betörték a templom kapuit, hogy fogadalmi áldozatukat mielőbb bemutathassák.

Tiberius is felserkent álmából az örömujjongás hangjára, mindenfelől szólt az ének:

Mentve Róma, mentve ország, megmaradt Germanicus.

Mikor azonban kitudódott, hogy Germanicus sorsa megpecsételtetett, semmiféle vigasztalás, semmiféle rendelet sem gátolhatta meg az országos gyászt, mely még a vidám decemberi ünnepnapokon sem szünetelt. Az elkövetkező idők borzalmi csak növelték az elhunyt dicsőségét és a személye iránti szeretetet a nép körében: mindenki azt vallotta, hogy még Tiberius is annyira becsülte őt és tartott tőle, hogy elfojtotta a maga kegyetlenségét, mely később előtört.

7. Germanicusnak Agrippina volt a felesége, M. Agrippa és Julia leánya, akitől kilenc gyermeke született: kettő közülük még csecsemőként meghalt; egy másik aranyos gyermek pedig kisfiú korában - Cupidónak öltözött képmását Livia az isteneknek ajánlotta, a capitoliumi Venus templomában, Augustus pedig szobájába tartogatta képét, és valahányszor belépett, megcsókolta. A többi gyermek - három lány, Agrippina, Drusilla és Livilla, akik között egy-egy év volt és három fiú, Nero, Drusus és C. Caesar - túlélte apját. Nerót és Drusust a senatus Tiberius vádjai alapján ellenségnek nyilvánította.

8. Caius Caesar augusztus 31-én született tulajdon apja és C. Fonteius Capito consulsága alatt. A ránk maradt adatok annyira különbözőek, hogy nem tudjuk biztosan, hol született. Gn. Lentulus Gaetulicus azt írja, Tiburban látta meg a napvilágot; az ifjabb Plinius pedig a treveri törzs országába, Confluentes várostól északra, Ambitarvium faluba teszi születése helyét; azzal érvel, hogy ma is mutogatnak ott még feliratos fogadalmi oltárokat, melyeken ez áll: „Agrippina szüléséért.” Néhány kis vers, mely trónralépése után szélében-hosszában elterjedt, arra utal, hogy a hadsereg téli táborhelyén született:

Táborban született, fegyverre nevelte az apja,
Császár lesz - mondták még az előjelek is.

Én a hivatalos naplóból úgy látom, hogy Antiumban jött a világra. Gaetulicust cáfolja Plinius, azt állítván róla, hogy adatait hízelgésből találta ki, mert a becsvágyó ifjú uralkodó hírét öregbíteni akarta azzal, hogy a Herculesnek szentelt városból származtatta; ezért is merészelt ekkorát lódítani, mert egy évvel korábban Germanicusnak csakugyan született egy fia Tiburban, s azt szintén C. Caesarnak hívták; ez volt az a szeretetre méltó kisfiú, akinek korai haláláról az imént szóltunk. Pliniusnak viszont az időrend mond ellent. Augustus koráról szólva ugyanis minden történetíró egybehangzóan állítja, hogy a Germanicust csak consuli hivatala ideje leteltével küldték Galliába, olyan időpontban tehát, mikor Caius már megszületett.

Nem erősíti meg Plinius véleményét az oltár felirata sem: Agrippina ugyanis kétszer is szült leánygyermeket azon a vidéken, s a szülést, bármilyen nemű is a gyermek, latinul *puerperium-nak* hívják; egyébként a régiek olykor *puerának* nevezték a leányt és *puellusnak* a fiúgyermeket. De fennmaradt Augustustól is egy levél, melyet halála előtt néhány hónappal unokájához, Agrippinához írt, s abban Caiusról ez áll (más gyermek ezen a néven ugyanis akkor már nem élt): „Tegnap megbeszéltem Talariusszal és Aselliusszal, hogy ha az istenek is úgy akarják, május tizenharmadikán ők kísérik el a kis Caiust. Elküldöm vele rabszolgáim közül még az orvosomat is; megírtam Germanicusnak, hogy azt magánál is tarthatja, ha jólesik. Ég veled, Agrippinám, nagyon vigyázz magadra, hogy jó egészségben érkezz Germanicusodhoz.” Azt hiszem, most már elég világos, hogy Caius nem születhetett azon a helyen, ahova Rómából két éves korában vitték el. Ezek a tények a versecskék hitelét is csökkentik, annál is inkább, hiszen szerzőjük ismeretlen. Nem is marad más hátra: csakis a hivatalos okmányt tekinthetjük bizonyítéknak, kiváltképpen azért, mert maga Caius minden vidéknél, minden városnál jobban, úgy szereti Antiumot, mint a szülőföldjét; sőt, úgy mondják, Rómát megunva elhatározta, hogy a császári ház székhelyét, egész udvartartását is oda költözteti.

9. A Caligula („Kiscsizma”) nevet tréfából kapta azért, mert katonák között nevelkedett, és mindig a közlegények viseletében járaták. A katonák a mindennapos érintkezés révén nagyon megszerették, szívből ragaszkodtak hozzá; ez kiderült, mikor Augustus halála után a zendülő és eszeveszett, felforgatásra kész csapatokat kétségtelenül pusztá megjelenésével fékezte meg. A lázadás ugyanis csak akkor ért véget, mikor a katonák észrevették, hogy a gyermeket a felkeléssel járó veszedelmek miatt elviszik, és a szomszéd város gondjaira bízják. Akkor a zendülők megbánták tettüket, utolérték, feltartóztatták a kocsit, és könyörögve kérték, ne hozzanak rájuk ekkora szégyent.

10. Caius elkísérte apját a syriai hadjáratra is; mikor onnan hazatért, előbb anyjánál nevelkedett, majd annak száműzetése után dédanyjánál, Livia Augustánál; ennek halálakor még gyermekként mondta el a szónoki emelvényről a dicsérő beszédet. Ezután nagyanyja, Antonia vette magához, és már huszadik évében járt, mikor Tiberius Capribá hívatta; ugyanaznap öltötte fel a férfitogát, s borotválta le először szakállát; ezt azonban nem ünnepelték meg, nem úgy, mint két bátyja nagykorúságának napját. Már itt megkísérelték sokan, hogy mindenféle úton-módon behálózzák, vitába kényszerítsék, de erre senkinek sem adott lehetőséget; övéinek szerencsétlen sorsáról látszólag egészen megfélemlenve úgy tett, mintha mi sem történt volna; hihetetlen önuralommal viselt el mindent, amit el kellett tennie; dédapja és annak környezete iránt oly engedelmes volt, hogy nemhiába mondták róla, „nincs nála jobb rabszolga, de gonoszabb gazda sem”.

11. Gonosz és vad természetét már akkor sem tudta féken tartani; buzgó szemlélője volt a kínvallatásoknak és kivégzéseknek; vendéghajjal és hosszú ruhában látogatta a lebutyokot, bordélyokat, és élénken foglalkoztatta a balett- és énekművészet; ezt Tiberius is szívesen vette, gondolván, hogy talán megszelídül tőle féktelen szelleme; mert ez a bölcs öregember bizony tisztán látott, és gyakran megmondta: „Caius az ő bánatára és mindenki másnak a romlására maradt életben”; aztán, hogy „kereszties viperát nevel ő a római népnek s egy Phaetont a földkerekségnek”.

12. Caius nemsokára feleségül vette Junia Claudillát, M. Silanus, egy igen előkelő ember leányát. Azután augurrá jelölték, bátyja, Drusus helyébe, de még át sem vette tisztségét, mikor „képeségei és gyermeki kegyelete elismeréséül” máris főpappá léptették elő; a császári ház ugyanis támaszaitól megfosztva egészen elárvult, mióta az egykor hűséges Seianus gyanúba keveredett és életével lakolt, s így Caius reménye a trónutódlásra egyre biztosabbá vált. Ezt a

reményt erősítette még, hogy miután Junia gyermekágyban meghalt, Caius házasságtörésre csábította Ennia Naeviát, Macrónak, a testőr csapatok parancsnokának feleségét, és megígérte neki, hogy feleségül veszi, mihelyt hatalomra jut; ezt esküszóval, keze vonásával is megerősítette; ezután Ennia révén rábírta Macrót, hogy mérgezze meg Tiberiust. Sokan így tudják: állítólag lehúzatta a haldokló ujjáról a gyűrűt, de mert úgy látta, hogy az nem engedi, párnát dobott az arcára, és a maga kezével nyomta össze a gégejét; egy felszabadított rabszolga a szörnyű büntett láttán feljajdult, ezért Caius a helyszínen keresztre feszítette. A dolog nem járhat messze az igazságtól, mert jó néhány történetíró feljegyezte, hogy Caius, ha az apagyilkosság véghezvitelét nem is, a terv kieszelését később bizony maga is bevallotta. Mert valahányszor gyermeki ragaszkodásáról szót ejtett, eldicsekedett, hogyan lopózott be törrel a kezében az alvó Tiberius hálószobájába, hogy anyját és bátyjait megbosszulja; de aztán mégis megszánta a császárt, és eldobva fegyverét, ismét kiment; Tiberius azonban, noha észrevette őt, sem kihallgatásra rendelni, sem megbüntetni nem merészelte.

13. Trónralépésével az egész római nép, de mondhatnám az egész emberiség kívánsága teljesült, és nemcsak a tartományok nagy része és a katonaság, mely gyermekkor óta ismerte, tartotta a legkívánatosabb uralkodónak, hanem Róma egész lakossága is, mert emlékeztek apjára, Germanicusra, és sajnálták is, hogy egész családját kiirtották. Ezért Misenumból Tiberius gyászmenete élén gyászruhában indult el ugyan, de egész úton oltárok, áldozati barmok és lobogó fáklyák között haladt, örvendező emberek sűrű serege vette körül, s halmozta el jókívánságokkal, és kedveskedve „csillagnak”, „kisfűnnek”, „babámnak”, „kicsikémnek” becézte.

14. Mihelyt bevonult Rómába, a senatus jóváhagyásával, a Curiába beözönlő nép kívánságára érvénytelenítette Tiberius akaratát; a császár ugyanis végrendeletében Caius mellé másik, még gyermekéveiben járó unokáját rendelte társörökösökként; Caiusra ruházták tehát a legfőbb hatalmat, s a nép úgy tombolt örömeiben, hogy azt mondják, nem egészen három hónap alatt több mint százhatvanezer áldozati barmot vágtak le. És mikor néhány nap múlva a Campaniával szomszédos szigetekre utazott, mindenfelé fogadalmat tettek szerencsés hazatérésére; a legcsekélyebb alkalmat el nem mulasztották volna az emberek, hogy bizonyosságát adják, mennyire szívükön viselik jólétét, mennyire aggódnak épségéért. Mikor pedig egyszer megbetegedett, a nép egész éjjel a Palatium körül tolongott; olyan is akadt, aki fegyverrel a kézben akart harcolni a beteg gyógyulásáért, többen ugyanez okból életüket ajánlották fel cserébe az ő egészségéért. Nemcsak a rómaiak mértéktelen szeretete vette körül, hanem a külföldi előkelőségek rokonszenve is. Artabanus, a parthusok királya például, aki gyűlöletét és megvetését Tiberiusszal szemben mindig kimutatta, Caius barátságát mindenáron meg akarta nyerni; elment egy megbeszélésre a consuli rangú császári követhez, és az Euphrates folyón átkelve tisztelgett a sasok, a római hadijelvények és a császárok képmása előtt.

15. Ám Caius maga is mindent megtett, hogy az effajta emberek szeretetét megnyerje. Alighogy sűrű könnyeket hullatva elmondta a halottdicséretet Tiberius fölött és nagy pompával eltemette, hogy kegyelete annál inkább kitűnjék, szörnyű viharban nyomban Pandateriára és a Pontia-szigetekre sietett, hogy hazaszállítsa anyja és bátyja hamvait; vallásos alázattal lépett sírjukhoz, és saját kezével rejtette maradványait az urnákba. Hasonló drámai jelenetek közt vitte őket vezéri zászlóval díszített két-evezősoros hajóján Ostiába, innen fel a Tiberisen Rómába, ahol is fényes nappal, nagy sokaság előtt, a legelőkelőbb római lovagok szállították földi maradványaikat két díszes hordágyon a Mausoleumba.

Tiszteletükre évenként halotti ünnepet rendelt el: anyja emlékezetére még külön cirkuszi játékokat is, ezenkívül egy hintót ajánlott fel, hogy a menetben majd azon vigyék anyja képmását. Apja emlékezetére a szeptember hónapot Germanicus havának nevezte el. Ezek

után egyetlen senatusi határozattal nagyanyjára, Antoniára ruházta mindazokat a kitüntető címeket, melyek valaha Livia Augustát illették. Atyai nagybátyját, Claudius, aki addig csak egyszerű római lovag volt, consulsága idején maga mellé vette tisztársának. Öccsét, Tiberius, férfitogája felöltése napján örökbe fogadta, és az ifjúság vezérévé nevezte ki. Nénjei tiszteletére határozatot hozatott a senatusban, hogy minden eskü szövegéhez fűzzék hozzá: „Sem magamat, sem gyermekeimet nem szeretem jobban ezentúl, mint Caiust és testvérénjeit.” A consulok beszédeinek első mondata ezentúl így hangzott: „Hogy üdvére és javára váljék Caiusnak, s az ő testvérénjeinek.” Hasonló nagylelkűségből felmentette az elítélteket, és hazahívta a száműzötteket: a régebbi időkből elhúzódó bűnügyeket megszüntette. Anyja és két bátyja pörének írásbeli bizonyító anyagát összehordatta a Forumon, s hogy az egykori feljelentőknek és tanúknak többé ne kelljen remegniük, az istenek tanúságára hivatkozva kijelentette, hogy nem olvasta az iratokat, egy ujjal sem nyúlt hozzájuk, és ezzel az egész csomót elégette. Írásbeli feljelentést arról, hogy bizonyos emberek az életére törnek, hiába nyújtottak át neki, nem fogadta el, és megállapítva, hogy ő semmi olyat nem tett, amiért valaki gyűlölhethné, azt is kijelentette, hogy nem hallgat besúgókra.

16. A bujálkodó fiúkat, Tiberius fajtalan, ocsmány gyönyörűségeinek büntársait tengerbe akarta fojtani, de minthogy mindenfelől megkérlelték, csak Rómából tiltotta ki őket. Titus Labienus, Cremutius Cordus, Cassius Severus senatori határozattal eltiltott írásait felkutatta, és megengedte, hogy az emberek újra kézbe vegyék s olvassák; hiszen neki is legfőbb érdeke - mondta -, hogy az események az utókor számára fennmaradjanak. A birodalom költségvetését, melyet Augustus azelőtt mindig ismertetett, Tiberius azonban nem, a nép tudomására hozta. A tisztviselőknek szabad kezet adott az igazságszolgáltatás terén - a feleknek semmiféle ügyben nem kellett hozzá fellebbezniük. A római lovagokat szigorú és alapos, de mértéktartó vizsgálatnak vetette alá, s ha valakit jogos panasszal vagy gyalázattal illettek, attól a nyilvánosság előtt elvette a lovát; akit kisebb hibában talált vétkesnek, annak csak a nevét hallgatta el a névsor felolvasásakor. A bírák munkájának megkönnyítése végett a bírói testületek számát négyről ötre emelte fel. A régi népgyűlések életrehívásával vissza akarta adni a népnek választójogát. Tiberius hagyatékát, noha végrendeletét Caius megsemmisítette, de még Julia Augusta végrendeleti hagyatékát is - melyet viszont Tiberius érvénytelenített - hűségesen, minden akadékoskodás nélkül kifizette. Itáliának elengedte az árverési illetékek fél százalékát. Sok embernek megtérítette a tűzkár összegét; s ha egy királynak visszaadta országát, egyúttal egészében megfizette az időközben befolyt adójövedelmet és egyéb bevételeket is, így például a commagenei Antiochusnak visszaadta a római államkincstár számára lefoglalt százmillió sestertiust. És hogy megmutassa, mily nagy támogatója minden példás cselekedetnek, egyszer nyolcvanezer sestertiust adott egy felszabadított asszonynak, mert a kínpadon, a legszörnyűbb gyötrelmek között sem vallott egyetlen szót sem bevádolt gazdája bűnéről. Mindezekért egyéb kitüntetések között senatusi határozattal megszavaztak Caiusnak egy arany emlékpajzsot, melyet évenként, bizonyos napon az áldozó papok testülete a senatus kíséretében felvisz a Capitoliumra, s ott nemes ifjak és lányok külön ez alkalomra költött dalban zengik majd érényeit. Arra is határozatot hoztak, hogy uralkodása első napját Pariliának nevezik, így akarván példázni, hogy ez a nap Róma második alapításának tekintendő.

17. Négyyszer viselt consuli tisztséget: először július elsejétől kezdve két hónapon keresztül; másodszor január elsejétől harminc napig; harmadszor január tizenharmadikáig; negyedszer ugyanezen hónap hetedikéig. Ezek közül a két utolsót az egymás után következő két évben. Harmadszor Lugdunumban egymaga lépett hivatalba, de nem gögből vagy nemtörődomségből, mint némelyek gondolják, hanem mert távol Rómától nem tudhatta, hogy tisztársa január elsején meghalt. Pénzadományt kétszer juttatott a népnek, mégpedig három-háromszáz sestertiust fejenként; ugyancsak kétszer adott fényes lakomát a senatoroknak és lovagoknak s

e két rendbeliek feleségeinek és gyermekeinek is; a második alkalommal a férfiaknak ezenkívül díszruhát, a fiúcskáknak meg az asszonyoknak tompa fényű, bíborszínű szalagokat osztogatott. És hogy a hivatalos örömujjongás örökké tartson, még egy nappal megtoldotta a Saturnalia ünnepet, s azt az Ifjúság Napjának nevezte.

18. Rendezett néhány gladiatori játékot is, hol Taurus Amphitheatrumában, hol a Septában; ezeken az africai és campaniai ökölvívók válogatott csapatait léptette fel. Nem mindig elnökölt személyesen a látványosságok idején; esetenként hivatalos embereknek is, barátainak is átengedte a megisztelő elnöki helyet. Gyakran rendezett sokféle színházi előadást: néha éjszakai játékot is, ilyenkor egész Róma fáklyafényben ragyogott. Különbőféle ajándéktárgyakat is szórattott a nép közé, és ennivalóval teli kenyeres kosarakat osztogatott mindenkinek. Egyik ilyen ételkiosztás alkalmával észrevette, hogy egy vele szemben ülő római lovag milyen mohón habzsolja az ennivalót - erre a maga részét is odaküldte neki; egy senatornak pedig ugyanez okból okmányt juttatott a kezébe, mellyel soron kívül praetorrá nevezte ki. Igen sok reggeltől estig tartó cirkuszi játékot is rendezett, ezeket vagy africai vadászat, vagy úgynevezett trójai lovaglás szakította meg: a leghíresebb játékok idején vörössel és zölddel vonatta be a pályát, és csak senatori rangú kocsihajtókat engedett fellépni. Egyszer a helyszínen rendezett efféle cirkuszi játékot, mert miközben a Gelotius-féle ház emeletéről a Circus felszerelését vizsgálta felül, néhányan a szomszéd Maenius-ház erkélyéről ezt kérték tőle.

19. Maga is kitalált egyfajta, eddig ismeretlen látványosságot. A háromezerhatszáz lépés széles tengersizoron hidat veretve összekapcsolta Baiaet Puteoli kikötőjével; ehhez mindenfelől összegyűjtette a teherhajókat, és kettős rendekbe osztva lehorgonyoztatta őket, majd földet döngöltetett rájuk olyanformán, mint a Via Appia burkolásánál. Ezen a hídon vonult oda s vissza két napon át: első nap cifra szerszámos lovon - fején tölgyfalevél-koszorú, bőrpajzs a karján, oldalán kard -, aranyhímes görög ingben pompázva; másnap kocsihajtó ruhában, kétfogatú versenykocsijába a legnemesebb paripák befogva, előtte a gyermek Dareus haladt, a parthusok túsza, mögötte a testőrök serege és barátainak csapata kocsikon. Tudom, sokan azt gondolják, Caius azért építtette ezt a hidat, mert versenyre akart kelni Xerxesszel, aki a világ ámulatára a jóval keskenyebb Hellespontust ívelte át; mások szerint Germaniát és Britanniát akarta a hatalmas mű hírével megrémíteni, mert éppen háborúra készült ellenük. Én azonban gyakran hallottam gyermekkoromban nagyapámtól, neki pedig az udvar egyik beavatott bizalmasa mesélte el az építkezés történetét: eszerint Thrasyllus, a csillagász azt mondta egyszer Tiberiusnak, aki az utódlás megoldásán töprengve csepp híján nem vér szerinti unokáját jelölte örökösévé, hogy „Caius éppoly kevéssé kerül uralomra, mint amilyen biztos, hogy nem kél át lóháton a baiaei öblön.”

20. Külföldön is rendezett ünnepeket: Sicilia szigetén, Syracusaeben görög játékokat, városi Bacchus-ünnepeket, a galliai Lugdunumban úgynevezett vegyes előadásokat: ilyenkor a görög és a latin ékesszólás művészetében is versenyt hirdettek, és mint mondják, a legyőzöttek köteleességévé tették, hogy megjutalmazzák a győzteseket, és dicshimnuszokat zengjenek róluk; ha valamelyik szerző műve a legkevésbé sem tetszett, írásművét szivaccsal vagy akár a nyelvével magának kellett letörölnie, hacsak nem akarta, hogy nádpálcával ellássák a baját, vagy megmártogassák a közeli folyóban.

21. Befejezte a Tiberius uralkodása alatt csak felerészben elkészült építkezéseket, Augustus templomát és Pompeius színházát. Maga kezdeményezte vízvezeték létesítését Tibur környékétől kezdve, valamint az Amphitheatrum építését a Septa szomszédságában; e két munkálat közül az elsőt utódja, Claudius végezte be, a másik félbemaradt. Syracusaeben helyreállította az ősrégi, összedőlt városfalakat és az istenek omladozó templomait. Elhatározta továbbá, hogy újjáépíti Polycrates királyi palotáját Samos szigetén, befejezi a didymei

Apollo templomát Miletosban, várost alapít az Alpok gerincén, de mindenekelőtt átvágja Achaiánál a földszorost; el is küldött egy Caius nevű tisztet, hogy végezze el a méréseket.

22. Ennyit az uralkodóról: a továbbiakban a szörnnyetegről kell szólnom. Többféle melléknevet vett fel („a kegyes”, a „tábor fia”, „a hadsereg atyja”, „a legjobb és leghatalmasabb Caesar” - így szólították); egyszer véletlenül fültanúja volt, amint külföldi országok királyai, akik hivatalos ügyben Rómában jártak, asztalánál vitatkozni kezdtek egymás családjának nemesi származásáról, mire Caius felkiáltott: „Egy legyen az úr, egy a király!” És nem sok híja volt, hogy a gyémántos koronát fejére nem tette, s a principatus külső jelvényeit a királyi hatalom jeleivel fel nem cserélte. Többen figyelmeztették: hiszen úgylátott áll minden fejedeleme- nek, minden királynak; de ez csak arra indította, hogy felségességét isteni eredetűnek tekintse. Megbízást adott, hogy az istenek vallásos tiszteletben tartott szép mívű szobrai, így az olympiai Zeus képmását is, hozzák el Görögországból, szereljék le a fejét, hogy helyébe az övét tehessék; a Palatium egy részét a Forumig meghosszabbította, Castor és Pollux temp- lomát pedig a királyi palota előcsarnokává alakította, maga odaállt a két testvér-isten közé, hogy az ájtatoskodók hozzá is imádkozzanak; néhányan Juppiter Latiaris néven köszöntötték is. Templomot alapított önmaga istenségének, hozzávaló papi testülettel és aprólékosan kieszelt áldozati szabályzattal együtt. Életnagyságú aranyszobra ott állt a templomban, mindig olyan ruhában, amelyet maga aznap viselt. A leggazdagabb emberek befolyást, pénzt nem kímélve versengtek, hogy papi testülete vezetőségében helyet kapjanak. Áldozatul flamingót, pávát, fajdkakast, numidiai tyúkot, gyöngytyúkot és fácánt öltek, naponta fajtánként csoportosítva. Éjjel Caius a ragyogó teliholdat ölelkezésre, szeretkezésre hívta nemegyszer, nappal titkos megbeszéléseket tartott a Capitoliumi Juppiterrel, hol sugdolózva, hol fülét az isten szájához tartva, hol haragosan, olykor még ingerülten is.

Egyszer kihallatszott, mikor fenyegető hangon görögül így szólt Juppiterhez: „Vagy te emelsz fel engem, vagy én téged!” Végül - így szokta mesélni - megbocsátott az istennek, és miután Juppiter meghívta őt, hogy lakjanak egy fedél alatt, hidat emelve az isteni Augustus temploma fölött, összekötötte a Palatiumot a Capitoliummal. Majd, hogy Juppiter még közelebb kerüljön hozzá, a Capitolium térségén új épület alapozásához kezdett.

23. Szégyellte Agrippa alacsony származását, ezért nem akarta, hogy őt unokájának tekintsék, vagy annak mondják; éktelen dühbe gurult, ha valaki akár prózában, akár versben Agrippát a császárok ősei közé sorolta. Azzal viszont eldicsekedett, hogy anyja vérfertőzés gyümölcse: Augustusnak leányával, Juliával való közösüléséből származik. És nem volt elég, hogy Augustus hírét így bemocskolta, megtiltotta, hogy a jövőben az actiumi és a siciliai győzelem évfordulóját megünnepeljék, azt állítván, hogy mindkettő gyászt és balszerencsét hozott a római népre. Dédanyjának, Livia Augustának, akit gyakran „Ulixes alsószyoknyában” névvel illetett, egy, a senatushoz címzett levelében azt merészelt felhánytorgatni, hogy származása alacsonyrendű, mert anyai nagyapja Fundi város előljárója volt; márpedig hivatalos okmányok bizonyítják, hogy a szóban forgó Aufidius Lurco Rómában magas tisztségeket viselt. Nagyanyját, Antoniát nem fogadta bizalmas kihallgatáson, mert az öregasszony tiltakozott, hogy azon Macro katonai parancsnok is részt vegyen. Ez a méltánytalanság és szégyenletes bánásmód is oka volt Antonia halálának, bár ahhoz - úgy tartják - unokája egy kis mére- ggel is hozzájárult. Halálakor Caius a legcsekélyebb tiszteletet sem adta meg neki; ebédlőjéből nézte végig, mint ég a máglya alatta. Öccséhez, a gyanútlan Tiberiushoz hirtelen beküldött egy katonai tribunust, az ölte meg; apósát, Silanust pedig arra kényszerítette, hogy borotvával elmesse a nyakát; mindkét esetben talált ürügyet tettehez. Silanus ügyében azt, hogy apósa egyszer, viharos időben nem akarta elkísérni tengeri útjára, hanem otthon maradt, remélve, hogy ha veje elpusztul a viharban, majd ő keríti hatalmába Rómát; Tiberius ügyében pedig azt, hogy öccse ellenmérget szedett - elárulta a szaga is -, mintegy bizonyítani akarván, hogy

mérgezésről kell tartania bátyja, mármint Caius részéről; pedig Silanus csak a számára elviselhetetlen tengeri betegséget s az utazás fáradalmait akarta elkerülni, azért maradt otthon; Tiberius pedig állandó és egyre súlyosbodó köhögése miatt szedett orvosságot csupán. Claudiust, a nagybátyját is (utódját a trónon) csak azért hagyta életben, hogy gúnyt űzzön belőle.

24. Mindhárom nővérével bűnös viszonyt folytatott; nyilvános lakomákon bal kéz felől, az alsó kereveten helyezte el őket egyenként, felesége pedig a jobb oldali, felső kereveten foglalt helyet. Nővérei közül Drusillát, úgy mondják, szüzlányként csábította el, amikor maga is gyermektogát viselt még, s nagyanyjuk, Antonia, akinél együtt nőttek fel, rajta is kapta őket egyszer, amint együtt háltak. Később megszöktette Drusillát, aki akkor már Lucius Cassius Longinus felesége volt, és nyíltan úgy élt vele, mint törvényes hitvesével. Mikor egyszer megbetegedett, minden vagyona és a birodalom örökösévé is tette őt. Drusilla halálakor törvénykezési szünetet rendelt el; és halállal bűnhődött, aki ez idő alatt kacagott, mosakodott, szülei, felesége és gyermekei társaságában vacsorázott. Caligula túrhetetlen bánatában egy éjjel hirtelen eltűnt Rómából, bejárta Campaniát és Syracusaeba igyekezett. De onnan is nyomban visszafordult, és szakállasan, hosszú hajjal érkezett haza. És azóta bármilyen ügyben, még a népgyűlésen vagy a katonák előtt is csak ezekkel a szavakkal tett esküt: „Drusilla istenségére!” Másik két nővérét nem becsülte, nem szerette ilyen szenvedélyesen; gyakran át is engedte őket kegyeltjeinek. Aemilius Lepidus perében ezért is ítélte el őket oly könnyen házasságtörésért és bűnrészességért egy személye ellen szervezett összeesküvésben. A vesztegetéssel, szédelgéssel kicsalt, kézírásos leveleket nemcsak maga terjesztette mindenfelé, hanem a meggyilkolására állítólag előkészített három, feliratos tört is felajánlotta a Bosszúálló Marsnak.

25. Nehéz eldönteni, mi volt ocsmányabb: hogyan kötötte vagy hogyan bontotta fel házasságait. Livia Orestilla C. Pisóval tartotta lakodalmát, melyen Caligula is megjelent, és megparancsolta, hogy nyomban vezessék házába a leányt. Néhány nap múlva aztán elküldte magától, majd két évvel később száműzte, mert az asszony időközben állítólag régi férjével együtt élt. Mások úgy mondják, hogy a lakodalmi ebédnél üzenetet írt a vele szemközt heverő Pisónak: „Hozzá ne nyúlj az asszonyomhoz!” - S mindjárt az asztaltól magával vitte a nőt; másnap rendeletben hirdette ki, hogy Romulus és Augustus példája nyomán szerzett asszonyt magának. Lolliia Paulina, így hívták a consuli rangú C. Memmius hadseregparancsnok feleségét; egyszer szó esett róla, hogy Lolliia nagyanyja valamikor gyönyörű szép asszony volt; Caligula azon nyomban felhozatta Lolliát vidékről, elváltatta férjétől és feleségül vette; majd rövidesen elbocsátotta, megtiltva neki, hogy még egyszer férfival háljon. Caesoniát, aki pedig sem különösen szép, sem fiatal nem volt, és egy másik férfinak már három leányt szült, ezt a romlott, érzéki asszonyt sokkal lángolóbban és hívebben szerette, Caesonia gyakran görög köpenyben, sisakban, oldalán karddal lovagolt mellette, s Caius úgy mutogatta katonáinak; barátai meztelenül is láthatták. Szülése után a hitves nevével tisztelte meg, és ugyanazon a napon férjének és újszülött leánykája apjának vallotta magát. A kislánynak pedig a Julia Drusilla nevet adta; minden istennő templomába elvitette, majd Minerva ölébe helyezte, kérve, hogy ez az istennő táplálja és nevelje fel a gyermeket. A gyermek származását mi sem bizonyította fényesebben, mint vad természete; ez már akkor is erősen kiütöközött, hiszen a leányka ujjacskáival összemarta kis játszótársai arcát, szemét.

26. Kevésbé fontos, de unalmas is volna ezek után elbeszélni, hogyan bánt rokonaival és barátaival; Ptolemaeuszal, Juba király fiával, aki unokaöccse volt (maga is M. Antonius unokája, Selene nevű leányától), de mindenekelőtt Macróval és Enniával, akik hatalomra segítettek; ezeknek ahelyett, ami rokoni jogon megillette őket, vagy amit szolgálataikért megérdemelték volna tőle, kegyetlen halállal fizetett. Magatartása a senatussal szemben sem

volt tiszteletudóbb vagy szelídebb: a legmagasabb rangú senatorokat togásan futtatta jó pár ezer lépést díszkocsija körül, vagy pedig lakománál vászonkötényben, mint a rabszolgákkal, velük szolgáltatta ki magát; másokat meg titkon megöletett, azután mégis mintha életben volnának, továbbra is meghívta őket magához; néhány nap múlva pedig azt hazudta róluk, hogy megölték magukat. A consulokat felmentette állásuktól, ha születésnapjáról rendeletben hírt nem adtak; egyszer ezért három napig hivatalos irányítás nélkül folyt az élet Rómában. Quaestorát, akinek neve az egyik összeesküvés során szóba került, megkorbácsoltatta és levetett ruháit a katonák talpa alá teríttette, hogy verés közben biztosabban álljanak a lábukon. A többi rangbeli embert is hasonló göggel, durvasággal kezelte. Egyszer, mikor az emberek úgy éjfél tájban elfoglalták az ingyenhelyeket a Circusban, zsvivajgásuk megzavarta álmát - mire bunkós bottal kergetett szét mindenkit. A tolongásban több mint száz római lovagot, ugyanannyi úrihölgyet és sok más alacsonyabb néposztálybeli embert agyonnyomtak. Színházi előadások idején, bajt akarván keverni a köznép és a lovagi rend tagjai között, a szokásos időpontnál korábban osztotta ki az úgynevezett szabad jegyeket, hogy a legszegényebbek a lovagok számára kijelölt padsorokat elfoglalják. Ha gladiatori játékot rendezett, a legtűzőbb napsütésben félrehúzatta a vászontetőket, s megtiltotta, hogy bárki elhagyja a nézőteret; máskor félretétette a Circus rendszeren előkészített műsorszámait és helyette félig döglött vadállatokat, vénségtől roskatag vívókat, különleges gépezetben működő gladiatorként közismert, de láthatóan nyomorék testű családapákat állított be. Nemegyszer bezáratta a magtárakat, és megüzente a népnek, hogy most pedig éhínség következik.

27. Vadállati kegyetlenségét leginkább ilyen dolgok bizonyítják: egyszer egy állatviadal előkészületei közben kiderült, hogy igen sokba kerül a hús a vadállatok etetéséhez; ezért kijelölte, hogy a bebörtönzött bűnözők közül kit kell felfaladni a vadállatokkal. A rabokat sorra megszemlélve, egy pillantást sem vetett a táblájukra, hanem a helyiség közepén megállva elrendelte, hogy kopasztól kopaszig vezessék el őket. Valakitől, aki az ő gyógyulásáért annak idején fogadalmat tett, hogy beáll gladiatornak, most kicsikarta ígérete teljesítését; csak miután győzött, és sokan könyörögtek érte, engedte el a szerencsétlent az arénából. Egy másik ember ugyanez okból ugyanakkor életét ajánlotta fel, most azonban tétovázott; Caligula erre átadta szolgálégényeinek; ezek felkoszorúzva, felpántlikázva végigvezették az utcákon, és követelték tőle, hogy váltsa be fogadalmát - végül ledobták a Sáncról. Sok magasrangú férfit - előbb bélyeget sütve rájuk - bányamunkára, útépítésre vagy állatviadal megvívására ítelt, mint a vadállatokat, ketreche zárt vagy kettéfűrészelgetett. És mindezt nem valami súlyos ok miatt, többnyire csak mert kedvezőtlenül nyilatkoztak egy Caligula rendezte játékról, vagy mert sohasem esküdtek az ő geniusára. A szülőket kényszerítette, hogy fiaik kivégzését végignézzék. Valaki egyszer betegségére hivatkozva kimentette magát - Caligula gyaloghíntőt küldött érte; egy másik apát fia kivégzése színhelyéről nyomban meghívott magához, és nyájaskodással jókedvre, tréfálkozásra biztatta. A cirkuszi játékok és állatviadatok egyik felügyelőjét szeme láttára láncsal korbácsolták napokon keresztül, de csak akkor ölette meg, mikor az áldozat oszlásnak induló agyveleje bűzével zavarni kezdte. Egy atellai vígjáték költőjét egyetlen kétértelmű verssoráért az Amphitheatrum arénájának közepén elevenen megégetett. Egy római lovagot a vadállatok elé vetett, és mikor az hangos szóval ártatlanságát hangoztatta, kivetettette, kivágta nyelvét, s úgy küldte vissza az arénába.

28. Egyszer megkérdezte egy hosszú száműzetéséből nemrég visszahívott embertől, hogy mit csinált ott mindig; az hízelgésből így felelt neki: „Kértem az isteneket, hogy pusztuljon el Tiberius, és te légy az uralkodó.” Caligula azt gondolván, hogy az ő száműzöttjei nyilván az ő haláláért imádkoznak, elküldte embereit szerteszét a szigetekre, azok minden száműzöttet legyilkoltak. Egy alkalommal azt kívánta, hogy egyik senatort ízekre tépve láthassa; felbérelt tehát embereket, és azok, mikor a senator a Curiába belépett, hirtelen kiabálni kezdtek, hogy

„a haza ellensége”; rárohantak, írószerszámaikkal összeszurkálták, és átadták a többieknek, hogy tépjék ízekre. Caius csak akkor elégitette ki étvágyát, mikor az áldozat tagjait, az utca porában végigvonszolt beleit halomba rakva maga előtt látta.

29. Cselekedetei szörnyőségét még növelték kegyetlen szavai. Minden egyébnél dicséretre méltóbbnak találja önmaga jellemében - mondta, hogy az ő szavait használjam - az *αδιατρεψια*-t (rendíthetetlen szilárdságot). Nagyanyja intó szavára, mintha az, hogy nem engedelmeskedik, nem is lenne elegendő, így válaszolt: „El ne feledd - mondta -, nekem mindent szabad mindenkivel szemben!” Mikor meg akarta öletni öccsét, akit meggyanúsított, hogy félelmében orvosságot szed mérgezés ellen, így szólt: „Még hogy ellenmérget Caesar ellen?” Száműzetésbe hajszolva nővéreit, megfenyegette őket: „Nemcsak sok szigetem van, hanem sok kardom is!” Egy praetori rangú ember egészségi okokból elment Anticyrába, és onnan levél útján több ízben kérte, hogy meghosszabbíthassa szabadságát. Caligula elrendelte, hogy öljk meg, s hozzáfűzte: „Egy kis érvágás kell neki, ha az elleborus ennyi idő óta nem segít.” Valahányszor tíznaponként a kivégzendő foglyok névsorát aláírta, azt mondta: rendezi számláját. Úgy esett, hogy egyszer egyazon időben ítélte el gallokat és görögöket: ekkor azzal büszkélkedett, hogy leigázta Gallograeciát.

30. Előre megfontolva, mindig csak sűrűn alkalmazott apró ütésekkel engedett büntetni, és állandóan így figyelmeztetett: „Úgy üsd, hogy úgy érezze, mindjárt meghal!” Egyszer névcsere folytán mást végeztek ki, nem kijelölt áldozatát; Caius csak annyit mondott, hogy az is éppúgy megérdemelte a büntetést. Gyakran idézte dölyfösen ezt a tragédiából ismert mondást:

Gyűlöljenek csak, fő, hogy féljenek.

Gyakran éppen így járt el a senatorok ellen is, Seianus híveinek, anyja és két bátyja feljelentőinek nevezve őket: előhozakodott olyan levelekkel, melyekről régebben azt állította, hogy elégette őket; Tiberius kegyetlenségéről szólva pedig megállapította, hogy az nem is tehetett másként, hinnie kellett annyi vádlónak.

A lovagrendet folyton szidalmazta, hogy miért rajong annyira a színházért meg a cirkuszi előadásokért. Egyszer a tömeg más versenyzőnek fogta pártját, mint ő, s ezért haragra gerjedve felkiáltott: „Bárcsak egy nyaka lenne az egész római népnek!” Mikor pedig a közönség Tetriniust, az útonállót követelte a porondra, Caius így szólt: „Akik látni kívánják, maguk is Tetriniusok!” Őt, csoportosan verekedő, tunicás hálójátékos, ugyancsak őt, úgynevezett üldözőjétől szinte küzdelem nélkül engedte legyőzteni magát: mikor elhangzott a parancs, hogy szúrják le őket, az egyik ismét felkapta háromágú villáját, és mind az öt győztest megölte vele. Caius rendeletet adott ki erről az esetről, és azon siránkozott, hogy ez bizony kegyetlen gyilkosság; még azokat is megátkozta, akik végig tudták nézni ezt a szörnyűséget.

31. Gyakran elpanaszolta, hogy korának oly kedvezőtlenek a viszonyai, mert semmiféle országos jelentőségű szerencsétlenség sem teszi emlékezetessé. Augustus uralkodását a Varus-féle vereség, Tiberiusét a fidenai színház beomlása tette nevezetessé; az ő uralkodását pedig a feledés veszélye fenyegeti az általános jólét miatt. Ezért újra meg újra azt kívánta, jöjjön pusztulás a hadseregbe, jöjjön az éhínség, a pestis, a tűzvész, nyíljon meg a föld.

32. Még a pihenés, a játék és az asztali örömök idején sem szüneteltek kegyetlen szavai és tettei. Gyakran reggelizés vagy lakoma közben, jelenlétében vezettek le komoly kihallgatásokat, s azokon kínzást is alkalmaztak nemegyszer. Egyik katonája, aki a lefejezések művésze volt, néhány fogolynak az ő színe előtt vágta le a fejét. Puteoliban a már említett, maga tervezte híd felavatásakor sok, a parton nézelődő embert odahívott magához, majd hirtelen a tengerbe taszította őket. Ha pedig valaki a kormányrúdba igyekezett kapaszkodni, azt csak-

lyákkal, evezőkkel visszadobatta a vízbe. Rómában egy nyilvános lakomán egyik rabszolga elemelt valamelyik kerevetről egy ezüstlemezt; Caligula nyomban hóhérkézre adta, és megparancsolta, hogy a bakó vágja le a karját és azt nyakába akasztva erősítse mellére, vigyen előtte egy táblát, mely a büntetés okát feltünteti, így vezesse végig a lakomázók között. Egy vívőiskolából való mirmillót, aki fakarddal edző gyakorlatot végzett Caiusszal és egyszer önként lábai elé hullott, törrel komolyan keresztüldöfött, aztán koszorúval fején úgy parádézott, mint a valódi győztes. Máskor meg az áldozati barom már ott állt az oltár előtt, ő pedig az állatot letaglózó pap ruhájában, magasra emelve az áldozó fejszét, lesújtott - az áldozás bemutatásához készülődő papra.

Ismét máskor, vidám lakoma közben heverészve hirtelen felkacagott; a mellette fekvő két consul udvarias kérdésére, hogy mit nevet, Caligula így felelt: „Mi mást is nevetnék, mint azt, hogy csak egy intésembe kerül, és akár el is vágják mindkettőtök torkát!”

33. Kedvteléseik közé tartozott a következő is: egyszer Juppiter szobra tövében megkérdezte Apellest, a tragikus színészt, hogy kettőjük közül kit tart nagyobbobbnak, és minthogy a színész tétovázott, korbácsütésekkel csaknem szétmarcangolta; mikor Apelles kegyelemért könyörgött, Caligula a hangját dicsérgette, hogy mily kellemes még így, jajveszékelés közben is. Valahányszor felesége vagy valamelyik szeretője nyakát megcsókolta, hozzátette: „És ezt a csudaszép nyakat, ha akarom, egy pillanat alatt elmetszik.” Sőt, azzal is gyakran kérkedett, hogy kicsikarja Caesoniájától, ha kell, kínvallatással is, miért szereti annyira.

34. De nemcsak irigyen és rosszindulatúan, hanem gögösen és kegyetlenül bánt minden idők minden szülöttével is. Híres emberek szobraikat, melyeket Augustus a helyszűke miatt a capitoliumi térségről elvitetett s a Mars-mezőn állított fel, Caligula ledöntette és megcsontkíttatta; ezért nem is tudták többé eredeti feliratokkal helyreállítani őket. Ezután megtiltotta, hogy megkérdezése és engedélye nélkül élő embernek emlékművet vagy mellszobrot állítsanak. Gondolt arra is, hogy megsemmisíti Homeros költeményeit; „miért is ne tehetné ugyanazt - mondta -, amit Platon megtett, mikor Homerost egyszerűen kidobta maga szerkesztette államából?” Csepp híján Vergilius és Titus Livius írásait és mellszobraikat is eltávolíttatta az összes könyvtárból; Vergiliust tehetségtelen, igen tudatlan embernek, Liviust bőbeszédű, felületes mesemondónak becsmérelte. A jogtudósokról szólva pedig, minthogy tudományuk használatát meg akarta szüntetni, gyakran kérkedett azzal, hogy „Herculesre, eléri egyszer, hogy rajta kívül egyetlen jogtudós sem adhat többé tanácsot senkinek”.

35. A legelőkelőbb családoktól elvette ősi kitüntetésüket: egy Torquatustól a nyakláncot, egyik Cincinnatustól a hajfürtöt, a Pompeiusok ősi ágából való egyik Cn. Pompeiustól a „Nagy” melléknevet. Ptolemaeust - az előbb már említettem -, akit országából magához hívatott és nagy tisztességgel fogadott, csak azért ölette meg, mert egyik maga rendezte gladiatori játék közben a nézőtérre belépve bíbor köpönyege csillogásával magára vonta az emberek figyelmét. Valahányszor szép, ápolt hajú ember a szeme elé került, nyomban megnyíratta és elcsúfította. Élt akkoriban egy Esius Proculus nevű fiatalember, derék csapattiszt fia, akit hatalmas termete, szép arca miatt Colosserosnak neveztek. Ezt az ifjút parancsára egyik előadáson kirángatták nézőtéri helyéről, bevitték az arénába, és ott előbb egy thrák bajvívóval, majd egy nehézfegyverzetű görög harcossal kellett megküzdenie; miután mindkét ellenfelét legyőzte, Caligula parancsot adott, hogy kötözzék meg, rongyosan vezessék végig a városon, úgy mutogassák az asszonyoknak, aztán fojtsák meg. Egyébként nem élt olyan alacsony származású, nyomorúságos ember Rómában, akinek Caligula szíves-öröme ártalmára ne lett volna. A „liget királya”-val csak azért, mert főpapi tisztét már sok-sok éve viselte, párviadalban jóval nagyobb erejű ellenfelet állított szembe. Mikor egy versenyen Porius, az egyik kocsiversenyző, a maga eredményesen küzdő rabszolgáját felszabadította, s a

közönség ezért lelkesen ünnepelte, Caligula oly dühödten rohant ki a nézőtérről, hogy sarkával togája szélére taposott, és fejfelé legurult a lépcsőn, majd méltatlankodva, ordítva kijelentette: minden népek parancsolója, a római nép, ily lényegtelen ügy miatt nagyobb tiszteletben részesíti ezt a gladiátort, mint akár istenné vált uralkodóit, akár őt, aki megjelent a versenyen.

36. Sem a maga becsületét, sem a más tisztességét nem kímélte. Azt beszélik, M. Lepidus, Mnester, a pantomim-színész, néhány külföldi túszt meg Caligula fajtalan, bűnös szerelemben éltek egymással. Valerius Catullus, egy consuli család gyermeke, világgá kiáltotta, hogy megbecstelenítette és fajtalan szenvedélyével beteggé tette őt. Vérfertőző kapcsolata nővéreivel, továbbá közismert szerelmi viszonya egy Pyrallis nevű utcalánnyal azonban nem tartotta távol a legelőkelőbb rangbeli hölgyektől sem: ezeket többnyire férjük társaságában meghívta magához vacsorára, és a kereveten heverészve, gondosan, aprólékosan, kalmár módjára végigmustrálta őket, mikor lábánál elhaladtak; még állukat is megemelte, ha szemérmesen lehajtották fejüket. Később, ahányszor csak jólesett, kivonult az ebédlőből, magához rendelte azt, aki legjobban megtetszett neki; majd a bujálkodás friss nyomaival arcán visszatért, s mindenki füle hallatára dicsérte vagy ócsárolta az asszonyt, felsorolva testének, szerelmi játékaiknak erényeit és fogyatékoságait. Egyeseknek Rómától távol levő férjük nevében elküldte az elbocsátó levelet, s a válást a hivatalos naplóban közhírré tétette.

37. Pazarlásban a legbőkezűbb tékozlók képzeletét is felülmúlta: egészen újfajta fürdőket, különleges fogásokat, étrendeket eszelt ki; illatosított forró és hideg fürdőket vett, ecetben feloldott drágagyöngyöt ivott, vendégei elé aranyból sült kenyeret és eledeleket tált, megjegygezve, hogy vagy takarékoskodjék az ember, vagy szülessék Caesarnak! Volt úgy, hogy több napon keresztül nem csekély összegű ércpénzt szórt a Julius-féle basilica tetejéről a nép közé. Liburnusi tíz-evezősoros hajókat csináltatott, tatjukat drágakővel rakatta ki, szivárványszínű vitorlák feszültek rajtuk, tágas belsejükben meleg fürdőmedencék, csarnokok, ebédlőtermek sorakoztak, de még szőlőtőkék és gyümölcsfák számára is volt hely bőven: a kora délutáni óráktól kezdve itt tanyázott Caius, és zeneszóval, kartánc-kísérettel járta be hajóin Campania partvidékét. Paloták és villák építésekor, a józan ésszel ellenkezve, a legbuzgóbban mindig olyasmit akart, amit mindenki lehetetlennek tartott. Ezért a tenger haragos, mély vizén gátat építtetett, kivájatta a legkeményebb kősziklát, síkságokon hegyeket emelt, ásóval-kapával hegygerinceket hordatott el, lapályt varázsolván helyükbe - és mindezt hihetetlen gyorsasággal, mert a legkisebb késlekedés fejvesztéssel járt. De hiszen nem is akarok én egyenként mindent felsorolni; elég az hozzá, hogy Caius - egy év sem telt bele - Tiberius Caesar egész hatalmas vagyonának, kétezer-hétszázmillió sestertiusnak a nyakára hágott.

38. Így aztán, hogy kiürült a zsebe, szűkölködve egész figyelmét a rablásra fordította, s a legcsalafintább jogsértések, adóztatások, zálogosítási eljárások egész sorát találta ki. Olyan emberek jogát a római állampolgárságra, akiknek ősei ezt a címet a maguk és utódjaik számára megszerezték, kétségbe vonta, ha az „utód” az illető római polgárnak nem a fia volt; azt állította ugyanis, hogy az „utód” megjelölés a leszármazottak további sorára nem vonatkozhat; az isteni Julius és Augustus keze írásával kiállított s most bemutatott okmányokat, mint régi, idejélmúlt rongyokat széttépte. Hamisnak ítélte a megállapított adózási osztályba sorolást is, ha valakinek a jövedelme a census lezárása után bármi okból megnövekedett. A rangidős csapattisztek végrendeleteit, melyekben Tiberius uralkodásának kezdete óta sem az, sem Caligula nem szerepelt az örökösök névsorában, hálátlanság címén érvénytelenítette; továbbá tévesnek, illetve semmisnek ítélte mások végrendeletét is, ha akadt, aki azt vallotta, tudomása van róla, hogy az örökhagyó, halála esetére Caesart szándékozott örökösnek megnevezni. Mikor aztán ismeretlen emberek, családapák, félelemből rokonaik sorában,

gyermekeik között őt is örökösüknek jelölték, Caius mókás kedvű legényeknek nevezte őket, hogy e nyilatkozat után még azt remélik, hogy életben maradhatnak, és jó néhányuk közülük mérgezett süteményt küldött ajándékba. Ilyen ügyekben maga látta el a bíró tisztét, de előbb meghatározta az összeget, melynek eléréséig tisztségében megmaradni óhajt: amint a pénzt megszerezte, visszahívta magát. Hát még mikor halasztást nem tűrve, több mint negyven különféle bűnnel terhelt vádlott fölött mondott egyszerre ítéletet, és eldicsekedett Caesoniának, aki akkor serkent fel álmából, hogy mennyi mindent elvégzett, mialatt ő déli pihenőjét élvezte. Egyszer dobra verte az összes gladiator és egyéb játékok felszerelését, és személyesen árusította a tárgyakat; maga szabta meg mindegyiknek az árát, méghozzá oly magasan, hogy egyesek, minthogy kénytelenek voltak mérhetetlen összegekért megvásárolni azokat, és egész vagyonuk ráment, felvágták ereiket. Közismert dolog, hogy Aponius Saturninus egyszer a vásárlók padján elbóbiskolt; Caius nyomban jelt adott a kikiáltónak, nehogy a praetori rangú úr sűrű fejbólogatása véletlen elkerülje figyelmét; azután addig folytatták a licitálást, míg a mit sem sejtő előkelőségnek kilencmillió sestertiusért tizenhárom gladiatort oda nem ítélték.

39. Galliában is ehhez hasonló dolgokat művelt; elítélt nővérei ékszerait, bútorát, rabszolgáit, sőt, még felszabadított személyzetét is mérhetetlen összegekért áruba bocsátotta; a nyereségtől aztán úgy megjött a kedve, hogy a régi császári palota egész felszerelését elvitette Rómából, s a szállításhoz hivatalból igénybe vette nemcsak a bérkocsisok járműveit, hanem a taposómalmokból az igavonó barmokat is; úgyhogy Rómában nemcsak kenyér nem volt, hanem sok pereskedő elvesztette perét, minthogy a törvényes határidőben a bírák előtt megjelenni nem tudott. Az egész limlomtól szabadulni akarván, mindenféle cselt, csalárdságot latba vetett; hol zsugorisága miatt támadt rá valakire, mondván, nem restelli-e, hogy nála is gazdagabb; hol úgy tett, mintha fájna a szíve, hogy fejedelmi holmit magánemberek kezére kell juttatnia. Megtudta, hogy egyik gazdag helybeli polgár kétszázezer sestertiusot fizetett a meghívókat kézbesítő udvari szolgáltnak, hogy csempésszék őt be a vendégek közé; Caligula nem is vette rossz néven, hogy egy-egy vacsoráját ily sokra becsülik. Mikor másnap látta, hogy az ember ott ül az árverésen, odaküldött neki tudom is én, miféle apróságot, hogy vegye meg kétszázezer sestertiusért, és megüzente: most majd magának Caesarnak a meghívására vehet részt a vacsorán.

40. Az új, azelőtt ismeretlen adókat előbb adóbérlők útján, de minthogy ezek túlzott hasznot húztak, később testőrsége tisztjei és tribunusai útján hajtotta be; minden holt tárgyat, minden eleven embert megadóztatott. A Rómában eladott összes élelmiszerek árából bizonyos részesedést szabtak meg a kincstárnak; országszerte minden bírósági ügy és pereskedés céljára pedig a perelt összeg két és fél százalékát; de ennél magasabb összeget róttak ki büntetésül, ha valakiről kiderült, hogy adósával kiegyezett, vagy elengedte követelését; adóra a teherhordó munkások napszámának egynolcadát vonták le, az utcalányok keresetéből pedig naponta egy szeretkezés árát. A törvényt még ki is egészítették: eszerint meg kell adóztatni a hajdan volt kéjnéket és kerítőket is; még a házasságokra is adót vetettek ki.

41. Ezeket az adórendeleteket Caius kihirdetés útján ismertette, de írásba nem foglalta; így az emberek, minthogy az írott szöveget nem ismerték, sok vétséget követtek el; ezért végül is kifüggesztették a törvény szövegét, de egészen kis betűs írással és olyan gyér forgalmú helyen, hogy jóformán senki el nem olvashatta. Caius a pénzszerzés egyetlen módját sem hagyta próbálatlan, ezért bordélyházat alapított a Palatiumon: a hely előkelőségéhez illően elkülönített, szépen berendezett szobácskákban finom hölgyek és szabadon született fiúk teljesítettek szolgálatot; Caligula szétküldte a névkikiáltókat a forumokra, a csarnokokba, meghívott fiatal és idős férfiakat, hogy vágyukat kielégítsék; az egymás után érkező vendégeknek, ha éppen nem hoztak magukkal pénzt, kölcsönt is adott, és nevüket nyilvánosságra hozta, hogy íme, ezek az emberek szívesen segítenek az ő jövedelmét megnövelni. Még a kockajátékból

származó nyereséget sem vetette meg, inkább növelni igyekezett akár hazugsággal, hamis játékkal is. Egyszer átadta a játszmat a mellette ülő játékosnak, kilépett atriumába, és meghagyta, hogy két, a ház előtt éppen elhaladó gazdag római lovagot nyomban tartóztassanak le, vagyonukat pedig kobozzák el; azután ragyogó arccal visszatért társaihoz, és eldicsekedett, hogy ilyen remekül még sohasem sikerült egyetlen dobása sem.

42. Mikor leánya megszületett, megint csak felpanaszolta szegénységét, mondván, hogy most már nemcsak a császárság, hanem az apaság terheit is viselnie kell, és önkéntes adományokat gyűjtött a leányka eltartásához és kelengyjéhez. Rendeletileg azt is tudomására hozta a népnek, hogy újév alkalmából szívesen elfogad ajándékot: és csakugyan, ott állt háza előcsarnokában január elsején, hogy átvegye a sok adományt, melyet minden rendű és rangú ember tömegesen, két kézzel meg togája öbléből csak úgy ontott eléje. A pénz érintésétől az utóbbi időben már akkora szenvedélyre gyúlt, hogy gyakran óriási halom aranyat hordatott össze egy üres helyiségben, és mezítláb sétált, vagy akárhányszor egész testével meghempergett benne.

43. Katonáskodással, háborús ügyekkel egyszer próbálkozott csupán, de akkor sem fontolta meg előre a dolgot; elment egyszer Mevaniába, hogy meglátogassa Juppiter Clitumnus folyóját és ligetét; ott valaki figyelmeztette, hogy bataviai testőrségét jó lenne toborzással újra kiegészíteni, mire fejébe vette, hogy hadjáratot indít Germania ellen; késlekedés nélkül nyomban összevonták a legiákat, a kisegítő csapatokat, mindenütt a legszigorúbban elvégezték a sorozást, soha nem látott mennyiségben halmoztak fel élelmiszerkészleteket, és útnak indultak; hol sietve, oly gyorsan vonultak, hogy a testőrcsapatok szokásuktól eltérően a teherhordó állatok hátára rakták fel a hadijelvényeket, és mögöttük meneteltek, hol meg oly lassan és kényelmesen sétáltak, hogy Caius egy octophorusnak nevezett gyaloghintón utazhatott, s a környékbeli városok lakosságával separtette tisztára és locsoltatta végig az utakat a por miatt.

44. Alighogy betette a lábát a táborba, buzgó és szigorú hadvezérnek szeretett volna mutatkozni, és ezért a tisztakat, akik a kisegítő csapatokat a legkülönbélebb helyekről kissé késve vezették elő, gyalázattal leváltotta. Majd szemlét tartva a hadsereg sorai között, több idős centuriót, köztük olyat is, aki alig néhány nap múlva szerelt volna le véglegesen, megfosztott rangidős tiszti fokozatától, mondván, hogy öreg már és gyenge: a többieket megszidta kapzsiságuk miatt, és a kiszolgált katonák jutalomösszegét hatezer sestertiusra szállította le. Egyebet nem is ért el, mint hogy Adminius, Cynobellinus brit király fia, akit apja elkergetett hazulról, szerény kis csapattal átszökött hozzá, és oltalmába ajánlotta magát; erre Caligula olyan kérkedő levelet küldött Rómába, mintha az egész szigetország megadta volna magát; lelkére kötötte továbbá a futároknak, hogy kocsijukkal a Forumon keresztül egész a senatus ülésterméig elhajtassanak, és üzenetét csakis Mars templomában, a senatus jelenlétében nyújtsák át a consuloknak.

45. Nem lévén alkalom háborúskodásra, testőrsége néhány germán katonájának meghagyta, keljenek át a Rhenus folyón, rejtőzzenek el, neki pedig reggeli után nagy riadalmat keltve jelentsék, hogy itt az ellenség. Így is történt; erre barátaival és a lovas testőrök egy részével felkerekedett a közeli erdőbe, és ott kivágatva a fákat, hadizsákmány módjára díszítette fel őket; majd estére hazatérve, az embereket, akik nem mentek vele, mindennek elmondta, félénk, gyáva kutyáknak nevezte; kíséretének, győzelme osztályos társainak pedig újfajta, új elnevezésű kitüntetésekkel adományozott; ezeket a nap, a hold és a csillagok jelével díszítette, és felderítő-kitüntetésnek nevezte el. Nyomban ezután néhány külföldi gyermek túszt elvitetett az iskolából, és kísérettel titkon elküldött valahová; majd hirtelen, a lakomától felkelve, lovasságával utánuk eredt, és mint szökevényeket láncra verve visszahozta őket; nem ismert határt az efféle komédiázásban. Ezután folytatta a lakomát, s a csapat bevonulásáról jelentést

tevő tiszteket kényszerítette, hogy amúgy teljes felszerelésben heveredjenek le az asztalhoz. Vergilius ismert verssorával hívogatta őket:

Tűrjétek, élteteket fenntartva a boldog időkre.

Közben rendeletet bocsátott ki, melyben alaposan lefordta a Rómában élő senatust meg a népet, hogy míg Caesarjuk harcban áll s életét annyiszor veszélyezteti, ők szokatlan időben lakomázva, cirkuszi és színházi előadásokon, kellemes kiruccanásokon, szórakozva töltik életüket.

46. Végül, mintha egy csapással befejezni szándékozna a háborút, csatasorba állította a sereget az Oceanus partján, felállítva a golyóvető és egyéb hadigépeket; senki sem tudta, nem is sejtette, mihez akar vajon kezdeni, mikor hirtelen parancsot adott, hogy mindenki gyűjtsön kagylókat, töltsse meg vele sisakját, ruhája elejét; ezeket - mondta - Oceanustól zsákmányolják, mert az a capitoliumi meg a palatinusi istenek adója. Győzelme emlékére egy magas tornyot emelt, és az, mint a Pharos, utat mutatva a hajóknak, világított éjjel, majd a bőkezűség hallatlan példájaként bejelentette, hogy katonáinak fejenként száz dénár jutalmat ad, és így szólt hozzájuk: „Menjétek hát örvendezve, menjétek hát gazdagon.”

47. Ettől kezdve nem volt más gondja, csak a diadalmenet; a foglyokon és szökevény barbárokon kívül Gallia egész lakosságából kiválasztotta a legmagasabb termetű, mint maga mondta: αἰσιόθυτοι βεντος, vagyis a „diadalmenetre méltó” férfiakat, köztük néhány főembert is, és a díszfelvonulásig féltve őrizte őket; nemcsak arra kényszerítette foglyait, hogy szőkítsék meg és növezzék hosszúra a hajukat, hanem germánul is meg kellett tanulniuk, sőt germán nevek felvételére is kötelezte őket. Elrendelte továbbá, hogy a három-evezősoros hajókat, melyekkel egyszer tengerre szállt, nagyobb részét szárazföldi úton vontassák el Rómába. Pénzügyi megbízottjainak pedig megírta, hogy a diadalmenetet minél kisebb összegből rendezzék meg, mégis olyan legyen, amelyet nem látott még a világ, hiszen minden római vagyonával rendelkezhetnek.

48. Még mielőtt Galliát elhagyta volna, valami bűnösen kegyetlen dolgot eszelt ki: le akarta gyilkolni a legiókat, melyek Augustus halála után fellázadtak, és atyját, Germanicust, akkori vezérüket, meg őt, mint kisgyermeket, őrizetben tartották. Ettől a tébolyult gondolattól eltérítették ugyan, de azt már semmiképpen sem tudták kiverni a fejéből, hogy meg ne tizedeltesse a legiót. Gyűlésbe hívta a katonákat; azok fegyvertelenül jelentek meg, még kardjukat is leoldották, ő pedig felfegyverzett lovassággal körülfárta őket. De azután - látva, hogy egyiknek-másiknak gyanús a dolog, és ellopózik a gyűlésről fegyveréért, hogy kéznél legyen, ha erőszakra kerülne a sor - menekülésszerűen távozott a gyűlésről, és ment egyenesen Rómába; ott minden dühét a senatusra ontotta, megfenyegetve a senatorokat, hogy annyi dicstelen tettének híreről elterelje a figyelmüket; majd azt panaszolta egyebek közt, hogy csalással elűtötték megérdemelt diadalmenetétől, noha nem sokkal azelőtt halálbüntetés terhe mellett maga tiltotta meg, hogy személyének szóló bármiféle tiszteletadásra javaslatot tegyenek.

49. Közben magasrangú tisztek mentek eléje, és kérték, igyekezzék haza mielőbb; ezekre nagy hangon rákiáltott: „Megyék már - mondta -, megyék, de velem jön ez is” - ezzel rácsapott felcsatolt kardja markolatára. Majd rendeletben is közölte, hogy visszatér, de csak azokhoz, akik kívánják hazatérését, vagyis a lovagrendhez és a néphez: mert a senatusnak sem polgára, sem uralkodója nem lesz ő soha többé. Megtiltotta, hogy fogadására egyetlen senator is a szeme elé kerüljön; majd elvetve vagy talán csak elhalasztva a diadalmenet gondolatát, születése napján ovatióval vonult be Rómába. Nem telt bele négy hónap, hogy meggyilkolták; példátlan gáztetteket követett el, és még nagyobbakat forgatott a fejében. Tervbe vette, hogy

átteszi székhelyét Antiumba vagy Alexandriába, de előbb legyilkoltatja a két előkelő rend legtekintélyesebb tagjait. Ebben nem is kételkedhet senki, hiszen titkos írásai között megtaláltak két könyvecskét, egyiknek a címe „Kard”, a másiké „Tör”. Mindkettőben a halálraítéltek névsora és személyükről szóló megjegyzések szerepeltek. Megtaláltak egy különféle mérgekkel telitömött, hatalmas szekrényt is; mikor ezt Claudius később elsüllyesztette, tartalmával, mint mondják, megmérgezte a tengert; rengeteg hal elpusztult, a dagály partra vetette tetemüket.

50. Caligula magas termetű, sápadt arcú, testes, nagy darab férfi volt; nyaka, combja nagyon vékony, szeme, halántéka beesett, homloka széles és komor, haja ritkás, feje búbján egészen kopasz, de teste egyéb részeit szőr borította. Épp ezért halálos bünt követett el valaki, ha elhaladván előtte felülről nézett rá, vagy bármi okból kimondta azt a szót, hogy „kecske”. Arca természetől fogva is félelmetes volt, de ő a tükör előtt rémületesnél rémületesebb fintorokat gyakorolva, szántsándékkal még förtelmesebbé igyekezett tenni. Sem teste, sem szelleme nem volt egészséges. Gyermekkorában nyavalyatörésben szenvedett, ifjúkorában jól viselte a fáradságot, néha mégis rájött hirtelen a gyengeség, ilyenkor sem állni, sem járni nem tudott, egyenesen tartani is alig bírta magát. Szellemi fogyatékosságát maga is észrevette, és gyakran gondolt rá, hogy gyógykezeltetés céljából visszavonul valami csendes helyre. Általában úgy vélik, hogy felesége, Caesonia, szerelmi bájitalt adott neki, attól azonban elborult az elméje. Az álmatlanság sok izgalmat okozott neki: éjszakánként három óránál többet sohasem aludt, de ilyenkor sem pihent nyugodtan, csodálatos álmokképek riasztgatták. Egyszer azt álmodta egyebek közt, hogy a tenger ember-alakot ölt, és elbeszélget vele. Az éjszaka nagy részét tehát - megunva a virrasztást, a heverészést - vagy fekhelyén ülve töltötte, vagy tágas csarnokában bolyongott, és sóvárogva várta, hogy megvirradjon.

51. Nem ok nélkül tulajdonítom én zavaros szellemének, hogy olyan ellentétes rossztulajdonosságok egyesültek természetében, mint az óriási önbizalom meg a roppant félelem. Az isteneket megvetette ugyan, de már a legenyhébb dörgésre, villámlásra összereszt, elfedte fejét, ha pedig erősödött az égiháború, felugrott fekhelyéről, és elbújt az ágy alá. Sicíliai útján gúnyt űzött ugyan a sok helybeli babonából, az Aetna-csúcs füstölgésétől és dübörgésétől azonban úgy megrémült, hogy éjnek idején elmenekült Messanából. A barbárokra csak úgy szórta a fenyegetést, mégis túl a Rhenus folyón, mikor a hadsereg sűrű sorokban egy hegyszorosban menetelt, ő meg kocsin haladt velük, és valaki megjegyezte, hogy nem kis zűrzavart okozna, ha az ellenség most valahonnan váratlanul felbukkanna, Caius nyomban lóra pattant és elvágatott a hídra. De mikor látta, hogy azt teljesen ellepték a lovászok meg a teherszállítmányok, türelmetlenül követelte, hogy őt az emberek feje fölött kézről kézre adják tovább, így végül partra szállították. Később hírére vette, hogy Germania fellázadt; erre elmenekült, de előbb készenlétbe helyezte a hajóhadat; csak azzal vigasztalódott, hogy a tengeren túli tartományok még akkor is megmaradnak neki, ha a germánok, mint egykor a cimberok, győztesen elfoglalják az Alpok gerincét, vagy akár a senatorok Róma városát; később, azt hiszem, ez az eset sugalmazta gyilkosainak a gondolatot, hogy lázongó katonáinak azt hazudják, Caligula egy vesztett csata hírére félelmében maga vetett véget életének.

52. Ruhája, cipője, egész öltözködése sem római, sem polgári, de még férfi vagy akárcsak emberi viselethez sem hasonlított. Gyakran tarka hímzéses, drágakővel kivarrott, hosszú ujjas paenulában mutatkozott nyilvános helyen, karperccel karján, olykor selyemruhában, női viseletben; hol saruban és kothurnusban járt, hol a testőrök rövid szárú csizmájában, de akár női cipellőben is; igen gyakran látták aranyozott szakállal, jobbában villámot, háromágú szigonyt vagy kígyós botot tartva - az istenek jelvénye valamennyi; néha még Venus-öltözetben is mutatkozott. Diadalmenethez illő díszruháját már hadjárata előtt állandóan hordta; de felvette Nagy Sándor páncélját is, melyet annak sírboltjából emeltetett ki.

53. Görög és latin irodalmi műveltsége hiányos volt, a legnagyobb eredményt a szónoklás terén érte el; készsége, ékesszólása kiváltképpen kitűnt, ha megtámadni készült valakit. Mindig megtalálta haragjához a méltó szavakat és gondolatokat, de a megfelelő előadásmódot és hangerőt is; indulata úgy elragadta, hogy nem bírt egy helyben megállni, hangját pedig a távol állók is meghallották. Ha beszédre készült, azzal fenyegetőzött, hogy most majd „kivonja virrasztásától éles kardját”, a szelídebb, simább stílust mélyen megvetette, s az akkoriban közkedvelt Senecáról azt mondta, hogy „csupa iskolai dolgozatot ír”, beszéde meg olyan, „mint a homok mész nélkül”. Híres szónokok beszédeire gyakran válaszokat szerkesztett, fogalmazott továbbá törvényszéki vád- és védőbeszédet is a senatus előtt súlyosan megvádolt emberek ügyében; és aszerint, hogy íróvesszője merre ragadta el, szavai vagy súlyos ítéletet, vagy felmentést hoztak a vádlottnak; a lovagrend tagjai rendeleti úton mindig meghívást kaptak, hogy hallgassák meg beszédeit.

54. De másfajta, egymástól egészen különböző művészeti ágakat is nagy szorgalommal művelt. Jó vívó volt, kocsihajtó, de énekes meg táncos is egyszerismind; maga éles törrel vívott mindig, és a Circusban felépített pályán hajtott; énekelni és táncolni annyira szeretett, még nyilvános előadásokon sem állta meg, hogy a tragikus színész szövegmondását halkán dúdolva ne kísérje, vagy mozdulatait mindenki szeme láttára dicsérően vagy bírálgatva ne utánozza; úgy látszik, annak halála napján csakis azért hirdetett pervigiliumot, hogy ezt az alkalmat megragadva, életében először színpadra léphessen. Gyakran táncolt még éjszaka is; egyszer a második őrváltás idején a Palatiumba rendelt három consuli rangú előkelőséget, s a végsőre elszánt, félelemtől remegő embereket egy emelvényre ültette; hirtelen hangos fuvolaszó és ütemező hangszer kíséretével, tunicásan, bokáig érő köpenyben eléjük perdült, ellejtette táncát, azután eltűnt. Érdekes, hogy ez az egyébként oly ügyes ember úszni nem tudott megtanulni.

55. Ha valakit nagyon megszeretett, annak az esztelenség határáig kedvébe járt. Mnester pantomim-színészt, még a színházban is megcsókolta nemegyszer; és ha valaki annak táncszáma közben akár csak a legenyhébb formában is nemtetszésének adta tanújelét, maga elé parancsolta, és saját kezűleg korbácsolta meg. Egy római lovag egyszer zajt csapott Mnester jelenete alatt; Caligula odaküldött hozzá egy centuriót, és megüzente, induljon azonnal Ostiába, onnét útrakelve vigye el levelét Ptolemaeus királynak Mauretaniába. A levélben ez állt: „Ennek az embernek, akit hozzád küldök, se jót, se rosszat ne tégy!” Az úgynevezett thrák vívókat germán testőrcsapata tisztjeivé léptette elő. A mirmillók fegyverzetét ellenben csökkentette. A győztes Columbusnak könnyű sebébe mérget dörzsölt, melyet azóta columbinusnak hívtak. Legalábbis ezt a feliratot találták meg szekrényében a többi mérgek között. A kocsihajtók zöldruhás csapatát annyira szívébe zárta, hogy rendszeresen istállójukban étkezett, és éjszakára is nemegyszer ott maradt náluk. Eutychnak, a hajtónak tivornyázás közben, egyéb vendégajándékon kívül kétmillió sestertiust is adományozott. Incitatus nevű lovának - miután az állat nyugalma kedvéért a cirkuszi játékok előtti napon katonaság útján intézkedett, hogy a környék lakossága egy hangos szót se ejtsen - nemcsak márványistállót, elefántcsont szerszámot, bíbor takarót, drágakővel ékes nyakláncot adományozott, hanem egy palotát is, személyzettel, berendezéssel, hogy méltó módon fogadhassa a nevében meghívott vendégeket; mint mondják, az volt a szándéka, hogy consullá is kinevezi.

56. Több embernek is kedve támadt, hogy ezt a dühöngő örültet megölje. De azután, hogy egyik összeesküvés a másik után lepleződött le, többen pedig tétováztak, mert nem jött még el a kívánt alkalom, két ember végül mégis megegyezett egymással. Tervükről tudtak a legbefolyásosabb szabadosok meg a testőrség parancsnoka is, akik - minthogy nevük egyik összeesküvés tagjai sorában, ha igaztalanul is, szóba került - úgy érezték, most már gyanúsak és gyűlöletesek Caligula szemében. A császár ugyanis félrevonta őket, és nagy nyugtalanságot

okozott nekik, mikor kivont kardjára mutatva azt állította, hogy hajlandó önként elpusztítani magát, ha ők azt állítják, hogy halált érdemel: Caius azóta is szüntelenül rágalmazta egyiket a másik előtt, és egymás ellen ingerelte őket. Végül megállapodtak, hogy a palatinusi játékok idején törnek rá a császárra, mikor délben kilép a színházból; Cassius Chaerea, a testőr csapat tribunusa magának követelte az elsőség jogát a támadásra; ezt az idős embert Caius állandóan, ocsmány módon elpuhult kéjencnek csúfolta; ha Cassius jelszót kért tőle, a császár mindig Priapus vagy Venus nevét adta meg; ha valami okból köszönetet kellett mondania Caiusnak, az trágár mozdulattal, illetlen formában nyújtotta csókra a kezét.

57. Közele halálát sok előjel hirdette. Az olympiai Juppiter szobra, melynek lebontását és elszállítását Rómában már régen elhatározták, hirtelen oly hangos kacagást hallatott, hogy a munkások az ingó-lengő állványokról szanaszéjjel menekültek. Aztán megjelent egy Cassius nevű ember, azt állítván, hogy álmában parancsot kapott, áldozzon bikát Juppiternek. Capuában március tizenötödikén villám csapott a Capitolium épületébe, Rómában pedig a császári palota atriumának őrszobájába. Akadt nyomban, aki az egyik jelet úgy értelmezte, hogy a császár életét valamelyik őrzője veszélyezteti, a másikat pedig, hogy egy nagy ember meggyilkolását jelzi, úgy, mint annak idején történt, *ama bizonyos* napon. Mikor Caligula Sullától, a csillagásztól megkérdezte, mit mutat születési időpontjának csillagképe, a tudós azt felelte: egész biztosan erőszakos halál vár rá. Az antiumi jóshely is arra intette: óvakodjék Cassiustól. Ezért nyomban megölette Cassius Longinust, aki akkoriban proconsul volt Asiában, arról ellenben megfélemedezett, hogy Chaereát is Cassiusnak hívják. Megöletése előtt egy nappal azt álmodta, hogy fenn az égben ott áll Juppiter trónszéke mellett, és az istenek atyja jobb lábának nagyujjával úgy megrúgja, hogy nyomban lezuhan a földre. A csodajelek közé tartozik továbbá mindaz, ami a gyilkosság napján, közvetlenül a nagy esemény előtt történt. Miközben ugyanis Caligula áldozatot mutatott be, ráfreccsent egy flamingó vére. Mnester, a pantomimus pedig aznap egyik tragikus darabban ugyanazt a táncot járta, mint egykor Neoptolemus, a tragikus művész az ünnepi játékokon, amikor Phillippus macedon királyt megölték. A „Laureolus” című színjátékban a főszereplő jelenetét, amelyben menekülés közben földre omlik és vért köp, a többi segédszínész egymással versengve utánozni akarta, végül is az egész színpad vérben úszott. Estére pedig olyan előadásra készültek, melyben az alvilági eseményeket egyiptomi és aethiopiai szereplők jelenítették meg.

58. Január huszonnegyedikén történt, a nap hetedik órájában: Caligula bizonytalankodva, hogy felkeljen és elinduljon-e reggelizni - az előző napi étel ugyanis megfeküdte gyomrát -, végül barátai unszolására mégis elhagyta az épületet. A föld alatti folyosón, melyen át kellett haladnia, asiai nemesifjakat gyakorlatoztattak, mert a következő jelenetben fel kellett lépniük; Caligula megállt mellettük, hogy megnézzé és biztassa őket. Ha a csapat vezetője azt nem mondja neki, hogy őt most épp a hideg rázza, a császár visszafordult volna, hogy nyomban mutassák be neki ezt a műsorszámot. A történetekről kétféle hír járja. Egyesek így mondják: miközben a fiúkkal beszélgetett, Chaerea hátulról nagyot vágott kardjával a tarkójára, és így kiáltott: „Rajta!” Ezután Cornelius Sabinus, a másik összeesküvő tribunus előről dőfte át a mellét. Mások azt állítják, hogy mikor Sabinus a beavatott centuriók csoportját szétosztatva, a katonai szabályzat szerint jelszót kért Caiustól, és az neki „Juppiter” nevét adta meg, Chaerea így kiáltott: „Erjen hát utol haragja.” Aztán mikor Caius odafordult, hogy megnézzé, ki beszél így hozzá, Chaerea eltörte az állkapcsát. A földön fetrengve, vergődve ordította, hogy még él, de ekkor a többiek harminc helyen megsebeztek és megölték. Megállapított jelszavuk ugyanis így hangzott: „Még egyet.” Volt, aki az ágyékába dőfte kardját. A lárma rudakkal felszerelve odacsődültek hintóvivői meg germán testőrei is, hogy megvédjék; gyilkosai közül néhányat meg egy-két ártatlan senatort meg is öltek közben.

59. Huszonkilenc évet élt: három évig, tíz hónapig és nyolc napig uralkodott. Holttestét titokban a Lamia-féle kertekbe szállították, hevenyészett máglyán jóformán csak félig égették el, és lazán bekaparták a gyep alá; később a száműzetésből hazatérő nénjei kiásták, elégették és eltemették. Eléggé ismert dolog, hogy míg ez be nem következett, szellemek kísértették a kert őreit; a házban, ahol megölték, egyetlen éjszaka sem múlt el, hogy valami rémítő dolog ne történt volna, míg végül a ház maga is le nem égett. Vele egy időben halt meg felesége, Caesonia, egy centurio kardjától, és leánya, kinek fejét gyilkosai a falhoz verdesték.

60. Az alább következő eseményekből elgondolhatja bárki, milyen idők jártak akkoriban. Mikor meggyilkolásának híre elterjedt, előbb senki fia el nem akarta hinni; gyanakodtak, nem Caius találta-e ki és terjesztette magáról ezt az újságot, hogy ily módon kipuhatólja az emberek gondolatait; még az összeesküvők sem határoztak az utódlás jogáról. A senatus pedig oly nagy egyetértésben óhajtotta a szabadságjogokat helyreállítani, hogy a consulok a senatus-ülést először nem is a Curiába hívták össze, mert hiszen annak Julius-féle curia volt a neve, hanem a Capitoliumon; néhány senator azt mondta, hogy a Caesaroknak még az emlékét is el kell törölni, és ezért rombolják le templomaikat. De mindenekelőtt megfigyelték és meg is jegyezték, hogy minden Caius előnevű Caesar kard által pusztult el, amióta csak az elsőt a Cinna-féle zavargások idején megölték.

ÖTÖDIK KÖNYV

CLAUDIUS

41-54

1. Claudius Caesar apját, Drusust - akit egykor Decimus, később Nero melléknéven ismertek - Livia hozta a világra három hónappal azután, hogy áldott állapotban férjhez ment Augustushoz; azt rebesgették, hogy a fiú korábbi szerelmi viszonyukból származik, s így tulajdonképpen édesgyermeké mostohaapjának. Születése után ugyanis hamarosan mindenfelé elterjedt ez a kis vers:

Három hónap alatt szül gyermeket is a szerencsés.

Ez a Drusus quaestori és praetori rangban a raetiai és germaniai hadjáratban fővezérként vett részt, és ő volt az első római hadvezér, aki hajón bejárta az északi óceánt; túl a Rhenus folyón nagyszabású, új csatornarendszert létesített, mely a mai napig az ő nevét viseli; gyakran megverte és visszavetette az ellenséget a vadon mélyére, üldözésével is akkor hagyott fel csupán, mikor egy emberfeletlen hatalmas természetű barbár asszony jelent meg előtte, és latin nyelven tiltotta meg neki - győztes létére -, hogy tovább menjen. Mindezen tetteiért megkapta az ovatio jogát, valamint a diadalmennel járó kitüntetések: praetori tisztsége leteltével nyomban consuli hivatalba lépett, majd ismét hadjáratot kezdett, s ott is halt meg a nyári táborban, melyet azóta Átok-tábornak neveznek. Holttestét a municipiumok és tartományok előkelőségei maguk vitték a vállukon, majd átadták az írások elölük kivonuló decuriáinak, azok szállították tovább Rómába, végül a Mars-mezőn temették el. A hadsereg ezenkívül még díszsírhalom is emelt neki, mely körül évenként katonai felvonulást rendeztek, s a galliai szövetséges államok ünnepi áldozatot mutattak be. A senatus számos egyéb megtiszteltetés között egy győzelmi jelvényekkel ékes márványdiadalívet szavazott meg neki a Via Appián, továbbá a Germanicus melléknevet, melyet nemcsak ő, de utódai is viselhettek. A közvélemény azt tartja, hogy harcias természetű ember volt, de nagy népszerű is egyúttal. Mert nemcsak arra törekedett, hogy győzelmet arasson az ellenség fölött, hanem a személyes bátorságért járó legmagasabb kitüntetésre is, ezért a csata hevében életét kockára téve gyakran megkereste a germánok hadvezéreit; abból sem csinált titkot, hogy mihelyt teheti, helyreállítja a régi, köztársasági alkotmányt. Ez lehet az oka - gondolom - némely történetíró merész állításának, hogy Augustus gyanút fogott és visszahívta tartományából; minthogy pedig Drusus tévovázott, mostohaapja méreggel tétette el láb alól. Ezt nem azért említem meg, mintha igaznak vagy akár valószínűnek tartanám, inkább csak megjegyezni kívánom; hiszen Augustus még életében annyira kedvelte Drusust, hogy valahányszor csak tehetett, fiait társörökösének nevezte - halála után pedig maga mondta el róla a dicsérő beszédet, arra kérve az isteneket, hogy „az ő két Caesarját Drusushoz hasonlóvá tegyék, s neki magának is olyan tisztességes halált szánjanak, mint ennek az embernek”.

Nem elégedett meg annyival, hogy Drusus sírhalmán a maga költötte verset ércbe vésette, hanem életrajzát is megírta prózában. Drususnak a fiatalabbik Antoniától sok gyermeke született ugyan, de csak három élte őt túl közülük: Germanicus, Livilla és Claudius.

2. Claudius, Julius Antonius és Fabius Africanus consulsága évében, augusztus elsején született, Lugdunumban, azon a napon, melyen ott először szenteltek oltárt Augustusnak; Tiberius Claudius Drususként nevezték el. Majd mikor bátyja, örökbefogadtatása után, a Julius-család tagja lett, felvette a Germanicus melléknevet. Még csecsemő volt, mikor elvesztette apját; egész gyermek- és ifjúkora különféle makacs betegségekkel való küzdelemben telt el; ezért testi és szellemi fejletlensége miatt még felnőtt korában sem tartották

közhivatalra vagy bármi más magánjellegű foglalkozásra alkalmasnak. Sokáig, még nagykorúságának elérése után is idegen gyámságtól szenvedett, sőt, egy nevelő vigyázott rá; nevelőjéről egyik írásában el is panaszolja, hogy „külföldi volt, valamikor istállófelügyelő, és azért adták mellé, hogy őt minden lehető alkalommal a legkegyetlenebbül ráncba szedje”.

Gyenge egészsége miatt a gladiatori játékon, melyet apja emlékezetére bátyjával közösen rendezett, palliolumban elnökölt - egészen új szokás volt ez -, és aznap, mikor a férfítogát felöltötte, az éjszaka kellős közepén, ünnepélyes kíséret nélkül, gyaloghintóban a Capitoliumra vitette magát.

3. Az irodalomnak és a művészeteknek kora ifjúságától kezdve nagy figyelmet szentelt, és tudásáról gyakran a nyilvánosság előtt is bizonyosságot tett. De ezen a téren sem tudott magának tekintélyt kivívni, vagy jövőjére nézve reményt ébreszteni. Antonia, az anyja is azt mondogatta róla, hogy „emberi szörnyszülemény”, hogy „a természet csak megkezdte, de be nem fejezte”; s ha valakire a korlátoltság bélyegét akarta rásütni, azt szokta volt mondani, „még butább, mint az ő Claudius fia”. Nagyanyja, Augusta is mindig a legnagyobb megvetéssel bánt vele; a legritkább esetben szólította meg; ha pedig valamiért figyelmeztetésben részesítette, azt is csak néhány rövid, epés sorban vagy közbenjáró útján tette. Nénje, Livilla, mihelyt jövődő uralkodásáról tudomást szerzett, nyíltan, mindenki füle hallatára átkozódni kezdett a római nép ily szerencsétlen, ily méltatlan sorsa miatt. De hogy dédnagybátyja, Augustus, miként vélekedett jó vagy rossz tulajdonságairól, leginkább leveleinek egy-egy fejezetéből világlik ki.

4. „Kívánságodnak megfelelően megbeszéltem Tiberiusszal, Liviám, hogy mihez kezdjünk a te Tiberius unokáddal a Mars-ünnep játékaik idején. Abban egyetértettünk, hogy egyszer végre meg kell határoznunk, milyen elveket kövessünk személyét illetően. Ha ugyanis, hogy úgy mondjam, tökéletes és épelméjű, miért habozunk, miért nem járattuk vele végig ugyanazokat a tiszteletbeli állásokat és rangfokozatokat, melyeket bátyjának végig kellett járnia. Ha ellenben azt gondoljuk, hogy hiányzik egy kereke, és testben-lélekből fogyatékos, rejtegetni való, nem szabad nevetség tárgyává tennünk sem őt, sem önmagunkat az emberek szemében, akik amúgy is megszokták, hogy az efféle jelenségeken gúnyolódjanak. Ha egyszer s mindenkorra nem szabályozzuk ezt a dolgot, csak beleizzadunk, hogy valahányszor előléptetése szóba kerül, mi esetenként akarjuk eldönteni, alkalmas-e valamely tisztség elnyerésére, vagy sem. Pillanatnyilag - erre nézve kéred tanácsomat - nincs kifogásom ellene, hogy a Mars tiszteletére rendezett játékok idején az áldozó papok asztalának felügyeletét rábízzuk; csak engedje, hogy Silanus fia, aki egyébként rokona is, tanácsokkal lássa el, úgy aztán nem csinál majd semmi feltűnő vagy nevetséges dolgot. De azt már nem helyeslem, hogy a cirkuszi játékokat a császári páholyból nézze végig. Ott ugyanis erősen ráirányul az első sorokban ülő nézők figyelme. Nem helyeslem továbbá, hogy a latin ünnepek alatt akár részt vegyen a felvonuláson a Mons Albanusra, akár Rómában maradjon. Mert miért ne lehetne akár Róma praefectura is, ha egyszer bátyját felkísérheti a hegyre? Íme, kedves Liviám, úgy vélem, rendezni kell egyszer ezt az egész dolgot, hogy ne lebegjünk örökké remény és félelem között. Ha akarsz, levelemnek ezt a részét odaadhatod elolvasni Antoniánknak is.” Másik levelében ez áll: „Én pedig, míg te távol vagy, mindennap meghívom az ifjú Tiberiust vacsorára, hogy ne étkezzék mindig egyedül Sulpiciusával meg Athenodorusával; bárcsak nagyobb gonddal és kevésbé tudományosan választana ki valakit magának, és annak utánozná a mozgását, a tartását, a járását. Szegény nem sok szerencsével dicsekedhetik; pedig komoly dolgokban, ahol szelleme nem kalandozik tévutakra, kiviláglik természetének vele született előkelősége.”

Vagy egy részlet harmadik leveléből: „Hogy unokád, Tiberius, miképpen nyerhette el tetszésemet, mikor beszédét mondta, kedves Liviám, azon, pusztuljak el, de ma sem győzők eléggé csodálkozni. Nem értem, hogy aki egyébként ennyire összefüggéstelenül beszél, hogyan képes szónoklatában oly összefüggően elmondani, amit mondania kell.” Ismeretes, hogy Augustus miként rendelkezett felőle később: az áldozó papi tisztségen kívül semmiféle méltóságra nem emelte, végrendeletében is csak harmadfokú örököséként, csaknem az idegenek között, ott is csak hatodrészből nevezte meg, és mindössze nyolcszáz ezer sestertiust hagyott rá.

5. Nagybátyja, Tiberius, mikor Claudius hivatali rangot kért tőle, csak a consuli tisztséggel járó jelvényeket adta meg neki. És mikor Claudius tovább sürgette valóságos hivatali megbízatásokért, azt válaszolta neki levélben, hogy „íme, küld neki negyven aranyat a Saturnalia és Sigillaria ünnepeire”. Erre aztán Claudius végképp lemondott a hivatalviselés reményéről, nyugalmasan visszavonult, és hol kertjeiben, külvárosi birtokán, hol campaniai villájában éldegélt magányosan; és minthogy mindenféle alja néppel barátkozott, közismert semmittevésén kívül rossz hírét még részegeskedéssel meg kockázással is tetézte.

6. És bár így élt, az emberek mégis tisztelték és megbecsülték. A lovagrend kétszer választotta védnökévé, hogy a rend számára igen fontos kéréseket előterjesszen: egyszer, mikor azt kérték a consuloktól, engedjék meg, hogy a lovagok vállukon vigyék Augustus holttestét Rómába; másszor pedig, hogy Seianus leverése alkalmából szerencsekívánataikat ugyancsak a consuloknak tolmácsolja. Sőt, ha belépett a színházba, a közönség mindig felkelt helyéről, és levetette köpenyét. A senatus is határozatba foglalta, hogy soron kívül az isteni Augustus tiszteletére rendelt, sorshúzás útján választott papok közé sorolja; később pedig, mikor házat tűzvész pusztította el, a senatus közpénzből helyreállíttatta, és megadta neki a senatorokat megillető szavazati jogot. Ezt a jogát Tiberius, Claudius gyengeelméjűségére hivatkozva, eltörölte, de megígérte, hogy a tűzkárt a maga vagyonából megtéríti. Tiberius azonban mégiscsak harmadfokú örököséként a vagyon harmadrészből elégítette ki, csaknem kétmillió sestertiust hagyott rá, és többi hozzátartozója között őt is, név szerint ajánlotta a hadsereg, a senatus és a római nép jóindulatába.

7. Végül unokaöccse, Caius uralkodása alatt, aki trónralépése után kezdetben mindenáron igyekezett az emberek becsülését megnyerni, közhivatalra is jelölték, sőt, a császárral együtt két hónapig consul is volt; ekkor történt, hogy mikor hivatali jelvényeivel először jelent meg a Forumon, egy sas, mely éppen arra repült, hirtelen a jobb vállára telepedett. Sorshúzás útján négy év múlva másodszor is consuli tisztséghez jutott; Caius helyett többször is elnökölt a színházi előadásokon, és ilyenkor a közönség ezt kiáltotta neki: „Éljen a császár nagybátyja!” vagy: „Éljen Germanicus öccse!”

8. Azért ezentúl is sok megszegényítésben volt része. Ha ugyanis kissé késve érkezett a lakomához, nagy nehezen csak úgy kapott helyet, ha többször is körüljárta az asztalt; valahányszor ebéd után elbóbiskolt - s ez bizony megtörtént nemegyszer -, olajbogyó- vagy datolyamagvakkal hajigálták meg; de a tréfacsinálók is fel-felköltögették, csak úgy mókából, ostorral, virgáccsal. Ha pedig horkolt, görög papucsot húztak a kezére, hogy mikor hirtelen felriad álmából, összekarmolja vele az arcát.

9. Gyakran veszedelemben is forgott. Először consulsága idején, mikor csaknem elmozdították hivatalából, mert a császár két bátyjának, Nerónak és Drususnak a szobrai csak sok huzavona után csináltatta meg és állíttatta fel; később is folytonosan zaklatták idegenektől vagy éppen a maga háznépétől származó feljelentésekkel is. Lepidus és Gaetulicus összeesküvésének felderítése után, mikor többekkel együtt őt is elküldték követségbe Germaniába, hogy a császárnak szerencsekívánatait kifejezze, ismét életveszélybe került; Caius ugyanis

felháborodott, sőt, dühöngött, hogy miért éppen nagybátyját tartották legalkalmasabbnak erre a küldetésre, olyanformán hat ez, mintha Claudiusnak egy kisfiút kellene fegyelmeznie; némely történetíró azt állítja, hogy Caius megérkezésekor ruhástul, úgy, ahogy volt, bedobatta a folyóba bátyját. Ettől kezdve a senatusban mindig ő szavazott utoljára, s hogy megszégyenítsék, mindig tőle kértek véleményt legutoljára. Még egy végrendelethamisítási pert is a nyakába akasztottak, mondván, hogy ő is szerepelt állítólag az aláírók között. Kényszerítették továbbá, hogy belépéséért az új papi testületbe nyolcmillió sestertiust fizessen; emiatt akkora nyomorba süllyedt, hogy kötelezettségének eleget tenni nem tudván, a zálogjogi törvény értelmében - ha jelképesen is csupán - a praefectusok rendeletével együtt kifüggesztették nevét a birtokok eladói között.

10. Életének nagy része ekképpen telt el, míg aztán csaknem ötvenedik éve felé szinte csodával határos véletlen folytán hatalomra jutott. Caius merénylői másokkal együtt őt is eltávolították, és azt állítván, hogy a császár egyedül óhajt maradni, elterelték közeléből a tömeget; erre Claudius visszavonult a Hermaeumnak elnevezett pihenőhelyre. Nem sokkal ezután az öldöklés zajától megrettenve fellopakodott a legközelebbi emeleti teraszra, és elrejtőzött az ajtó függönyszárnnyai mögé. Ott lapult, mikor egy véletlenül arra rohanó közkatona meglátta a lábát, és hogy megtudja, ki az ott, erővel kiráncigálta rejtekhelyéből, majd felismerte, és a félelmében térdre hulló Claudius - császárlaként köszöntötte. Magával vitte bajtársaihoz, akik mindeddig csak káromkodtak, mert nem tudták, mihez kezdjenek. Ezek azután gyaloghintóba ültették, és minthogy a maga emberei szétfutottak, felváltva vitték vállukon a táborba; Claudius pedig szomorú volt és félt, s a szemközt jövő tömeg sajnálkozott rajta, mert azt hitték, hogy ártatlanul kivégezni viszik. A sáncok mögé érve a katonai parancsnokságon töltötte az éjszakát, most már biztonságosabb érzéssel ugyan, de vajmi kevés reménnyel jövőjét illetően. A consulok ugyanis a senatussal és a római városi csapatokkal elfoglalták a Forumot és a Capitoliumot, és helyre akarták állítani a közszabadságot; Claudius is meghívták a néptribunusok útján, hogy menjen el a Curiába, és adja le szavazatát, de úgy látszik, azt felelte, „a felfordulás és az erőszak miatt nem teheti”. Csak másnap, mikor a senatus az élénk véleménykülönbségek és a sok viszálykodás miatt immel-ámmal tudta csupán akaratát végrehajtani, és az épület körül ténfergő tömeg is *egy* irányító hatalmat követelt - méghozzá név szerint -, engedte meg Claudius, hogy a katonák a gyűlésen felesküdjének nevére; fejenként tizenötezer sestertiust is ígért nekik - ő volt a császárok között az első, aki még katonái hűségét is pénzért vásárolta meg.

11. Mihelyt megerősítette hatalmát, az volt a legsürgősebb dolga, hogy a két napnak, melyen az állam alkotmányának megváltoztatásáról tanácskoztak, még az emléket is eltörölje. Bocsánatot és feledést ígért minden akkor elhangzott szóért, minden tettért - és állta is szavát; néhány tribunust és centuriót öletett meg csupán a Caius ellen összeesküvők közül, példamutatás okából, és mert megtudta, hogy azok az ő fejét is követelték. Azután családja emlékének kegyes ápolására fordított nagy gondot, és nem volt előtte szentebb vagy gyakrabban használt esküforma, mint ez: „Augustusra mondom.” Gondoskodott róla, hogy nagyanyját, Liviát istenné avassák, és a cirkuszi játékokon Augustus hintójához hasonló elefántfogatú kocsit szavaztatott meg neki; szüleinek nyilvános halotti ünnepet, apjának, születése évfordulóján, ennél is fényesebb cirkuszi játékot fogadott; anyjának pedig díszkocsit, amelyen képét vitték a Circuson keresztül, továbbá az Augusta melléknevet, mert azt életében megvonták tőle. Bátyja emlékezetére, melyet minden alkalommal megünnepelt, a neapolisi díszversenyen még egy görög komédiát is betanított, és azt a döntőbírák ítélete alapján koszorúval tüntette ki. Még Marcus Antoniusnak is tisztelettel és hálás megemlékezéssel adózott, és rendeletben nyilvánította ki: apja, Drusus születésnapjának megünnepelését azért óhajtja oly sürgetően, mert ugyanarra a napra esik nagyapja, Antonius születési évfordulója is. A márvány diadalívet

pedig, melyet a senatus Pompeius színháza mellett egykor Tiberiusnak megszavazott, de később elhanyagolt, Claudius megépíttette. És noha Caiusnak minden rendelkezését visszavonta, meggyilkolása napját - pedig az a maga trónralépésével egybeesett - nem engedte az ünnepnapok sorába iktatni.

12. Szerény és egyszerű volt magatartása, ha a maga méltóságának növeléséről esett szó; nem használta az „imperator” előnevet, elutasította a káprázatos kitüntetések, leánya menyegzőjét és unokája születésnapját csendben, családi körben ünnepelte meg csupán; a senatus jóváhagyása nélkül egyetlen száműzöttet sem hívott vissza; kérte a senatust, tiszteljék meg azzal, hogy testőrparancsnoka és a katonai tribunosok elkísérhessék őt a Curiába, továbbá hogy procuratorai bírói ítéleteit érvényesnek fogadják el. Hogy magánbirtokain vásárnapokat tarthasson, arra a consuloktól kért engedélyt; a hatóságok hivatalos vizsgálatain a tanács egyszerű tagjaként gyakran vett részt. Ha pedig a tisztviselők játékot rendeztek, maga is helyéről felemelkedve, a közönséggel együtt üdvívalgással és karlengetéssel ünnepelte őket. Valahányszor a néptribunosok bírói széke előtt megjelentek, elnézésüket kérte, amiért helyszűke miatt nem ültetheti le őket, hogy meghallgassa jelentésüket. Ezért rövid idő alatt igen megszerették, nagy népszerűsége tett szert; egyszer szájról szájra járt a hír, hogy útban Ostia felé, orvul meggyilkolták; ez a nép körében nagy megdöbbenést keltett, és addig káromolták, szidalmazták árulónak a katonaságot, gyilkosnak a senatust, míg hol az egyik, hol a másik, sőt, egyszerre több tisztviselőt is a forumi szószékre nem vonszoltak, s azok ki nem jelentették, hogy a császárnak semmi baja, s már Róma közelében jár.

13. Túl sokáig azonban mégsem maradt cselszövésektől mentes az élete és bizony nemcsak egyes emberek veszélyeztették, hanem összeesküvés, de még polgárháború is. Egy plebeius tőrrel kezében leptek meg a császár hálószobája mellett az éjszaka kellős közepén; de felfedeztek két lovagot is, akik ugyancsak tőrrel és vadász késsel felszerelve ácsorogtak körülötte a szabadban; egyik színházból kijövet akarta megtámadni Claudius, a másik áldozat bemutatása közben, a Mars-mezőn. Felkelést szervezett ellene Asinius Gallus és Statilius Corvinus - a két szónok, Pollio és Messala unokái -, s azok több szabadosát és rabszolgáját is bevonták a szervezkedésbe. Furius Camillus Scribonianus, Dalmatia legatusa polgárháborút robbantott ki; őt azonban öt nappal később megölték; a hitszegő legiókat ugyanis bűnbánatra indította, hogy mikor elindultak az új császárhoz - véletlenségből-e vagy az istenek akaratából -, egyszerűen nem tudták se a sást feldíszíteni, s a hadijelvényeket a földből kihúzni, vagy akár helyükből elmozdítani.

14. Consuli tisztséget a régin kívül négyszer viselt: az első kettőt egymás után, a többit négynégy évi időközben; a legutolsót egy fél éven át töltötte be, a többit két-két hónapig, a harmadikat pedig olyképpen, hogy - a császárok esetében egészen szokatlan módon - egy elhalt consul helyébe választották meg. Mint consul, de hivatali tisztségén kívül is, nagy körültekintéssel szolgáltatott igazságot még a maga vagy hozzátartozói családi ünnepein, néha akár ősi vallási ünnepnapokon is. Nem mindig követte szigorúan a törvény előírásait; a jóindulat és méltányosság szempontjából, belátása szerint felváltva alkalmazott szigorú vagy enyhe büntetéseket. Ha valaki magánjogi ügyben többet követelt, mint amennyi járt neki, és ezért perét elvesztette, annak perfelvételt engedélyezett; ha azonban nagyobb szabású csalásért marasztaltak el valakit, a törvényes büntetés korlátait túllépve arra ítélte, hogy vadállatokkal viaskodjék az arénában.

15. Kihallgatások és ítélethozatal dolgában az esze csodálatos módon különféleképpen működött; hol körültekintően és bölcsen, hol meggondolatlanul, elhamarkodottan, nemegyszer ostobán, mint valami bolond. A bírói decuriák szemléje közben azt állította valakiről, hogy túlságosan szeret ítélezni, és nyomban el is bocsátotta, csak azért, mert az illető, nevének

felolvasásakor, nem élt a háromgyermekes apák kiváltságával, és nem kért mentesítést a szolgálat alól; egy másik jelöltet ellenfelei felszólítottak, hogy perét a császár elé vigye; ő azonban azt állította, hogy az ügy csak a rendes bíróságra tartozik. Ezt az embert Claudius kényszerítette, hogy nyomban maga hozzon ítéletet, és személyes példájával bizonyítsa be, hogy igazságos bíró válik-e majd belőle, ha egyszer a más dolgában kell majd ítélnie. Egy asszony tulajdon fiát nem akarta a magáénak elismerni; minthogy a bizonyítás anyaga egyik fél részéről sem volt kielégítő, azzal kényszerítette vallomásra az asszonyt, hogy ráparancsolt, lépjen házasságra az ifjúval. Távollevők esetében könnyedén hozott ítéletet a megjelentek javára, és nem vizsgálta meg, hogy az ellenfél mulasztásból-e vagy kényszerítő okból nem jelent meg a tárgyaláson. Máskor valaki elkiáltotta magát, hogy a hamisítónak vágják le a kezét; Claudius nyomban elhívatta a hóhért késeivel, egész felszerelésével együtt. Egy külföldi állampolgár ügyében kisebb vita támadt az ügyvédek között, vajon togában vagy palliumban álljon-e a vádlott bírái elé; Claudius pártatlanságát akarván bizonyítani, elrendelte, hogy ahányszor a vád vagy a védelem képviselője beszél, a vádlott annyiszor váltson ruhát. Mondják, hogy egy perben egyszer az írótabláról olvasta fel az ítéletet, mely szerint annak javára döntött, aki igazat mondott. Ezek a dolgok annyira csorbították a tekintélyét, hogy mindenfelé, ország-világ előtt megvetéssel beszéltek róla. Valaki egyszer azt vallotta, hogy az egyik tartományból megidézett tanú nem jelenhet meg a tárgyaláson; a távolmaradás okát azonban elhallgatta, és csak hosszas kérdezősködésre bökte ki végre: „Meghalt - mondta a császárnak -, gondolom, engedelmekkel.” Másvalaki, megköszönve, hogy a vádlott védelmére engedélyt kapott, odavetette neki: „Mert hát így szokás ez.” Gyakran hallottam magam is az öregektől, hogy az ügyvédek erősen visszaéltek türelmével, és valahányszor Claudius leszállt a bírói emelvényről, nemcsak szóval hívták vissza, hanem togája szegélyénél fogva tartóztatták, még a lába szárát is megragadták. Ezért nem is csoda, hogy az egyik szegény görög kereskedő száján kicsúszott a vita hevében: „Te nemcsak öreg vagy már, hanem hülye is.” Egy római lovagot nőekkel való szemérmetlenkedés címén fogtak perbe. A vád hamis volt, de ellenfelei másként nem férhettek hozzá; mikor a lovag látta, hogy hivatásos ringyókat idéztek meg és hallgatnak ki tanúként ellene - közismert dolog ez -, keserűen szitkozódva Claudius ostobasága és kegyetlensége miatt, íróvesszőjét, tábláját, melyet kezében tartott, úgy vágta a császár képébe, hogy jócskán megsebesítette az orcáját.

16. Claudius censori tisztséget is viselt, melyet Plancus és Paulus censorok után hosszú ideig nem is töltöttek be; de ezt a hivatást is egyenetlenül, különféle alapelvek és eljárások szerint gyakorolta. Egyik lovagi szemlén megbélyegző megjegyzés nélkül engedett át egy gyalázzal illelhető fiatalembert, mert az apja kijelentette, hogy szerinte a fiú hibátlan: megvan neki - mondta Claudius - a maga censora. Egy másik, kicsapongásairól és csábításairól hírhedt ifjút is csak arra figyelmeztetett, hogy vagy mérsékelje, vagy óvatosabban gyakorolja fiatalos csínytevéseit; s még hozzáfűzte: „Mert ugyan miért kell nekem tudnom, hogy ki a szeretőd?” És mikor egyszer bizalmas barátai kérésére eltörölte egyik lovag neve mellől a megbélyegző megjegyzést, azt mondta: „A törlés nyoma mindenesetre megmarad.” Egy kiváló férfit, a görög tartomány legtekinélyesebb emberét törölte a bírák névjegyzékéből, mert nem tudott latinul, s ezért még a római polgárjogtól is megfosztotta. Senkitől sem vette szívesen, ha nem maga adott számot életéről, úgy, ahogy tudott, védnök igénybevétele nélkül. Sok embert meglepetésszerűen és egészen újfajta ok miatt bélyegzett meg, gyakran csupán azért, mert az ő tudta és beleegyezése nélkül elutazott Italiából; másokat azért, mert valamelyik tartományban az idegen király kíséretében mutatkoztak; utalt is rá, hogy elődei idejében Rabirius Postumus a hazaárulás gyanúját vontta magára bírái előtt, mert Alexandriába utazott, Ptolemeushoz, hogy megmentse a királynak nemrégiben kölcsönadott pénzét. Még sok más embert is igyekezett megbélyegezni, de nyomozóinak nagyfokú hanyagsága miatt, s a maga gyalázatára, többnyire kiderült róluk, hogy ártatlanok; akit azzal vádoltak, hogy agglégény, gyermektelen

és szegény - házas, családos és gazdag embernek bizonyult; akit pedig megrágalmaztak, hogy fegyverrel öngyilkosságot követett el - az ledobva magáról a ruhát, megmutatta, hogy teste ép és sértetlen. Censori hivatása idején más nevezetes esemény is történt: a Sigillariusok utcájában egy pompás kiállítású ezüst kocsis volt eladó; azt a kocsit megvásároltatta, és megparancsolta, hogy szeme előtt törjék össze; majd egyetlen napon húsz rendeletet bocsátott ki, különösen kettő volt közöttük figyelemre méltó: az egyik arra intett, hogy a közelgő bőséges szüret előtt szurokkal jól el kell tömni a boroshordókat, a másik meg arra, hogy kígyómarás ellen nincs jobb a taxusfa levénél.

17. Egyetlen hadjáratot kezdeményezett, az is meglehetősen szerény vállalkozás volt. A senatus ugyanis megszavazta neki a diadalmenettel járó kitüntetések, ő azonban nem tartotta ezt kielégítőnek fejedelmi méltóságához, hanem valódi diadalmenet dicsőségére vágyott; hogy ezt elérje, mint legalkalmasabb területet, Britanniát választotta; ott ugyanis az isteni Julius óta nem próbálkozott senki, de a tartomány éppen erősen forrongott is, mert Róma nem szolgáltatta ki a britanniai szökevényeket. Ostiából elindulva, útban a tengeren odafelé, a viharos északi szél miatt kétszer csaknem elsüllyedt, először Liguria közelében, majd a Stoechades-szigetek mellett. Ezért Massiliából szárazföldön folytatta útját Gesoriacumig onnan kelt át hajón a szigetre; egyetlen kardcsapás és vérontás nélkül néhány nap alatt megadásra kényszerítette a sziget nagy részét, és elindulása után hat hónappal már vissza is tért Rómába, ahol fényes diadalmenetet tartott. Nemcsak a tartományok főnökeinek, hanem némely száműzöttnek is megengedte, hogy e látványosság megtekintésére Rómába utazzék; a hadi zsákmányok között palatinusi háza homlokzatára a polgári korona mellé a tengerészeti koronát is kifüggesztette, jeléül annak, hogy behajózta és megszelídítette az Óceánt. Diadalszekere mögött Messalina, a felesége haladt díszhintójában. Ugyancsak ott haladt mögötte mindazok, akik ebben a háborúban a diadalmi kitüntetések megkapták; a többség gyalogosan és bíbortogásan, egyedül Crassus Frugi ült cifra szerszámos lovon, pálmamintás, hímzett togában, minthogy ő már másodszor érdemelte ki ezt a kitüntetést.

18. Mindvégig nagyon szívén viselte a főváros és a gabonaellátás gondját. Az Aemilianusról elnevezett városnegyedben keletkezett makacs tűzvész idején két éjszakán át a Diribitoriumban maradt: a katonaság és házicselédése nem bizonyult elegendőnek, ezért a tisztviselők útján segítségül hívta a népet minden városnegyedből; maga elé állítva a teli pénzeskosarakat, közreműködésre buzdította az embereket, és kinek-kinek elvégzett munkája szerint szabta meg a jutalmát. Egyszer azonban a sorozatos rossz termés miatt igen szűkös volt a gabonaellátás; ekkor a tömeg a Forum kellős közepén feltartóztatta Claudiust, szidalmakkal árasztotta el, és száraz kenyérdarabokkal úgy meghajigálta, hogy sebesülten, egy titkos átjárón keresztül alig tudott elmenekülni a Palatiumra; ezután már ki is gondolt mindenféle lehetőséget, hogy a gabonaellátást akár a téli viharok idején is biztosítsa. A gabonakereskedőknek előnyös feltételeket biztosított: magára vállalt ugyanis mindennemű veszteséget arra az esetre, ha valamelyiket a tengeren vihar következtében károsodás éri; nagy kedvezményeket juttatott továbbá mindazoknak, akik kereskedelmi hajók építésére vállalkoztak - kinek-kinek a maga körülményei szerint:

19. Így például egy polgárnak megadta a felmentést a Papius Poppaeus-féle törvény rendelkezései alól; egy latin jogú embernek a teljes római polgárjogot; asszonyoknak a négygyermekes anyák jogait: ezek az intézkedések a mai napig érvényesek.

20. Nem sok, de annál hatalmasabb és fontosabb közművet létesített; a legjelentősebb ezek között a Caius idejében megkezdett vízvezeték; továbbá a Fucinus-tó lefolyó csatornája és az ostiai kikötő. Pedig jól tudta, hogy ezek közül az egyiket Augustus nem engedélyezte, hiába könyörögtek neki állandóan a marsusok; a másik munka megkezdését pedig már az isteni

Julius is többször elhatározta, de a munkálatok nehézsége miatt elállt szándékától. A Claudius-féle vízvezeték céljaira egy kőépítmény segítségével egészen Rómáig elvezette a bővizű hideg forrásokat - egyiknek Kékforrás volt a neve, a másik kettőnek Curtius és Albulinus -, valamint az Anio novus folyót, Róma alatt pedig több, díszesen kiképzett medencében szétosztotta vizüket. A Fucinus-tó lecsapolására is főként a haszon, de legalább annyira a dicsőség reményében vállalkozott; néhányan ugyanis saját költségükön elvállalták a lecsapolás munkáját, ha annak fejében átengedik nekik a mocsártalanított földterületet. Háromezer lépésnyi távolságban részint kiásatta, részint kivájta a hegyoldalt, így hozta létre nagy keservesen a csatornát, tizenegy évi munkával, harmincezer ember szakadatlan dolgoztatásával. Felépítette az ostiai kikötőt, mégpedig úgy, hogy jobbról-balról két mólóval fogta körül, a bejáratánál pedig, ahol már mély a tenger, kőgátat emelt; ezt a lehető legszilárdabban akarta megalapozni, ezért elsüllyesztette azt a hajót, amely egy hatalmas obeliszket szállított Egyiptomból Rómába, cölöpökkel vétette körül, és arra az alexandriai Pharos mintájára egy óriási tornyot építtetett, hogy éjjel fényjelekkel utat mutasson a hajóknak.

21. Gyakran osztogatott adományokat a népnek. Számos nagyszerű színjátékot rendezett; nemcsak a régtől megszokott előadásokat az ismert helyeken, hanem újakat is eszelt ki vagy újított fel az ősi időkben, és pedig ott, ahol előtte még senki. A leégett Pompeius-színház helyreállításának tiszteletére rendezett játékon az orchestrában felállított emelvényen elnökölt; előbb a színház fölött emelt templomban mutatott be áldozatot, onnan jött le, és a nézőtérén áthaladva foglalta el székét, miközben a közönség szótlanul ülve maradt a helyén. Megrendezte az évszázados játékokat is, azt állítván, hogy Augustus túl korán, nem a kellő időpontban tartotta meg ezt az ünnepet; pedig történeti művében Claudius maga írja, hogy Augustus az évek igen gondos számítása után rendezte ismét e sokáig szünetelő ünnepeket. Ezért csúfolódtak sokan a kikiáltó szaván, mikor ősi szokás szerint ekképpen hívta meg a népet az ünnepi játékokra: „mert senki sem látott és nem is lát többé ehhez hasonlót”; márpedig élt még jó néhány ember, aki már maga is látta a játékokat, sőt, volt olyan színész, aki annak idején is, most is szerepelt az előadásokon. Cirkuszi játékokat is gyakran rendezett a Vaticanuson, ilyenkor minden ötödik kocsiverseny után egy-egy állathajszát iktatott be. A márványfülkékkel, aranyos céloszlopokkal díszített Circus Maximusban - ahol azelőtt csak tufaközből épült istállók és faoszlopok álltak - külön ülőhelyet jelölt ki a senatoroknak, akik azelőtt a közönség között elvegyülve foglaltak helyet. A kocsiversenyeken kívül trójai játékokat is rendezett, s hozzá még egy állatviadalt, melyben az africai vadállatokat saját lovas testőrcsapata pusztította el a tribunus és a praefectus vezetésével; felléptetett ezenkívül thesszali lovasokat is, akik vad bikákat kergettek körös-körül a Circus porondján, majd a kimerült állatok nyakába ugrottak, és szarvuknál fogva lenyomták fejüket a földre. Sok igen változatos gladiator viadalt rendezett: évenként egyet a testőrlaktanyában, állathajszák és fényes felszerelés nélkül; egy teljes és szabályos kardviadalt a Septában - azután ugyanott még egy soron kívüli, rövid, csak néhány napig tartó játékot, melyet Sportulának nevezett, mert első alkalommal így hirdette meg: „csak hirtelen összeütött vacsorafélére hívja meg a népet”. Más előadásokon sohasem volt olyan közvetlen, szinte közönséges a magatartása, mint emezeken; itt még a győzteseknek is úgy számolta le az aranyakat, bal keze ujjain hangosan olvasva, mint az egyszerű nép fia; közbekiáltással, kérdésekkel buzdította jókedvre az embereket, „úrnak” szólítottatta őket, miközben nem éppen szellemes, erőltetett tréfákkal fűszerezte beszélgetéseit; így mikor Palumbust követelték a nézők, megígérte, hogy rendelkezésükre bocsátja, ha sikerül elfogatnia. De talpraesett, egészséges dolog volt, hogy mikor egy kocsihajtó ügyében annak négy fia könyörgött hozzá, az összes jelenlevők helyeslése közben felmentette a szolgálat alól, és egy táblát körülhordoztatva figyelmeztette a népet „milyen jó dolog gyereket nevelni, mert íme, láthatják, hogy még egy gladiatornak is segítségére és hasznára lehetnek”. Előadatott továbbá a Mars-mezőn egy város meghódítását és kifosztását megjelenítő harci játékot, és egy

jelenetet Britannia királyainak meghódolásáról - maga hadvezéri köpenyben ült az elnöki székekben. A Fucinus-tó lecsapolása előtt még rendezett egy tengeri csatát a vízen. Ekkor történt, hogy miután a tengerészek elmondták szokásos szavaikat: „Üdvözlégy, Caesar, a halálraszántak köszöntenek téged” - a császár így válaszolt: „Talán nem is!” A katonák ezt úgy értelmezték, hogy kegyelmet kaptak, és nem akarták megkezdeni a harcot; Claudius sokáig tévővázott, hogy tűzzel-vassal kiirtsa-e mindet, végül helyéről felugorva, csúnya, kacszázó lépteivel körüljárta a tó partját, és hol szép szóval, hol fenyegetőzéssel rávette őket, hogy harcoljanak. Ezen a játékon egy siciliai és egy rhodusi tizenkét-tizenkét háromevezősoros hajóból álló harci egység ütközött meg egymással; a tó közepéről pedig gépi szerkezet segítségével egy trombitáló ezüst Triton emelkedett ki és adott jelt a csata megkezdésére.

22. Sok vallásos szertartást, polgári és katonai szokást, különféle rendekre mind Rómában, mind külföldön érvényes szabályt helyreigazított; az avultakat visszavonta, de több újat is bevezetett. A papi testületek számának kiegészítésekor előbb letette az esküt, csak azután nevezett ki új tagot; éberem ügyelt arra, hogy ha földrengést észlelnek Rómában, a praetor népgyűlést hívjon össze, és törvényszéki szünetet rendeljen el; valahányszor szerencsétlenséget jelző madár tűnik fel akár Rómában, akár fenn a Capitoliumon, bűnbánati napot tartsanak, s ezt a szertartást - elzavarván az iparosok és rabszolgák tömegét - mint pontifex maximus maga nyitotta meg, intő szöveget intézve a néphez a szöszékről.

23. Összevonta a törvénykezés időszakát, mely azelőtt téli és nyári szakaszra oszlott. Az igazságszolgáltatást harmadik személyt illető hagyatéki ügyekben - amit Rómára korlátozva azelőtt évenként más-más hatóságokra bíztak - most egyszer s mindenkorra és a tartományokra is kiterjedő hatáskörrel bizonyos tisztviselők kötelességévé tették. Megszüntette a Papius-féle törvény Tiberius Caesartól származó cikkelyének érvényét, mely szerint hatvanéves férfi nem képes többé gyermeket nemzeni. Intézkedett, hogy a consulok kiskorú gyermek számára soron kívül rendeljenek ki gyámot, továbbá, hogy akit a hatóságok a tartományokból kitiltanak, azt se Rómába, se Italiába többé be ne engedjék. Maga is újfajta tilalmat léptetett életbe, egyeseknek megtiltotta, hogy Rómából a harmadik mérföldkönel messzebbre távozzanak. Ha fontosabb ügyekben döntött, a Curiában a két consul széke között az emelvényen ült. A szabadságkérelmek jóváhagyását, melyet azelőtt a senatus intézett, magának tartotta fenn.

24. Consuli címet még kétszázézer sestertius vagyonnal rendelkező procuratoroknak is adományozott. Ha valaki lemondott senatori rangjáról, attól a lovagi rangot is megvonatta. Egyszer senatori rangot adott egy felszabadított rabszolga fiának - holott kezdetben kijelentette, hogy senatorrá csakis olyan embert nevez ki, akinek már a dédapja is római polgár volt; de feltételül szabta, hogy előbb egy római lovag fogadja örökbe. Még így is tartott azonban a szemrehányástól, és ezért elhíresztelte, hogy a kinevezett őse, Appius Caecus censor, maga is felvette szabadosok (libertinusok) fiait a senatus tagjai közé; nem tudta azonban, hogy Appius korában és utána még egy ideig nem azokat nevezték szabadosoknak, akiket gazdájuk felszabadított, hanem az ilyenek szabadon született gyermekeit. A quaestorok testületének kötelességévé tette, hogy az utak kikövezésének munkájáért jutalmul gladiator játékot rendezzen a népnek; elvette a testülettől Ostia és Gallica tartományt, de visszaadta neki a Saturnus templomában elhelyezett államkincstár felügyeletét, melyre időközben a praetorok vagy - mint most - a volt praetorok viseltek gondot. Leánya jegyesének, Silanusnak, megadta a diadalmi jelvényeket, pedig még el sem érte nagykorúságát; az idősebbeknek pedig oly sűrűn s oly könnyen osztogatta ezt a kitüntetést, hogy fennmaradt egy levél, melyet állítólag az összes legiók nevében intéztek hozzá, és arra kérték benne, adja meg a consuli legatusoknak a hadseregparancsnoksággal együtt mindjárt a diadalmi jelvényeket is, hogy ne keressenek erőnek erejével okot a háborúra. Plautiusnak ún. ovatiót engedélyezett, s mikor az Rómába

bevonult, elébe ment és oldalán haladva kísérte a Capitoliumra és vissza a városba. Gabinius Secundusnak, aki legyőzte a germaniai chaucus törzset, a Chaucius melléknév viselését engedélyezte.

25. A római lovagok katonai szolgálatának rendjét úgy szabályozta, hogy a cohors irányítása után egy szárny, azután pedig egy legio tribunusi állását adományozta nekik. Ezenkívül ő szervezett meg egyfajta katonaságot és képzeletbeli hadiszolgálatot is, melyet „létszám fölötti”-nek neveztek, és annak keretei közé távollevők és csak névlegesen bevonult férfiak tartoztak. A katonáknak senatusi határozattal megtiltotta, hogy a senatorok házát tisztelgő látogatás céljából felkeressék. A római lovag módjára viselkedő szabadosokat vagyonuk elkobzásával büntette; a hálátlanokat, akik ellen patronusuk panaszt emelt, ismét szolgaságra vetette, ügyvédeknek pedig kijelentette, a jövőben nem fogad el tőlük panaszbejelentést felszabadított rabszolgák ügyében. Némelyek beteg és súlyosan elgyengült rabszolgáikat kitétek Aesculapius szigetére, hogy kibújjanak a gyógyításukkal járó terhek viselése alól; Claudius elrendelte, hogy a szigetre kitelepített minden rabszolga legyen szabad, és ha meggyógyul, ne váljék ismét gazdája tulajdonává; ha pedig valaki inkább megöli rabszolgáját, semhogy a szigetre kitegye, azzal úgy kell bánni, mint a gyilkossal. Az utazókat rendeletben figyelmeztette, hogy itáliai városokon csakis gyalogosan, hordszéken vagy gyaloghintón haladhatnak keresztül. Puteoliba és Ostiába egy-egy cohorsot helyezett el, hogy elejét vegyék a sok tűzvésznek. Külföldieknek megtiltotta, hogy római nevet, illetve családi nevet felvegyenek. Ha valaki a római polgár jogával illetéktelenül élt, azt az Esquilinus mezején bakó végezte ki. Achaiát és Macedoniát még Tiberius tette császári tartományá, Claudius mindkettőt visszaadta a senatusnak. Lycia lakosait megfosztotta szabadságuktól, mert halálos ellenségeskedésben éltek egymással; a rhodusiaknak azonban visszaadta szabadságukat, minthogy megbánták régi bűneiket. Ilium lakosainak, a római nép őseinek, minden adót örökre elengedett; felolvasott egy görög nyelvű levelet, melyet a senatus és a római nép intézett Seleucus királyhoz, barátságot és szövetséget ígérve neki arra az esetre, ha vérrokonait, Ilium lakosait mindennemű adófizetés kötelezettsége alól felmenti. A zsidókat, akik Chrestus bujtogatására szüntelenül zavarogtak, kiűzte Rómából. A germánok követének megengedte, hogy színházi előadáson az orchestrában foglaljanak helyet, annyira megindította őt egyszerű, szilárd önbizalmuk: előbb ugyanis a köznép soraiban jelöltek ki nekik ülőhelyet, de mihelyt a germánok észrevették, hogy a parthusok és az armeniaiak követi a senatorok között ülnek, minden további nélkül maguk is odatelepedtek, és kijelentették, nem alábbvalók ők azoknál sem vitézség, sem rang dolgában. A gallok druida-szertartásait, melyektől Augustus alatt csak a római polgárokat tiltották el, szörnyű kegyetlenségük miatt egészen eltörölte; az eleusisi szent misztériumokat ellenben szerette volna Atticából Rómába átplántálni. Ő kezdeményezte továbbá, hogy Venus Erycina előregedett, roskadozó templomát államköltségen újjáépítsék. Más népek királyaival a Forumon kötött szövetséget, miközben disznót áldoztak, és a szertartásnál a fetiales papok ősi imaszövegeit mondták. De ez és sok egyéb intézkedése, jóformán egész uralkodása, nem az ő műve volt, inkább felesége és felszabadított rabszolgái feje szerint kormányozott; Claudius maga többnyire az ő akaratuk végrehajtója volt.

26. Kora ifjúsága idején kétszer járt jegyben: először Aemilia Lepidával, Augustus dédunokájával, majd Livia Medullinával, aki a Camilla melléknevet is viselte, mivelhogy Camillus, a dictator ősi nemzetségéből származott. Első jegyesét még mint szüzlányt hagyta el, mert szülei megsértették Augustust; a másodikat menyegzőjük napján halálos betegség ragadta el tőle. Feleségül vette Plautia Urgulanillát, majd Aelia Paetinát; egyiknek apja diadalmenetben vonult be a Városba, a másiké consuli rangot viselt. Mindkettőtől elvált; Paetinát csak jelentéktelen összezördülések, Urgulanillát azonban fertelmes kicsapongásai miatt hagyta el, és mert az asszony gyilkosság gyanújába keveredett. Ezek után feleségül vette Valeria

Messalinát, unokabátyja, Messala Barbatus leányát. Ezt pedig kivégeztette, mert megtudta, hogy különféle bűnökön, becstelenségeken kívül jó sok színe előtt aláírt és a hozományról intézkedő szabályos szerződés alapján házasságot kötött C. Siliusszal; Claudius testőrei előtt egy gyűlésen kijelentette, hogy „agglegény marad, mert házasságai rossz véget értek; és ha mégsem maradna nőtlen, szúrják le tulajdon kezükkel, egy szava sem lesz ellene”. De nem tudta szavát állni, és hamarosan házassági feltételekről kezdett tárgyalni még Paetínával is, akit egykor elhagyott, majd Lolliá Paulinával, C. Caesar hajdani feleségével. Végül Agrippina, öccsének, Germanicusnak a leánya, a rokonság jogán csókkal, kedveskedéssel addig-addig csábíttatta szerelemre, míg Claudius a legközelebbi senatusi ülésen felbérelt valakit szószólónak, hogy mintegy legfőbb államérdekből, kényszerítsék őt, vegye feleségül unokahúgát; javasolja továbbá, hogy engedélyezzenek a jövőben olyan házasságokat, amelyeket mind ez ideig vérfertőzésnek tekintettek. Alig egy nappal ezután megtartották a menyegzőt; de példájukat nem követte senki, csak egy felszabadított rabszolga meg egy primipilaris, akinek esküvői szertartásán Claudius maga is részt vett Agrippinával együtt.

27. Három felesége szült neki gyermeket: Urgulanilla Drusust és Claudiát; Paetina Antoniát, Messalina pedig Octaviát meg egy fiút, akit előbb Germanicusnak, majd Britannicusnak nevezett el. Drusust még gyermekkorában elvesztette; a kisfiú Pompeiben megfulladt egy körtétől, melyet játék közben a magasba dobva szájával akart elkapni; a gyermeket néhány nappal azelőtt jegyezte el Seianus leányával. Ezért ámulok annyira, hogy egyes történetírók azt állítják, Seianus ölte meg orvul. Claudiát, aki valójában Claudius felszabadított rabszolgájától, Botertől fogant, noha öt hónappal a válás kimondása előtt született, és kezdték is már felnevelni, meztelenül kitétette az anyja ajtaja elé. Antoniát Cn. Pompeius Magnushoz, majd Faustus Sullához adta férjhez, Octaviát mostohafiához, Neróhoz, pedig a leány előbb már Silanusszal járt jegyben. Britannicus Claudius trónralépése után a huszadik napon, annak második consulsága idején született, s ő már karonülő korában megmutatta fiát a gyűlésen a katonáknak; gyakran ajánlotta a nép kegyébe is, mikor a játékok idején ölében tartotta, vagy maga mellé állította, és a tömeg üdvívalgásától kísérvé szerencsés jövendőt kívánt neki. Három veje közül Nerót örökbe fogadta, Pompeiust és Silanust azonban nemcsak elutasította magától, hanem meg is ölette.

28. Felszabadított rabszolgái közül a herélt Posidest tartotta a legnagyobb becsben, s a britanniai diadalmenet alkalmával a legkiválóbb katonák között a „hasta purá”-val tüntette ki; de éppen úgy megbecsülte Felixet, akit előbb egy szövetséges lovascsapat, majd a római lovasság parancsnokának, végül Judaea tartomány helytartójának rangjára emelt, és aki három királynő férje volt; éppígy Harpocrast, annak azt is megengedte, hogy gyaloghintón járjon Rómában, és nyilvános játékokat rendezhessen; ezeken kívül a tudós Polybiust, aki gyakran sétált jobbján-balján a két consullal. De mindenkinél többre tartotta magántitkárját, Narcissust, és pénzügyi tanácsadóját, Pallast; örömmel hozzájárult, hogy senatusi határozat útján óriási pénzügyekkel, továbbá quaestori és praetori címekkel tüntessék ki őket, de mindezen kívül úgy megszédhették magukat, annyit rabolhattak össze, hogy mikor Claudius egyszer az államkincstár szegénysége miatt kesergett, jogosan kapta ezt a választ: majd lesz pénze bőven, ha két felszabadított rabszolgája társul veszi maga mellé.

29. Mint mondtam, ezek az emberek meg a feleségei uralkodtak rajta, s ő nem is a fejedelem, hanem a szolga szerepét játszotta. Az ő érdekük, vagy akár csak tetszésük és kedvük szerint osztogatta a tisztségeket, a hadseregparancsnoki rangot, a feloldást a büntetések alól, vagy éppen a súlyos büntetéseket, és többnyire azt sem tudta, mit cselekszik. De hogy ne is említsem egyenként a legjelentéktelenebb apróságokat - a visszavont kedvezményeket, az érvénytelenített ítéleteket, a hivatalok betöltéséről szóló, késedelmesen kibocsátott vagy nyilvánvalóan meghamisított rendeleteket -, annyit mondok csupán, hogy veje hajdani apósát,

Appius Silanust és a két Juliát - egyik Drusus lánya volt, a másik Germanicusé - egészen bizonytalan vád alapján megölette, még védőt sem engedélyezett nekik; ugyanígy bánt el nagyobbik lánya férjével, Cn. Pompeiusszal, valamint a kisebbik jegyesével, L. Silanusszal. Ezek közül Pompeiust egyik szeretője karjában szúrták le, Silanust pedig négy nappal január elseje előtt mondatták le praetori tisztségéről, és éppen Claudius és Agrippina menyegzője napján küldték a halálba. Harminc senator és háromszáznál is több római lovag ügyében oly könnyedén hozott halálos ítéletet, hogy mikor egy consuli rangú férfi kivégzése után a centurio jelentette, hogy parancsára megtörtént a dolog, azt mondta, ő semmi efféle nem parancsolt; a dolgot mégis jóváhagyta; szabadosai ugyanis állították, hogy a katonák kötelességüket teljesítve önként álltak bosszút császáruk ellenségén. De az már csakugyan elképesztő, hogy Messalina és szeretője, Silius házasságkötésekor a hozományról szóló szerződést maga is aláírta; erre úgy vették rá, hogy azt mondták neki, álszertartás az csupán, melynek segítségével az ő fejről akarnak egy előjelek útján megjövendölt szerencsétlenséget elfordítani és másvalakire hárítani.

30. Alakjában volt valami méltóság, akár állt, akár ült, leginkább mégis ha heverőjén pihent. Teste hatalmas és nem vézna, ősz haja és telt nyakszirtje megszépítette arcát. Járás közben nem vált előnyére, hogy térde rogyadozott, és akár vidám volt, akár komoly, sok minden elcsúfította: illetlen nevetése például; még rútabb volt, ha haragudott, ilyenkor habzott a szája és folyt az orra, ehhez járult még, hogy nyelve is nehezen forgott, amúgy is mindig remegő feje pedig minden mozdulatnál csak még inkább ide-oda járt.

31. Hajdan gyenge egészsége kiválóan helyreállt, mióta trónra lépett; csak a gyomorfájás kínozza annyira, hogy egyszer, mint mondja, már öngyilkosságra is gondolt.

32. Gyakran rendezett bőséges lakomát, többnyire igen tágas helyiségben, volt úgy, hogy hatszázan is heverték az asztalok körül. Lakomát adott a Fucinus-tó lecsapolása alkalmából is, miközben csepp híja, hogy a nagy erővel kizúduló vízbe bele nem fulladt. Minden vacsorához meghívta gyermekeit, valamint a legelőkelőbb családok fiait és leányait, akik ősi szokás szerint a kerevet lábánál ülve étkeztek. Az egyik vendéget meggyanúsították, hogy előző nap ellopott egy aranyserleget; másnap újra meghívták, és agyagcsuprot tettek elébe. Mondják, hogy Claudius egy rendelet kibocsátásán is töprengett, ezzel megengedte volna vendégeinek, hogy a lakománál emésztés okából halk, de akár erősebb hangot is hallassanak; megtudta ugyanis, hogy valaki, aki ilyesmit szeméremből visszatartott, súlyosan megbetegedett.

33. Ételt is, bort is igen jó étvágyal fogyasztott mindig, mindenütt. Egyszer Augustus forumán ítélezett éppen, s hirtelen megcsapta orrát a reggeli illata, melyet a szomszédos Mars-templomban a Salius-papoknak készítettek; nyomban elhagyta a bírói emelvényt, felment a papokhoz, és letelepedett asztalukhoz. Soha másként, mint tele hassal, jóllakva nem kelt fel az asztaltól, és ha étkezés után tátott szájjal, hanyatt fekvé elaludt, tollat dugtak le torkán, hogy gyomra terhén könnyítsen. Keveset aludt (éjfél előtt már rendszerint felébredt), s így nemegyszer a törvényszéki tárgyalás alatt is elszunyókált, ilyenkor még az ügyvédek is, akik épp ezért hangosabban kezdtek beszélni, alig tudták felébreszteni. Kimondhatatlanul vonzódott a nőkhöz; férfiakhöz azonban egy cseppet sem. Szenvedélyesen kockázott: a kockajáték művészetéről még könyvet is írt; utazás közben is játszott; a kocsija belsejébe úgy erősítették oda a táblát, hogy a dobások a jármű rázódása miatt semmiképpen fel ne boruljanak.

34. Vad és vérszomjas természete mind nagyobb, mind kisebb jelentőségű dolgokban megmutatkozott. A kínzásokkal vegyes kihallgatásokat, az apagyilkosok kivégzését maga is végignézte. Egyszer kedve támadt, hogy Tiburban egy régi szokás szerint folyó kivégzést végignézzon; a bűnösök már a karókhoz kötözve álltak, s akkor kiderült, hogy hiányzik egy

bakó; Claudius Rómába küldetett bakóért, maga pedig késő estig ott maradt, hogy megvárja érkezését. Gladiatori játékok alkalmával, akár maga rendezte őket, akár más, mindig megadta a kegyelemdőfést azoknak, akik véletlenül elesetek - kiváltképpen, ha hálóval küzdöttek -, hogy láthassa a haldoklók arckifejezését. Egyszer elesett két bajvívó, kölcsönösen halálra sebezve egymást; Claudius megparancsolta, hogy kardjukból azon nyomban csináljanak neki apró késeket mindennapi használatra. A déli órákban tartott állathajszákat annyira kedvelte, hogy már kora reggel elment az előadásra, és helyén maradt délben is, mikor a közönséget ebédelni hazaengedte; a hivatásos bajvívókon kívül gyakran valami hajánál előrángatott ok miatt életre-halálra egymásnak eresztett embereket a kovácsműhelyből, a segéd személyzet tagjai közül és más, hasonló fajta népet, ha egy szerszám, szerkezet, gép vagy más efféle nem működött hibátlanul. Egyik névbemondóját togásan, úgy, ahogy volt, beküldte egyszer az arénába.

35. Mégis, mindenekfölött félénk és bizalmatlan volt. Ámbár uralkodása első napjaiban, mint mondtuk, a nyájas ember szerepét játszotta, a lakomákon csak úgy merészelt megjelenni, ha lándzsás testőrei körülállták, és az ételt katonái szolgálták fel; beteglátogatást is csak úgy tett, ha előbb átkutatták a hálósobát, és még a párnákat, takarókat is alaposan kirázták, megvizsgálták; a következő időben kivétel nélkül minden látogatóját motozók kezére adta, akik a legalaposabban átkutatták ruháikat. Csak később, akkor is vonakodva egyezett bele, hogy nőket, kisfiúkat és leányokat végig ne tapogassanak, s hogy ne vegyék el a kísérőktől vagy az írnokoktól írószerszámaikat, tábláikat. Egyik felkelés idején Camillus, abban a meggyőződésben, hogy háború nélkül is megrémítheti Claudius, gyalázkodó és pimaszul fenyegető levelet írt neki; felszólította, hogy mondjon le a hatalomról, és magánemberként éljen tovább nyugalomban; Claudius összehívta a vezető embereket, mert nem tudta, vajon ne engedelmeskedjék-e a felszólításnak.

36. Néhány meggondolatlanul jelentett cselszövés hírére annyira megrémült, hogy már-már a hatalomról is lemondott. Említettem már, hogy egyszer, mikor áldozatot mutatott be, közelében elfogtak egy embert, törrel a kezében; Claudius erre kikiáltók útján nyomban összehívta a senatust, és könnyek között, hangosan siránkozva panasolta el a helyzetét, hogy sehol sem leli biztonságát; ezután sokáig nem is mutatkozott nyilvános helyen. Lemondott lángoló szerelméről is Messalina iránt, de nem szégyenletes megaláztatása miatt, hanem mert életét féltette: azt hitte ugyanis, hogy Messalina szeretőjét, Siliust akarja hatalomra juttatni; ez idő tájt menekült szégyenszemre, rémülten a katonai táborba, s egész úton egyebet sem kérdezett, mint hogy biztonságban van-e vajon az ő császári hatalma.

37. Ezért minden jelentéktelen vád vagy bármelyik feljelentő elővigyázatosságra és bosszúra készítette, ha gyanakvását csak a legcsekélyebb mértékben sikerült is felkeltenie. Egy pereskedő ügyfél meglátogatta egyszer, és titokban elmondta neki: azt álmodta, hogy valaki megölte a császárt; kis idő múlva az illető rámutatott ellenfelére, aki épp egy kérvényt hozott Claudiushoz, hogy íme, az a gyilkos; azt az embert nyomban a vesztőhelyre vitték, mint akit tetten értek. Azt mondják, Appius Silanus hasonlóképpen pusztult el: Messalina és Narcissus szövetkeztek ugyanis, hogy elteszik láb alól. Megosztván egymás közt a szerepeket, Narcissus kora hajnalban szinte megzavarodva rontott be gazdája hálósobájába, mert - mint mondta - azt álmodta éppen, hogy Appius gyilkolja urát; erre Messalina csodálkozást színelve megszólalt, hogy ő is ugyanezt az álmot látta már több éjszaka egymás után. Ezután nemsokára, ugyancsak előzetes megbeszélés alapján, bejelentették Appius érkezését - előző nap ugyanis erre az órára a császárhoz rendelték; minthogy jövele az álom értelmét bizonyította, Claudius parancsára nyomban letartóztatták és kivégezték. Másnap a császár egy percig sem habozott, hogy a történekről a senatusban beszámoljon, és szabadosának köszönetet mondjon, amiért az még álmában is az ő jólétén öröködik.

38. Claudius tudta magáról, hogy dühkitörésre és haragra hajlamos, ezért rendeletben mentegőztött mindkét tulajdonsága miatt, megígérve, hogy „dúhe rövid ideig tartó és ártalmatlan lesz, haragja pedig mindig igazságos”. Ostia lakosait súlyos szidalmakkal illette, mert nem küldtek elébe csónakot, hogy a Tiberisen feljöhessen, s azt írta, „úgy bántak velem, mint valami közemberrel” - később váratlanul oly módon bocsátott meg nekik, hogy az úgyszólván a mentegőzéssel is felért. Ha valaki nyilvános helyen alkalmatlan időben közeledett hozzá, azt saját kezűleg kergette el. Máskor kihallgatás nélkül és ártatlanul száműzetésbe küldött egy quaestori írnokot és egy volt praetor senatort; az írnokot azért, mert egy perben annak idején, mikor ő még magánember volt, élesen állást foglalt ellene, a senatort pedig, mert aedilis korában megbüntette Claudius birtokainak bérlőit, akik a törvényt semmibe véve főtt ételt árultak, az ügybe beavatkozó majorost pedig megkorbácsoltatta. Ez alkalomból ki is vette az aedilisek hatásköréből a kocsmák felügyeleti jogát. Még ostobaságát sem rejtette véka alá, hanem néhány rövid beszédben azt bizonygatta, hogy butaságot kellett színlelnie Caius alatt, ha ép bőrrel akart szabadulni, hogy jelenlegi állását elnyerje. De nem tudott meggyőzni senkit; rövid idő múlva ugyanis megjelent egy könyv, melynek görög címe „A bolondok gyógyulása”, s arról szólt, hogy a bolondságot senki sem színleli.

39. Egyebek között főként feledékenységén és meggondolatlanságán csodálkoztak az emberek, vagy hogy görögösen fejezzem ki magam, azon, hogy mennyire a fellegekben jár, és nem ismeri fel a dolgok lényegét. Messalina megöletése után nemsokára asztalhoz heveredve azt kérdezte: „Hát az úrnő miért nem jön?” A kivégzettek közül nem egyet másnap lakomára vagy kockajátékokra hívott meg magához, és mintha csak késlekednének, küldönc útján korholta őket, hogy miféle álomszuszékok. Mikor a vallás törvényeit megszegve feleségül akarta venni Agrippinát, továbbra is minden beszédében „leányának”, „fogadott gyermekének” nevezte, akit „mint csecsemőt ölében tartott, és maga nevelt fel”. Amikor elhatározta, hogy családi nevét Neróra ruházza, mintha nem lett volna elég szegény, hogy bár él a fia, mégis örökbe fogadja mostohagyermekét, folytonosan azt hangoztatta, „eddig még sohasem fogadtak be senkit a Claudiusok családjába”.

40. Beszéde és magatartása oly nagyfokú hanyagságot árult el, hogy az ember szinte azt hitte róla, eszébe sem jut talán, hogy ki az, aki beszél, kikhez szól, hol és milyen időben. A senatusban egyszer a mézárások meg a kocsmárosok ügyét tárgyalták, mire Claudius felkiáltott: „No de kérdezek benneteket, ki tud a maga napi jó falatja nélkül meglenni?” és már ecsetelte is, mekkora bőség uralkodott régen a csapszékekben, s hogy azelőtt maga is ott vásárolta mindig a bort. Egyik quaestori állás ügyében azzal indokolta meg pártfogó szavazatát, hogy „a jelölt apja egy pohár friss vizet adott neki egyszer, mikor beteg volt”. Egy asszonyt tanúságtételre idéztek a senatus elé: „Ez a nő - mondta Claudius - anyám felszabadított rabszolgája és bizalmasa volt; de engem mindig a maga gazdájának tekintett. Azért mondom ezt, mert élnek a házamban olyanok, akik engem nem tekintenek uruknak.” De még a bírói emelvényen is kiabált, mikor Ostia lakosai a nyilvánosság előtt egy kérvényt terjesztettek eléje: semmi oka rá - ordította -, hogy jót tegyen velük; ő is éppúgy szabad elhatározásból cselekszik, mint bárki más. Azután meg ilyesmi volt a szavajárása, minden órában, minden percben hallhatta tőle bárki: „Telegeniusnak tekintesz engem?” - vagy ez a görög mondás: „Beszélj, de hozzám ne nyúlj.” De sok ehhez hasonló is; magánemberhez sem illik ilyesmi, hát még egy császárhoz, aki se nem műveletlen, se nem tanulatlan, sőt, nagy buzgalommal foglalkozik irodalommal és művészetekkel.

41. Történetírással ifjúkorában kezdett foglalkozni Titus Livius buzdítására és Sulpicius Flavius segítségével. Mégis, mikor népes hallgatóság előtt először tartott felolvasást, rosszul adott elő, és ezért gyakran a maga hibájából hüvösen fogadták. Egyik felolvasása kezdetén valamelyik nagy testű hallgató súlya alatt összetört a pad, és a teremben kitört a kacagás; a zaj

már elült, de Claudius a hallgatóságot továbbra sem tudta féken tartani, sőt, időközönként az esetre emlékeztetve, maga is újra felidézte a nevetést. Császár korában is nagyon sokat írt, műveit egy megbízottja olvasta fel. Történeti munkáját a Caesar meggyilkolása után következő korszakkal kezdi. De aztán mégis későbbi időkre tért át, és a polgárháború befejezésénél kezdte, mert érezte, hogy az elmúlt időkről sem szabadon, sem őszintén nem beszélhet - anyja és nagyanyja gyakran megszidta érte. Az előbbi anyagból két kötetet, emeből pedig negyvenegyet hagyott hátra, írt nyolc kötetet a maga életéről, inkább ízetlenül, semmint csiszolatlan stílusban, továbbá egy meglehetősen műveltségről tanúskodó művet, „Cicero védelmében Asinius Gallus könyvei ellen”. Kieszelt három új betűt is, és mint igen szükséges kiegészítést, a régiek sorához csatolta; ennek értelméről már magánemberként is adott ki egy kötetet, később mint császár, könnyen elérte, hogy általánosan használják is. Fennmaradt ez az írás több könyvben, napi tudósításban, továbbá az épületek felirataiban.

42. Nem kisebb buzgalommal folytatta görög tanulmányait, és minden alkalommal jelét adta, hogy mennyire szereti, milyen nagyszerűnek tartja ezt a nyelvet. Egy külföldinek, aki mind görögül, mind latinul jól tudott, ezt mondta: „Minthogy mindkét nyelvünkön jól beszélsz...” Achaiát pedig úgy ajánlotta a senatorok figyelmébe, hogy ez a tartomány a közös tudományos kapcsolatok miatt különösen kedves neki. A senatusban, gyakran összefüggő beszédben, görögül válaszolt a követeknek. Valahányszor ellenséget vagy hazaárulót kivégeztetett, a palotaőrseg tisztjének, aki a szabályzatnak megfelelően a jelszót kérte tőle, szantszándékkal ezt a verssort mondta:

Rázd le nyakadról, még mielőtt a haragja kitörne.

Görög nyelven is írt „Etruszk történet” címen húsz, „Carthagói történet” címen pedig nyolc kötetet. Ezek kedvéért az alexandriai múzeumhoz egy róla elnevezett újabb épületet csatoltak, meghonosították továbbá a szokást, hogy ott évenként, meghatározott napokon, egyik épületben a „Thyrrhenika”, a másikban a „Carchédonika” fejezeteit, mint valami előadóteremben, felváltva felolvassák.

43. Élete alkonyán egy-két jelből felismerhetően megbánta, hogy feleségül vette Agrippinát és örökbe fogadta Nerót. Szabadosai egyszer elismeréssel emlegették egyik bírósági kihallgatását, melyen egy házasságtöréssel vádolt asszonyt elítélt; erre Claudius megjegyezte: „Neki is az a sorsa, hogy kicsapongó asszonyai legyenek, akiket meg kell büntetnie.” Erre az éppen hozzá lépő Britannicust szorosán magához ölelte, és biztatta, hogy mihelyt megnő, apja minden tettének okát megtudja majd; aztán görögül még utána kiáltotta: „Meggyógyít majd, ki megsebzett.” Később pedig, mikor elhatározta, hogy a serdületlen, gyenge testalkatú fiú, minthogy elérte a kellő kort, felöltheti a férfitogát, ezt mondta: „Legyen végre valódi Caesarja a római népnek.”

44. Nem sokkal ezután megfogalmazta végrendeletét, s azt valamennyi hatósággal aláíratta. De mielőtt végére jutott volna, közbelépett Agrippina, akit nemcsak ez, hanem a maga lelkiismerete és a sok, bűneit jól ismerő feljelentő is igen nyugtalanított. Abban minden vélemény egységes, hogy Claudius méregtől pusztult el; csak arról folyik vita, hogy hol és kinek a kezétől. Egyesek azt állítják, hogy a fellegrvárban, mikor a papokkal lakomázott, és Halotus, a herélt ételkóstoló volt a tettes; mások azt mondják, hogy otthon Agrippina étette meg, mérgezett gombával, a gomba ugyanis Claudius legkedvesebb eledele volt. A dolog következményeiről is különféle hírek keringenek. Sokan azt tartják, hogy a mérreg hatására nyomban megnémult, és szörnyű kínok között eltöltött éjszaka után hajnaltájt adta ki lelkét. Néhányan viszont azt is tudni vélik, hogy előbb elszunnyadt, majd minthogy tele gyomorral feküdt le, mindent kihányt; erre újabb adag mérget adtak be neki, lehet, hogy főzetben, mert

üres gyomra kívánta az ételt, de az is meglehet, hogy klistély alkalmazásával, hiszen máskor is így jártak el, ha teleette magát, s úgy tettek, mintha most is ekként akarnának segíteni rajta.

45. Halálát az utódlás kérdésének elrendeződéséig titokban tartották. Ezért mintha csak betegeskednék, fogadalmakat tettek a felgyógyulására, és csupa képmutatásból színészeket vezettek be hozzá, mintha az volna a kívánsága, hogy szórakoztassák. Október tizenharmadikán halt meg, Asinius Marcellus és Acilius Aviola consulsága idején, élete hatvannegyedik, uralkodásának tizennegyedik évében. Ünnepelesen, fejedelmi pompával temették el, és felvették az istenek sorába. Ezt a megtiszteltetést ugyan Nero figyelmen kívül hagyta, majd meg is szüntette, s csak később, Vespasianus állította újra vissza.

46. Halálát kiváltképpen a következő előjelek hirdették: fűrtös csillag jött fel az égen, melyet üstökösnek hívnak; villámcsapás érte apja, Drusus szobrát; és abban az évben a tisztségviselők minden osztályából igen sokan elhunytak. De bizonyos tényekből kitűnik, hogy maga is tudott közeli haláláról, és nem is csinált belőle titkot. Mikor ugyanis a következő évre kijelölte a consulokat, senkit sem nevezett ki hosszabb időre, mint az a hónap, amelyben meghalt; halála előtt az utolsó senatus-ülésen pedig sokszor buzdította egyetértésre gyermekeit, és zsenge koruk miatt az Atyák kivételes figyelmébe ajánlotta mindkettőt. Az utolsó bírósági tárgyaláson pedig újra meg újra kijelentette az emelvényről, bár baljóslatú szavait mindenki helytelenítette, hogy elérkezett halandó élete végéhez.

HATODIK KÖNYV

NERO 54-68

1. A Domitiusok nemzetségéből két család szerzett magának fényes hírnevet: a Calvinusok meg az Aëno-barbusok. Az Aëno-barbusok őse és egyúttal a családi melléknév szerzője, L. Domitius, egyszer, útban hazafelé a mezőről, szembetalálkozott két, embernél magasabb termetű ifjúval, s azok, amint elhaladtak mellette, megparancsolták neki - így szól a történet -, tegyen jelentést a senatusnak és a római népnek egy győzelemről, melyről addig senki sem tudott biztonsággal semmit; isteni hatalmuk bizonyosságául végigsimították állát, s íme, fekete szakállát egyszeriben vörös ércszínűre változtatták. Ez a megkülönböztető jel tovább élt utódaiban is, mert legtöbbjük rőt szakállú volt. Melléknevüket pedig mindnyájan megtartották akkor is, mikor már a családban heten consuli hivatalt viseltek, ketten diadalmenetet tartottak, ugyancsak ketten elnyerték a censori méltóságot, és a patriciusok rendjébe is felvették őket. Minden Aëno-barbust vagy Gnaeusnak, vagy Luciusnak hívtak; ezt a két nevet is különlegesen változatos sorrendben viselték, és pedig egyet-egyet hárman egymás után, majd felváltva ki-ki hol az egyiket, hol a másikat. Úgy tudjuk ugyanis, hogy az első, a második és a harmadik Aëno-barbust Luciusnak hívták, a soron következő hármat Gnaeusnak; a többieket váltakozó sorrendben hol Luciusnak, hol Gnaeusnak. Azt hiszem, érdemes bemutatni a család néhány tagját; annál könnyebben értik meg majd, hogy Nero, ha személyében elfajzott is az ősök erényeitől, mégis híven tükrözte vissza hibáikat, mintegy öröklött és velük született tulajdonságaikat.

2. Kissé távolabbról kezdeném tehát: ükapja, Gn. Domitius megharagudott a pontifexekre, mert apja helyébe nem őt választották testületük tagjává, ezért tribunusi hatalmánál fogva megvonta tőlük és a népre ruházta a megüresedett papi helyek betöltésének jogát: consul korában pedig az allobroxok és arvernusok leverése után elefántháton járta be a tartományt, nagy katonai kísérettel, mint valami diadalmenetet tartó hadvezér. Róla mondta Licinius Crassus, a szónok: „Nem csoda, hogy érc a szakállá, mikor az orcája vasból, a szíve pedig ólomból való.” Az ő fia kért senatori vizsgálatot praetor korában Caesar ellen, amikor lemondott consuli tisztségéről, melyet - sokak szerint - törvénytelenül s a jóslatokkal szembeszegülve viselt; később consuli minőségében Caesart, mint főparancsnoki hatalommal felruházott személyt, a galliai hadseregtől igyekezett visszahívni; végül az ellenpárt Caesar utódjává jelölte, a polgárháború elején pedig Corfiniumnál fogságba esett. Később, miután elbocsátották a fogságból, az ostromlott massiliabelieket erősítette meg csatlakozásával, de hirtelen azokat is cserbenhagyta, végül elesett a pharsalusi csatában. Nem eléggé állhatatos, mégis kegyetlen jellemű ember volt; kétségbeesett helyzetben, csupán félelemből, meg akart halni, de azután annyira megrémült, hogy tettét megbánva, kihányta a mérget, melyet már lenyelt, orvos-rabszolgáját pedig felszabadította, amiért bölcsen és előrelátóan kevésbé ártalmas keveréket adott be neki. Amikor pedig Gn. Pompeius a középben állók, a semleges politikát követők dolgában tanácskozott embereivel, egyedül ő javasolta, hogy az ilyeneket is az ellenséghez sorolják.

3. Egyetlen fiú maradt utána csupán, kétségtelenül az volt a legkülönb egész nemzetségében. Tudott Caesar meggyilkolásáról, bár maga nem vett részt benne, a Peditus-féle törvény alapján mégis elítélték; erre elment Cassiushoz és Brutushoz - közeli rokonságban állt ugyanis velük - , majd az ő haláluk után újra átvette az egykor már reábizott hajóhad parancsnokságát, és haderejét meg is növelte; és csak akkor adta meg magát önként M. Antoniusnak, mikor pártját már mindenütt egészen szétverték, és ezzel nagy érdemet szerzett. Mindazok közül, akiket az említett törvény alapján ítélték el, egyedül ő térhetett haza, és tölthette be sorjában a

legmagasabb tisztségeket; majd amikor ismét kitört a belső viszály, Antonius legatusaként felkínálták neki a legfőbb hatalmat azok, akik resteltek Cleopatra miatt; de megrokkant az egészsége, s ezért se átvenni, se visszautasítani nem mert a hatalmat, hanem átment Augustushoz; ott is halt meg néhány nap múlva, és bizony esett egy-két folt a becsületén. Antonius ugyanis elhíresztelte, hogy szeretője, Servilia Nais után vágyódott annyira, azért szökött át.

4. Tőle származik Domitius, aki mint a családi vagyon szerzője, nemsokára arról lesz nevezetes, hogy Augustus végrendeletében szerepel; az is növelte hírét, hogy ifjúkorában híres kocsihajtó volt, és megszerezte a diadalmenet helyett járó kitüntetések a germaniai hadjáratban. Hivalkodó, tékozló, kegyetlen természetű ember, aki L. Plancus censort aedilis létére arra kényszerítette, hogy az utcán kitérjen előle; praetori és consuli tisztségében pedig római lovagokat, sőt, előkelő hölgyeket léptetett fel mimusok szerepében a színpadon. Állatviadalokat rendezett a Circusban és Róma minden kerületében; továbbá gladiatori játékokat is, de azok oly kegyetlenek voltak, hogy Augustus, mivel titokban hiába figyelmeztette, végül is kénytelen volt rendeleti úton megrendszabályozni.

5. Tőle és az idősebbik Antoniától született Nero apja: szőröstül-bőröstül gyűlöletes ember. A Keletre induló fiatal C. Caesar egyik kísérőjeként megölte felszabadított rabszolgáját, mert nem akart annyit inni, amennyit ő parancsolt; Caesar büntetésből el is bocsátotta kísérői csapatából, de ő azért továbbra sem élt mértékletesebben. Ellenkezőleg, a Via Appia egyik mellékutójában hirtelen megvadult lovaival agyongázolt egy kisfiút, Rómában pedig a Forum kellős közepén egy római lovagnak kiverte a fél szemét, mert éles hangú szóváltás támadt köztük; egyébként oly hitvány volt, hogy nemcsak az uzsorásokat csapta be a megbízásából vásárolt tárgyak összegével, hanem praetori hivatalában a kocsihajtókat is alkudozásával a kitűzött versenydíjak körül. Még nővére tréfálkozása is erre mutatott, végül Nero a kocsihajtó gazdájának panaszára kimondta: „A versenydíjakat a jövőben a helyszínen ki kell fizetni.” Tiberius uralkodásának vége felé felségsértéssel, házasságtöréssel vádolták, továbbá, hogy vérfertőző viszonyt folytat nővérel, Lepidával, de a trónváltással járó zűrzavarban mind e vádak alól sikerült kibújni; Pyrgi városában a vízikórság vitte el, egyetlen fia maradt, Nero, akit Germanicus leánya, Agrippina hozott a világra.

6. Nero Antiumban született, kilenc hónappal Tiberius halála után, december tizenötödikén, hajnalhasadáskor, úgyhogy a nap sugarai csaknem előbb érintették testét, mint a föld. Születése körülményeiből sokan sok rettenetes dolgot jósoltak, de rossz jelnek tekintették apja, Domitius szavát is, aki barátai szerencsekívánatait azzal utasította el, hogy tőle és Agrippinától nem is szülehet más, mint szörnyeteg, olyan gyermek, aki veszedelmet hoz a világra. A szerencsétlen jövőre utalt a megtisztulása napján mutatkozó jel is: Caius császár ugyanis, nővére kérésére, hogy adjon tetszése szerint bármilyen nevet a gyermeknek, véletlenül ránézett nagybátyjára, Claudiusra, aki később császár korában Nerót örökbe fogadta, és kijelentette, hogy annak nevét adja a fiúnak; nem is gondolta komolyan, csak úgy tréfából mondta, maga Agrippina is elvetette a nevet, hiszen Claudius akkor már nevetség tárgya volt a császári palotában. Nero hároméves korában vesztette el apját, aki őt csak egyharmad részben tette örökösévé, de még ez a vagyon sem egyedül rá szállt, mert örököstársa, Caius, az egész vagyont kézhez kaparintotta. Később anyját is száműzték, és akkor csaknem szegényen, szűkölködve, Lepida nevű nagynénjénél nevelkedett, két nevelő, egy táncos meg egy borbély felügyelete alatt. Claudius trónralépése után azonban nemcsak az apjától örökölt vagyont szerezte vissza, hanem mostohaapja, Crispus Passienus hagyatéka révén úgyszólván meggazdagodott. Száműzetéséből visszahívott anyja hazatérése után annak közbenjárása és befolyása révén oly magasra emelkedett, hogy mindenfelé azt beszéltek, Messalina, Claudius felesége felbérelt bizonyos embereket, fojtsák meg pihenőórája közben, mert versenytársává nőtt Britannicusnak. A történethez hozzátartozik még, hogy párnájáról

egy hatalmas kígyó emelkedett fel, mire a gyilkosok rémülten elmenekültek. Ez a mese egyébként onnét származik, hogy egyszer egy kígyó vedlett bőrét találták meg párnája alatt az ágyban; ezt anyja kívánságára sokáig arany karperecébe zárva, jobb karján viselte; akkor dobta el, mikor anyja emlékével már mit sem törődött, élete végén, súlyos megpróbáltatásaiban pedig már hiába is kereste újra elő.

7. Egészen kicsi volt, a fiúkort is alig érte még el, s máris kitartóan és feltűnést keltve szerepelt a trójai játékokban. Tizenegy éves korában Claudius örökbe fogadta, és az akkoriban már senatori rangú Annaeus Senecára bízta nevelését. Azt mondják, Seneca már a következő éjjel azt álmodta, hogy Caius Caesart bízták a kezére; Nero pedig hamarosan beigazolta ezt az álmot, mert mihamar bizonyosságát adta gonosz természetének. Testvérét, Britannicust, aki megszokásból egyszer, még örökbefogadtatása után is Aëno-barbusnak szólította, mint kakukkfiókat igyekezett apja előtt rágalmozni. Hogy anyjának, aki a vádlottat üldözte, kedvébe járjon, elment tanúskodni nagynénje, Lepida ellen, amikor perbe fogták. Amikor először jelent meg a Forumon, pénzadományt ígért a népnek, jutalmat a katonaságnak; felvonulást rendezett a testőrség előtt, és ott ő maga vitte a pajzsot; ezután a senatus színe előtt mondott köszönetet nevelőapjának. Consuli tisztségét betöltő apja előtt Bononia lakói érdekében latinul, a rhodusiak és iliumbeliek érdekében pedig görögül mondott védőbeszédet. Bíróként először Róma városa praefectusi tisztségében lépett fel az úgynevezett latin ünnepnapokon, melyeken a legnevesebb ügyvédek nem szokványos és általában könnyen megítélhető eseteket, hanem számos igen fontos ügyet egymással versengve terjesztettek elő döntésre; Claudius, igaz, megtiltotta ezt. Nem sokkal később feleségül vette Octaviát; Claudius üdvére fogadalmat téve pedig cirkuszi játékokat és állatviadalt rendezett.

8. Tizenhét éves volt, mikor Claudius halálhíre nyilvánosságra került, s ő aznap déli tizenkettő és egy óra között kilépett az őrszolgálatot teljesítő csapathoz; baljóslatú nap volt egészében, s még ezt az időpontot tartották legalkalmasabbnak a hatalom gyakorlásának megkezdésére; a Palatium lépcsőin „imperator”-ként köszöntötték, majd gyaloghintón a táborba, onnan, miután gyorsan szózatot intézett a katonasághoz, a Curia épületébe vitette magát; este volt már, mire rengeteg kitüntetéssel elhalmozva hazaért - közülük, fiatal kora miatt, csak a „haza atyja” melléknevet nem fogadta el.

9. Uralkodását a kegyelet színjátékával nyitotta meg, mert Claudius nagy halotti pompával eltemette, elmondta fölötté a dicsérő beszédet, és az istenek sorába iktatta. Apja, Domitius emlékének a legnagyobb tisztelettel adózott. Anyjának átengedte a legfontosabb államügyek, valamint a császári udvartartás vezetését. Uralkodása első napján az őrszemélyzetnek ezt a jelszót adta: „a legjobb anya”; és azóta gyakran mutatkozott vele egy gyaloghintóban. Antiumba telepítette a testőrség kiszolgált katonáit, oda helyezte továbbá a leggazdagabb rangidős centuriókat is; igen költséges munkával egy kikötőt is építtetett.

10. Jó szándékát még nyilvánvalóbbá akarván tenni, kijelentette, hogy Augustus rendelkezése szerint kíván uralkodni, ezért egyetlen alkalmat sem mulasztott el bőkezűsége, szelídsége, szívélyessége fitogtatására. A súlyosabb adókat vagy eltörölte, vagy mérsékelte. A Papius-féle törvényben a feljelentőknek biztosított jutalom összegét egynegyedére szállította le. A népnek fejenként négyszáz sestertiumot ajándékozott, minden előkelő, de kellő vagyonnal nem rendelkező senatornak évjáradékot juttatott, egyeseknek akár ötszáz sestertiumot is; a testőrcsapatoknak havonta ingyenes gabonaellátmányt biztosított. Valahányszor kérték, hogy a szokásnak megfelelően írja alá valakinek a halálos ítéletét, ezt mondta: „Bár csak ne ismerném a betűket!” Valamennyi rend tagjait minden alkalommal, mégpedig nevüket megjegyezve köszöntötte. Ha a senatus köszönetét fejezte ki valamiért, így viszonzta: „Csak ha majd rászolgáltam!” Gyakorlatozásához beengedte a népet a pályára, gyakran a szónoklást is gyakorolta a

nyilvánosság előtt: költői műveket is adott elő, nemcsak otthon, lakásában, hanem a színházban is, a közönség oly nagy öröme, hogy előadásáért hálaadó ünnepet szavaztak meg neki, s a költemények egy részének aranybetűs szövegét a Capitoliumi Juppiternek ajánlották.

11. Sok különféle műfajú látványosságot rendezett: ifjúsági ünnepélyt, cirkuszi játékokat, színházi előadást, gladiatori viadalt. Az ifjúsági ünnepélyen korosabb, consuli rangú férfiakat, sőt, idős hölgyeket is felléptetett. A Circusban a lovagoknak a többiektől elkülönített helyet jelölt ki; ilyen előadásokon négyes tevéfogatokat is versenybe állított. A birodalom örökös fennállásáért fogadalomból rendezett előadásokon - ezeket parancsára a „legnagyobb” jelzővel emlegették - mindkét rend mindkét nembeli fiatalságából igen sokan vállaltak szerepet. Egy városszerte ismert római lovas elefántháton léptetett végig az arénában ferdén kifeszített kötélén. Bemutatták Afranius „Tüzzész” című vígjátékát is; megengedték, hogy a szereplők kirabolják és megtartsák maguknak az égő ház egész berendezését. Mindennap egy sereg adományt szórt szét a nép között; ezer különféle fajta madarat, mindenféle enivalót, élelmiszer- és ruhautalványt, egyéb, arany és ezüst holmira, drágakőre, igazgyöngyre, festményekre, rabszolgákra, igavonó baromra és szelídített vadállatokra beváltható utalványokat; még hajókat, bérházakat, földeket is kisorsoltatott.

12. Ezeket az előadásokat a színpad melletti páholy magasított üléséről nézte végig. A gladiatori játékon, melyet a Mars-mező környékén egy év leforgása alatt felépített Amphitheatrumban rendezett, egyetlen embert sem öletett meg, még a bűnözők közül sem. Ellenben négyszáz senatort és hatszáz római lovagot, csupa gazdag, hibátlan tekintélyű embert léptetett porondra a párviadalokon; a két előkelő rend tagjai közül többen a vadállatok leszúrásában és az aréna egyéb műsorszámjaiban is segédkeztek. Tengeri csatát is rendezett, miközben a vízben tengeri szörnyetegek úszkáltak; külföldi nemes ifjak felléptetésével fegyvertáncot adatott elő, és a szereplőknek táncszámuk után egyenként római polgárjogról szóló okiratot adományozott. Az egyik táncosjáték közben - sokan legalábbis látni vélték - egy bika valósággal meghágtá az üsző alakú faalkotmányba zárt Pasiphaët. Az egyik műsorszám Icarusa, mihelyt felszállt, nyomban lezuhant Nero heverője mellett, még a vére is ráfröccsent a császárra. Nero maga csak nagy ritkán elnökölt, egyébként heverészve, kezdetben apró nyílásokon keresztül, később az erkélypáholy oldalát megnyitva nézte végig az előadást. Elsőnek ő vezetett be Rómában görög szokás szerint ötévenkénti hármass versenyeket, melyeken a zene, a testgyakorlás és lovaglás szerepelt - ezt a versenyt Neroniának nevezte el; egyúttal fürdőt is építtetett, meg egy gyakorlóteret, s a senatoroknak meg a lovagoknak ingyenes olajat biztosított. Az egész művészi verseny irányítására sorshúzás útján consuli rangú férfiakat jelölt ki, ezek preatori széken ültek; ezután lement az orchestrába a senatorok ülőhelyeire, s ott vetélytársai egyhangú helyeslésével átvette a latin szónoklat és költészet műveléséért járó győzelmi koszorút, melyért a legelőkelőbb személyek küzdöttek; a citharaművészet díja előtt azonban - noha a döntőbírák felajánlották neki - csak fejet hajtott, és Augustus szobra előtt helyeztette el azt. A testgyakorló versenyen, melyet a Septában rendezett, ökoráldozat bemutatása közben először borotválta le a szakállát, majd egy igen drága, igazgyönggyel kirakott aranytokoskába zárta, és fogadalmi ajándékkul a Capitoliumban helyezte el. Az atlétikai versenyekhez meghívta a Vesta-szüzeket is, mivelhogy Ceres papnői is részt vehettek az olympiai játékokon.

13. Nem említek érdektelen dolgot, ha elmesélem a Nero rendezte többi látványosság között Tiridates arméniai király bevonulását Rómába. Ezt az embert fényes ígéretekkel csábította a fővárosba, de a rendeletben megjelölt napon a sűrű köd miatt nem tudta a népnek megmutatni, és ezért egy későbbi, alkalmas napra halasztotta a dolgot; a Forum templomai közelében körös-körül fegyveres csapatokat helyezett el, maga pedig a győzelmes hadvezér díszruhájában, zászlók és hadijelvények között foglalt helyet az elefántcsont széken; elsőnek jött

Tiridates, aki felment a magasított emelvényre, hogy ott térdet hajtson a császár előtt, mire Nero felemelte jobbjaival és átölelte; ezután meghallgatva kérelmét, levette Tiridates fejéről a tiarát, és diadémot tett a helyébe; közben a hálálkodó király szavait egyik volt praetor tolmácsolta a sokaságnak. Ezután Nero a színházba vezette vendégét, és miközben az ismételten sűrűn biztosította hálájáról, a maga jobbán jelölt ki neki ülőhelyet. Ezért a nép imperatorként köszöntötte; ekkor Nero babérkoszorút vitt fel a Capitoliumra, bezárta a Janus-templom kapuját, mintha már nem is volna többé háború.

14. Négyyszer viselt consuli hivatalt: az elsőt két hónapig, a másodikat és a legutolsót fél évig, a harmadikat négy hónapon keresztül; második és harmadik consuli tisztségét közvetlenül egymás után látta el, a többiek után egy-egy évi szünetet tartott.

15. Ha törvényt ült, mindig másnap, akkor is írásban, nem pedig rögtönözve közölte ítéletét a peres felekkel. A tárgyalásoknál azt a gyakorlatot követte, hogy az egybefolyó vád- és védőbeszédnek mellőzésével egyenként és pontról pontra hallgatta ki az érdekelteket. Valahányszor utána visszavonult tanácskozásra, senkinek sem kérte általánosságban vagy a nyilvánosság előtt a véleményét, hanem külön-külön, szó nélkül és titokban olvasta el mindenkinek az írásbeli véleményét is, csak azután mondta ki a döntést úgy, ahogyan neki tetszett, mintha a többség is egyetértene vele. A senatus tagjai közé sokáig nem vette be a felszabadított rabszolgák gyermekeit, azoktól pedig, akiket elődjei már felvettek, megtagadta a hivatalviselés jogát. Az így fölössé vált hivatali jelölteket, vigaszul a hátrányos helyzetért és halogatásért, parancsnoki rangban a legiók élére állította. A consuli tisztséget többnyire hat hónapra adta meg. Egyik consul egyszer közvetlenül január elseje előtt halt meg, de Nero senkit sem nevezett ki a helyére, rosszalotta ugyanis Caninius Rebilus példáját, aki csupán egyetlen napig volt consul. A diadalmi jelvényeket olykor quaestori rangú embereknek is megadta, sőt nemegyszer lovagoknak, méghozzá nem is mindig katonai érdemekért, hanem bármiféle más jó szolgálatért is. Beszédeit írásban küldte meg a senatusnak, s a quaestort megkerülve - akinek pedig ez volt a hatásköre - többnyire a consul útján olvastatta fel.

16. Rómában a házak építésének új módját találta ki; mind a „szigetek”-nek nevezett háztömbök, mind a magánpaloták elé oszlopcsarnokot emeltetett, hogy azok lapos tetejéről a tűzvérsznek elejét vehessék; ezeket a maga költségén építtette. Tervbe vette, hogy a városfalakat egészen Ostiáig meghosszabbítja, s a tengert egy csatorna segítségével bevezeti az óvárosba. Sok régi büntető és tiltó rendelkezést támasztott fel és vezetett be maga is. Korlátot szabott a tékozlásnak: az ingyenes teljes étkeztetések helyett csak az élelmiszeradagok kiosztását engedélyezte; megtiltotta, hogy a kocsmákban egyéb főtt ételt, mint káposzta- és egyéb főzeléket árúsítsanak, pedig azelőtt ilyen helyen mindenféle ételt kiszolgáltak. Halálbüntetést szabott a keresztényekre, erre a káros, új babonának hódoló népségre: betiltotta a kocsihajtók szórakozását, akiknek ősi kiváltságuk volt, hogy keresztül-kasul bejárják a várost, és csak úgy tréfából raboljanak, fosztogassanak; a pantomimszínészek pártjait pedig, a színészekkel együtt, kitiltotta Rómából.

17. A hamisítások ellen akkoriban fedezték fel az eljárást, hogy az okiratok egyes tábláit előbb átlukasztották, majd háromszoros fonalat húztak át a lyukakon, csak azután tették rá a pecsétet. Gondoskodtak róla, hogy a végrendelet első két viaszlapját, melyre az örökhagyó nevét írták fel csupán, az aláíró tanúknak üresen mutassák meg, és hogy aki más ember számára végrendeletet fogalmaz, abba önmagának hagyatékösszeget be ne írasson; hogy a pereskedők ügyvédeknek pontosan meghatározott tiszteletdíjat fizessenek, a bírácoknak azonban semmit, azoknak megélhetését az államkincstár biztosítsa; végezetül, hogy az állam peres ügyeit ezentúl a Forum és a döntőbírák hatáskörébe utalják; és minden fellebbezés a bíraktól a senatus elé kerüljön.

18. A birodalom növelése, határainak kiterjesztése eszében sem volt soha, nem is engedett efféle csábításnak, inkább arra gondolt, hogy Britanniában állomásozó hadseregét is hazahozza; ettől is azért állt el csupán, mert félt, hogy árt vele nevelőapja dicsőségének. Polemon lemondásával Pontus királyságát, Cottius halála után annak alpesi országát tette csupán római tartománnyá.

19. Külföldre mindössze kétszer készült, Alexandriába és Achaiába; az alexandriai útról azonban még az indulás napján lemondott, mert megijesztette egy vészjósló előjel. Róma templomaiban körútját végezve, a Vesta-templomban leült egy kicsit; mikor ismét fel akart kelni, előbb ráhágott togája szélére; azután annyira elsötétült előtte minden, hogy semmit sem látott. Achaiában hozzákezdett, hogy átvágja az Isthmust, gyűlésbe hívta testőrscapatait, s a munka megkezdésére buzdította őket; a kürtjel elhangzása után pedig elsőnek fogta meg az ásó nyelét, s a kosárba rakott földet vállán hordta el. El akart jutni a Caspi kapukig, erre a célra az italiaiak közül sorozott új legiót csupa szép szál, hat láb magas férfiakból, és Nagy Sándor phalanxának nevezte őket. Ezeket a részint semmiképpen sem kifogásolható, részint igen dicséretes tetteit azért hordtam itt össze, hogy elválasszam őket gonosz és bűnös cselekedeteitől, amelyekről ezután akarok beszélni.

20. Gyermekkorában egyéb tanulmányai között zenei nevelésben is részesült. Mihelyt trónra lépett, udvarába hívatta Terpnust, kora legkiválóbb citheraművészt, és napokon keresztül ébren maradt vacsora után késő éjszakáig, úgy hallgatta énekét; lassanként maga is tanulni, gyakorolni kezdett, és semmit el nem mulasztott, amit az effajta művészek hangjuk megtartása és erősítése érdekében megtettek. Hanyatt fekve ólomtáblát tartott mellkasán, klistéllal, hányatókkal tisztította beleit, nem fogyasztott gyümölcsöt s a hangra ártalmas ételeket; végül már úgy érezte, megfelelő haladást tett (ámbár gyenge és tompa csengésű volt a hangja), és nagyon szeretett volna színpadra lépni; barátai körében gyakran példálózott is a görög közmondással, hogy „a rejtett muzsikát nem becsüli senki”. Először Neapolisban lépett fel; és bár hirtelen földrengés rázta meg a színházat, nem hagyta abban az éneklést, amíg dalát elejétől végéig elő nem adta. Ugyanott gyakrabban, több napig is énekelt, majd hangja kímélése végett rövid pihenőt engedélyezett magának, de ehhez sem volt türelme, hanem a fürdőből titokban visszatért a színházba; az orchestrában, a közönség körében ült le falatozni, majd görögül ígérgette, hogy „csak egy kortyocskát iszik, azután valami szépen csengő dalt énekel nekik”. Az új szállítmánnyal éppen Neapolisban partra szálló alexandriaiak dallamos tetszésnyilvánításától megbűvölve, még több embert hívott meg Alexandriából. Éppilyen serényen válogatott ki lovagrendű, majd ötezernél is több, a népből való markos fiatalembert, hogy azok csoportokba osztva a taps és tetszésnyilvánítás különféle módját megtanulják („zümmögés”, „kongás”, „csattanó” volt ezeknek a neve), és énekszámuk közben a színházban szolgálatot teljesítsenek - csupa feltűnően szép hajú, gyönyörűen öltözött ifjú, bal kezén mindegyik gyűrűt viselt; vezetőik pedig fejenként negyvenezer sestertius fizetést kaptak.

21. Nagyon szeretett volna Rómában is szerepelni, ezért a Nero-féle versenyt a megállapított időpontnál korábban tűzte ki. Mindenkinek, aki csak mennyei hangját hallani óhajtotta, megígérte, hogy „otthon, a kertjében, teljesíti kívánságukat”; de mivelhogy a nép kérését szolgálattévő testőrsége is támogatta, megígérte, hogy mégis inkább a színházban lép fel; nyomban fel is íratta nevét a műsoron szereplő többi énekes névjegyzékére; sorsot húzott az urnából, éppúgy, mint a többiek, és mikor rá került a sor, katonai tribunusok és legbizalmasabb barátai kíséretében kilépett a színpadra, citheráját a testőrség parancsnokai vitték utána. Ezután megállt, majd a nyitány elhangzása után Cluvius Rufus volt consul útján bejelentette, hogy a „Niobé”-t fogja elénekelni, és a délutáni órákig nem is hagyta abba; a győzelmi koszorú kiosztását, valamint a verseny hátralevő részét a következő évre halasztotta, hogy gyakrabban legyen alkalma énekelni. De azt meg nem győzte kivárni, ezért folytonosan,

újra meg újra fellépett. Még a magánosok védnöksége alatt rendezett előadásokon sem átalotta szerepelni a többi művész között, mikor az egyik praetor egyszer egymillió sestertius kínált neki. Tragédiákban is álarcos, színpadi ruhás szerepet vállalt, ilyenkor az istenek és hősök, valamint az istennők és hősnők szerepét hozzá és mindenkori szeretőihez hasonlatos álarcban kellett a színészeknek eljátszaniuk. Többek között a „Vajúdó Canace”, az „Anyagyilkos Orestes”, a „Mevakított Oedipus” és a „Dühöngő Hercules” szerepében is fellépett. Erről az utoljára említett darabról mesélik, hogy a bejáratnál őrtálló fiatal újonc, látva, hogy a császárt a szerepnek megfelelően felékesítik, majd megbilincselik, odarohant, hogy segítségére siessen.

22. A lovakat már gyermekéveiben is különleges módon kedvelte, és bár megtiltották, állandóan cirkuszi játékokról beszélt; egyszer tanulóársai között arról panaszkodott, hogy a Zöld párt egyik hajtóját meghurcolták; mikor a tanítómester ezért összeszidta, azt hazudta, hogy ő Hectorról beszélt. De még uralkodása kezdetén is, naponta elefántesont négyfogatos kis kocsikkal szórakozott játékasztalán, és Róma környékbeli üdülőiből, előbb titokban, majd egészen nyíltan, minden jelentéktelen cirkuszi előadásra is feljött a fővárosba; mindenki biztosan tudta, hogy ilyen napon Rómában található. Nem csinált titkot belőle, hogy szeretné győzelmi pálmáit szaporítani; ezért az előadások a megszorított versenyszámok miatt késő éjszakáig elnyúltak, és a hajtócsapatok gazdáinak úgy fejükbe szállt a dicsőség, hogy egy egész napnál rövidebb ideig tartó futamra nem is akarták csapataikat bérbe adni. Később Nerónak a hajtásra is kedve szottyant, és egyre gyakrabban akarta magát ebben a szerepben is megmutatni; kertjeiben szolgaszemélyzete és egyéb aljanép körében gyakorolta magát előbb, majd próbát tett mindenki szeme láttára a Circus Maximusban, ahol egy felszabadított rabszolga adott jelt kendővel arról a helyről, ahonnan azt máskor az illetékes tisztviselő teszi. De nem elégedett meg azzal, hogy művészetéről csak Rómában tegyen bizonyosságot, hanem mint már említettem, elutazott Achaiába a következő okból: a városok, melyek dalosversenyt szoktak rendezni, elhatározták, hogy a citheraénekesek összes győzelmi koszorúit elküldik neki. Nero oly boldogan fogadta ezt a megtiszteltetést, hogy a követeket, akik a koszorúkat hozták, nemcsak elsőnek engedte színe elé, de még bizalmas barátaival egy asztalhoz is ültette őket. Közülük egyik megkérte, hogy énekeljen valamit vacsora közben; énekét oly túlradó lelkesedéssel fogadták, hogy Nero azt mondta, „egyedül a görögök tudnak zenét hallgatni, egyedül ők méltók művészetére”. Nem halogatta tovább a dolgot, útnak is indult mindjárt, és mihelyt Cassiopénál partra szállt, Juppiter Cassius oltáránál mutatta be először ének-művészetét.

23. Ettől kezdve végigjárta valamennyi ünnepi versenyt. Elrendelte, hogy a legkülönbözőbb időpontokra kitűzött dalosversenyt egyazon évben tartsák meg; ezért nem is egy még ugyanabban az esztendőben megismétlődött. Az olympiai versenyen a hagyománytól eltérően zenei bemutatót is rendezett. Nem tűrte, hogy e foglalkozása közben bármi megzavarja vagy hátráltassa, ezért szabadosa, Helius levelére, mely arról értesítette őt, hogy a római közállapotok megkívánják jelenlétét a fővárosban, ezekkel a szavakkal válaszolt: „Bár azt tanácsolod és azt szeretnéd, hogy mielőbb visszatérjek Rómába, arra kellene inkább rábírnod, azt kellene kívánnod, hogy Neróhoz méltóan térjek haza.” Mialatt énekelt, még szükségére sem mehetett ki senki a színházból. Ezért azt mondják, némelyik asszony előadás alatt szülte meg gyermekét; sokan pedig, ha már megunták hallgatni és áradozni róla, a zárt városkapukon vagy a falakon titokban átugorva, szöktek ki Rómából, de olyan is akadt, aki halálát színlelve vitette ki magát a városból. Szinte hihetetlen, mennyire félt, mennyire szorongott fellépései előtt, mennyire féltékenykedett vetélytársaira, és rettegett a versenybíráktól. Vetélytársaival úgy bánt, mint egyenrangúakkal, figyelmes volt hozzájuk, és megnyerni igyekezett őket; hátuk mögött azonban rosszat mondott róluk, nemegyszer szemtől szembe is szidalmazta, s ha nála

többet tudtak, meg is vesztegette őket. Mielőtt műsorát megkezdte, mindig igen tiszteletudóan szólította meg a versenybírákat: „mindent megtett, amit tennie kellett - mondta -, de az eredmény Fortuna istenasszony kezében van: nekik, mint bölcs és tudós férfiaknak, kötelességük, hogy minden véletlenszerű tényezőt kikapcsoljanak”; ha a bírák biztatták, hogy ne féljen semmit, nyugodtabb lett, de még így is izgatott volt, mert egyik-másik bíró hallgatóságát, tartózkodását szigorúságnak, rosszindulatnak vélte, és mint gyanús embert megjegyezte magának.

24. Verseny közben oly engedelmesen megtartotta a szabályokat, hogy még köpni sem merészelt soha, a verejtéket is karjával törölte le homlokáról. Egyik tragikus szerepében kicsúszott kezéből a kormánypálca, gyorsan lehajolt érte és felvette; de mégis megrémült, hogy e hiba miatt kizárják a versenyből, s csak akkor nyugodott meg, mikor némajátékosa megesküdt, hogy a nép tombolása, tetszésnyilvánítása miatt senki sem vehette észre azt az apróságot. Győztesnek mindig ő jelentette be magamagát; ezért a kikiáltók versenyében is részt vett. És hogy más győztesnek még az emléke vagy a nyoma se maradjon fenn, elrendelte, hogy döntsék le mindegyiknek a szobrát, a képmását, kampókkal vonszolják el és dobják be valamennyit a csatornába. Kocsihajtóként is többfelé versenyzett, az Olympián pedig egy tízfogatú kocsit hajtott - bár Mithridates királynak egy maga költötte versben szemére vetette ugyanezt. Ez alkalommal valahogyan kidöntötték kocsijából; vissza is emelték nyomban, de nem tudott mégsem helytállni, és kiállt a futamból; azért persze mégis fejére tették a győzelmi koszorút. Elutazásakor az egész tartománynak megadta a szabadságot, a bírának ezenkívül római polgárjogot és hatalmas pénzjutalmat. E jótéteményeket maga hirdette ki az isthmusi játékok végén a stadion közepéről.

25. Görögországból Neapolisba visszatérve, mivelhogy először ebben a városban mutatta be művészetét, fehér lovon vonult be, és a versenyek győzteseinek szokása szerint a városfal egy részét lebontatta; hasonlóképpen vonult be Antiumba, Albanumba, onnan pedig Rómába; de római bevonulásakor azt a kocsit használta, melyet egykor diadalmenetén Augustus; bíborruhát viselt, aranycsillagokkal telehintett görögös inget, fején az olympiai babérkoszorú, jobbában a pythiai diadaljelvény, a többit meg nagy pompával vitték előtte, feliratok hirdették, hogy hol, kiket, milyen énekkel vagy költeménnyel győzött le; kocsiját örömujjongva kísérte a hivatásos tapsolók csapata, és azt kiabálták, augustianusok ők, diadalmenetének katonái. Ezután a Circus Maximus egyik ledöntött íves kapuja alatt haladt el a menet, a Velabrumon, a Forumon és a Palatiumon keresztül Apollo templomába. Amerre elhaladt, áldozati barmokat vágtak le tiszteletére, sáfrányillatú folyadékkal öntözték az utakat, énekesmadarakat, virágfüzereket, édességet hullattak rá mindenfelől. A szent győzelmi koszorúkat hálószobájában ágya körül helyezte el, ott állíttatta fel citheradalnok-ruhás szobrait is; így verette rá a pénzérmékre is alakját. Mindezek után szenvedélyét csöppet sem kívánta mérsékelni vagy csak kissé is tompítani; ezért, hogy hangját megóvja, beszédét katonáihoz még akkor is írásban fogalmazta meg, vagy másvalaki útján mondatta el, ha maga jelen volt; egyébként bármit tett, akár komolyan, akár tréfából, figyelmeztető szóval mindig ott állt mellette énekmestere, intve őt, hogy kímélje hangszálait, és arctörlőt tartott a szája elé; sok embernek barátságát is felajánlotta, másoknak pedig felmondta, aszerint, hogy lelkesen vagy tartózkodóan ünnepelték művészetét.

26. Kevélysege, bujálkodó természete, kapzsisága és irgalmatlansága kezdetben csak itt-ott ütközött ki, inkább mint valami ifjúkori tévelygés, de már akkor sem kételkedett benne senki, hogy ezek a bűnök jelleméből fakadnak, nem pedig fiatalságából. Mihelyt besötétedett, fejébe húzott egy hajóssapkát vagy kocsiskalapot, és ellátogatott a kocsmákba; keresztül-kasul kóborolt a sikátorokon, pajkoskodva, s cseppet sem volt ez veszélytelen dolog: ilyenkor belekötött a vacsoráról hazatérő emberekbe, ha valaki védekezett, azt megsebesítette, és bedobta a

csatornába. Be-betört kis üzletekbe és kirabolta azokat, otthon pedig szabályos bazárt rendezett be, ahol a megszerzett és alkura bocsátott zsákmányt árusította. Az effajta verekedések közben nemegyszer szeme világát és életét is veszélyeztette; egy széles bíborsáv viselésére jogosult előkelő ember ugyanis, akinek feleségét megmarkolta, csaknem halálra pofozta. Ezért ily késői órákban sohasem mutatkozott többé nyilvánosan, csak úgy, ha katonai tribunusai a távolból, titokban szemmel tartották. Napközben is gyakran elvitette magát gyaloghintón a színházba, és a pantomimusok miatt kirobbanó zavargásoknak emeleti páholyából nemcsak szemlélője, de bujtogatója is volt. Ha pedig verekedésre került a sor, s kövel, kettétört széklábakkal vagdalkoztak, maga is sok hasonló tárgyat hajigált a nézők közé, egyszer még a praetort is alaposan fejbe kólintotta.

27. Lassanként azonban erősödtek bűnös hajlamai, titkos és játékos jellegük is elkopott; nem is igyekezett többé leplezni őket, hanem nyíltan nagyobb bűnök elkövetésének útjára lépett. Lakomáit délben kezdte, éjfélutánban fejezte be, közben meleg, nyáridőben hideg fürdővel üdítette fel magát. Időnként nyilvános helyen is nagy lakomát csapott, így a tengeri csaták céljára szolgáló elkerített medencében, a Mars-mezőn vagy a Circus Maximusban, és ilyenkor Róma éjjeli pillangói és könnyűvérű hölgyeckéi szolgáltak fel az asztaloknál. Valahányszor a Tiberisen levezett Ostiába vagy Baiaei-öböl mellett elhajózott, mind a folyó mentén, mind a tengerparton különféle lebujszókát, örömtanyákat állítottak fel, ahol előkelő hölgyek látták el a gazdasszony szerepét, és hol innen, hol onnan csalogatták, hogy térjen be hozzájuk. Családi ebédekre is bejelentette magát, és volt úgy, hogy egyiknél csak a fejre való selyemszalag került négyszázezer sestertiusba, a másiknál meg maga a rózsaoilaj még ennél is többbe.

28. Nemcsak szabadon született fiúkat és férjes asszonyokat becstelenített meg, hanem erőszakot tett egy Rubria nevű Vesta-szűzön is. Actét, a szabadon bocsátott rabszolganőt csepp híján törvényesen is feleségül vette, és rábírt consuli rangú embereket, esküdjének meg, hogy az asszony királyi vérből származik. Az ifjú Sporst, akit megfosztatott férfiasságától, és mindenáron nővé akart változtatni, nászajándékok tömegével, vörös fátyollal a fején, nagy feltűnést keltő, ünnepélyes esküvői szertartás után házába vitette, és úgy élt vele, mint feleségével. Ma is emlegetik még egy tréfacsináló szellemességét: „be jól járt volna, az emberiség, ha Domitius is ilyen asszonyt visz a házhoz”. Ezt a Sporst a császárnék díszruhájába öltöztette, gyaloghintón járatta, magával vitte görögországi összejövetelekre, vásárookra, Rómában a Sigillaria ünnepélyre, és a nyilvánosság előtt folytonosan csókolgatta. Még a tulajdon anyját is megkívánta, és annak ellenségei riasztották meg csupán, akik attól féltek, hogy ez a szilaj és telhetetlen asszony e furcsa viszony révén majd túl nagy hatalomra tesz szert; ezt a dolgot nem is vitatja senki, miután Nero ágyasai közé vett egy örömlányt, aki feltűnően hasonlított Agrippinához. Sokan állítják azt is, hogy valahányszor anyjával közös gyaloghintóban utazott, fajtalan szeretkezésükről árulkodó nyomok maradtak ruháján.

29. Maga is oly szemérmetlenül bocsátotta áruba testét, hogy végül is minden tagját megfertőzte. Egészen új játékot is eszelt ki; azt ugyanis, hogy vadállat bőrébe varrva kitört egy ketrecből, és nekiesett karókhöz kötözött férfiak és nők szeméremtestének, majd miután kedvét töltötte, erőszakot tetetett önmagán Doryphorusszal az egykori rabszolgával; és míg ő asszonyává tette Sporst, magát odaadta Doryphorusnak, s hozzá még olyan hangot, olyan sikoltásokat hallatott, mint a szűzlány, akin erőszakot tesznek. Sok mindenkitől hallottam, őszinte meggyőződése volt, hogy nincs erkölcsös ember a világon, sem olyan, akinek makulátlan a teste; csak a legtöbben eltagadják bűneiket, és ravaszkodás mögé rejtik; ezért ha valaki nyíltan megvallotta szemérmetlenségét, annak egyéb vétkeit is megbocsátotta.

30. Azt tartotta, hogy pénz, vagyon csak akkor boldogít, ha pazarolni lehet. Piszkos, zsugori alak, aki mértéket tart kiadásaiban; a valóban kiváló, nagyszerű ember elherdálja, tékozolja a pénzét. Csodálta, dicsőítette nagybátyját, Caiust, elsősorban azért, mert a Tiberiusról rámaradt vagyonnak oly hamarosan nyakára hágott. Ezért sem a pazarlásban, sem az ajándékozásban nem ismert mértéket. Tiridates tiszteletére szinte hihetetlen összeget - nyolcszázezer sestertius - költött naponta, távozásakor pedig százmilliót adott neki ajándékba. Menecrates citheraénekesnek és Spiculus vívóbajnoknak pedig olyan emberek vagyonát, házáat adta ajándékba, akik már diadalmenetet is tartottak. Cercopithecus Panerostest, az uzorást, aki Nero segítségével városi és vidéki telkek birtokához jutva hihetetlenül meggazdagodott, csaknem királyi pompával temette el. Sohasem vette fel kétszer ugyanazt a ruhát. Ha kockázott, pontonként négyszáz sestertius volt a tét. Aranyos hálóval halászott, a háló köteleit bíbor és skarlátfonalból sodorták. Kísérete állítólag sohasem állt ezer szekérnél kevesebből, az öszvérek patkóját ezüsből verték, a hajcsárok ruhája canusiumi bíborszövetből készült; a menetet mazacusi lovasok és futók felékszerezett, cifra csapata zárta be.

31. Mégis, az építkezések terén működött a legkártékonyabban. Palotáját a Palatiumtól az Esquiliaeig bővítette ki, és előbb „átjáró”-nak, később, mikor a tűzvész után átépítette, Aranyháznak nevezte. Ennek nagyságáról és berendezéséről talán elég, ha elmondom a következőket: előcsarnoka akkora, hogy abban a Colossus (Nero) százhusz láb magas szobra elfért; oly tágas volt, hogy magába fogadott egy ezer lépés hosszúságú hármasszoros oszlopsort meg egy tavat, melyet mint a tengerpartot, városokat jelképező épületek, továbbá szántóföldek, mezők, szőlők, legelők és erdők díszítettek, tele mindenféle háziállattal és vaddal. A palota többi részében minden arannyal volt burkolva, drágakövel, gyöngyházzal kirakva. Az ebédlőterem mennyezetén mozgatható elefántcsont lapokat és csöveket alkalmaztak, hogy a vendégekre felülről virágot szórjanak, és illatosított vizet permetezzenek. A nagyebédlőt kör alakúra formálták, s az éjjel-nappal, szünet nélkül forgott, mint a világegyetem; a fürdőket a tenger és az Albula folyó vize táplálta. Ekképpen befejezve palotája építését, a felavatásán nagy elismeréssel így nyilatkozott: Végre - mondta - kezd emberhez méltóan lakni. Megkezdte ezenkívül egy fedett oszlopsorokkal körülzárt fürdőmedence építését Misenumtól az Avernus-tóig, hogy abba minden Baiae környékén található melegforrást bevezessenek. Megkezdtek továbbá egy csatornát az Avernus-tótól Ostiáig, hogy ha nem is a tengeren, de egy százhatvan római mérföldnyi útszakaszon mégis hajóval juthassanak el oda; a csatornát pedig oly szélesre tervezték, hogy ha szemközti irányból érkező ötsorevezős hajók találkoznak, kitérhessenek egymás elöl. E munkálatok elvégzésére valamennyi foglyot Italiába vitette mindenünnen, és elrendelte, hogy még a súlyosan bűnözőket is csak kényszermunkára ítéljék. Tékozló dühét nemcsak császári hatalmába vetett hite fűtötte, hanem a reménység is, hogy megtalálja a mérhetetlen rejtett kincset, melyről egy római lovag bejelentést téve teljes bizonyossággal ezt állította: az ősrégi aranykincset a Tyrusból menekülő Dido királynő vitte magával, s az mai napig ott fekszik Africában elrejtve, tágas barlangokban, és igen kevés fáradsággal feltárható.

32. Reményében azonban csalatkozott, s így magára hagyatva annyira kimerült, úgy elszegényedett, hogy még a katonák zsoldfizetését, a veteránok végkielégítését is húzni-halasztania kellett; ezért hamis vádaskodáshoz, nyílt rabláshoz folyamodott. Mindenek előtt elrendelte, hogy felszabadított rabszolgák halála után, ha eléggé nem bizonyítható okból olyan család nevét viselték, amellyel maga is rokonságot tartott, javaiknak ne a felét, hanem öthatodát foglalják le számára; továbbá ha az örökhagyó uralkodója iránt hálátlanságot tanúsít, egész hagyatéka az államkincstárra szálljon; sőt, még az effajta végrendelet megírásával, fogalmazásával megbízott jogtudóst is büntessék meg; végül ha valaki szükségesnek érzi, hogy bejelentést tegyen bármilyen cselekedetről vagy akár beszélgetésről is, effajta ügyekben

a felségsértési törvény alapján kell eljárni. Visszavonta a jutalmakat is, melyeket a versenyek győzelmi koszorúért viszonzásképpen az egyes városoknak adományozott. Megtiltotta továbbá az amethyst és a tyrusi bíborszín használatát, majd felbérelt valakit, hogy árusítson ebből az anyagból néhány unciát a piacon, ő pedig ennek ürügyén az összes kereskedők raktárait lefoglalta. Sőt, mint mondják egyszer egyik énekszáma közben észrevett a közönség soraiban egy tiltott bíborba öltözött hölgyet, és feljelentette a procuratoroknál; a hölgyet elhurcolták, és nemcsak ruháját, de egész vagyonát is elkobozták. Hivatalt mindig ilyen szavak kíséretében adott valakinek: „Tudod, mi kell nekem, ugye?” vagy: „Az a feladatunk, hogy arról gondoskodjunk, ne legyen senkinek semmije.” Végezetül már a legtöbb templomból is kivonta a kegyeleti ajándékokat, az arany- és ezüstsobrokat beolvasztotta; köztük még a Penateseket is, melyeket Galba később újra felállított.

33. Családtagjai és mások megöletésének a sorát Claudiuszal kezdte meg; e gyilkosságnak nem ő volt ugyan kezdeményezője, de mindenestre tudott róla; ezt egyébként nem is titkolta, hiszen az ismert görög közmondást emlegetve gyakran nevezte a gombát az istenek eledelének, mert Claudiusnak gombával adták be a mérget. Annyi biztos, hogy az elhunytat mindenféle gyalázkodó szóval, szidalommal illette, hol ostobasággal, hol meg kegyetlenséggel vádolta. Gyakran tréfálkozott rovására, mondván, hogy abbahagyta bolondjárását az emberek közt, s ilyenkor a latin szó első szótágját jól megnyújtotta; Claudius sok rendelkezését, intézkedését mint valami örült vagy beszámíthatatlan ember utasításait, érvénytelenítette. Végül halotti máglyája helyét is csak alacsony, silány minőségű fallal engedte bekeríteni. Britannicust sem azért tette el méreggel láb alól, mintha irigyelte volna az övénél kellemesebb csengésű hangját, hanem mert félt, hogy apja dicső emléke él az emberek között, s őt tekintély dolgában túlszárnyalja. A mérget egy bizonyos Locusta nevű híres méregkeverő asszonytól kapta, de az igen lassan hatott, és Britannicusnak bizony csak erősebb hasgörcsöt okozott; Nero ezért maga elé rendelte az asszonyt, saját kezűleg összeverte, és a szemére lobbantotta, hogy mérget helyett gyógyszert adott. Locusta azzal védekezett, hogy ő csak a bűncselekményt akarta jobban titkolni, azért mért ki kisebb adagot, mire Nero így szólt: „Bizonyára nagyon félek én a Julius-féle törvénytől, ugye?”, és kényszerítette az asszonyt, hogy hálószobájában, a szeme láttára egykettőre gyorsan ölő mérget keverjen. Ezután egy bakkecskén próbálta ki a szert, de minthogy a haláltusa öt órán át tartott, újra és újra sűrűbbre főzette, majd egy malaccal etette meg. A malac nyomban megdöglött, s ekkor Nero parancsot adott, hogy vigyék be a mérget az ebédlőbe, és tálalják fel az asztalnál étkező Britannicusnak. És mikor Britannicus az első korty után holtan esett össze, Nero azt hazudta vendégeinek, hogy csak a szokásos epilepsziás roham van rajta, és másnap gyorsan, a legnagyobb záporban, egészen hétköznapi módon temette el. Locustának feladata teljesítéséért büntetlenséget biztosított, sőt, még tanítványokat is küldött hozzá.

34. Anyjára, aki a szavait, tetteit figyelemmel kísérte és élesen bírálta, előbb csak ráijesztett, hogy gyűlöletet kelt ellene, mert elhíreszteli, hogy miatta készül lemondani a hatalomról és elutazni Rhodusba; később minden megtiszteltetéstől és hatalomtól megfosztotta: elvette tőle germán katonai testőrcsapatát, sőt, még palatiumi lakásából is kiűzte. Abból sem csinált gondot, hogy miképpen kínozza: ha Rómában tartózkodott, egyik pert a másik után indította ellene, ha pedig vidéken húzódott meg, egyeseket megbízott, hogy háza előtt elhaladva gyalázatos beszédekkel, rosszhiszemű tréfákkal zaklassák magányában. De anyja fenyegetéseitől és erőszakosságaitól megrettenve elhatározta, hogy elteszi láb alól. Három ízben méreggel próbálkozott, de észrevette, hogy az öregasszony ellenméreggel látta el magát, ezért hálószobája mennyezetét úgy építtette meg, hogy egy gépezet segítségével éjszaka az alvóra rázuhanjon. Erről a tervről sokan tudtak, ezért nem tarthatták eléggé titokban; kiagyalta tehát, hogy egy könnyen darabokra hulló hajót készíttet, melyen anyja akár hajótörés közben, akár

úgy, hogy fülkéje romba dől, elpusztul majd. Ezért békülékenységet színlelve hízelkedő hangú levélben Baiaeba kérette, hogy az Ötnapos ünnepet együtt üljék meg; a főkörmányosnak megbízást adott, hogy a liburnusi hajó, melyen anyja érkezik, mintegy véletlenül ütközzék össze valamivel, maga pedig jól megnyújtotta az ünnepi lakomát. Mikor aztán anyja mondta, hogy szeretne már hazatérni Bauliba, az összetört hajó helyébe azt a mesterségesen törekeny alkotmányt kínálta fel neki, és maga is jókedvűen kísérte ki a hajóhoz; búcsúzáskor még a keblét is megcsókolta; a hátralevő időt azonban vállalkozása eredményét lesve, nagy izgalomban, ébren töltötte. De amikor megtudta, hogy minden másként történt, és anyja partra úszva megmenekült, nem tudta, mitévő legyen. Elfogatta és megkötöztette Agrippina felszabadított rabszolgáját, Lucius Agerinust, aki nagy örömmel hozta a hírt, hogy úrnője ép és egészséges - előbb azonban tört helyezett el közvetlen közelébe, mintha felbujtott orgyilkosként a császár életére akart volna törni; aztán megparancsolta, hogy öljék meg anyját, de hadd higgye mindenki, hogy az büntette felfedezése miatt maga vetett véget életének. Megbízható szerzők még ennél is szörnyűbbet mesélnek: Nero állítólag odarohant, hogy megszemlélje a meggyilkolt tetemet, megtapogatta a tagjait, egyiket ócsárolta, másikat dicsérgette, aztán megszemjázott és jót ivott közben. Bűnének súlyát azonban, noha a katonák, a senatus és a római nép szerencsekívánataikkal bátorították, sem akkor, sem később nem tudta elviselni, és gyakran bevallotta, hogy anyja képe, s a Furiák lángoló fáklyái és ostorcsapásai üldözik. Még a mágusok szent szertartásaival is igyekezett felidézni és kibékíteni anyja halotti szellemét. Görögországi utazása idején nem is merészelt az eleusisi misztériumokon részt venni, mert megtudta, hogy a szent szertartásoktól minden bűnöst és gonosztevőt kikiáltó útján távol tartanak. Anyja meggyilkolása után nagynénje elpusztítása következett. Egyszer meglátogatta súlyos bélrenyheségben szenvedő nénjét, és mikor az pelyhedző szakállát megsimogatva, öregesen kedveskedve így szólt: „Ha ezt egyszer a kezembe kapom, akár meg is halok”, Nero odafordult a körülötte állókhoz, és szinte gúnyolódva mondta, hogy akkor hát nyomban eltávolítja szakállát; az orvosoknak pedig elrendelte, „alaposabban tisztítsák meg a beteget”. Még meg sem halt az öregasszony, máris rátette kezét a vagyonára, végrendeletét is lefoglalta, hogy a hagyatékából semmi el ne kallódjék.

35. Octavián kívül még két felesége volt, Poppaea Sabina, egy volt quaestor leánya, aki előzőleg egy római lovaghoz ment férjhez; utána pedig Statilia Messalina, a kétszeres consul és diadalmenet tartására érdemesített Taurus dédunokája. Hogy ezt az asszonyt magáévá tegye, megölette férjét, Atticus Vestinust, aki akkor éppen consuli hivatalt viselt. Octaviát hamarosan meguntá, és barátainak, akik ezért korholták, azt felelte, Octaviának „meg kell elégednie a hitvesi rang jelvényeivel”. Többször sikertelenül próbálta megfojtani, inkább elvált tőle olyan ürüggyel, hogy meddő; a nép azonban helytelenítette a válást, sőt, még a gyalázkodástól sem kímélték, ezért Nero számkivetésbe küldte feleségét. Végül házasságtöréssel vádolta és megölte; a vád azonban oly szemérmetlenül hamis volt, hogy a tárgyaláson mindenki állhatatosan tagadott; ezért Nero felbérelte Anicetust, volt nevelőjét, aki azt vallotta, hogy cselszövés útján megbecstelenítette Octaviát. Forrón szerette Poppaeát, akit tizenkét nappal azután vett feleségül, hogy Octaviától elvált. És mégis megölte egy rúgással őt is, mert a viselős beteg asszony szidalmakkal árasztotta el, mikor egyszer nagyon későn tért haza a kocsiversenyről. Egyetlen lánya született Poppaeától, Claudia Augusta, akit azonban kisgyermek korában el is vesztett. Nem volt olyan rokona, akit bűnnel be ne mocskolt volna. Antoniát, Claudius leányát megvádolta, hogy felkelést szervez ellene, és megölette, mert Poppaea halála után nem akart férjhez menni hozzá. Hasonlóképpen meggyilkoltatta vérrokonait is, vagy akik sógorság révén kerültek rokonságba vele: ezek között volt az ifjú Aulus Plautius is; őt kivégzése előtt még meg is becstelenítette, mondván: „Most aztán menjen anyám, és csókolgassa az utódomat”; elhíresztelte, hogy a fiú az ő anyja szeretője volt, és az császári hatalmat ígért neki. Mostohafiát, Rufius Crispinust, Poppaea még serdületlen

gyermekét, halászat közben tulajdon rabszolgájával vízbe fojtatta, mert azt rebesgették, hogy hadvezéresdit meg császárosdit játszik. Tuscust, dajkája fiát, Egyiptom helytartóját azért száműzte, mert a császár tiszteletére előkészített medencék vizében megfürdött. Senecát, tanítómesterét halálba kergette; pedig elbocsátási kérelme és vagyonáról való lemondása alkalmából szentül megesküdt neki, hogy „alaptalan a gyanúja, és ő inkább választaná a halált, semhogy ártalmára legyen”. Burrusnak, a testőrség parancsnokának torokfájás ellen ígért gyógyszer helyett mérget küldött. Gazdag és idős, szabadon bocsátott rabszolgáit, akik őt egykor örökbefogadtatásához hozzásegítették, majd bizalmas tanácsadói voltak a hatalomban, ételükbe, italukba szórt méreggel sorban eltette láb alól.

36. Nem kevesebb kegyetlenséggel járt el családi körén kívül, idegenekkel szemben is. Üstökös tűnt fel egymás után több éjszakán keresztül az égen, s ezt általában a hatalmasok közeli pusztulása jelének tartják. Nagy aggodalmára úgy értesült Balbillus csillagásztól, hogy ilyen végzetes jelek esetén a királyok valamely előkelőség feláldozása révén szokták a maguk fejéről elhárítani és főembereikre átruházni a szerencsétlenséget; Nero nyomban el is határozta, hogy kiirtja a legelőkelőbb rómaiakat. Valami meg is erősítette szándékában, ami még hozzá az igazság látszatát is keltette; az idő tájt ugyanis két összeesküvésnek is híre ment éppen: közülük a nagyobb szabású a Piso-féle összeesküvés volt Rómában; a másikat, a Vinicius-félét Beneventumban szervezték később, ott is fedték fel. Az összeesküvők háromszoros bilincsbe verve jelentek meg a tárgyaláson; egyesek önként bevallották vétkeiket, mások még büszkélkedtek is vele, mondván, hogy ezen a minden ocsmány bűnnel beszennyezett emberen valóban csak egyféleképpen lehet segíteni: ha megölik. Az elítéltek gyermekeit elűzték Rómából és megmérgezték, vagy éheztetéssel pusztították el. Ismert dolog, hogy némelyiket nevelőkkel, táblahordozóikkal együtt egy és ugyanazon időpontban, étkezés közben ölték meg, másokat pedig megakadályoztak benne, hogy megszerezzék napi ételmüket.

37. Ettől kezdve se vége, se hossza nem volt a gyilkolásnak; Nero ölt: bárkit, bármi okból. Hogy mást ne is említsek, Salvidienus Orfitusnak azt vetették a szemére, hogy a Forum környékén háza három nagyobb helyiségében idegen országok követeit szállásolta el; Cassius Longinus jogtudósnak, aki a szeme világát is elvesztette, azt, hogy ősrégi családfáján megtartotta C. Cassiusnak, Caesar gyilkosának képmását; Paetus Thraseának, hogy olyan a képe, mint valami komor iskolamesteré. A halálraítélteknek néhány órát adott csupán. És hogy semmiféle késlekedés ne történjék, orvosokat hívatott, akik a tétovázókat mindjárt „kezelésbe vették”; így nevezte ugyanis az elvéreztetés célját szolgáló érvágást. Még azt is emlegetik, hogy egy nagybélű egyiptominak, aki szívesen a foga közé kapott nyershúst, de bármi egyebet, amit eléje raktak, szeretett volna élő embereket odadobni, hogy marcangolja szét és falja fel őket. Büszkén, felfuvalkodottan, hogy mindez sikerült neki, azt mondta, „egyetlen uralkodó sem tudta eddig, mi mindent megtehet”. Sok, egészen félreérthetetlen kijelentést is tett gyakran, hogy ő bizony nem kíméli a megmaradt senatorokat sem; hogy eltörli ezt a rendet az állam életéből, s a tartományokat, a hadsereget a római lovagokra és a felszabadított rabszolgákra bízta ezentúl. Sem érkezéskor, sem távozáskor nem tüntette ki csókkal a senatorokat, sőt, még a köszöntésüket sem viszonzta. Az Isthmus munkálatainak ünnepélyes megkezdése idején nagy tömeg előtt, hangosan fejezte ki óhaját, hogy „a maga és a római nép javára szolgáljon ez az ügy”, s a senatust közben meg sem említette.

38. De nem kímélte sem a népet, sem szülővárosa falait. Beszélgetés közben ezt a sort idézte egyszer valaki:

Ha meghalok, a földet tűz eméssze el.

- „Sőt - mondta Nero - még életemben!” Így is cselekedett: mintha ugyanis bosszantaná az ódon épületek csúfsága, a girbegörbe, keskeny utcák látványa, felgyújtotta Rómát; ez oly nyilvánvaló volt, hogy sok consuli rangú férfi egy ujjal sem bántotta Nero szolgálait, pedig kóccal, fáklyával a kézben tetten érték őket tulajdon házaikban; néhány terményraktárt az Aranyház szomszédságában, minthogy a telkére igen vásott a foga, előbb hadigépekkel kellett összeromboltatnia, csak azután gyűjthatta fel. Hat nap, hét éjjel dühöngött a tűzvész, s a nép emlékművek, síremlékek épületébe húzódva keresett oltalmat és menedéket magának. A rengeteg lakóházon kívül akkor égett le a régi vezérek sok, ősi szokás szerint hadiszákmánnyal ékesített palotája, a királyok isteneknek szentelt templomai, továbbá a pun és a gall háborúk idején felajánlott fogadalmi templomok és minden, ősidőkből fennmaradt látnivaló, nevezetesség. A város égését Nero a Maecanas-toronyból nézte végig, a „lángok szépségében gyönyörködve” - mint mondta, s ismert színpadi öltözetében a Trója elfoglalásáról szóló dalt énekelte. De a lehető legnagyobb hasznot és zsákmányt akarván húzni még ebből a szörnyűségből is, kihirdette, hogy ingyen magára vállalja a hullák meg az üszkös romok eltakarítását, de nem engedte, hogy házatája maradványaihoz bárki is közelítsen; közben azonban az önként felajánlott, valamint a kényszerűen behajtott költség-hozzájárulásokkal mind a tartományokat, mind a magánemberek anyagi erőforrásait csaknem kimerítette.

39. Az uralkodó okozta nagy bajokhoz és csapásokhoz még néhány szerencsétlen véletlen is hozzájárult: pestisjárvány, mely egyetlen ősz folyamán harmincezer halottal növelte Libitina bevételi számláját; a britanniai vereség, melyben a két legnevezetesebb várost kifosztották, és sok római polgár meg szövetséges vesztette életét; a Keleten elszenvedett gyalázat, hogy Armeniában iga alatt hajtottak át egy legiót, Syriában pedig csak nagy keservesen tudtak helytállni. Csodálatos és igen figyelemre méltó dolog, hogy Nero a legnagyobb türelmet a gúnyolódó, gyalázkodó emberekkel szemben tanúsította; és senkivel nem volt olyan szelíd, mint azokkal, akik szellemes mondásokkal, gúnyversekkel sértegették. Ilyesmit görögül és latinul városszerte terjesztettek írásban, szóban egyaránt; így például az itt következő versecskéket:

Nero, Orestes, Alkmaion - anyagyilkosok.

Nero tulajdon édesanyját ölte meg.

Aeneas volt - efelől nincs kétség - őse Nerónak:

Apját vitte amaz, ez az anyját vitte (halálba).

Míg a mienk lantol, kürtjét riogatja a Parthus,
Paeon lesz a mienk, az meg a Messzelövő.

Rómából egy ház lesz: költözz hát Veibe, polgár,
Bár lehet, hogy Veit is elnyeli majd az a ház.

Sohasem kutatta, kik e versek szerzői, sőt, megakadályozta, hogy súlyosan megbüntessenek közülük néhányat, akiket a senatusnál feljelentettek, Isidorus, a cynikus filozófus, mellette elhaladva, a nyílt utcán nekitámadt, hogy „Nauplius gonosztetteit jól éneкли, de a maga jótéteményeit rosszul alkalmazza”; Datus, az atellai vígjátékszínész pedig valamelyik énekszámában ezt a szöveget, hogy „ég áldjon, apám, ég áldjon, anyám”, olyan mozdulatokkal kísérte, hogy egyszer ivást, máskor úszást utánozott, Claudius és Agrippina halálára célozva, a vers záró soránál pedig, hogy: „Orcus fogja a lábatokat”, mozdulatával a senatusra utalt. Nero pedig, akár mert mindenféle gyalázkodást megvetett, akár mert fájdalommal nyílt bevallásával nem akarta az indulatokat felkorbácsolni, beérte annyival, hogy mind a színészt, mind a filozófust kitiltotta Róma és egész Italia területéről.

40. Ilyen uralkodót csaknem tizennégy éven át megtűrt a világ, aztán végül mégiscsak cserbenhagyta. Bukását a gallok indították meg Julius Vindex vezérlete alatt, aki akkoriban propraetorként állt a tartomány élén. Csillagjósok már régen megjövendölték Nerónak, hogy egyszer megfosztják a hatalomtól; ebből a korszakból való híressé vált mondása: „művésztünk eltart bennünket” - hogy annál nagyobb tisztelettel gondoljanak énekművészetére, mely neki császárként szórakozást, magánemberként azonban megélhetést nyújt. Egyes jósok a Kelet uralmát ígérték neki arra az esetre, ha kicsöppen a hatalomból; mások Jeruzsálem királyságát, többen pedig egész egykori hatalma visszaszerzését. E harmadik jóslatra hajlott leginkább, ezért Britannia és Armenia elvesztése, majd gyors visszaszerzése után úgy vélte, hogy ezzel a kedvezőtlen jóslatok már be is teljesedtek rajta. Mikor azonban a delphi Apollo jóshelyén azt hallotta, hogy óvakodnia kell a hetvenharmadik évtől, azt gondolta, akkor éri majd utol a halál, és eszébe sem jutott Galba életkora; sőt, annyira bízott a maga késő öregségében és kivételes, tartós szerencsében, hogy mikor egy hajótörés alkalmával legdrágább értéktárgyai elpusztultak, nem habozott kijelenteni bizalmasai között, hogy „majd visszahozzák neki a halak”. Neapolisban, anyja meggyilkolása napján tudta meg, hogy Gallia fellázadt; oly nyugodtan és egykedvűen fogadta a hírt, az ember azt hitte, örül a jó alkalomnak, hogy a hadijog alapján kifoszthatja a gazdag tartományt. El is ment nyomban a gymnasiumba, és nagy kedvteléssel figyelte az atléták versenyét. Vacsora közben is nyugtalanító levelekkel zavarták meg, de épp csak annyira haragudott meg, hogy fenyegetőzni kezdett, bizony rosszul járnak majd a lázadók. Aztán nyolc napig egyikre sem válaszolt, sem üzenetet, sem utasítást nem küldött senkinek, hallgatott mélyen az egész dologról.

41. Végül Vindex számos sértő rendelete arra indította, hogy levélben felkérje a szenatust, álljon bosszút a személyén és az állam tekintélyén esett sérelemért, távolmaradását Rómától pedig torokfájással indokolta. Mindennél jobban fájt neki, hogy Vindex gyarló énekesnek és nem Nerónak, hanem Aënoarbusnak nevezte. Nero kijelentette, hogy családi nevét, melyet gyalázkodásra használnak ellene, újra felveszi, örökbefogadás útján nyert nevét pedig nem használja többé. A többi rágalmat azzal utasította el magától, hogy hazugság, s érvül azt hozta fel, hogy őt tudatlannak nevezik a művészetben, melyben pedig nagy jártasságra és tökéleteségre tett szert, és egyre kérdezgette környezetétől, ismernek-e nála kiválóbb művészt. De azután egyik követjárás a másikat érte, és ekkor rémülten tért vissza Rómába; csak egy útközben mutatkozó, nem túl jelentős előjel könnyített valamennyit a lelkén: észrevette ugyanis, hogy egyik emlékoszlop domborművén egy gall katonát hajánál fogva vonszol maga után egy római lovag, erre a látványra nagyot ugrott örömeiben, és égnek tárva karját, hálálkodott az isteneknek. De még ezután sem hívta egybe a szenatust és a római népet, hanem csak néhány előkelő embert, akikkel futólag tanácskozott, majd az egész napot egy új és eddig ismeretlen víziorgona megtekintésével töltötte: maga ismertette egyes alkatrészeit, beszélt a szerkezet elmésségéről és bonyolultságáról, kijelentvén, hogy mindezt a színházban is bemutatja majd, ha ugyan Vindex megengedi.

42. Ezután azonban megtudta, hogy Galba és egész Hispania is elszakadt tőle; erre a hírre ájultan esett össze, és megtört lélekkel, hangtalanul és mozdulatlanul feküdt sokáig a földön. Mikor pedig magához tért, megszagatta ruháit, és fejét verdesve bizonygatta, hogy neki már vége; dajkájának, aki vigasztalásul folyton azt duruzsolta a fülébe, hogy más uralkodóval is megtörtént már ilyesmi, azt válaszolta, hogy „ő mindenkinél hallatlanabb, másoknak ismeretlen sorsra jut, hiszen *élve* veszi el a legfőbb hatalmat”. De azért továbbra sem hagyta abba, nem is mérsékelte eddigi fényűző, semmittevő életmódját. Sőt, mihelyt valami kedvező hír érkezett a tartományokból, nemcsak fényes lakomát rendezett, hanem pajzán dallamokra, megfelelő kézmozdulatok kíséretében, maga adott elő a bukott vezérek rovására gúnydalokat, melyek később széles körben elterjedtek; egyszer titokban a színházba vitette magát, ahol az

egyik nagy sikerrel szereplő színésznek megüzente, „mértéktelenül visszaél az ő (mármint Nero) művészetével”.

43. A felkelés kezdetén - mint mondják - mindjárt sok kegyetlen rendszabályt vezetett be, és azok nem is ellenkeztek természetével, így: minden hadseregparancsnokhoz, minden helytartóhoz hivatali utódot és gyilkosokat kell meneszteni; a birodalom egész területén minden száműzöttet és minden Rómában élő galliait le kell gyilkolni - amazokat, hogy a lázadókhöz ne csatlakozzanak, ezeket meg, mivelhogy cinkosai és segítői honfitársaiknak; Galliát a fosztogató csapatok prédájául odadobni; az egész senatust egy lakomán méreggel megölni; Rómát felgyújtani, vadállatokat nekiereszteni a népnek, hogy a tűzvész ellen nehezebben védekezhessék. Végül mégiscsak visszahőkölt mindezekről, nem a lelkiismerete szavára ugyan, hanem mert félt, hogy nem tudja terveit megvalósítani, és mert meggyőződése szerint hadjáratot kellett indítania, hivatalos idejük lejárta előtt megfosztotta méltóságuktól a consulokat, és mindkettőjük helyét maga foglalta el - egy jóslat szerint ugyanis csak consulként győzhetne volna le Galliát. A vesszőnyalábok átvétele után a lakomától felkelve, bizalmasai vállára támaszkodva elhagyta az ebédlőt, és kijelentette, hogy amint Gallia földjére lép, nincs más szándéka, csak fegyvertelenül a hadsereg színe elé állni és sírni; azután ha a lázadók megbánják tettüket, másnap vidám lakoma közben maga szerzette vidám győzelmi dalokat énekel majd nekik.

44. A hadjáratra készülődve mindenekelőtt a kocsikat válogatta ki, amelyeken a színházi felszerelést szállította, ágyasait pedig, akiket magával vitt, férfi módra megnyíratta, és hadibárdokkal, pajzsokkal mint amazonokat vonultatta fel. Ezután zászló alá szólította a városi tribusokat; de senki sem jelentkezett, ezért elrendelte, hogy a rabszolgotartó urak meghatározott számú rabszolgát állítsanak elő; minden családtól csakis válogatott embereket fogadott el, és nem tett kivételt sem az udvarmesterek, sem az írnokok esetében. Azt is elrendelte, hogy minden rend vagyona bizonyos részét beszolgáltassa, ennek következtében a bérházak és magánpaloták lakói is egyévi lakbérüket tartozták a kincstár rendelkezésére bocsátani. Ezt a rendelkezést igen szigorúan végrehajtotta, és nem fogadott el, csakis tökéletesen kivert érmét, színezüst pénzt és teljes súlyú aranyérmét; ezért sokan mindenféle fizetést nyíltan megtagadtak, és egyhangúlag követelték, vonja vissza inkább besúgójától a hatalmas összegeket, amelyeket azok jutalomképpen kaptak tőle.

45. Még növelte a gyűlöletet személye iránt, hogy a gabona drágulásán is nyereszkedni akart. Véletlenül ugyanis az általános éhínség idején híre járt, hogy egy alexandriai hajó homokot szállít az udvari birkózók számára. Ez aztán úgy felkorbácsolta a haragot ellene, hogy nem volt olyan gyalázkodás, amit a fejére ne szórtak volna. Egyik szobrán a fejre erősítettek egy hajfűrtöt meg egy görög nyelvű feliratot, mely így szólt: „Itt az ideje a valódi versenynek”, meg: „Most álljon hát elő.” Egy másik szobra nyakára pedig bőrtarisznyát akasztottak, és ezt írták alá: „Én mi egyebet adhattam? De te csak ezt a koldustarisznyát érdemled.” Az oszlopokra is feliratok kerültek: „Még a kakasokat is felriasztotta énekével.” Éjjel sokan úgy tettek, mintha rabszolgáikkal gyűlt volna meg a bajuk, és sűrűn követelték Vindexet.

46. Nyilvánvaló rossz előjelek rémítették hol álom, hol jóslatok és jelek formájában, régiek is, meg újak is. Ő, aki régebben sohasem álmodott, most meggyilkolt anyja képét látta maga előtt, amint egy hajón kicsavarja kezéből a kormányrudat; majd azt álmodta, hogy Octavia, a felesége rántja magával egy sötét szakadékba, szárnyas hangyák sokasága lepi el testét, végül a leigázott népek szobrai a Pompeius-féle színháznál állják körül, és nem engedik tovább lépni; máskor meg kedvenc asturiai lova változott egész testében majommá, csak a feje maradt meg, és dallamos nyerítést hallatott. A Mausoleumban maguktól tárultak ki az ajtók, és belülről egy hang a nevéen szólította. Január elsején a feldíszített Laresek a szertartás

előkészületei közben földre zuhantak. Az áldozati szertartás közben Sporus átnyújtott neki ajándékkul egy gyűrűt, amelynek kövére Proserpina elrablása volt rávésve. Az újévi fogadalmak letétele idején már tömegesen összegyűltek a senatorok és a lovagok, de alig tudták a Capitolium kulcsait megtalálni. Mikor Vindex ellen írott beszédéből felolvasták a senatusban ezt a részt, hogy „meg kell lakolniuk a bűnösöknek, és hamarosan méltó véget kell érniük”, mindenfelől ezt kiáltották: „Megéred bizony, Augustus.” Azt is megfigyelték, hogy nyilvánosság előtt utoljára a „Száműzött Oedipus”-t énekelte, és ezzel a verssel végezte:

Hitves, anyám, apám, mind a halálom kívánja.

47. Később jelentették, hogy a hadsereg többi része is elpártolt tőle; a leveleket, melyeket reggeli közben kapott, darabokra tépte, felborította az asztalt, két kedves, homerosinak nevezett serlegét, melyet Homeros énekeiből vett jelenetek díszítettek, földhöz vágta, majd kis aranydobozba rejtve a Locustától kapott mérget, átment a Servilianus-féle kertekbe: ott előreküldve Ostiába leghűségesebb szabadosait, hogy helyezték készenlétbe a hajóhadat, megpróbálta rávenni tribunusait és testőrsége tisztjeit, kísérik el menekülése útján. De azok vagy kitérő válaszokat adtak, vagy nyíltan megtagadták kérését, és egyik még fel is kiáltott:

Meghalni ily keserves volna hát?

Nero különféle terveket forgatott fejében; vajon a parthusokhoz vagy Galbához forduljon-e oltalmat kérve, vagy gyászruhában a nyilvánosság elé lépjen-e inkább, és a szószekről kérjen meghatóan bocsánatot a múltban elkövetett cselekedeteiért, és ha nem sikerül maga felé hajlítani szívüket, ne kérje-e, hogy legalább az egyiptomi helytartóságot hagyják meg neki. Később megtaláltak a szekrényben egy, ez ügyben megfogalmazott beszédet is; mégis úgy vélik, attól félt, hogy még mielőtt a Forumra ér, darabokra tépik az emberek. A további fejtörést másnapra halasztotta, de éjfél tájban felköltötték, és tudatták vele, hogy testőrsége elvonult; erre kiugrott ágyából, és elküldött barátaiért. Minthogy egyik sem adott hírt, maga mellé véve néhány embert, mindegyiket felkereste lakosztályában. De minden ajtót zárva talált, és mivel hívó szavára semmiféle választ sem kapott, visszatért hálósobájába, ahonnan közben már az őrség is szertefutott; még az ágyhuzatot is magukkal vitték, a mérget rejtő dobozka pedig eltűnt. Nero nyomban elküldött a gladiator Spiculusért vagy valamelyik igen kiváló vívóbajnokért, hogy annak kezétől pusztuljon el. És mikor egyiket sem találták, így kiáltott: „Nos hát, nincs se barátom, se ellenségem?” - ezzel elrohant, mintha neki akarna menni a Tiberisnek.

48. De éppily hirtelen egyebet gondolt, valami titkos rejtekhelyre kíváncszott, hogy újra összeszedje magát; Phaon, szabadon bocsátott rabszolgája felajánlotta neki a Via Salaria és Via Nomentana közt a negyedik mérföldkőnél fekvő vidéki birtokát; úgy, amint volt, mezítláb, csak egy tunicát meg egy ócska, színehagyott köpenyt kapott magára; fejét befedve, arca elé zsebkendőt tartva lóra szállt, négy ember kísérte csupán, köztük Sporus is. Alighogy felocsúdott a földrengés meg egy szeme előtt lecsapó villám rémületéből, meghallotta egy közeli táborból a katonák zajos beszélgetését; a katonák úgy értelmezték a dolgot, hogy ezek a jelek reá nézve kedvezőtlenek, Galbára viszont szerencsések, ehhez járult még, hogy a szembejövők közül is ezt mondta valaki: „Ezek itt Nero nyomában járnak”; másvalaki meg azt kérdezte a lovasoktól: „Mi újság Rómában Neróról?” Ekkor lova megbokrosodott az úton heverő hulla szagától, neki meg félrecsúszott arcáról a kendője, mire egy kiszolgált testőr felismerte és köszöntötte is. Mihelyt az elágazáshoz értek, eleresztették lovaikat, és árkonbokon keresztül egy nádason átvezető ösvényen haladtak tovább nagy keservesen úgy, hogy emberei ruhadarabokat teregettek meztelen talpa alá; végül elérkezett a villa hátsó bejáratá-

hoz. Phaon biztatására, hogy húzódjon meg egy homokbánya üregében, azt felelte: „nem akar élve a föld alá kerülni.” Rövid várakozás után, mialatt titkos besurranását a villába előkészítették, egy közeli pocsolyából vizet merítve, tenyeréből akart inni, de előbb így szólt: „Íme, ez Nero frissítője.” Ezután egyenként kihúzta köpenyéből a fennakadt s az anyagot szaggató töviseket, majd négykézláb végigmászott egy kiásott árok szűk medrén, be a legközelebbi kis fülkébe, és lerogyott a szegényesen megvetett, paplan helyett ócska kabáttal letakart fekhelyre; közben igen megéhezett, megszomjazott, de míg a felkínált fekete kenyeret undorral toltta el magától, nagyot húzott a langyos, állott vízből.

49. Ettől kezdve kísérői egy emberként sürgették, hogy amennyire csak módjában áll, próbáljon megszabadulni a reá váró gyalázatos bánásmódtól; erre megparancsolta, hogy szeme láttára ássanak meg egy testére méretezett gödröt; továbbá hogy ha találnak, hordjanak össze néhány darab márványkövet, hozzanak vizet, fát, hogy teteméről illő gondoskodás történjék; minden egyes utasításnál elsírta magát, és újra meg újra elmondta: „Micsoda művész pusztul el bennem!” Mialatt így telt-múlt az idő, Phaon futárja levelet hozott, s ő kitépte az írást a hírnök kezéből, ezt olvasta benne: a senatus ítélete kimondta rá, hogy ellenség, parancsot adott felkutatására, hogy ősi szokás szerint szenvedje el a halált. Nero megkérdezte, milyen fajta büntetés is az. Mikor megtudta, hogy a meztelenre vetköztetett ember nyakát befogják egy villába, testét meg halálra vesszőzik, megrettent, felkapta a két tört, melyet magával vitt, majd kipróbálván mindkettőnek az élet, ismét elrejtette őket, mondván, „nem érkezett még el végső órája”. Azután többször kérte Spurst, hogy kezdjen rá a panaszdalra meg a sirató éneke; később azt kérte, hogy valaki segítse meg, és mutasson neki példát, hogyan hal meg önkezétől az ember; később gyávaságát ostorozta ily szavakkal: „Undorító, ocsmány módon élek”; „nem illik ez Neróhoz, nem illik”; „jól meg kell fontolni mindent ilyen helyzetben”; „rajta, légy férfi.” Ekkor már közeledtek is a lovasok, akiknek parancsba adták, hogy élve kerítsék őt kézre. Mihelyt Nero észrevette őket, reszketve mormolta ezeket a sorokat:

Így igaz ez, vagy sem, de kimondani késztet a lelkem,
Gyorslábú paripák dobogása ütött a fülembé

majd titkára, Epaphroditus segítségével nyakába döfte a kést. A rohanó centuriónak, aki köpenyét a sebre nyomva úgy tett, mintha segítségére sietne, félholtan így szólt: „Késő”, meg hogy: „Ez aztán a hűség.” Ezzel a mondattal kilehelte lelkét. Szeme - a jelenlevők megrökönyödésére és elborzadására - kidülledve meredt meg. Kísérőitől mindenekelőtt azt kérte, hogy feje senkinek ne kerülhessen a kezébe, hanem úgy, amint van, testét egy darabban égessék el. Ezt meg is ígérte neki Icelus, Galba felszabadított rabszolgája, aki maga is kevéssel azelőtt szabadult börtönéből, ahová a felkelés elején vetették.

50. Nero temetésének költségei kétszázezer sestertiust tettek ki; az arannyal átszőtt fehér szőnyeget vették elő hozzá, melyeket maga is mindig használt január elsején. Földi maradványait Ecloga és Alexandria, a dajkái, és Acte, az ágyasa, együtt temették el a Domitius-nemzetség sírboltjában, mely a Mars-mezőről fenn a kertes domb tetején látható. Ebben a sírboltban áll egy vörös márvány koporsó, fölötte egy lunai márvány oltár, thapsusi kőkörüláttal körülvéve.

51. Csaknem középtermetű volt, teste foltos és rossz illatú, haja hirtelenszőke, arca inkább szép, mint kellemes, szeme szürkés-kék és igen gyenge; nyaka túl kövér, a hasa erősen kidomborodott, lábaszára túl vékony, egészsége jó és tartós. Hiába élt ugyanis mértéktelen kicsapongások közt, uralkodása tizennégy éve alatt mindössze háromszor volt beteg, s még ekkor sem hagyott fel sem a borivással, sem egyéb szokásaival. Öltözködésében, egész

tartásában oly szemérmetlen volt, hogy haját nemcsak soronként rendezett csigákba fésülte, hanem achaiai útján egészen vállig leeresztve hordta; és igen gyakran könnyű hálóingben, nyaka köré kendőcskét csavarva, öv és saru nélkül, házipapucsban mutatkozott a nyilvánosság előtt.

52. A tudományokban, művészetekben jártasságra tett szert már gyermekkorában. A filozófiától csupán anyja tartotta távol, arra intve fiát, hogy nem császárnak való mesterség az; a régi szónokok olvasásától pedig tanítója, Seneca tiltotta el, hogy a maga művészete maradjon Nerónak minél tovább példaképe. Ezért leginkább a költészet felé hajlott, szívesen és könnyedén faragott verset; nem igaz, amit többen is állítanak, hogy mások műveit sajátjaként adta közre. Kezembe került több füzet és írotáblája, rajtuk néhány közismert verssora a maga kézírásával, s ezekből könnyen megállapítható, hogy egyik sem másolat vagy tollbamondásra írott sor, hanem olyasmí, amit gondolkodva, alkotás közben jegyez fel az ember; annyi benne ugyanis a kihagyás, áthúzás vagy az egyes szavak fölibe írott javítás. A festészetben, de kiváltképpen a szobrászatban is ért el nem is közepszerű eredményt.

53. De mindennél jobban törekedett a népszerűsége, és vetélytársa volt mindenkinek, aki valamiképpen hatást gyakorolt a tömegek érzelmeire. Elterjedt róla a vélemény, hogy a színészek győzelmi koszorújának elnyerése után odáig süllyedt, hogy a legközelebbi alkalommal atlétaként óhajtott volna részt venni az olympiai játékokon. Kitaróan gyakorlatozott ugyanis; az atlétikai versenyeket Görögországban is mindig a döntőbírák módjára, a stadium földjén helyet foglalva nézte végig, és ha a küzdő párok túlságosan a pálya szélére húzódtak, saját kezüleg vonszolta őket vissza a középre. Mivelhogy az énekművészet terén Apollóval, a kocsihajításban a Nap istenével tartották egyenlőnek, elhatározta, hogy tetteiben Herculest utánozza majd. Azt beszélik, arra készült, hogy egy szelídített oroszlánt az arénában a nézőközönség szeme láttára bunkóval leüt, vagy megfojt pusztá kézzel.

54. Élete vége felé a nyilvánosság előtt fogadalmat tett, hogy ha uralma fennmarad, a győzelme tiszteletére rendezendő ünnepi játékokon víziorgona-művész, fuvola- s dudaművész szerepében óhajjt bemutatkozni, az utolsó napon pedig táncosként Vergilius „Turnus”-át kívánja ellejteni. Egyesek feljegyezték, hogy Parist, a táncművészt, mint veszélyes vetélytársát meg is ölette.

55. Forrón vágyott az örökkévalóságra, hogy hosszan tartó dicső emléke maradjon fenn, de mindezt igen ostoba módon. Sok tárgyat, helységet megfosztott például régi elnevezésétől, és a maga nevét adta neki. Április havát Neroneusnak nevezte el. Azt is eltervezte, hogy Rómát Neropolisnak hívják majd.

56. Az istenek tiszteletét mindvégig megvetette, csak a syriai istennővel tett kivételt. Később ezt az istennőt is annyira semmibe vette, hogy szobrát levizelte, mert közben már másfajta babona kerítette hatalmába, és egyedül ahhoz ragaszkodott makacsul, hosszú ideig. Egy ismeretlen plebeius az összeesküvések ellenszeréül egy kislányt ábrázoló szobrocskát adott neki ajándékba; minthogy pedig közvetlenül ezután lepleztek le egy összeesküvést, Nero ezt a szobrocskát legfőbb isteni hatalomként tisztelte, és naponta háromszor mutatott be áldozatot neki: akarta is, hogy az emberek azt higgyék, a talizmán a jövőt is megmondja neki. Halála előtt néhány hónappal részt vett egy béljóslás szertartásán, de az nem hozott neki szerencsés előjeleket.

57. Harminckettedik évében halt meg, azon a napon, amelyen Octaviát megölte; a hír oly nagy örömet keltett, hogy az emberek feltették fejükre a szabadságot jelképező sapkát, és abban szaladgáltak városzerte. Mégis akadt, aki hosszú időn keresztül tavaszi és nyári virágokkal ékesítette a sírját; hol bíbortogás képmása került elő a szónoki emelvénynél, hol némely

rendelete, mintha még élne, és ellenségei végromlására hamarosan visszatérne közéjük. Még Vologesus, a parthus király is buzgón kérte, mikor egyszer a szövetség megújítása ügyében követséget küldött a senatushoz, hogy tartsák tiszteletben Nero emlékét. Végezetül húsz évvel később, jómagam is fiatalember voltam még, feltűnt valamerről egy ismeretlen származású ember, aki elhíresztelte magáról, hogy ő Nero; a császár neve még akkor is oly népszerű volt a parthusok körében, hogy ezt az embert buzgón támogatták, és alig lehetett rábírní őket, hogy kiszolgáltassák Rómának.

HETEDIK KÖNYV

GALBA

68-69

1. A Caesarok nemzetsége kipusztult Neróval; ezt számos előjel, de köztük kiváltképpen kettő hirdette meg világosan. Livia nem sokkal azután, hogy Augustus feleségül vette, ellátogatott vei birtokára; egyszer csak egy sas repült el a feje fölött, és ölébe hullatott egy fehér tyúkot, babérággal a csőrében, sértetlenül, úgy, ahogy a földről elragadta; Livia parancsára felnevelték a tyúkocskát, az ágat pedig elültették; később annyi kiscsirke látott napvilágot arrafelé, hogy a vidéki háznak, ahol ez történt, mai napig „Villa a tyúkokhoz” a neve; az ágacskából pedig oly sűrű babércserje hajtott ki, hogy a császárok mindig abból hoztak maguknak koszorúnak valót diadalmeneteikhez; ekkor vezették be a szokást, hogy valahányszor egy császár diadalmenetet tartott, új babérágot ültetett el azon a helyen. És megfigyelték, hogy egy-egy császár halálával egy időben a maga ültette bokor is elfonnyad. Igen ám, de Nero életének utolsó évében nemcsak a cserjés pusztult ki gyökerestül, hanem a tyúkok is megdőglöttek a környéken; nem sokkal ezután villám csapott a Caesarok templomába, és minden császárszobornak egyszerre hullott le a feje; Augustusnak még a kormánypalcát is kiütötte kezéből a mennykő.

2. Nero után a hatalomban Galba következett, akit semmiféle rokoni kötelék sem fűzött a császári házhoz; annyi azonban biztos, hogy igen előkelő származású ember volt, családfája ősrégi és terebélyes, a feliratokon mindig Quintus Catulus Capitolinus dédunokájának nevezte magát; császár korában háza atriumában kiállította családfáját, s azon származását apai ágon Jupiterré, anyai ágon pedig Minos király feleségére, Pesiphaëre vezette vissza.

3. Hosszú volna felsorolni egész nemzetsége őseit címetül-rangostul: ezért röviden csak az ő családjáról szólok. Nem lehet biztosan tudni, hogy a Sulpiciusok közül ki viselte elsőnek a Galba melléknevet, hogy ki, miért s honnét kapta. Némelyek szerint egyik őse hosszú, hiábavaló ostrom után végül galbanummal bekent fáklyákkal gyújtott fel egy hispaniai várost; mások úgy vélik, hogy hosszan tartó betegsége idején állandóan galbeust, azaz egy gyapjúba burkolt orvosságot használt; van, aki azt mondja, hogy igen kövér volt, olyasféle alak, akire a gallusok azt mondják, hogy galba; de akad olyan is, aki azt állítja, hogy sovány volt, akár a tölgyfa lombjai közt tanyázó apró állatkák, a galbák. A család hírnevét Servius Galba alapozta meg, aki consuli tisztséget viselt, és kora legkiválóbb szónoka volt; a történetírók tanúsága szerint praetori hivatala leteltével Hispaniát kapta meg tartományként, ahol harmincezer lusitaniait hitszegő módon lemészárolt, s ezért ő lett volna a Viriathus-féle háború okozója. Unokája - Caesarnak egykor legatusa Galliában, később azonban ádáz ellensége, mert hiába pályázott consulságra, Caesar megghiúsította tervét - csatlakozott Brutus és Cassius összeesküvéséhez; ezért a Pedius-féle törvény alapján elítélték. Ettől az embertől származik Galba császár nagyapja és apja. Nagyapja inkább tudományával, mint hivatali méltóságával szerzett hírnevet magának: praetori rangnál magasabbat ugyan nem ért el, viszont gondosan kidolgozott, terjedelmes történelmi művet hagyott maga után. A császár apja consuli hivatalt viselt, és noha alacsony termetű, úgyszólván púpos, s a szónoklásban nem is kiváló tehetségű ember volt, buzgón folytatta az ügyvédi mesterséget. Először Mummia Achaicát vette feleségül, Catulus unokáját, a Corinthust leromboló Lucius Mummius dédunokáját; később Livia Ocellina volt a felesége, egy igen gazdag és szép asszony, aki, mint mondják, Galba nagy tekintélye miatt önként kínálkozott fel neki, és szándékához még erősebben ragaszkodott, mikor a férfi négy szemközti levetkőzött és megmutatta teste fogyatékoságait, nehogy az asszony azt gondolja, hogy el akarja titkolni előle. Achaicától két fia született, Caius és Servius; közülük Caius, a nagyobbik, miután vagyonát elverte, eltávozott Rómából; Tiberius

megtiltotta neki, hogy a kellő korhatárt elérve, sorshúzás útján proconsulúságra pályázzék, ezért maga vetett véget életének.

4. Servius Galba, a császár, M. Valerius Messala és Cn. Lentulus consulúsága idején született, december huszonegyedikén, Terracina mellett, egy vidéki házban, mely a Fundiba vezető út mentén bal kéz felől emelkedő domb tetején épült. Mostohaanyja, Livia örökbe fogadta, ezért felvette a Livius családi nevet, valamint az Ocellaris melléknevet, előnevét pedig megváltoztatta. Egészen trónralépéséig ugyanis nem Serviusnak, hanem Luciusnak hívatta magát. Ismeretes, hogy gyermekkorában kortársaival együtt Augustusnál járt látogatóban, s a császár megcsipkedve a fiú arcát, görög nyelven így szólt hozzá: „Te is belekóstolsz még, fiam, a mi hatalmunkba.” De Tiberius is mondott hasonlót, mikor megtudta, hogy Galba, ha idős korában is, de hatalomra kerül: „Felőlem nyugodtan élhet - mondta -, nem tartozik az már énrám!” Galba nagyapjának kezéből pedig, mikor egy hirtelen villámcsapás miatt áldozatot mutatott be, egy sas elragadta az áldozati barom belső részeit, és felrepült vele egy dúsan termő tölgyfára. Ezt úgy értelmezték, hogy családja későn ugyan, de magához ragadja a legfőbb hatalmat. Az öregember gúnyolódva ennyit mondott csupán: „Az ám, majd ha megellik az öszvérkanca. Galbát felforgató szándékában semmi sem erősítette meg annyira, mint az, hogy *csakugyan* megellett egy öszvérkanca; ezt ugyan mindenki mint valami rossz előjelet hidegleglősen fogadta, egyedül ő örült neki, emlékezve nagyapja áldozati szertartására és szavaira. Nagykorúsága napján azt álmodta, hogy Fortuna istenasszony szól hozzá, mondván, ott áll holtfáradtan az ajtaja előtt, s ha be nem engedi hamarosan, odadobja magát az első embernek, akivel szembetalálkozik. Galba felébredt ezután, kinyitotta az atrium ajtaját, és küszöbén ott találta az istennő hüvelyk nagyságú szobrocskáját; maga vitte ki ölében Tusculumba, nyári üdülőjébe, elhelyezte háziszentélyében, és tiszteletére havonta áldozat bemutatására, évente pedig hajnalig tartó ünneplésre tett fogadalmat. Még el sem érte a megállapodott férfikort, máris makacsul ragaszkodott az ősi római szokás fenntartásához, hogy szabadosai és rabszolgái napjában kétszer felkeressék, és reggel *Salvé*-vel, este *Valé*-vel köszöntsék.

5. A tudományok közül kiváltképpen a jog foglalkoztatta. Rászánta magát a házasságra is. Felesége, Lepida, és két fia halála után azonban nem nősült meg többé; elhatározásától semmiféle kedvező ajánlat sem téríthette el, még Agrippina sem, pedig az Domitius halála után özvegységre jutott, és Galbát még felesége életében mindenáron el akarta csábítani; ezért Lepida anyja hölgytársaságban csúnyán összeszidta, még meg is pofozta egyszer. Galba mindenekelőtt Livia Augustát tisztelte mélyen; Livia Augusta őt életében kegyeibe fogadta, halála után pedig végrendeletében csaknem gazdag emberré tette: Galba neve ugyanis ötmillió sestertiusszal állt az örökösök listájának élén; minthogy azonban az összeget csak számjegyekkel és nem betűkkel írták ki, Tiberius, az elsőrendű örökös, ötszázezerre változtatta a számot; ezt az összeget pedig Galba nem fogadta el.

6. Hivatali pályafutását még a törvényes korhatár elérése előtt megkezdte; mint praetor Flora istennő ünnepén új látványosságot eszelt ki: kötélén táncoló elefántokat mutatott be; ezután közel egy évig kormányozta Aquitania tartományt, majd hat hónapig rendes consuli tisztséget viselt; megtörtént vele az a furcsaság, hogy Cn. Domitius, Nero apját követte ebben a tisztségben, őt pedig Salvius Otho, a későbbi Otho császár apja - mintha ez a tény csak jelezni akarta volna az eljövendő eseményeket, hogy ő majd középen, e két ember fiai között lép a császári trónra. Caius Caesar kinevezte Gaetulicus parancsnoki helyére; megérkezve a legiókhoz, másnap egy ünnepélyes előadáson észrevette, hogy a katonák tapsolnak, ha valami megnyeri a tetszésüket; ezért rendeletet adott ki, hogy tartsák kezüket a köpenyük alatt. Járt a tréfa nyomban táborszerte:

Frissen, bajtárs, Galba jár itt, nem pedig Gaetulicus.

Éppilyen szigorúan megtiltotta, hogy szabadságot kérjenek. Az öreg katonákat, de az újoncokat is állandó foglalkoztatással edzette; a barbárokat, akik már Galliába is bebetörték, visszaszorította; mikor Caius császár személyesen megérkezett, Galba oly nagy elismerést szerzett mind magának, mind hadseregének, hogy az összes tartományokból mindenfelől összevont csapatok közül senki sem részesült az övéhez hasonló kitüntetésben és jutalomban; kiváltképpen azzal tüntette ki magát, hogy a díszfelvonulás után teljes fegyverzetben még húszezer lépést futott a császár hintaja mellett.

7. Mihelyt eljutott hozzá a hír, hogy Caiust meggyilkolták, sokan biztatták, most ragadja meg az alkalmat, ő azonban inkább a nyugalmat választotta. Ezért Claudius igen megkedvelte, barátai körébe fogadta, s oly nagy becsben tartotta, hogy mikor váratlanul könnyű betegségbe esett, elhalasztották miatta a britanniai hadjárat megkezdésének időpontját. Africát proconsulként két éven át kormányozta; nem is sorsolás, hanem kinevezés útján kapta meg a belső viszályoktól és a barbárok betöréseitől zaklatott tartományt, hogy rendet teremtsen benne. Rendet is teremtett, nagy szigorúsággal, de éppoly igazságos eljárással még csekély jelentőségű dolgokban is. Egyszer megbizonyosodott, hogy valamelyik katonája egy hadjárat alatt, mikor igen szűkös volt az élelmiszerellátás, gabona-fejadagja fölös részét modiusonként száz dénárért árusította; Galba megtiltotta, hogy ha a katona élelmiszerkészlete elfogy, bárki megsegítse; ez a katona később éhen halt. Más alkalommal bíraskodás közben egy igásló tulajdonjogáról folyt a vita; egyik részről sem hangzott el kielégítő bizonyítás vagy tanúvallomás, és ezért igen nehéz volt igazságos ítéletet mondani. Galba úgy határozott, hogy takarják le az állat fejét, és vezessék el az itatóhoz, a szokott helyre, ott vegyék le róla a takarót, s a ló azé legyen, akihez ivás után magától odamegy.

8. Az akkortájt Africában, régebben Germaniában véghezvitt tettei miatt megkapta a diadalmi jelvényeket, továbbá papi állást három testületben: a tizenötös felügyelő bizottság, a Titius-, valamint az Augustus-féle papi testület tagjává fogadták; ettől kezdve Nero uralkodásának csaknem fele idejéig többnyire visszavonultan élt, és még szolgálati ügyben is mindig csak úgy utazott, ha egymillió sestertius értékű aranyat szállító kocsi haladt mellette, míg végül egyik fundi tartózkodása idején rábízták Hispania Tarraconensis tartomány kormányzását. Odaérkezésekor történt, hogy mikor egyik templomban áldozatot mutatott be, a szolgálattevő gyermekek közül a füstölőt kezében tartó kisfiú hirtelen egészen megöszült. Akadt mindjárt jelmagyarázó, aki megfejtette a dolgot: azt jelenti ez, hogy hatalomváltozás várható, és egy öregember kerül az ifjú helyére, vagyis ő, Galba, fogja Nerót felváltani. Nem sokkal ezután villám csapott be az egyik cantabriai tóba, melyben tizenkét bárdot találtak - a császári hatalom nyilvánvaló jelvényeit.

9. Nyolc éven keresztül különböző módszerekkel, egyenetlenül igazgatta a tartományt. Eleinte kemény volt, szigorú, szinte mértéktelen a vétségek megtorlásában. Egy pénzváltónak, aki hűtlenül kezelte a pénzt, levágatta és a váltóasztalra szegeztette a kezét; egy gyámot keresztre feszített, mert megmérgezte védencét, akinek örökösévé is őt jelölték; ez az ember a törvényekre hivatkozott, és bizonyította, hogy teljes jogú római polgár, mire Galba vigasztalásul és megtisztelő módon a büntetésnek mintegy enyhítéseképpen elrendelte, hogy egy másik, jóval nagyobb, fehérre festett keresztet állítsanak fel neki. Lassanként rest, tunya életet kezdett élni, hogy Nerónak szembe ne tűnjék, és „mert - mint gyakran mondogatta - a semmittevésről senkinek sem kell számot adni”. Éppen Új-Carthagóban tartott gyűlést, mikor Aquitania követétől, aki segítségét kérte, megtudta, hogy Galliában zavargások törtek ki. Egymást érték Vindex levelei is, aki felszólította, mentse meg az emberi nemet, és vegye át a hatalmat. Nem sokat tévovázott, hanem részint félelemből, részint reménykedve, elfogadta az ajánlatot. Kézhez kapta ugyanis a megöletéséről szóló titkos utasításokat, melyeket Nero a procuratoroknak megküldött, elhatározásában megerősítették további kedvező előjelek és jóslatok, de

kiváltképpen egy előkelő szűz jövendölése - ennek jelentőségét az adta meg, hogy Cluniában Juppiter papját álmában az isten szentélyéből figyelmeztették, hogy kétszáz évvel azelőtt egy jövendőmondó leány ugyanazokat a szavakat hirdette. E szavaknak az volt az értelme, hogy valamikor Hispaniából támad új fejedelme, uralkodója a római birodalomnak.

10. Galba tehát rabszolgafelszabadítás ürügyén lépett az emelvényre, ahol felállította maga előtt rengeteg olyan ember képmását, akit Nero elítélt és megöletett; közben egy nemes ifjú állt mellette, őt éppen erre az alkalomra rendelte oda az egyik szomszédos Baleari-szigetről, ahol számkivetésben élt; Galba siralmasnak ecsetelte a közállapotokat, de mikor a tömeg császárként köszöntötte, azt mondta, hogy ő csak a senatus és a római nép követe. Ezután törvénykezési szünetet rendelt el, és régi hadseregéhez, mely egy legióból, két lovas hadosztályból és három cohorsból állott, új legiókat és segédcsapatokat soroztatott be a tartománybeli köznép soraiból; az előkelő, továbbá bölcs és korosabb, tekintélyes emberekből senatusfélét szervezett, hogy valahányszor idejét látja, odafordulhasson tanácsért. Csapatot szervezett a lovagrendű ifjúság köréből is; az ifjak megtartották ugyan aranygyűrűjüket, de evocati néven őrszolgálatot teljesítettek hálósobája környékén a közkatonák helyett. Hirdetményeket bocsátott ki szerte a provinciában, és mindenkit külön-külön felkért, csatlakozzék hozzá, és amennyire erejéből telik, segítse a közös ügyet. A főhadiszállásul kiválasztott város erősítése közben ez idő tájt egy szép, régi mívű gyűrűt találtak, rajta Victoria istenasszony faragott képmása egy tropaeummal. Nyomban ezután Dertosánál partra vetődött egy fegyverrakományt szállító alexandriai hajó, nem volt annak se kormányosa, se legénysége, se utasa; mindenki úgy értelmezte az előjelet, hogy igazságos, helyes, az isteneknek tetsző dolog ez a háború; és akkor hirtelen, egészen váratlanul, csaknem összezavarodott ismét minden. Egyik lovas csapat hitszegését megbánva kísérletet tett, hogy a táborhoz közeledő Galbának az engedelmességet megtagadja; alig-alig sikerült a zászlók alatt megtartani őket. Másfelől kis híja, hogy rabszolgái, akiket Nero egyik szabadosától a büntett végrehajtására kijelölve ajándékba kapott, egykori gazdájuk utasítására meg nem ölték, mikor egy szűk utcácskán a fürdőbe tartott; azon múlt csupán, hogy azt kiáltották egymásnak, hogy „itt az alkalom”, erre nyomban kihallgatásra vitték őket, és követelték, hogy mondják meg, milyen alkalomról beszélnek, végül is kínpadon csikartak ki vallomást belőlük.

11. Csak tetézte e sok viszontagságot Vindex halála; ez annyira megdöbbenette, hogy úgy érezte, mindenki cserbenhagyja, és nem járt messze az öngyilkosság gondolatától. Közben hírek érkeztek Rómából, és megtudta, hogy Nerót megölték, és mindenki felesküdünt az ő nevére; erre elhagyta a „legatus” nevet, és nyomban felvette a „Caesar” címet. Hadvezéri köpenyben indult útnak Rómába, nyakába akasztott tör himbálózott a mellén; togát nem is öltött addig, amíg le nem győzte a zendülések vezetőit, Rómában Nymphidius Sabinust, a testőrség parancsnokát és két legatust, Germaniában Fonteius Capítót, Africában pedig Clodius Macert.

12. Kegyetlenségének és kapzsiságának híre megelőzte érkezését. Azt beszélték, hogy Hispania és Gallia városait, ha csak kissé habozva csatlakoztak hozzá, súlyos adókkal, némelyiket a városfalak lerombolásával büntette; az ilyen városok előjáróit asszonyostul, gyermekestül kivégeztette, beolvasztotta a tizenöt font súlyú aranykoronát, amelyet Tarraco lakosai Juppiter ősi templomából előhozva átnyújtottak neki, és behajtott tőlük a súlyvesztés fejében még három uncia aranyat. Ez a kósza hír csak erősödött, terjedt, mihelyt Rómába megérkezett. A hajóhad legénységét ugyanis, amelyet Nero az evezőpadok mellől sorkatonasággá léptetett elő, visszakényszerítette régi beosztásába, mikor pedig ellenálltak és makacsul követelték, hogy adják nekik vissza a sást meg a többi hadijelvényt, Galba nemcsak lovassággal kergette szét, de meg is tizedeltette őket. Egy germán cohorsot a caesarok egykor őrcsapattá szerveztek; ezt az alakulatot, mely a hűségpróbát annyiszor kiállta, Galba fel-

oszlatta, a legcsekélyebb jutalmat sem adta meg nekik, úgy küldte vissza hazájába, ürügyként hozván fel, hogy a germánok inkább Cn. Dolabella felé hajlottak, mert az ő kertjeinek szomszédságában táboroztak. Gúnyolódva mesélték róla - nem tudom, igaz-e vagy sem -, hogy nagyot nyögött, mikor egyszer a szokottnál dúsabban terített asztalnál kellett étkeznie; szolgáltevő kincstárnokának szorgalma és pontossága jutalmául személyesen ajándékozott egy tál zöldborsót, valahányszor a derék ember a kiadások listáját átnyújtotta neki; Canus nevű fuvolásának pedig, mert játéka igen tetszett neki, öt dénárt ajándékozott, s a pénzt személyesen hozta elő különleges rejtékhelyéről.

13. Ezért megérkezését Rómában nem fogadták nagy örömmel: kitűnt ez már a legközelebbi színházi előadás alkalmával; az egyik atellai komédiában ugyanis, mikor énekelni kezdték az ismert dalt:

Hej, a Pische megjött faluról...

a közönség egy emberként együtt dalolt a színészekkel, és többször megismételtették ezt a verssort.

14. A hatalom átvételekor nagyobb szeretetnek és népszerűségnek örvendett, mint uralkodása idején, pedig számos bizonyítékát szolgáltatta, hogy kiváló uralkodó; de hiába voltak cselekedetei népszerűek, annál nagyobb gyűlölet fogadta más természetű intézkedéseit. Galbát három ember irányította; ezeket - minthogy nála is laktak, fenn a Palatiumon, s el nem mozdultak mellőle - általában „nevelőknek” hívták. Ez a három ember a következő: a hihetetlenül kapzsi T. Vinius, Galba egykori legatusa Hispaniában, Cornelius Laco, a túrhetetlenül hanyag, szemtelen testőrparancsnok és volt bírósági ülnök, továbbá Icelus, a felszabadított rabszolga, akit alighogy megajándékoztak az aranygyűrűvel meg a Martianus melléknévvel, kijelöltek a lovagok számára elnyerhető legmagasabb tisztségre. Annyira kezére adta magát e három, különféle rossz tulajdonságaival pöffeszkedő embernek, hogy már nem is volt az, aki régen: hol szigorúbb és takarékosabb, hol engedékenyebb és felelőtlenebb, mint ahogy az a választott fejedelemhez, a maga korabeli emberhez illik. Több tekintélyes szenatort és lovagot a leghalványabb gyanú alapján, nemegyszer kihallgatás nélkül elítélt. Ritkán adta meg a római polgárjogot: a három gyermek után járó előjogokat is alig egy-két embernek, ezeknek is csak meghatározott, rövidre szabott időre. A bírák kérését, hogy állítsanak fel egy hatodik bírói testületet, nemcsak elutasította, hanem megvonta Claudiustól kapott ama kedvezményüket is, hogy télen, valamint az év elején nem idézhetik be őket törvénykezésre.

15. Azt híresztelték róla, hogy a szenatori és lovagi rend tagjainak hivatal viselésére csak két évet engedélyez, hivatalos megbízatást pedig csak azoknak ad, akik azt nem szívesen fogadják, vagy egyenesen visszautasítják. Nero adományait csak tizedrészben tarthatták meg az emberek, a fennmaradó értékeket ötven római lovagból álló bizottság útján visszakövetelte és behajtotta; sőt, ha színészek vagy gladiatorok már eladták ajándékaikat, és elvervén az árát, a megfelelő összeget beszolgáltatni nem tudták, a tárgyakat a vevőktől vétette vissza. Eltúrte ellenben, hogy barátai és felszabadított rabszolgái pénzért, vagy mert kedvüket lelték benne, a világon mindent adjanak-vegyenek: vámjogot, adómentességet, ártatlanok elítéltetését, bűnösök büntetlenségét. Sőt, amikor a római nép halálbüntetést kért Halotusra és Tigillinusra, Nero csatlósai közül éppen ezt a két legelvetemültebb gonosztevőt hagyta épségben. Halotust ráadásul igen fontos procuratori állással tüntette ki; Tigillinus védelmében pedig rendeleti úton szidalmazta a népet, hogy milyen irgalmatlan.

16. Magatartásával csaknem mindegyik rendet megsértette, a gyűlölet lángja azonban a katonák körében csapott a legmagasabbra. Parancsnokaik ugyanis azt ígérték, hogy a szokottnál magasabb jutalmat kapnak, mert hiszen még távolléte idején felesküdték a császár nevére; de

ezt Galba nem váltotta be, és gyakran hangoztatta is, hogy ő sorozza és nem vásárolja katonáit. Ez minden tartományban nagy elkeseredést okozott köztük. A testőrséget egyébként még megfélemlítéssel és becsmérő szóval is megharagította, mert egyre többet bocsátott el közülük, azzal gyanúsítva őket, hogy Nymphidius hívei. De leginkább a felső-germaniai hadsereg zúgolódott, mert becsapták: nem kapta meg a jutalmát a gallok és Vindex ellen teljesített szolgálataért. Éppen ezért ez a hadsereg volt az első, amelyik az engedelmséget megtagadta, és január elsején csakis a senatusnak volt hajlandó hűségesküt tenni; a katonák nyomban el is határozták, küldöttséget menesztenek a testőrséghez azzal a megbízatással, mondják meg, hogy a Hispaniában kikiáltott császár nem kedvükre való; válasszon most már a testőrség egyet, hogy az egész hadsereg rászavazhasson.

17. Galbának tudomására jutott az eset; úgy vélte, nem azért becsülik le elsősorban, mert öreg, hanem mert nincs gyermeke. Ezért az üdvözlésére körülötte sündörgő emberek tömegéből hirtelen kiválasztotta és kézen fogta Piso Frugi Licinianust, ezt az előkelő származású, kiváló fiatalembert, akit már régóta igen kedvelt, és végrendeletében neve és vagyona örökösévé tette; fiának szólítva bevezette a táborba, és a gyűlésen örökbe fogadta, de jutalmazásról akkor sem tett egyetlen szó említést sem. Ezzel még inkább megkönnyítette M. Salvius Othonak, hogy hozzálasson terve megvalósításához, amit hat nappal az örökbefogadás után csakugyan meg is tett.

18. Számos nagy fontosságú jel már uralkodása kezdetén megmutatta Galbának, hogy mi vár rá. Útban Róma felé jobbról-balról, minden városban jószágot áldoztak; egy bika az áldozóbárd ütésétől megvadulva széttépte kötelékét, egyenesen nekirohant a díszhintónak, és felágaskodva egészen bevérezte a császárt; majd a kocsiból kiszálló Galbát csaknem megsebesítette egy járőr lándzsájával a nagy tömegben. Megérkezvén Rómába, útban fel a Palatinusra, földrengés fogadta, amit bikabögéshez hasonló hang kísért. De még nyilvánvalóbb jelek következtek. Kincseiből félretett egy gyönggyel és drágakővel kirakott nyakéket, hogy azzal tusculumi Fortunáját ékesítse, később ezt az ékszert, mint ami jelentősebb helyhez méltó, hirtelen a capitoliumi Venusnak ajánlotta; másnap éjjel megjelent álmában Fortuna, szemére vetve, hogy becsapta, mert másnak adta azt az ajándékot, melyet neki ígért, és megfenyegette, hogy majd ő is elveszi tőle mindazt, amit eddig adott. Másnap kora hajnalban rémülten serkent fel álmából, és előreküldött valakit villájába, hogy ott az álmokép kiengesztelésére bemutatandó áldozathoz minden előkészület megtörténjék, majd maga is kiment Tusculumba; de nem talált egyebet, csak langyos hamut az oltáron, mellette egy gyászruhás öregembert, aki üvegedényben tömjént, agyagcsuporban meg színbort tartott a kezében. Megfigyelték továbbá, hogy mikor január elsején áldozatot mutatott be, leesett fejről a koszorú; a jóslat idején elrepültek előle a tyúkrok; az örökbefogadás napján szólni akart a katonákhoz, de szolgálai feledékenységükben tábori székét nem állították fel az emelvényre, ahogy máskor szokták; a senatusban pedig fordítva helyezték el a curulisi székét.

19. Megöletése előtt néhány órával, áldozati szertartás közben, figyelmeztette a béljós, jól vigyázzon, mert nem járnak messze gyilkosai. Nem sokkal ezután megtudta, hogy Otho benn van a táborban; és miközben mindenfelől szorongatták, hogy menjen ő is oda (tekintélye és jelenléte legyőzi tán Othót), elhatározta, hogy megmarad a helyén, csak megerősítette magát az egyes legiók őrségeivel, melyek sokfelé, különbözőképpen elszórva táboroztak. Aztán mégis felöltötte a vászon vértet, noha akkor már nyíltan kimondta, hogy nemigen használ az annyi éles kard ellen. A hamis hírek azonban, melyeket az összeesküvők terjesztettek, mégis kicsalták az utcára; néhányan minden ok nélkül azt állították, hogy lezajlott már az ügy, elfojtották a zavargást, az emberek pedig tömegesen jöttek, hogy elmondják szerencsekívánataikat és letegyék a hűségesküt; elébük akarván menni, akkora önbizalommal lépett ki palotájából, hogy egy katonának, aki azzal dicsekedett neki, hogy megölte Othót, csak ennyit

mondott: „Kinek az utasítására?!”, és így ment tovább egészen a Forumig. Ott aztán lovaskatonák ugrasztották szét az odaözlött tömeget - a gyilkosság végrehajtását ugyanis lovasokra bízták; mikor ezek távolról meglátták a császárt, megálltak egy pillanatra, majd hirtelen ismét nekiugrattak, és miután kísérői mind elhagyták, legyilkolták Galbát.

20. Van, aki azt mondja, hogy a zűrzavar kitörésekor így kiáltott: „Mit csináltak, bajtársak? Hiszen én a tiétek vagyok, ti meg az enyéim!” Még pénzjutalmat is ígért. De nagyobb a száma azoknak, akik úgy mondják el a dolgot, hogy önként tartotta oda a nyakát, mondván: „Rajta, hát, vágják csak el, ha meg kell lennie!” Csak az a meglepő, hogy egyetlen jelenlevő sem igyekezett császárra segítségére sietni, ha pedig valaki a másikhoz fordult segítségért, az ügyet sem vetett a felszólításra; egyik germán katonából álló egység volt az egyetlen kivétel. Ezekben még frissen élt a hála azért, hogy Galba betegségük és sebesülésük idején oly szívélyesen bánt velük, s ezért szinte repültek a segítségére; de későn érkeztek, mert nem ismervén a várost, kerülő utat tettek és elkéstek. Galbának a Curtius-tó mellett vágták el a nyakát, és úgy, ahogy volt, otthagyták; arra jött aztán egy közkatona, aki éppen gabonát vételezett, és az, terhét letéve, levágta törzséről a fejet, és minthogy hajánál megfogni nem tudta, ölébe rejtette, majd mutatóujját belenyomta a szájába, úgy vitte el Othóhoz. Az meg odaajándékozta a mutatványosoknak meg az utcakölyköknek, akik dárdahegyre tűzve, gúnydalok kíséretében vitték körül a táborban, és ilyeneket kiáltoztak: „Nos, Galba - most teljék örömod éveidben.” Erre a pimasz tréfálkozásra leginkább a következő dolog ingerelte őket: néhány nappal előbb elterjedt a hír, hogy a császár, mikor valaki a külsejét dicsérte és azt mondta, milyen friss és fiatalos még mindig, így válaszolt: „Az erőm sértetlen egész még.” A fejét Patrobius Neronianus egyik felszabadított rabszolgája vásárolta meg a csöcseléktől száz aranyért, és odadobta arra a helyre, melyen Galba parancsára patronusát kivégezték. Végül jóval később a fejet törzsével együtt Argivus, a kincstárnok temette el, Aurelius úti kertjében.

21. Közepes termetű, kopasz, kék szemű ember volt, az orra hajlott; kezét-lábát annyira elnyomorította a köszvény, hogy a cipőt egyfolytában sokáig nem tűrhette a lábán, könyvet pedig sem kézben tartani, sem lapozni nem tudott. Jobb oldalán egy nagy húsdaganat támadt, s az annyira kiállt, hogy alig-alig tudta elkötni.

22. Sokan mondják, hogy nagy evő volt, és télen már napfelkelte előtt táplálkozott egy keveset; asztalnál pedig bőségesen látta el magát, még az ételmaradékot is kézzel kézre adatta és szétosztotta a felszolgálók között. Gyönyörűségét jobbra csak férfiakban, mégpedig igen izmos, fajtalanokodásra hajlamos emberekben lelte. Mondják, hogy mikor Icelus, egyik régi ágyastársa, Hispaniában Nero halálhírét jelentette ki, mindenki szeme láttára nemcsak szenvedélyes csókkal fogadta, hanem nyomban szerelméért könyörgött és magával vitte hálószobájába.

23. Hetvenhárom éves korában, uralkodása hetedik hónapjában halt meg. A senatus, mihelyt tehette, elhatározta, hogy szobrot állít neki egy hajóorrokkal díszített oszlopon, a Forumnak azon a pontján, ahol meggyilkolták. Vespasianus azonban érvénytelenítette ezt a határozatot, mert úgy tudta, hogy Galba orgyilkosokat küldött Hispaniából Judaeába, hogy őt megöljék.

OTHO

69

1. Otho ősei egy Ferentium nevű városkából származnak, régi, nemesi családból, mely Etruria hajdani fejedelmeivel rokon. Nagyapja, M. Salvius Otho, apai ágon római lovagcsalád sarja, anyai részről alacsonyrendű, kétes származású, még csak nem is szabadon született talán - ugyanis Livia Augusta kegyességéből lett senatorrá, az ő házában nevelkedett, de praetori tisztségnél feljebb mégsem vitte. Apja, L. Otho nemzetsége anyai ágon számos előkelő, nagy családdal rokon, s Tiberiusnak oly kedves embere volt, arcvonásaiban annyira hasonló hozzá, hogy sokan a császár fiának tartották. Africában a proconsuli tisztséget és a rendkívüli katonai hatalmat igen lelkiismeretesen látta el. Volt bátorsága Illyricumban a főhadiszállás előtt személyesen kivégeztetni néhány katonát, aki a Camillus-féle lázadásban való részvételét megbánva, parancsnokait, a Caligula elleni felkelés főkolomposait megölte; jól tudta pedig, hogy Claudius ugyanez okból annak idején előléptette őket. Emiatt tekintélye növekedett ugyan, de a rokonszenv csökkent személye iránt; ezt azonban hamarosan visszaszerezte mégis, mert az árulkodó szolgálótól megtudta, hogy egy római lovag Claudius életére tör, s ő ezt a cselszövést felfedezte. Ezért nemcsak a senatus adta meg neki azt a ritka megbecsülést, hogy szobrot állított tiszteletére a Palatiumban, hanem Claudius is felvette a patriciusi rendbe, és nagy beszédben dicsérve jótulajdonságait, hozzátette: „Olyan ember, hogy nála különb fiakat sem kívánok magamnak.” Albia Terentiától, egy igen előkelő hölgytől, két fia született, L. Titianus és a kisebbik, Marcus, aki melléknévként az ő nevét viselte; volt egy leánya is, akit még nővé érése előtt eljegyzett Drususszal, Germanicus fiával.

2. Otho császár április huszonnyolcadikán született, Camillus Arruntius és Domitius Aëno-barbus consulsága idején. Ifjúsága kezdetén már akkora könnyelműségről és garázda természetéről tett bizonyosságot, hogy apja gyakran csak veréssel tudta féken tartani. Mondják, hogy éjjel az utcán kóborolt, és valahány gyenge vagy berúgott ember az útjába akadt, megfogta és köpenyét ráborítva megpokrócozta. Később, apja halála után úgy tett, mintha beleszeretett volna egy felszabadított rabszolganőbe, aki a császári udvarnál nagy kegyben állt; célja az volt, hogy eredményesen egyengesse útját, bár már öreg volt az asszony, és viharos élet állt mögötte. Mégis az ő közvetítésével került kapcsolatba Neróval, és jellemük hasonlósága miatt könnyen emelkedett fel barátai között az első helyre; igaz, mondják azt is, hogy fajtalan szerelmi viszonyt folytattak egymással; Otho hatalma akkorára nőtt, hogy egy volt consult, akit zsarolásért elítéltek, hatalmas pénzösszeg ellenében habozás nélkül bevitt a senatusba, hogy visszavételéért köszönetet mondjon az Atyáknak, pedig akkor még meg sem adták neki a felmentést.

3. Nero minden tervébe, minden titkába beavatta; így azon a napon, amelyet a császár tulajdon anyja meggyilkolására kijelölt, Otho szokatlanul kellemes vacsorát adott kettőjük tiszteletére, hogy minden gyanút elhárítson; Nero akkori szeretőjét, Poppaea Sabinát, akit a császár férjétől megszöktetett, befogadta házába, és névházasságot kötött vele. Később nemcsak elcsábította, de oly szenvedélyesen beleszeretett, hogy még Nerót sem tudta megnyugvással vetélytársának tekinteni. Mondják, hogy nem engedte be házába a küldöncöket, akik megbízatásuk értelmében elmentek hozzá Poppaeáért; még Nerót sem engedte be, aki rábizott kincsét hol szép szóval, hol fenyegetőzéssel visszakövetelte tőle, ajtaja előtt ácsorgott. Ezért a császár felbontotta a névházasságot, és Othót elküldte legatusnak Lusitaniába. Ennyi elég is, gondolta, nehogy a szigorúbb büntetés esetleg fényt derítsen az egész színjátékra; és mégis elterjedt az emberek közt ez a distichon:

Kérditek: miért csöppent ki Otho látszat-hivatalból?
Mert feleségével kezdett szerelmi viszonyt.

A tartományt mint volt quaestor tíz éven keresztül kivételes mértéktartással, igen tartózkodóan igazgatta.

4. De mihelyt eljött az alkalom a bosszúra, elsőként csatlakozott Galba kezdeményezéséhez; maga is reménykedett benne, hogy trónra léphet, erre biztatták a körülmények, de főként Seleucus, a csillagász erősítette hitét; régen is mondta neki már egyszer, hogy túléli Nerót, most azonban váratlanul megjelent nála, és ismételten megjövendölte, hogy rövidesen hatalomra jut. Otho tehát semmiféle jó szolgálatot vagy vesztegetési lehetőséget el nem mulasztott; valahányszor vacsorán fogadta a császárt, fejenként egy aranyat adott a szolgálatra beosztott cohors tagjainak; de más úton is igyekezett érdemeket szerezni a katonák szemében. Valaki egyszer pereskedett szomszédjával földjük közös mezsgyéje miatt, és őt kérte fel döntőbírónak. Otho erre az egész földet megvásárolta, és szabad tulajdonként a panaszosnak ajándékozta; végül már aligha akadt ember, aki ne érezte, ne vallotta volna, hogy egyedül ő méltó a trónutódlásra.

5. Reménykedett abban is, hogy Galba majd örökbe fogadja; nap nap után erre várt. De Galba inkább Pisót fogadta fiává, ezért reményei szertefoszlottak, ő meg erőszakhoz folyamodott; erre ösztönözte lelke fájdalmán kívül súlyos pénzbeli adóssága is. Nem is csinált titkot belőle, hogy csak mint uralkodó tud a felszínen maradni; és mindegy neki, hogy ellenség kezétől a csatatéren vagy hitelezői szorongatásától a Forumon hullik-e el. Néhány nappal előbb egymillió sestertiust csikart ki a császár egyik rabszolgájától egy kincstárnoki állás megszerzése fejében. Ezzel a csekély összeggel vágott neki akkora vállalkozásnak. Először öt felderítő szolgálatost avatott be tervébe, majd a másik tízet; ezeket kettesével előbbi bizalmasai vezették hozzá; tízezer sestertiust nyomban kifizetett, ötvenezret pedig megígért nekik fejenként. Ezek után másokat is beavattak még tervükbe, de nem túl sok embert, mert bíztak benne, hogy sokkal többen csatlakoznak majd hozzájuk, ha eljön a cselekvés órája.

6. Úgy tervezte, hogy nyomban az örökbefogadás szertartása után elfoglalja a tábor, és Galbát a Palatiumban vacsora közben támadja meg; mégis elállt tervétől a szolgálattelvő cohors kedvéért, hogy ne fokozza a testőr csapat tagjai ellen ezzel is a gyűlöletet; Caius Caesar megöletésekor, de akkor is, mikor Nerót mindenki magára hagyta, ez a cohors teljesített ugyanis őrszolgálatot. A közbeeső időt a baljóslatú előjelek magyarázatával meg Seleucusszal töltötte. Végül a megbeszélte napon, figyelmeztetve cinkosait, hogy a Forumon Saturnus temploma előtt az arany mérföldkőnél várjanak rá, kora reggel köszönteni ment Galbát; a császár szokása szerint csókkal fogadta. Otho ezután részt vett az áldozati szertartáson, és végighallgatta a béljós jóvendölését is. Majd egyik szabadosa jelentésére, hogy az építészek megjöttek - ez volt ugyanis a jeladás -, mintha egy eladó házat akarna megtekinteni, elbúcsúzott, és a Palatium egyik hátsó kijáratán a megbeszélte helyre sietett. Mások szerint azt mondta, hogy lázas, és megkérte szomszédját, ezzel mentse őt ki, ha valaki keresné. Gyorsan beült egy női gyaloghintóba, és a táborba igyekezett; a hintóvivőkből azonban hamar kifogyott a szusz, mire Otho kiszállt, és futva igyekezett tovább; közben cipőzsinórja kioldódott, s ezért meg kellett állnia; az elvesztegetett időt pótolni akarván, kísérete vállára vette, császárként köszöntötte, és üdvrivalgással, kivont kardok között kísérték a főhadiszállásra; a szembejövők is mint beavatottak és résztvevők csatlakoztak a menethez. Alighogy megérkezett, elküldött néhány embert, hogy öljk meg Galbát és Pisót; a katonák megnyerése érdekében a gyűlésen semmit sem bizonygatott nagyobb hévvel, mint hogy annyit tekint a magáénak csupán, amennyit katonái meghagynak neki.

7. Napnyugtakor elment a senatus-ülésre, és rövid beszédben elmondta, hogy őt az utcáról szinte elrabolták, és erőszakkal rákényszerítették a hatalmat; kijelentette továbbá, hogy a közakaratra eleget téve uralkodik majd, és ezzel felment a Palatiumba. A szerencsét kívánó

tömeg sok más hízelgése között valaki az alsó néposztályból Nerónak nevezte, s Otho semmi jelét sem adta, mintha vonakodnék ettől az elnevezéstől, sőt egyes történetírók szerint okmányaihoz, valamint a tartományok helytartóihoz írott első leveleihez a Nero melléknevet is odabiggyesztette. Annyi bizonyos, mit sem bánta, hogy Nero szobrait és képmásait újra felállították; procuratorait és felszabadított rabszolgáit is visszahelyezte régi hivatalukba. A hatalomban első tevékenysége az volt, hogy ötvenmillió sestertiust engedélyezett az Aranyház befejezéséhez. Azt mondják, azon az éjszakán rémülten riadt fel álmából, és nagyokat nyögött. Többen berohantak hozzá; ágya előtt a földön fekve találtak rá, amint Galba halotti szellemét igyekezett minden módon kiengesztelni, mert azt hitte, az üldözi, fekhelyéről is az dobta le; másnap, mihelyt az áldozati szertartás ideje eljött, megint esett egy nagyot, és akkor ezt mormolta magában görögül: „Mivégre fújtam hosszúszerű fuvolámat?”

8. A Germaniában állomásozó hadseregek is éppen ez idő tájt esküdtek hűséget Vitelliusnak. Mihelyt ez Otho tudomására jutott, megbízta a szenatust, menesszen küldöttséget Germaniába, hogy megvigye a hadseregnek a lezajlott császárválasztás hírért, és nyugalomra, békességre intse a katonákat. Azért közbenjárók és levelezés útján mégis felkínálkozott Vitelliusnak, hogy jó társuralkodó és vő válhatna belőle. Kiderült azonban, hogy a háború elkerülhetetlen, és már közeledtek Vitellius előreküldött hadvezérei és csapatai; ekkor Otho a testőrség szeretetének és hűségének olyan jelét tapasztalta, amely csaknem a szenatori rend lemészárlását okozta. A császár ugyanis elrendelte, hogy a legénység szállítsa át a fegyvereket Rómából, és Ostiában rakja hajóra. Mikor azonban a táborból éjszaka előhozták a fegyvereket, többen cselszövést gyanítottak, és zajt ütöttek; vezérük nem lévén, felrohantak mindannyian a Palatiumba, s a szenatorok kiirtását követelték; a tribunusokat, akik fel akarták tartóztatni őket, elsodorták az útból, néhányat meg is öltek közülük, és amúgy véresen rontottak be az ebédlőterembe, a császárt keresve, s csak akkor álltak el szándékuktól, mikor végre meglátták Othót. A császár a hadjáratot erélyesen és túlzott sietséggel kezdte meg, még a jóslatokra sem fordított kellőképpen figyelmet, sőt, azt sem vette észre, hogy a szent pajzsokat kihozták ugyan, de már vissza nem vitték a szentélybe, pedig ősidők óta rosszat jelent az ilyesmi; és mindez még hozzá olyan napon történt, melyen az istenanya hívei gyászdalaikat és siratóikat kezdik énekelni; egyébként is igen kedvezőtlen előjelek tűntek fel. Az egyik barmot például szerencsés előjelek között áldozták fel Dis atyának; pedig effajta áldozatnál az a jó, ha éppen ellenkező előjel mutatkozik; mikor Otho kivonult Rómából, feltartóztatta a Tiberis áradása, a huszadik mérföldkőnél pedig épületek romhalmaza zárta el az utat előle.

9. Éppily meggondolatlanul határozta el, hogy megvívja a döntő ütközetet, pedig jól tudta mindenki, hogy a háborút amennyire lehet, el kell nyújtani, hiszen az ellenséget éhség meg kedvezőtlen terepviszonyok szorongatják; talán nem állhatta már tovább a bizonytalanságot, és még Vitellius megérkezése előtt szeretett volna döntő csapást mérni az ellenségre, de meglehet, hogy katonái harci indulatát nem tudta többé féken tartani. Maga Otho azonban nem vett részt az ütközetben, hanem Brixellumban maradt. Három csekély jelentőségű csatában: az Alpoknál, Placentia környékén és Castor ligeténél győzött; de az utolsó és egyben legfontosabb ütközetben, Betriacumnál, megverték, még hozzá árulás folytán; megvolt ugyanis a remény a szóbeli tárgyalásra; erre a katonák abban a hitben, hogy megállapodnak a béke feltételeiben, előjöttek, és ekkor váratlanul, tanácskozás helyett harcra kényszerítették őket. Otho nyomban elszánta magát a halálra; sokan, nem is ok nélkül, úgy vélik, hogy nem kétségbeesésében tette, vagy mert nem bízott eléggé csapataiban, hanem inkább mert restellt volna továbbra is az állam kockáztatásával és katonái vére hullásának árán a hatalomhoz ragaszkodni; pedig tartaléka még most is érintetlenül állt, és a többi egység is útban volt Dalmatiából, Pannoniából és Moesiából; még a megvert harcosokat sem sújtotta le annyira a

vereség, hogy bármi áron, akár magukra hagyatva is ne vállalkoztak volna rá, hogy lemassák a gyalázatot.

10. Apám, Suetonius Laetus is végigküzdötte ezt a háborút, a tizenharmadik legio keskeny bíborsávós katonai tribunusaként. El-elmesélte, hogy Otho még mint magánember annyira gyűlölte a polgárháborút, szinte megborzongott, mikor valaki egyszer ebéd közben említést tett Cassius és Brutus haláláról; nem támadt volna Galbára sem, ha nem bízik abban, hogy háború nélkül sikerül keresztülvinni a dolgot; *akkor* egy közkatona példamutatására határozta el, hogy megválí az élettől; ez a katona ugyanis hírt hozott neki a hadsereg vereségéről, de senki sem akart hitelt adni szavainak, és hol hazugnak, hol gyávának bélyegezték, aki megfutott a csatából; erre a katona Otho lábánál kardjába dőlt. E látvány hatására, mondja apám, felkiáltott a császár, hogy ő pedig többé nem sodor veszélybe ilyen érdemes embereket. Testvérbátyját, annak fiát, továbbá a barátait egyenként felszólította, gondoskodjék már most ki-ki magáról, öleléssel, csókkal bocsátotta el őket, visszavonult és két levelet fogalmazott: vigasztaló levelet nővérenek s egy másikat Nero Messalinájának, akit szeretett volna feleségül venni - most gondjaira bízta holttestét és jó emlékezete ápolását. Ezután egész levelezését elégette, nehogy a győztes kezébe kerülve, bárkire bajt vagy veszedelmet hozzon. Háznépe között pedig szétosztotta minden pénzét.

11. Miközben intézkedéseit megtette, s felkészült a halálra, zűrzavar keletkezett; meghallotta ugyanis, hogy ha valaki el akarja hagyni a táborát és elmegy, azt szökevényként elfogják; toldjuk hát meg egy éjszakával ezt az életet - mondta így, szóról szóra -, és megtiltotta, hogy bárkivel erőszakoskodjanak; majd hálósobájába ajtaját késő éjszakáig nyitva tartva, mindenkit fogadott, aki beszélni óhajtott vele. Később egy korty friss vízzel oltotta szomját, elővett két tört, jól megvizsgálta az élüket, majd egyiket a párnája alá dugta, azután zárt ajtó mögött mély álomba merült. Hajnaltájban ébredt fel végül, és egyetlen szúrással átdöfte keblét a bal mellbimbó alatt; első feljajdulására berohantak hozzá emberei, de ő már hol takargatva, hol feltárva sebét kilehelte lelkét; gyorsan eltemették - így rendelkezett -, harmincnyolc éves korában, uralkodása kilencvenötödik napján.

12. Otho nagy lelkiereje cseppet sem vallott külsejére, megjelenésére. Azt mondják, nem nőtt nagyra, lába formátlanul, görbén állt; csaknem asszonyos kacérsággal öltözködött, testét szőrtelenítette, erős kopaszodása miatt pedig szorosan fejhez simuló, szinte felismerhetetlen vendéghaját viselt; naponta borotválkozott, és mióta csak először ütött ki borosta rajta, vízben áztatott kenyérbéllel dörzsölte orcáját, hogy sohase nőjön szakálla. Az Isis-ünnepségeken gyakran a szertartás előírásos vászonviseletében jelent meg. Úgy gondolom hát, halála azért volt oly csodálatos, mert sehogyan sem egyezett az életmódjával. A jelenlevő katonák közül sokan sírva csókolták kezét-lábát, amint ott feküdt, legbátrabb férfinak, egyetlen császárjuknak nevezték, és a máglya közelében maguk is erőszakos halállal váltak meg az élettől. Sok messze földön állomásozó katona a hír hallatára fajdalmában párviadalban végzett egymással. Szép számmal akadt olyan is, aki életében gyalázta, halála után azonban dicséretekkel halmozta el, és sokan hirdették szelvében-hosszában, nem is azért ölte meg Galbát, hogy megragadja a hatalmat, hanem hogy a köztársaság rendjét és a szabadságot helyreállítsa.

VITELLIUS

69

1. A Vitelliusok eredetéről egyes történetírók más-más, egymástól igen különböző tudósításokat hagytak ránk; egyesek azt állítják, hogy ősrégi, nemesi család, mások hogy új, ismeretlen, sőt, alacsony származású; ha ez a sok eltérő vélemény a család körülményeiről nem eredne sokkal régebbi időből, azt hinném, Vitellius talpnyalói és lekicsinylői között támadt a vita. Fennmaradt egy Q. Vitelliusnak, az isteni Augustus quaestorának ajánlott könyvecske, szerzője Quintus Eulogius, és abban ez áll: a Vitelliusok Faunustól, az aboriginesek királyától és a sok helyütt istenségként imádott Vitelliától származnak, és valamikor egész Latium fölött uralkodtak. Maradék utódaik sabin földről vándoroltak be Rómába, és ott felvették őket a patriciusi rendbe; e nemzetségről soká fennmaradtak különféle emlékek, így a Via Vitellia, mely a Janiculustól a tengerig vezet; továbbá egy ilyen nevű colonia, melynek védelmét az aequiculusok ellen magának követelte a nemzetség; továbbá a samnit háború idején egy Apuliába küldött alakulattal Nuceriában is letelepedett néhány Vitellius; ezeknek az utódjai azután hosszú idő múlva visszatértek Rómába, és újra a senatori rend tagjai sorába léptek.

2. Mások ellenben azt állítják, hogy a nemzetség őse egy felszabadított rabszolga, Cassius Severus, de mások szerint is, foltozóvarga; ennek fia elérvezett birtokok felvásárlásán és parcellázásán jól meggazdagodott, feleségül vette egy Antiochus nevű pékmester rosszféle leányát, gyermekükből pedig már római lovag lett. De hagyjuk a véleménykülönbségeket. Annyi biztos, hogy élt egy Nuceriából való P. Vitellius, aki - akár ősi nemes, akár szégyellni való apától, nagyapától származott - római lovag és Augustus udvari procurator volt. Négy, csak melléknevükben különböző, de azonos nevű, magas rangú fiúgyermeket hagyott maga után, Aulust, Quintust, Publiust és Luciust. Aulus consul korában halt meg, ezt a tisztséget Nero császár apjával, Domitiusszal osztotta meg; világfi volt, fényes lakomái messze földön híresek. Quintus elvesztette senatori rangját, mert Tiberius egyik intézkedése alapján a gyengébb képességű senatorokat elmozdították. Publius, Germanicus kíséretének egyik tagja, bevádolta és elítéltette C. Pisót, Germanicus ellenségét és gyilkosát; ezután praetori rangra emelték, később Seianus egyik cinkosaként letartóztatták, és bátyja őrizetére bízták. Ekkor egy tollkéssel felvágta ereit, de aztán, nem mintha megbánta volna öngyilkosságát, inkább hozzátartozói könyörgésére megengedte, hogy elkössék, gondozzák a sebeit, végül megbetegedett, és ott a fogságban meg is halt. Lucius előbb consul volt, majd Syria helytartója, és Artabanust, a parthusok királyát a legnagyobb ravaszsággal nemcsak személyes találkozásra bírta rá, hanem arra is, hogy a római hadijelvények előtt tiszteletét lerója. Claudius császárral egy időben rendes consuli tisztséget viselt, majd később censori rangot is. Mialatt Claudius a britanniai hadjárat idején Rómától távol volt, az uralkodás gondját is rábízták; önzetlen, szorgalmas ember volt, nevét csak az tette hírhedtté, hogy szenvedélyesen megszeretett egy felszabadított nőt: az asszony nyálát mézzel keverve - méghozzá nem is titokban, hanem egészen nyíltan - naponta orvosságként szedte érmegbetegedése és torokbántalmi miatt. Csodálatos művésze volt a hízelgésnek, C. Caesart is ő tisztelte először istenként; Syriából való visszatérése után csak fedett fővel, körbe forogva merészelt közeledni hozzá, végül földre hullott előtte. A felesége és felszabadított rabszolgái füttyére táncoló Claudiusnak is mindenképpen kedvébe akart járni, ezért legnagyobb kegyként azt kérte Messalinától, engedje meg, hogy ő húzassa le cipellőjét; Messalina levetett jobb cipőjét azután állandóan togája és tunicája közé rejtve viselte, időnként elővette és csókolgatta. Narcissus és Pallas aranyból kifaragott képmásait házi istenei között tisztelte. Ezt a mondást is neki tulajdonítják: „Bárcsak gyakran rendezhet-

néd” - akkor mondta ezt, mikor az évszázadonként rendezett játékok alkalmából szerencsekívánatait Claudiusnak kifejezte.

3. Agyvérzés érte, másnap meg is halt; két fiú maradt utána, ezeket Sextilia, egy jó családból való, derék asszony szülte neki; megérte, hogy mindkét fiát consulként láthatta egy egész éven át, mert a kisebbik hat hónap múlva követte bátyját hivatalában. Az elhunytat hivatalos temetéssel tisztelte meg a senatus: szobrot is állítottak neki a szónoki emelvény előtt, és ezt a feliratot vésték rá: „A császár tántoríthatatlan híve.” Aulus Vitellius, Lucius fia, a császár, szeptember huszonnegyedikén, vagy amint mások írják, szeptember hetedikén született, Drusus Caesar és Norbanus Flaccus consulsága idején. Csillagképéből olyan sorsot jövendöltek a csillagászok, mely szüleit annyira megrémítette, hogy apja mindenáron küzdött azért, ne bízzanak a fiára tartományt, legalábbis addig ne, míg ő él; anyja pedig, mihelyt megtudta, hogy egy legio parancsnokává nevezték ki, majd császárrá választották, mint elveszett embert elsíratta. Gyermekkorát és ifjú éveit Capri szigetén töltötte Tiberius kegyencei között, ezért a „spintriae” jelzőt ragasztották rá, és azt tartották, hogy testének vonzó tulajdonságai egyengették apja hivatali előléptetésének útját.

4. Későbbi éveiben is beszennyezte magát mindenféle erkölcstelenséggel, és ezért magas állást töltött be az udvarnál; Caius azért szerette, mert ügyes kocsihajtó, Claudius pedig mert lelkes kockajátékos volt. De még kedvesebb volt Nero szemében egyrészt e művészetekben való jártassága, másrészt különleges érdeme miatt; ő elnökkölt ugyanis a Nero rendezte versenyen, melyen a császár maga is nagyon szeretett volna részt venni; azonban hiába kérte rá mindenki, nem merészelt a közönség elé állni, és inkább eltávozott a színházból; erre Vitellius azzal az ürüggyel, hogy ő a nép követe, s az kitar követelése mellett, visszahozta Nerót, s így lehetővé tette, hogy a nép kívánsága teljesüljön.

5. Három uralkodó kegyéből nemcsak magas tisztségekre emelkedett, de tekintélyes papi állásokat is elnyert, proconsulként gondjaira bízta Africát, valamint a középítkezések felügyeletét; nem egyforma kedvvel, nem is egyforma megbecsüléssel látta el megbízatásait. Africa tartományban két éven keresztül kivételes önzetlenségről tett bizonyosságot; mikor öccse proconsulként a helyére került, ő legatusként megmaradt mellette. Római hivatalában azonban - mondják - a templomoknak szánt adományokat és dísz tárgyakat ellopta vagy kicserélte, arany- és ezüst edények helyére ón- vagy bronz tárgyakat állított.

6. Petroniát, egy volt consul leányát vette feleségül; ettől született fia, Petronianus, aki fél szemére vak volt. A fiút anyja azzal a feltétellel jelölte örökösévé, hogy ily módon az apai hatalom alól kiszabaduljon; apja azonban, úgy tudják, hamarosan megölte, és hozzá még apagyilkossággal vádolta; mintha a fiú e büntetés elkövetésére előkészített mérget, lelkiismerete szavára hallgatva, mégis maga itta volna meg. Ezután Galeria Fundanát, egy volt praetor leányát vette feleségül. Ettől az asszonytól is születtek mindkét nembeli gyermekei; ezek közül fia nyelvhibája miatt beszédre képtelen, csaknem néma volt.

7. Galba egészen váratlanul Alsó-Germaniába küldte. Úgy tudják, ehhez Titus Vinius pártfogó ajánlása segítette; Titus Vinius ez idő tájt igen befolyásos ember volt, és Vitelliusszal azért állt kapcsolatban, mert mindketten a cirkuszi Kék párt híveinek táborába tartoztak; Galba még azt is nyíltan megmondta, hogy legkevesbé az olyan embertől kell félni, akinek örökké csak evésen-iváson jár az esze, továbbá elég gazdag az a tartomány - mondta -, abból csak megtöltheti a bendőjét: ebből mindenki láthatja, hogy nem kitüntető szándékból, inkább megvetésből esett rá a választás. Közismert tény az is, hogy mikor már elindult volna, még mindig nem tudta összekaparni az útiköltséget, és oly szűkös anyagi körülmények között élt, hogy feleségét és gyermekeit Rómában hagyva, olcsó bérű lakásban helyezte el, házat pedig az év hátralevő hónapjaira bérbe adta; továbbá anyja füléből is kirángatott egy értékes gyöngyöt, és

zálogba csapta, hogy az utazás költségeit előteremtse. A körülötte tolongó és maradását követelő hitelezők tömegét, köztük sinuessai és formiaei lakosokat, minthogy adójövedelmeiket elsikkasztotta, csak fenyegetéssel tudta nyakáról lerázni; egy felszabadított rabszolgát, mert az kissé erélyesebben követelte vissza tőle a kölcsönadott összeget, koholt vád alapján fogott perbe, mondván, hogy az belerúgott; az eljárást csak akkor szüntette meg, mikor újabb ötvenezer sestertiust sikerült kicsikarni tőle. Megérkezésekor a császárral elégedetlenkedő és zendülésre hajlamos hadsereg katonái karjukat ég felé tárva, örömmel fogadták, mintha az istenek ajándékkul küldték volna nekik ezt a javakorabeli, kedélyes és nagylelkű embert, akinek az apja háromszor is viselt consuli tisztséget. Ezt a már rég kialakult jó véleményt Vitellius újabb bizonyítékokkal erősítette meg, mert egész úton véges-végig csókkal köszöntötte a legegyszerűbb közkatonát is, aki szembejött vele, és szerfölött barátságos volt minden öszvérhajcsárhoz, minden vándorhoz; reggel külön-külön megtudakolta mindenkitől, vajon reggelizett-e, azt pedig, hogy maga már túl van rajta, böffentéssel jelezte.

8. Mihelyt a táborba betette a lábát, mindenkinek teljesítette kívánságát; sok ember ügyében maga szüntette meg a megbélyegzést, háritotta el a vádaskodást, és törölte el az elítéltek büntetését. Így azután alig telt bele egy hónap, a katonák egy este, nem törődve azzal, hogy milyen nap van, és hány az óra, beállítottak hozzá, s úgy, ahogy volt, háziköntösben kiráncigálták hálószobájából, és császárra kiáltották ki; körülvezették a legsűrűbben lakott utcákon, kezében az isteni Julius kivont kardja, melyet Mars szentélyéből hoztak elő és nyújtottak át neki az első szerencsekívánatok alkalmával; nem is tért vissza a fővezéri szállásra, csak mikor a kandallóból kipattanó szikra lángba borította az ebédlőt; ettől mindenki megdöbbsent, mert kedvezőtlen előjelnek tekintette, ő azonban így szólt: „Nyugodjatok meg, csak nekünk világít.” Mindössze ennyit mondott a katonáknak. Csakhamar a felső-germaniai hadsereg is, mely Galbától a senatushoz pártolt, elismerte; Vitellius pedig - miután egyhangúlag felajánlották neki - nagy örömmel fogadta el a Germanicus melléknevet; az Augustus jelzőt egyelőre elhárította magától, a Caesar nevet pedig egyszer s mindenkorra elutasította.

9. Galba megöletésének hírére intézkedett Germania ügyeiben, azután kétfelé osztotta a hadsereget; az egyiket Otho ellen küldte, a másiknak maga állt élére. Az előre indított hadsereg szerencsés előjelet látott: hirtelen sas tűnt fel jobb kéz felől, körülropdöste a hadijelvényeket, majd lassan szállt tovább a menet előtt; mikor ellenben Vitellius maga indult útnak, hirtelen leomlott a sok, tiszteletére emelt lovas szobor, és egyszerre mindegyiknek eltörött a felső lábaszára; a babérkoszorú pedig, melyet pontosan a szertartás szabályai szerint rakott a fejére, beleesett a folyóba. Később Viennában, a bírói székben, törvénykezés közben egy kakas repült a vállára, onnan meg a fejére. Halála pontosan úgy következett be, amint ezek az előjelek hirdették: legatusai erősítették meg ugyanis a hatalmát, melyet ő megtartani nem tudott.

10. A betriacumi győzelemről és Otho haláláról még galliai tartózkodása idején értesült; pillanatig sem tétovázott, hanem egyetlen rendelet kibocsátásával feloszlatta valamennyi testőr csapatot, és megparancsolta, adják át fegyvereiket a tribunusoknak, mivelhogy rossz példát mutattak. Százhusz embert pedig, mert megtalálta leveleiket, melyben Galba meggyilkolásánál szerzett érdemeik fejében Othótól jutalmat követeltek, felkutatott és kivégeztetett: valóban kiváló, nagyszerű magatartás ez, mely a jövőbeli császár személye iránt méltán kelthette a legjobb reményt, ha egyéb dolgokban is inkább a hatalom fensége, nem pedig hajlamai és régi életmódja irányították volna tetteit. A városokon ugyanis a diadalmenetet tartó hadvezér pompájában vonult keresztül; a legfényűzőbben berendezett, díszesen felkoszorúzott és pazarlóan dús készletekkel ellátott hajókon evezett végig a folyókon; sem szolgáló népe, sem katonái körében nem követelt meg fegyelmet, tréfára fogta fosztogatásaikat, kicsapongásaikat, ha a mindenütt közkölségen biztosított ellátásukat kevesellve, tetszésük szerint

rabszolgát szabadítottak fel vagy ütöttek-verték, de gyakran fegyverrel is megsebesítettek, sőt, meggyilkoltak bárkit, aki szembeszállt vagy akár csak ellenkezett is velük. A csatatérre érkezve eléggé el nem ítéhető hangon így merészelte buzdítani az oszlásnak induló hullák látványától elborzadó embereket: „Nincs jobb illat, mint a megölt ellenségé, hát még ha polgártársunk is.” De azért maga is jó adag színbort megivott, hogy a rettenetes büzt jobban elviselje, a többi meg katonái között osztotta szét. Hasonló könnyelműséggel és hányavetien kiáltott fel, mikor meglátta az Otho emlékezetére felállított egyszerű feliratos sírkövet: „Hiszen mausoleum ez, olyan, amelyet megérdemel”, a tört pedig, mellyel Otho megölte magát, fogadalmi ajándéknak Marsnak ajánlva, elküldte Colonia Agrippinensis tartományba. Az Alpok gerincén még hivatalos virrasztást is elrendelt.

11. Rómába trombitaszóval, hadvezéri köpenyben, karddal az oldalán vonult be a legiók hadijelvényeitől körülvéve, kísérete ugyancsak hadiöltözékben, katonái kezében kivont kard. Napról napra kevesebbet törődött minden isteni és emberi törvénnyel; az alliai vereség napján kezdte meg főpapi hivatalát; a tisztviselők választását tíz évre előre elrendezte, magát pedig élethossziglan consullá jelöltette. Hogy pedig kétség se férjen hozzá, kit választott uralkodásához példaképül, az egész papság segédletével halotti ünnepélyt rendezett Nerónak a Marsmező közepén; a lakomán pedig megkérte az egyik citherást, kinek játéka nagyon megtetszett neki, hogy adjon elő valamit a Dominicusból; és mikor a zenész Nero egyik dalába belekezdett, nagy elragadtatással elsőként tapsolta meg.

12. Ilyen kezdet után az uralkodás gondját nagyrészt a legügyesebb színész és kocsihajtó kényére-kevére bízta, leginkább azonban Asiaticusnak, felszabadított rabszolgájának engedte át. Asiaticust még ifjúkorában megrontotta szerelmével, s az megunva a dolgot, megszökött tőle; Vitellius Puteoliban talált rá, ahol a fiú limonádéárusítással foglalkozott, megbilincselte, de nyomban fel is oldotta, és visszafogadta kegyeibe; az ifjú azonban szégyenletes magatartásával és vadságával ismét megharagította, ezért eladta ugyan egy vándor vívómesternek, de mielőtt még egyik gladiator játék végén felléptették volna, hirtelen megszöktette, és csak tartománya, Germania átvételekor bocsátotta szabadon: uralkodása első napján a vacsoránál neki ajándékozta az aranygyűrűket, pedig még aznap reggel, mikor mindenki ezt kérte tőle, elszántan fogadkozott, hogy nem ejt többé ilyen szégyenfoltot a lovagi rend becsületén.

13. Természete leginkább fényűzésre és kegyetlenségre hajlott; háromszor, gyakran négyszer élvezte napjában az étkezés gyönyörűségét: reggelit, ebédet, vacsorát, éjjeli lakomát; könnyen megbirkózott mindezzel, mert hozzászokott a hányáshoz. Egy és ugyanazon a napon többfelé bejelentette magát: ilyesfajta vendéglátás előkészülete kinek-kinek legalább négyszázezer sestertiusába került. Legtöbbet beszéltek mind között a vacsoráról, melyet Rómába érkezésekor bátyja adott a tiszteletére, ezen kétezer különleges fajta halat és hétezer ritka madarat tálaltak fel. Ő azonban még ezt is túlszárnyalta; akkora ezüstsátal ajánlott fel fogadalmi ajándéknak, hogy azt nagysága miatt maga is „a városvédő Minerva pajzsának” nevezte. Ebben a tálban csukamájat, fácán- és pávaagyvelőt, flamingónyelvet és murenatejet főztek össze - az ingyenc falatok beszerzésére a parthusok országától a hispaniai tengerszorosig mozgósították a hajóhadat meg a háromevezősoros hajókat. De mert nemcsak jó étvágyú, hanem féktelenül ragadozó, telhetetlen bendőjű ember volt, még áldozati szertartás közben vagy utazás alatt sem tartóztatta meg magát: sőt, az oltárok között járva, úgyszólván a tűzhelyről kapta le és tömte szájába a húst, az áldozati kalácsot, az országúti fogadóknak pedig még gőzölgő főzelékkel vagy előző napi ételmaradékkal is jóllakott.

14. Mindenféle okból erősen hajlott a gyilkosságra, a halálbüntetésre; nemes embereket, egykori tanuló társait, cimboráit, akiket mindenféle hízelgéssel nemcsak baráti körébe, de a hatalom gyakorlásába is bevont, különböző fortélyokkal megölte; egyiknek maga adta be a mérget egy pohár friss vízben, mikor az lázában inni kért. Jóformán sohasem kímélte az uzsorásokat, az adó- vagy vámbérlőket, akik őt valamikor Rómában adóssága megfizetéséért szorongatták, vagy utazás közben vámot szedtek tőle. Ilyesvalaki egyszer tisztelgő látogatást tett nála; nyomban a vesztőhelyre vitette, majd gyorsan visszahozatta, és mikor már mindenki irgalmasságáról lelkendezett, megparancsolta hogy szeme láttára végezzék ki, mondván, „legeltetni akarja a szemét”. Egy másíknak két fiát is kivégeztette, mert könyörögni próbáltak apjuk életéért. Egy római lovagot, aki, miközben a vesztőhelyre hurcolták, odakiáltott neki, hogy „hiszen örökösöm vagy”, arra kényszerítette, mutassa be a végrendeletét; mihelyt elolvasta, hogy a lovag felszabadított rabszolgáját is vele együtt társörökösévé jelölte, elrendelte, fojtsák meg gazdájával együtt azt a szabadost is. Néhány alacsony néposztálybelit azért ölt meg, mert a cirkuszi Kék pártot hangosan szidalmazták, és azt hitte, ezt csupán megvetésből személye iránt és az uralomváltozás reményében merészelik megtenni. De úgy senkit sem gyűlölt, mint a rágalmozókat meg a csillagászokat; ezeket bármiféle feljelentésre halálra ítélte; kiváltképpen azért dühödött meg, mert rendelete kibocsátása után, mely arról intézkedett, hogy a csillagászok október elsejéig távozzanak Rómából és Italiából, nyomban megjelent egy röpirat a következő szöveggel: „A chaldeusok is tudatják, mindenki üdvére, hogy *ama* elsejéig Vitellius Germanicus sem marad az élők sorában.” Azzal is gyanúsítják, hogy része volt anyja meggyilkolásában, mert betegsége idején nem engedett táplálékot adni neki; egy chattus törzsbeli asszony, akiben úgy bízott, mint valami orákulumban, azt jósolta ugyanis, hogy „akkor szilárdul meg véglegesen a hatalma, ha anyját túléli”. Mások azt írják, hogy anyja nem tudott megbékélni a helyzettel; félt is a reá váró veszedelemtől, mérget kért és meglehetősen könnyen kapott is a fiától.

15. Uralkodása nyolcadik hónapjában Moesia és Pannonia tartományokban állomásozó seregei elpártoltak tőle, és a tengeren túli Judaeában, valamint a Syriában tartózkodó hadsereggel együtt Vespasianusnak részint személyesen, részint távollétében esküdtek hűséget. Most aztán meg akarván tartani a többiek ragaszkodását és rokonszenvét, Vitellius a megvesztegetés minden válfaját magánvagyonából, közpénzből egyaránt bőkezűen alkalmazta. Sorozást is tartott Rómában, s az önként jelentkezőknek nemcsak azonnali szabadulást ígért a győzelem kivívása után, hanem a teljes idejét kiszolgált katonát megillető összes előnyöket is megcsillogtatta előttük. Ekkor már szorongatta őt az ellenség szárazföldön és tengeren egyaránt; egyfelől bányát küldte eléje egy hajóhaddal, melynek legénysége újoncokból és gladiatorokból állott, másfelől meg csapatait, és hadvezéreit, akik Betriacumnál szálltak szembe az ellenféllel. Itt is, ott is vagy megverték, vagy elárulták, mire azzal a feltétellel, hogy sértetlenségét biztosítja, és százmillió sestertius ad át neki, tárgyalásba bocsátkozott Vespasianus öccsével, Flavius Sabinusszal; a Palatium lépcsőjéről nyomban beszédet is intézett köré sereglő katonáihoz, mondván, hogy „lemond a hatalomról, melyet elfogadni sem akart”; minthogy azonban szavai nagy ellenkezést váltottak ki, elhalasztotta a dolgot; de alig múlt el az éjszaka, kora reggel gyászruhában ment fel a forumi szószékre, és sűrű könnyhullatások közt ismét elmondta ugyanezt, most azonban papírlapról olvasta fel szándékát. A katonaság meg a nép azonban ismét félbeszakította, és biztatta, hogy ne hagyja el magát, egymással versengve ígérték meg neki támogatásukat; erre ismét bátorságra kapott, váratlanul megtámadta az immár gyanútlan Sabinust meg a Flaviusok pártját, visszaszorította hadaikat a Capitoliumra, és felgyújtva a Legjobb és Leghatalmasabb Juppiter templomát, megsemmisítette őket; a csatát meg a templom égését lakoma közben a Tiberius-féle palotából nézte végig. Nemsokára azonban megbánta tettét, és másokra hárítva a felelősséget a bűnért, gyűlést hívott egybe, s megesküdtött, esküre szólítván a jelenlevőket is, hogy „mindenki a közrend

megőrzését tekintse legfőbb kötelességének”. Ezután leoldotta övéről a törts, és odanyújtotta előbb a másik consulnak, majd mikor az nem fogadta el, sorban a tisztviselőknek, végül egyenként a senatoroknak, aztán, minthogy senki sem fogadta el, távozott a gyűlésről, mintha Concordia templomában kívánná elhelyezni. De aztán, hogy egyesek azt kiáltották utána, „ő maga az egyetértés”, mégis visszatért; kijelentette, hogy fegyverét nemcsak megtartja, de felveszi a Concordia melléknevet is.

16. Rábírta a senatorokat, küldjenek a Vesta-szüzek kíséretében követeket, hogy békét vagy legalábbis gondolkodási időt kérjenek. Másnap még válaszra várt, amikor a felderítő jelentette, hogy közeledik az ellenség. Azonnal hordszékbe ült, és két ember - egy pék meg egy szakács - kíséretében titokban felment az Aventinusra, szülőházába, hogy onnan Campaniába meneküljön. De csakhamar a bizonytalan és vérszegény hírre, hogy elfogadják a békeajánlatot, visszavítette magát a Palatiumba; a palotát azonban üresen találta, s lassan azok is eltűnedeztek mellőle, akik előzőleg vele maradtak, erre egy aranypénzzel megtömött övet csatolt a derekára; bemenekült a kapus fülkéjébe, kutyát kötött az ajtófélfához, az ajtót pedig ágygal, párnákkal eltorlaszolta.

17. Éppen akkor törtek be az ellenséges csapatok előőrsei, és minthogy senki sem akadt útjukba, hadiszokás szerint nekiláttak, hogy átkutassák a palotát. Ezek előráncigálták kuckójából, és kikérdezték, hogy „kicsoda, és nem tudja-e, hol lehet Vitellius”; először hazudozással félrevezette őket, később azonban mégis felismerték, s akkor nem áttalott szüntelen azon rimánkodni, hogy tartsák őrizetben, akár börtönben is, mert fontos mondanivalót tartogat számukra Vespasianus biztonságáról; végre kezét hátrakötve, kötelet akasztva nyakába, rongyosan, félmeztelenül vonszolták le a Forumra; a Via Sacrán végig számtalan testi bántalomban és sértésben volt része; fejét a bűnösöknél szokásos módon hajánál fogva hátrarángatták, álla alá hegyével felfelé kardot erősítettek, hogy arcát mutassa, és tekintetét földre ne szegezhesse; sárral, piszokkal hajigálták meg, gyújtogatónak, zabálónak szidták, s a tömeg egy része még teste fogyatékoságaiból is csúfságot üzött. (Hihetetlenül nagyra nőtt ugyanis, arcát a sok borozástól vörös foltok tarkították, kiállt a potroha, fél combja megbénult, mert régen egyszer egyik versenyen Caius császárnak segédkezett négykereű kocsiján.) Végül a Gemoniae-lépcsőnél rengeteg apró késszúrással szinte darabokra vagdosták, úgy ölték meg, és egy kampóval a Tiberisbe vontatták tetemét.

18. Bátyjával és fiával együtt halt meg élete ötvenhetedik évében; nem csalatkoztak, akik megjósolták, hogy az említett előjel Viennánál annyit jelentett csupán, hogy egy gall származású embernek esik majd a kezébe: valóban, Antonius Primus, ellenfelének hadvezére végzett vele, aki Tolosában született, és gyermekkorában a Becco melléknevet viselte. Ez annyit jelent, hogy „kakascsór”.

NYOLCADIK KÖNYV

VESPASIANUS

69-79

1. A három császár lázadása és erőszakos halála következtében meggyengült, csaknem megingott hatalmat végre kézbe vette és megszilárdította a Flaviusok nemzetsége, melynek eredete homályos volt ugyan, és az ősök fényes képsorával nem dicsekedhetett, az államnak azonban mégsem vált szégyenére; bár közismert dolog mégis, hogy Domitianus kapzsiságáért és kegyetlenségéért csak megérdemelt büntetését vette el. Titus Flavius Petro - Reate tartomány lakosa, a polgárháborúban Pompeius centuriója vagy újra behívott veteránja - elmenekült a pharsalusi csatából, és visszatért hazájába; miután kegyelmet kapott s a katonai szolgálatból elbocsátották, kölcsönpénzek behajtásával foglalkozott. Sabinus nevű fia nem teljesített katonai szolgálatot (egyések szerint ugyan primipilaris volt, mások szerint betegeskedése miatt mégis elbocsátották), hanem a negyvened rész kivételkor adószedő volt Asiában. Fennmaradtak mellszobrai, melyet a városok állítottak neki, és rajtuk ez a görög nyelvű felirat állt: „A tisztességes adóvégrehajtónak.” Később uzsorás mesterséget űzött a helvétek között, ott is halt meg, hátrahagyva feleségét, Vespasia Pollát, és tőle született két fiát; a nagyobbik, Sabinus, Róma praefectusi tisztségét viselte, a kisebbik, Vespasianus, pedig császári hatalomra jutott. Polla előkelő nursiai családból származott, apja Vespasius Pollio, háromszoros katonai tribunus és egy katonai tábor parancsnoka volt; bátyja pedig senator praetori rangban. Mai napig Vespasiaenek hívnak egy községet a hatodik mérföldkö mellett emelkedő dombtetőn, a Nursiából Spolegium felé vezető úton; a Vespasiusokról sokféle emléktárgy látható ott, fényes bizonyosságul, hogy ősrégi, tekintélyes család volt. Nem tagadom el: többen azt állítják, hogy Petro apja a Padus folyó túlsó partján mint bérlő fogadott fel napszámosokat, akik Umbriából évről évre mezőgazdasági munkára szegődtek el a sabin földeken, azután megtelepedett Reate városában, ott is házasodott meg. Én ennek sehol semmi nyomát sem találtam, hiába jártam utána a legnagyobb gonddal.

2. Vespasianus Sabinumban született, Reatétól északra, egy Phalacrine nevű kicsiny faluban, november tizenhetedikén este, Q. Sulpicius Camerinus és C. Poppaeus Sabinus consulsága alatt, öt évvel Augustus halála előtt; atyai nagyanyja, Tertulla nevelte cosai birtokán. Ezért a helyet, ahol bölcsője ringott, még császár korában is gyakran felkereste, a villát pontosan úgy őrizte meg, eredeti alakjában, nem akarta, hogy a szemének kedves, régi tárgyakat nélkülöznie kelljen; nagyanyja emléke oly kedves volt neki, hogy vallásos ünnepeken és egyéb szent napokon mindig az ő ezüst pohárkájából ivott. Nagykorúságának elérése után sokáig nem akarta a széles bíborsávot hordani, pedig azt már a bátyja is megkapta; végül egyedül anyja tudta rábírní, hogy kérjen engedélyt e jelvény viselésére. Anyja ezt inkább a gúny erejével, semmint kéréssel vagy tekintélyével érte el; bátyja helycsináló szolgájának nevezte ugyanis Vespasianust. Mint katonai tribunus Thraciában szolgált, quaestor korában Cretát és Cyrenaét sorsolták ki neki tartományként. Később aedilisi, majd praetori tisztségre jelölték; aedilisi pályázatán előbb megbukott, és később is csak nagy keservesen, hatodiknak nyerte el a hivatalt: emezt ellenben, mihelyt megpályázta, az elsők között el is nyerte. Praetor korában, hogy a senatusra dühöngő Caius előtt mindenáron érdemeket szerezzen, a senatus ülésén azt követelte, hogy a császár germaniai győzelme emlékezetére rendezzenek soron kívüli játékokat, és javasolta, hogy súlyosbítsák az összeesküvők büntetését azzal is, hogy el se temetik őket. Köszönetet mondott továbbá a császárnak ugyancsak e nagytekintélyű rend előtt, hogy őt egy vacsorameghívás tisztességére méltatta.

3. Közben feleségül vette Flavia Domitillát, az africai Sabrata városból való római lovag, Statilius Capella hajdani szeretőjét; a nőnek ugyan latin polgárjoga volt csupán, de a jog sérelmek megszüntetésére hivatott bíróság csakhamar szabadon született, római polgárnővé nyilvánította; erre az adott alapot, hogy Flavius Liberalis, maga is ferentinumi születésű, egyszerű quaestori írnok csupán, leányának ismerte el. Ettől az asszonytól születtek gyermekei, Titus, Domitianus és Domitilla. Vespasianus túlélte feleségét és leányát, mindkettőt még magánember korában vesztette el. Felesége halála után ismét magához vette régi szeretőjét, Caenist, Antonia felszabadított rabszolganőjét és bizalmasát, és még császár korában is csaknem úgy élt vele, mint hitvestársával.

4. Claudius uralkodása alatt Narcissus pártfogására egy legio legatusaként Germaniába küldték; ezután áthelyezték Britanniába, ahol harmincszor ütközött meg az ellenséggel. Két igen erős népet, több mint húsz várost és egy, a britanniai partokhoz közel fekvő, Vectis nevű szigetet megadásra kényszerített; a fővezéri tisztet részint Aulus Plautius consuli rangú parancsnok, részint maga Claudius látta el. Ezért jutalmul megkapta a diadalmi jelvényeket, és rövid időközben egymás után kétszeres állást a papi testületben, ezenkívül a consuli méltóságot is, melyet az év utolsó két hónapjában viselt; a közbeeső időt proconsulságig nyugalomban és visszavonultságban töltötte, mert félt Agrippinától, aki akkor még erős befolyást gyakorolt fiára, és a halott Narcissusnak még a barátait is gyűlölte.

Ezután Africát kapta meg sorshúzás útján, és mindenki nagy meglepedésére, tisztességgel igazgatta tartományát; egyetlenegyszer hajigálták meg répával, Hadrumentumnál egy lázadás idején. Annyi bizonyos, hogy onnan semmivel sem tért vissza gazdagabban, mint ahogy elment; a hitele is csúnyán megingott, ezért minden birtokát kénytelen volt elzálogosítani bátyjánál; méltósága fenntartása érdekében pedig öszvérkereskedésre kényszerült; emiatt mindenfelé Muliónak nevezték. Azt mondják, rábizonyították, hogy kétszázezer sestertiust csikart ki egy fiatalembertől, aki apja akaratával szemben elnyerte jogát a széles bíborsáv viselésére; az ilyesmi persze foltot ejtett jó hírén. Nero achaiái útján a kísérethez tartozott, de szörnyen magára haragította a császárt, mert valahányszor csak énekelt, Vespasianus kiment, de ha ott maradt is, mindig elaludt; ezért nemcsak a császári házból tiltották ki, hanem a nyilvános üdvözléseken sem vehetett részt; visszavonult hát egy félreeső kisvárosba, ott lapult éppen a végsőktől remegve, mikor váratlanul egy tartományt, meg egy hadsereget bízta rá.

Keleten mindenfelé úgy tudták egy régi, megingathatatlan vélemény alapján, hogy a sors akaratából, az idő tájt, Judaeából való emberek ragadják magukhoz a világ uralmát. Ezt a jóslatot, amely mint később kiderült, egy római császárról szólt, a zsidók önmagukra vonatkoztatták és fellázadtak: megölték helytartójukat, és megszalasztották a sürgős segítséget vivő syriai consuli rangú legatust; még az egyik hadijelvényt is elvették tőle. Most, hogy e felkelés elnyomásához nagy hadsereg, bátor hadvezér kellett, mégis olyan, akire ilyen fontos ügyet rábízhatnak, Vespasianusra esett a választás; alkalmassá tette ugyanis rátermettsége, egyszerű származása, neve miatt pedig tartani sem kellett tőle. Vespasianus két legiót, nyolc lovas-hadosztályt és tíz cohorsot csatolt a haderőhöz, parancsnokai közé odavette nagyobbik fiát is; mihelyt megérkezett Judaeába, magára vonta a többi ország figyelmét is, mert mindjárt helyreállította a tábori fegyelmet, és egyik-másik csatában nagy állhatatosságról tett bizonyosságot; egy vár ostrománál kőhajítás érte a térdét, pajzsával pedig jó néhány nyilat felfogott.

5. Nero és Galba halála után, Otho és Vitellius kezdett egymással küzdeni a hatalomért, ekkor támadt Vespasianusnak reménye a császári hatalomra, melyet több előjel már jóval azelőtt felébresztett benne. A Flaviusok vidéki birtokán egy Marsnak szentelt öreg tölgyfa Vespasia mindhárom szülése idején gyökerétől kezdve friss ágakat hajtott; kétségtelenül jelezte ez mindegyik gyermeke sorsát: az első hajtás gyenge volt, és hamar kiszáradt (ilyenformán a

leányka meg sem érte egyéves születése napját), a második erős és dús volt, és nagy szerencsét ígért; a harmadik ág meg akár egy fa. Ezért Sabinus, az apa, úgy mondják, a jóslat biztatására így jelentette anyjának a hírt: „császárunokája született”; de az öregasszony csak kacagta, és csodálkozott, hogy „míg ő még mindig eszénél van, fia megbolondult”. Később Caius Caesar egyszer nagyon megharagudott rá, mert mint aedilis nem gondoskodott kellőképpen az utcák sepréséről; ezért a császár megparancsolta, hogy a katonák színültig töltsék meg bíbortogája öblét az úttestről összegyűjtött szeméttel; sokan úgy értelmezték a dolgot, hogy a most lábbal tiport, gazdátlan állam forradalmi úton az ő védelmébe kívánkozik, azaz ölébe hull. Egyszer reggelizés közben egy idegen kutya egy ember kezét vonszolta be ebédlőjébe, és az asztal alá ejtette. Máskor meg vacsora alatt egy igavonó ökör ledobván nyakából az igát, berontott ebédlőjébe, megkergette a szolganépet, majd mintha hirtelen elfáradt volna, a pamlagon heverő Vespasianus lába elé rogyott, és földig hajtotta előtte a fejét. Egy ciprusfa nagyapja birtokán gyökerestül kifordult a földből és kidőlt, pedig vihar sem volt, de másnap annál frissebben és szilárdabban nőtt vissza a helyére. Achaiában azt álmodta, hogy maga és hozzátartozói szerencséje akkor kezdődik el, mihelyt Nerónak egy fogát kirántják; úgy is történt, mert másnap, amint az orvos a császár szobájából az atriumba lépett, felmutatott Vespasianusnak egy frissen kihúzott fogat. Judaeában egyszer a Carmel-hegyi isten jóshelyétől kért jóslatot, s azt a választ kapta, hogy bármire gondol, bármit hánytorgat lelkében, lehet bármily merész dolog is, beteljesedik. Egyik előkelő foglya, Josephus, állhatatosan azt hajtogatta, amikor megbilincseltek, hogy rövidesen maga Vespasianus engedi őt szabadon, de akkor már mint császár. Rómából is jelentettek neki ilyen csodadolgozat: hogy Nero élete utolsó napjaiban figyelmeztetést kapott álmában, vigye el a Legjobb és Leghatalmasabb Juppiter díszhintóját szentélyéből Vespasianus házába, onnan pedig a Circus épületébe; nem sokkal ezután, mikor a népgyűlésen Galba éppen másodszor kezdte meg consuli hivatalát, az isteni Julius szobra magától Kelet felé fordult; a betriacumi csata megkezdése előtt pedig két sas tűnt fel, és viaskodni kezdett egymással; az egyik éppen vereséget szenvedett, s ekkor Kelet felől odaszállt egy harmadik, és elkergette a győztest.

6. Addig mégse fogott hozzá semmihez, hiába sürgették, buzdították katonái, míg véletlenül más ismeretlen és tőle távol állomásozó csapatok ki nem jelentették, hogy mellé állnak. A moesiai hadsereg három legiójából két-kétezer embert küldtek Othónak segítségül, de alig indultak útnak, máris jelentették, hogy közben legyőzték őket, és a császár maga vetett véget életének; ők azonban mintha el sem hinnék az újságot, folytatták menetelésüket Aquileia városáig. Az alkalom meg saját zabolátlanságuk mindenféle fosztogatásra csábította őket, de mert féltek, hogy visszatérésük után számot kell adniuk tetteikről és megbüntetik őket, elhatározták, hogy császárt jelölnek és választanak maguknak: „mert hiszen nem alábbvalók ők, mint a hispaniai hadsereg, mely Galbát választotta, vagy a testőrség, mely Othót, de akár a germaniai hadsereg, mely Vitelliust kiáltotta ki császárnak.” Összeállították tehát a consuli rangú parancsnokok névsorát, akkor azonban az egyiket ezért, a másikat amazért kifogásolták; néhányan a harmadik legióból, melyet valamikor Nero halála idejében helyeztek át Syriából Moesiába, nagy dicsérettel nyilatkoztak Vespasianusról; erre mindenki egyetértésével késlekedés nélkül felírták nevét az összes zászlókra. Akkor ugyan megfékeztek ezt a zavargást, és többé-kevésbé ismét engedelmességre bírták a katonákat. Az eseménynek mégis híre ment, és Tiberius Alexander, Egyiptom helytartója, július elsején elsőnek eskette fel legióit Vespasianus hűségére; később ezt is tekintették uralkodása első napjának. Ezután július tizenegyedikén a Judaeában állomásozó hadsereg fogadott neki hűséget. Legjobban a következő események segítettek a dolgát: egy több példányban terjesztett levél, nem tudom, valódi-e vagy hamisítvány, melyet az elhunyt Otho írt Vespasianusnak, amelyben könyörög, hogy bosszulja meg a halálát, és kéri, vegye gondjaiba az államot; ugyanakkor olyan hír is keringett, hogy Vitellius győzelme után elhatározta, hogy megváltoztatja a legiók téli táborhelyét, és a germaniai

csapattesteket Keletre helyezi át, mert ott biztonságosabb és könnyebb a szolgálat. Ezenkívül a tartományok vezetői közül Licinius Mucianus, a királyok közül pedig a parthus Vologaesius csatlakozott hozzá; amaz félretéve az ellenségeskedést, amit féltékenykedése miatt akkoriban kinyilvánított, megígérte neki a syriai hadsereget; ez pedig negyvenezer nyilas katonát.

7. Megkezdte hát a polgárháborút; hadvezéreit és csapatait előreküldte Italiába, maga pedig áthajózott közben Alexandriába, hogy Egyiptom kulcsát ki ne kelljen adnia kezéből. Egyiptomban egyszer jóslatot akart kérni hatalma tartósságáról, ezért mindenkit elküldve maga mellől, egyedül lépett be Serapis templomába; forrón könyörgött az istenhez, s mikor végül megfordult, mintha felszabadított rabszolgája, Basilides ötlött volna szemébe, amint ottani szokás szerint gyógyfücsomót, koszorút és áldozati kalácsot nyújt felé; pedig biztos, hogy Basilidest senki sem engedte be a templomba, egyébként idegbetegsége miatt járnai is alig tudott, és Alexandriától távol élt. Utána jött is mindjárt a levél a hírrel, hogy Vitellius csapatait Cremonánál szétverték, őt pedig Rómában megölték. Vespasianusnak, mint minden váratlanul hatalomra jutott új uralkodónak, nem volt még kellő tekintélye, és hiányzott magatartásából bizonyos fenség is; de rövidesen ezt is megszerezte. Két szegény ember, egy vak meg egy béna egyszerre járult bírói emelvénye elé, és kérte, gyógyítsa meg őket, mert Serapis álrukban megjelent nekik, és azt ígérte, a vak visszacapja szeme világát, ha Vespasianus nyálával megkeni; a bénának megerősödik a lába, ha sarkával megérinteni kegyeskedik. Vespasianus nemigen bízott benne, hogy a dolog bármi csekély sikerrel is járhat, s nem merészelt próbát tenni; végül barátai buzdítására mégis mindkét dolgot megkísérelte, s az eredmény nem maradt el. Ezzel egy időben Tegea városában, Arcadiában jóvendőmondók ösztönzésére ásatásokat végeztek megszentelt helyeken; felszínre kerültek régi mívű edények, melyeken egy Vespasianuséhoz igen hasonló arc volt látható.

8. Így tért haza Rómába, fényes hírnévvel; a zsidók legyőzésének öröme diadalmenetet tartott, és régi consuli tisztségét még másik nyolc consuli megbízatással toldotta meg. Censori hivatalt is viselt; uralkodása egész ideje alatt nem volt fontosabb dolga, mint az ingadozó, már-már omladozó államot előbb megerősíteni, majd mindenképpen megszépíteni. A katonaság részint győzelmétől elbizakodva, részint a szégyenletes vereség miatt érzett fájdalmában mindenféle szabadosságra, arcátlanságra ragadtatta magát. A tartományok, a szabad városok, de az egyes királyságok sem különben, ellenségeskedésben éltek egymással. Ezért Vespasianus a Vitellius-féle csapatok kötelékeiből sokat elbocsátott, a többieket pedig erős fegyelem alatt tartotta; de győzelme részeseinek sem engedett meg semmi rendkívüli dolgot, sőt, még a törvényes jutalmakat is csak jó sokára fizette ki nekik. A fegyelem megszilárdítására sohasem mulasztotta el az alkalmat; egy fiatalember kenőcstől illatosan óhajtott köszönetet mondani neki egy praefectusi állás elnyeréséért, de Vespasianus nemcsak megvető mozdulattal háritotta el, hanem igen komolyan megszidta: „Bárcsak fokhagymától bűzlenél inkább” - mondta neki, és visszavonta a kinevezési okiratot. Tengerészei, akik Ostiából és Puteoliból Rómába odavissza mindig gyalogoltak, azt kérték egyszer tőle, hogy lábbelikoptatás címén adjon nekik valami kevés pótlékot: ő azonban válasza sem méltatva elutasította őket, sőt, parancsot adott, hogy ezentúl mezítláb tegyék meg az utat; azóta is mezítláb járnak. Achaiát, Lyciát, Rhodust, Byzantiumot, Samost megfosztotta szabadságától, hasonlóképpen római tartománnyá tette Cilicia Traheiát és Commagenét, holott ezek addig királyaik uralma alatt álltak. Cappadociát a barbárok állandó betörései miatt több legióval erősítette meg, parancsnokává római lovag helyett egy volt consult nevezett ki. Rómát egészen elcsúfították a romok meg a sok régi tűzvész omladékai; ha a törvényes tulajdonosok nem iparkodtak, Vespasianus mindenkinek megengedte, hogy az üres telkeket elfoglalja, és építkezzék rajtuk. Ő kezdeményezte a Capitolium helyreállítását is, elsőnek fogott hozzá a romok eltakarításához, és bizonyos mennyiségű törmelékkel maga szállított el a hátán; továbbá a háromezer ércéplát számláló

levéltár helyreállítására is vállalkozott, amely a Capitoliummal egy időben égett le, s Róma egyik legszebb, legősibb intézménye volt; mindenfelől felkutatta a másolati példányokat, mert a levéltárban megvolt csaknem minden senatusi határozat, melyet Róma alapítása óta hoztak, továbbá a népgyűlések határozatai szerződésekről, idegen népekkel való szövetségekről, egyes emberek kiváltságairól.

9. Új épületeket is emelt: a Béke templomát a Forum szomszédságában, a Caelius-dombon az isteni Claudius templomát, melyet még Agrippina kezdett, de Nero csaknem földig romboltatott, továbbá egy amphitheatrumot a város közepén, mert megtudta, hogy már Augustus is ott szerette volna felépíteni. A két előkelő rendet, minthogy különféle kivégzések folytán számbelileg megcsappant és réges-régi mulasztások miatt erkölcsileg beszennyeződött, megtisztította és kiegészítette, felülvizsgálva mind a senatorokat, mind a lovagokat; a méltatlanná vált tagokat eltávolította, és köztiszteletben álló embereket fogadott a helyükre Italiából meg a többi tartományokból. Majd tudomására akarván hozni mindenkinek, hogy a két rend között csak rangbeli különbség lehet, jogok tekintetében azonban semmi, egy senator és egy római lovag között folyó perben kimondta: „A senatort szidalmazni nem szabad, de szidalmait szidalommal viszonzni állampolgári joga bárkinek.”

10. A peres ügyek nagymértékben felhalmozódtak, mert az igazságszolgáltatás szünetelése miatt a régi ügyek elintézetlenül maradtak, a kor viszontagságos körülményei következtében pedig sok új per keletkezett. Vespasianus sorshúzás útján bírákat választott tehát, megbízva őket, hogy a háborúban elrabolt javakat tulajdonosaiknak visszaadják, továbbá a százas bírói testület ügyeit, minthogy azok elintézését az ügyfelek valószínűleg meg sem érhetnék, soron kívül lezárják, és minden lehető módon megrövidítsék.

11. Nagyban virágzott a kicsapongás, a fényűző életmód, minthogy mi sem korlátozta. Ezért Vespasianus javasolta a senatusnak, hozzon határozatot arról, hogy minden nő, aki idegen rabszolgával áll össze, maga is szolgálónak tekintessék; továbbá, hogy az uzsorások, akik egy-egy család fiának hiteleznek, ne hajthassák be effajta követeléseiket még a családfő halála után sem. Minden egyéb dologban uralkodása kezdetétől végéig tiszteletben tartotta és jóindulattal kezelte a polgár jogait.

12. Alacsony származásából sohasem csinált titkot, gyakran még büszkélkedett is vele. Sőt, mikor bizonyos emberek kísérletet tettek, hogy a Flavius-nemzetség eredetét visszavezessék Reate város alapítóira és Hercules egyik kísérőjére, kinek szobra ma is ott áll a Via Salaria-n, Vespasianus kikacagta őket. Semmiféle külső díszre nem vágyott; diadalmenete napján, belefáradva a szertartás vontatottságába, unalmába, nem tudta elhallgatni, hogy „úgy kell neki, ha volt olyan balga, hogy öregségére diadalmenetre vágyakozott, hiszen ezzel sem ősei nevének nem tartozott, sem maga nem remélt ilyesmit soha”. A tribunusi hatalmat és „a haza atyja” kitüntető címet is csak nagy sokára fogadta el. Azt a gyakorlatot pedig, hogy a tisztelgő látogatásra érkezőket megmottózzák, még a polgárháború tartama alatt megszüntette.

13. Szelíden tűrte barátai szemtelenkedéseit, a jogászok csűrését-csavarását és a filozófusok gyalázkodásait. Az erkölcstelen hírű Licinius Mucianusnak is, aki érdemeire hivatkozva mindig kevés tiszteletet mutatott iránta, csak titokban és legfeljebb annyit mondott a szemébe, mikor valamelyik közös barátjuknál panaszkodott, hogy „én legalább férfi vagyok”. Salvius Liberalis egyik gazdag vádlott ügyében mondott védőbeszédében azt a merész kijelentést tette, hogy „ugyan mi köze a császárnak ahhoz, hogy Hipparchusnak százmillió sestertius vagyona van” - Vespasianus megdicsérte érte. Demetrius, a cynicus filozófus, elítéltetése után az utcán egyszer szembetalálkozott a császárral, de nem kelt fel a helyéről, nem is köszöntötte, hanem még valami gorombaságot is morgott az orra alatt; Vespasianus azonban beérte annyival, hogy „az a kutya”.

14. Sérelmeket, ellenséges indulatokat szívesen felejtett, megbosszulni sohasem akart; egykori ellenségének, Vitelliusnak a leányát is fényesen kiházásította, hozományt és berendezést ajándékozott neki. Mikor annak idején Nero palotájából kitiltották, s ő kétségbeesve kérdezte, hogy hová menjen, mitévő legyen mármost, egyik udvaronc, aki a kihallgatások ügyét intézte, ajtót mutatva neki így felelt: „A fészkes fenébe.” Később bocsánatot kért tőle ez az ember; ő pedig csupán szavakban, mégpedig ugyanannyi és azonos tartalmú szóban zúdította rá dühét. Távol állt tőle, hogy gyanú vagy bármiféle veszélytől való félelem alapján valakinek ártalmára legyen; mikor barátai figyelmeztették, hogy óvakodjék Mettius Pomponianustól, mert annak csillagképe születésekor császári hatalmat jövendölt, consullá nevezte ki, és kezeskedett róla, hogy az az ember sohasem felejtí el az ő nagylelkűségét.

15. Nem egykönnyen találunk olyan esetet, hogy valaki ártatlanul bűnhődött volna, ha csak távollétében vagy tudtán kívül nem. Még Helvidius Priscus is - aki őt egyszerűen Vespasianus néven üdvözölte, mikor Syriából hazatért, és praetori hatáskörében a császári rendeletek szövegében soha megtisztelő jelzővel nem illette, de még a nevéen sem nevezte -, tehát ez az ember is csak akkor vonta magára haragját, mikor egy éles hangú vitában úgyszólván rendretasította a császárt. De Vespasianus még őt is, noha számkivetésbe küldte és parancsot adott kivégzésére, mindenáron igyekezett megmenteni, és megpróbálta az ítélet végrehajtóit visszahívatni; meg is mentette volna, ha nem tájékoztatják tévesen arról, hogy Priscust már megölték. Egyébként sohasem örvendett senki halálának, és igazságos halálos ítéletet sem hozott másként, csak könnyek és sóhajtozások között.

16. Elmarasztalni egyedül pénzsóvár természete miatt lehet. Nem elég, hogy a Galba idejében megszüntetett adónemeket ismét bevezette, sőt, új és még súlyosabb adókat honosított meg, felemelte a tartományok illetékeit, egyesekét akár a kétszeresére is, hanem nyíltan olyan üzleti tevékenységet folytatott, amit még egy magánembernek is szégyellnie kellett volna: felvásárolt bizonyos árukat, hogy később annál nagyobb nyereséget húzzon belőlük. Nem habozott, hogy hivatalra pályázóktól megtisztelő állásokért, vádlottaktól - akár bűnösök, akár ártatlanok voltak - felmentő ítéletekért pénzt elfogadjon. Azt is mondják róla, hogy minél kapzsibb természetűek voltak praetorai, annál zsírosabb állásokba helyezgette, hogy majd annál súlyosabb pénzbírságra ítélhessen őket; úton-útfélen mondogatták, hogy szivacsnak használja ezeket az embereket, mert ha kiszáradtak, megnedvesíti, ha pedig nedvesek, kifacsarja őket. Egyesek szerint a kapzsisága a természetéből fakadt, és ezt egy öreg marhapásztor a szemébe is mondta egyszer; trónralépése idején ugyanis hiába rimánkodott az öreg, hogy váltságdíj nélkül bocsássa őt szabadon - ezért hát odakiáltott neki: „A róka is csak a szőrét változtatja, a természetét soha!” Mások azt tartják, hogy a kincstár szegénysége és az állampénztár szűkös állapota miatt vetemedett ekkora zsványságra, rablásra; erről bizonyosságot tett már uralkodása legelején, s kijelentette, „az állam fenntartásához négymilliárd sestertius szükséges”. Ez valószínű is, minthogy a rossz úton szerzett eszközöket a lehető legjobban használta fel.

17. Mindenkiel igen bőkezűen bánt, a senatorok jövedelmét rangjukhoz illően kiegészítette; a vagyontalan volt consulokat évenként ötszáz ezer sestertiusszal támogatta; a birodalom területén sok földrengés és tűzvész pusztította várost segített újjáépíteni.

18. Meleg pártfogásban részesítette a tehetséges embereket és a művészeteket: elsőnek ő juttatott közpénzből évente százezer sestertius életjáradékot a görög és latin szónokoknak; kiváló költőket, de művészeket is, így a Cos szigetbeli Venus vagy a Colossus helyreállítóját nemcsak magas fizetéssel, de drága ajándékokkal is jutalmazta: egy mesterembernek, aki azt ígérte, hogy hatalmas oszlopokat csekély költséggel felszállít a Capitoliumra, önként magas jutalmat fizetett, a munkát mégsem végeztette el, mondván, „engedje meg, hogy előbb enni adjon a népnek”.

19. A Marcellus-féle színház helyreállításának tiszteletére rendezett előadásokra leszerződtette a régi színészeket és énekeseket. Appellaris tragikus színésznek négyszázezer, a cithera-kísérettel éneklő Terpnusnak és Diodorusnak kétszázezer sestertiust adott, annak pedig, aki a legrövidebb szöveget mondta is, negyvenezret, a rengeteg aranykoszorún kívül. Szinte állandóan vendégeskedett, méghozzá gyakori, bőséges lakomákat adott, hogy az élelmiszerkereskedőket megsegítse. Férfiaknak rendszerint a Saturnaliák ünnepén, nőknek március elsején adott vendégajándékot; de mégse tudta régi zsugoriságának rossz hírét feledtetni. Az alexandriaiak Cybiosactesnak gúnyolták, így hívták valamikor egyik piszkos kapzsiságáról hírhedt királyukat. Temetésén Favor, a mimusszínész alakította Vespasianust, és a szokásnak megfelelően életéből ismert szavait és tetteit utánozva azt kérdezte a rendezőtől, mibe kerülhet ez a temetés meg a felvonulás; a válasz ez volt: „Tízmillió sestertiusba.” Ekkor a mimus az egész nép füle hallatára azt kiáltotta, „adjanak neki százezer sestertiust, és felőle akár nyomban be is dobhatják a Tiberisbe”.

20. Szögletes alkatú ember volt, keze-lába izmos, erős, arckifejezése mintha mindig erőlködnék. Ezért egy szellemes városi tréfacsináló, mikor a császár kérte, hogy róla is mondjon valami csípőset, így felelt neki: „Mondok biz én, csak könnyíts előbb magadon.” Kitűnő egészségnek örvendett, habár egyebet nem tett ereje megőrzésére, mint hogy nyakát és tagjait ütemesen maga dörzsölte le a labdázóban, és havonta egyszer böjtnapot tartott.

21. Életrendje hozzávetőleg így folyt: uralkodása kezdete óta mindig korán, még a hajnali órákban felkelt; ezután átolvasta a leveleket, a hivatalos ügyekről szóló jelentéseket, majd barátait fogadta; mialatt az üdvözlések elhangzottak, maga húzta fel cipőjét s vette fel ruháját. A folyamatos ügyek intézése után mozgott egy keveset, utána lefeküdt egyik ágyasával a sok közül, akiket az elhalt Caenis helyében tartott magának; hálósobájából a fürdőbe, onnan ebédlőjébe ment. Úgy mondják, ilyenkor volt a legkegyesebb, legelnezőbb hangulatban; szolganépe ezeket a pillanatokot használta ki leginkább, ha valamit mindenáron el akart érni.

22. Vacsoránál, de más alkalmakkor is, mindig jókedvűen, tréfálkozva intézett el ügyeket. Nagy érzéke volt a tréfához, de annyira vonzódott annak durva, mocskos fajtájához, hogy még a trágár szavaktól sem tartózkodott. Mégis fennmaradt néhány igen szellemes mondása, többek között a következők: Mestrius Florus volt consult, aki figyelmeztette őt, hogy a hintó szó helyes kiejtése plaustra, nem pedig plostra, Vespasianus másnap Flaurus néven köszöntötte. Egy nőszemély, aki úgy tett, mintha halálosan beleszeretett volna, egyszer levette a lábáról, és miután együtt háltak, Vespasianus negyvenezret sestertiust adott neki; intézője kérdésére, hogy milyen címen vezesse be pénztárnaplójába ezt az összeget, a császár így válaszolt: „Vespasianus agyonszeretéséért.”

23. Görög verssorokat is elég talpraesetten használt: egy magas termetű emberről, akinek bizonyos tagja feltűnően nagyra nőtt, ezt mondta:

Jó nagyokat lépdelt, és rázta nagyárnyú lándzsáját.

Egy igen gazdag, Cerulus nevű felszabadított rabszolgáról, aki szabadulni akarván adóterheitől, szabadon születettnek vallotta és nevét megváltoztatva Lachesnek nevezte magát, ezt mondta:

...Ó, Laches, Laches,
Ha meghaltál, megint csak élni fogsz tovább,
Mint Cerulus.

De kiváltképpen piszkos pénzügyei közben szeretett tréfálkozni, hogy gyűlöletességüket egy kis humorral fűszerezze, és szinte tréfára fogja az egészet. Egyik kedves szolgálója kincstárnoki állást kért egyszer tőle valaki számára, azt állítván, hogy testvére az illető; Vespasianus elhalasztotta a választ, de magához hívatta a jelöltet; kifizettette magának a pártfogónak szánt összeget, és késlekedés nélkül kinevezte. Majd amikor szolgálója az ügy felől kérdezősködött, azt mondta neki: „Keress magadnak másik testvért; mert akiről azt hitted, hogy a tied, az az én testvérem.” Útközben meggyanúsította egyszer kocsisát, hogy azért ugrott le és patkoltatta meg az öszvéreket, hogy közben egy kérelmezőnek jusson ideje a közelébe férközni. Nyomban megkérdezte kocsisától, hogy mennyit keres ezen a patkoláson - s a fele hasznot kikötötte magának. Titus, a fia, egyszer szemére vetette, hogy még a vizelés megadóztatását is kieszelte; Vespasianus erre Titus orra alá dugta az első befizetésből származó pénzdarabot, s közben azt tudakolta, „bántja-e a szaga”, Titus tagadó válaszára azt mondta: „Pedig látod, ez abból a vizeletből való.” Követek jelentették neki, hogy elhatározták, közpénzből, nagy költséggel, óriás szobrot emelnek neki; Vespasianus eléjük tartotta tenyerét, homorítva, és felszólította őket, hogy tegyék bele most azonnal a pénzt, itt az alap készen. Sem a halálfélelem, sem a közvetlen vég nem tartotta vissza a tréfától. Mikor ugyanis több más csodajel között a Mausoleum ajtaja hirtelen kitárult, és az égen üstökös jelent meg, az első jelenségre azt mondta, hogy az Augustus nemzetségéből való Junia Calvinára vonatkozik; a másodikra pedig, hogy a parthusok királyára, hiszen az visel hosszú haját. Betegsége első rohamánál megjegyezte: „Ó jaj, azt hiszem, isten lesz belőlem.”

24. Kilencedik consulsága idején, Campaniában jöttek rá könnyebb rohamok; mindjárt visszatért Rómába, onnan Cutiliaebe, majd reatei birtokára utazott, ahol évente nyaralni szokott. Itt még rosszabbodott állapota, mert a túl gyakori hideg fürdőtől gyomorrontást kapott; mégis éppen úgy ellátta uralkodói teendőit, mint azelőtt, ágyban fekvé még a követeket is fogadta, de aztán váratlanul bélgyengeség lépett fel, mely csaknem végzett vele. „A császárnak - mondta - állva kell meghalnia.” Miközben erőlködve felemelkedni igyekezett, támogatóinak keze közt lehelte ki lelkét június tizenharmadikán, hatvankilenc éves egyhónapos és hétnapos korában.

25. Mindenki egyetért abban, hogy annyira bízott mind a maga, mind hozzátartozói jó csillagzatában, hogy a szinte folytonosan tartó összeesküvések idején is nyugodtan jelentette ki a senatusnak: „Vagy fiai követik őt a hatalomban, vagy senki.” Azt mondják, egyszer álmában egy tökéletesen kiegyensúlyozott mérleget látott a császári palota előcsarnokának közepén, egyik serpenyőjében ott állt Claudius és Nero, a másikban ő és fiai. Nem is csatlakozott: csakugyan, ugyanannyi éven át, egyforma ideig uralkodtak.

TITUS

79-81

1. Titust, aki melléknevét apjától örökölte, s akit az emberiség kedvencének, gyönyörűségének neveztek, az emberek nemcsak természetes tulajdonságai miatt halmozták el szeretetükkel császár korában - pedig annál nincs nehezebb dolog -, hanem inkább azért, mert igen értett a rokonszenv megnyeréséhez, s mert a szerencséje is nagy volt; magánemberként viszont nemcsak nyilvánosan szidalmazták, hanem egyszerűen gyűlölték, pedig az apja már császár volt akkor. A Caius meggyilkolásáról híres év december harmincadikán született, nem messze a Septizoniumtól, egy ütött-kopott ház sötét, szűk szobáskájában; a kis szoba a mai napig fennmaradt, mutogatják is még.

2. A császári udvarban Britannicusszal együtt nevelkedett; egyforma oktatásban részesültek, egyazon tanítómester tanította őket. Ez idő tájt egy homlokjós, akit Narcissus, Claudius szabadosa hívott a palotába, hogy Britannicust megszemlélje, szilárdan állította: Britannicusból sohase lesz császár, de Titus, aki ott álldogált a közelében, egész biztosan trónra lép egyszer. A két ifjú azonban oly szoros barátságban élt egymással, hogy az italt, mely Britannicusnak halálát okozta, állítólag Titus is megkóstolta, és hosszú időre megbetegedett tőle. Emlékezve mindezekre, később aranszobrot állított Britannicusnak a Palatiumban, majd egy másik elefántcsont lovasszobrot emelt, ezt még ma is körülhordják a cirkuszi játékok alkalmával; először pedig Titus maga is ott haladt mögötte.

3. Már gyermekkorában kiütköztek kiváló testi és szellemi adottságai, s ezek évről évre mindjobban csillogtak: szépségében méltóság és báj egyesült; rendkívül erős volt, habár nem nőtt nagyra, és kissé kidudorodott a hasa; kivételes emlékezőtehetséget árult el és nagy képességeket mind a békés élet, mind a háború művészeiben. Fegyverforgatásban, lovaglásban egyaránt kitűnt; latin és görög nyelven nagy könnyedséggel szónokolt és verselt (akár rögtönzött is), de még a zenéhez is értett, és kellemesen, ügyesen énekelt és táncolt. Sokfelől értesülök arról is, hogy hozzászólt a leggyorsabb betűvetéshez, és írástudó szolgálival tréfából, játékosan versenyre is kiállt; utánozni tudott minden kézírást is, amit valaha látott, és gyakran kijelentette, hogy a legügyesebb okmányhamisító lehetett volna belőle.

4. Katonai tribunusként Germaniában és Britanniában igen tevékeny és mértéktartó ember hírét vívta ki magának; ez kitűnik a tiszteletére felállított szobrok, emlékoszlopok sokaságából és azok felirataiból szerte mindkét tartományban. A katonai szolgálat leteltével a Forumon tevékenykedett, de jobbra csak olyan ügyekben, melyek becsületére váltak, mintsem állandó foglalkozásként. Ekkortájt vette feleségül Arrecina Tertullát, akinek apja római lovag, de valamikor a testőrség parancsnoka volt; felesége halála után az igen előkelő származású Marcia Furnillát vette el, de alighogy leányuk született, elvált tőle. Majd quaestori tiszte leteltével egy legio parancsnokságát kapta meg, és elfoglalt két igen erős judaeai várost, Tarichaeát és Gamalát; egyik csatában kilőtték alóla a lovát, de ő felpattant egy másikra, melynek gazdája maga is ott esett el az ütközetben.

5. Galba trónralépésekor őt küldték el, hogy kifejezze neki szerencsekívánatait; amerre csak megfordult, mindenütt azt hitték az emberek, hogy Galba fiává akarja fogadni, azért hívatja Rómába. De Titus, mihelyt meghallotta, hogy Rómában ismét kitört a zavargás, visszafordult útjából; a paphusi Venus jóshelyéhez fordult jóslatért, hogy milyen tengeri út vár rá, s a válasz egyszersmind a császári hatalomra is megerősítette reményét. Része is lett benne hamarosan; visszamaradt, hogy leigazza egész Judaeát, és a végén Hierosolyma ostrománál tizenkét ellenséges harcost ugyanannyi nyílvezzővel keresztüllőtt és megölt; a várost leánya születése

napján vette be, és katonái örömjongásukban „imperator”-ként köszöntötték; minthogy pedig Titus nyomban haza kívánt térni a tartományból, visszatartották, és hol könyörögve, hol fenyegetőzve kérték, hogy vagy maradjon velük, vagy vigye őket is magával. Innen származik a gyanú, hogy el akart szakadni apjától, és a Kelet királyságára fájt a foga. Növelte még ezt a gyanút, hogy később, útban Alexandria felé, Memphisben az Apis bika beszentelésénél, e régi vallásos szertartás szabályainak megfelelően, diadémot viselt; akadt mégis, aki mindjárt sietett másként értelmezni a dolgot. Ezért azonnal Italiába igyekezett, teherhajón ért el Regiumba, onnan tovább Puteoliba, majd viharsebesen Rómába; meglepődött apjához pedig, bizonyítani akarván e hírek alaptalan voltát, így szólt: „Megjöttem, apám, megjöttem.”

6. És attól kezdve részese, védelmezője lett apja uralmának. Együtt tartottak diadalmenetet, együtt viseltek censori hivatalt. Hivataltársa volt apjának a tribunusi hatalomban, valamint hét consuli tisztségben is. Magára vállalt csaknem minden hivatalos teendőt: leveleket mondott tollba apja nevében, rendeleteket fogalmazott, a quaestor helyett ő olvasta fel a senatusban a beszédeket, még a testőrség parancsnokságát is, amit mind ez ideig valamelyik római lovag látott el, átvette és zsarnoki módon, erőszakosan gyakorolta. Ha valakit erősen gyanúba fogott, szétküldte megbízottait a színházakba, katonai táborokba, hogy követeljék a tömegek nevében az illető halálos ítéletét, s ő azután habozás nélkül megölette. Többek között így járt A. Caecina volt consul, akit Titus meghívott vacsorára, de alighogy a vendég kilépett ebédlőjéből, leszúratta. Volt is rá oka, mert megkaparintotta Caecina kézírásos beszédvázlatát, melyet egy gyűlésen szándékozott a katonáknak elmondani. Ilyen eljárással többé-kevésbé gondoskodott jövője biztonságáról, de pillanatnyilag igen nagy gyűlöletet keltett maga iránt; úgyhogy aligha lépett még trónra rosszabb hírű, mindenki szemében oly gyűlöletes uralkodó.

7. Kegyetlenségén kívül duhaj természetét is szemére vetették, mert késő éjszakáig tivornyázott tékozló módon cimboráival; de azt is mondták rá, hogy erkölcstelenül él, mivelhogy szépfiúk, heréltek rajzottak körülötte, és mert bolondul beleszeretett Berenice királynőbe, akinek állítólag házasságot is ígért. Kapzsisággal is vádolták, mert híre járt, hogy apja bírósági ítéleteivel kereskedik, azokat vesztegetésre használja fel. Egy szó mint száz, egész nyíltan második Nerónak tartották, úgy is hívták. Neki azonban hasznára vált ez a hír, mely nyomban trónralépése után csupa dicséretté változott, mert később nemcsak hogy hibát nem találtak benne, hanem a legszebb erényekkel ruházták fel. Inkább kedélyes, semmint tékozlóan drága lakomákat rendezett. Olyan barátokat választott, akiket az utána következő uralkodók is megbízhatónak ítélték, mind a maguk, mind az állam számára, és kiváló haszonnal foglalkoztatták őket. Vonakodva bár, de mégis nyomban elküldte Rómából a vonakodó Berenicét. Legkedvesebb pártfogoltjai közül némelyeket, még ha a tánc nagy művészei voltak is és később színpadon is felléptek, nem kegyelt többé bőkezűen, sőt, nyilvános előadáson meg se nézte őket. A polgároktól sohasem vont meg semmit; s más ember tulajdonától úgy távol tartotta magát, mint senki más: még a szokásos, megengedett ajándékokat sem fogadta el. De bőkezűség dolgában elődei nem múlták felül. Mihelyt az Amphitheatrumot felszentelte, és mellette hamarosan felépítette a fürdőket, fényes kiállítású, pompás lakomát adott. A régi Naumachia helyén tengeri csatajátékot rendezett; továbbá gladiatori játékot, majd egyetlen napon ötezer különféle vadállattal állatviadalt.

8. Természetes jóindulatára vall, hogy míg Tiberius intézkedésére azóta minden császár csak akkor ismerte el az elődeiktől származó kiváltságokat, ha azokat írásbeli úton maga is megújította, Titus egyetlen rendeletben minden régi kiváltságot megerősített, és nem engedte, hogy az emberek ismételten kérvényezzék tőle. Bármilyen kéréssel fordultak hozzá, szívósan ügyelt rá, hogy reménytelenül senkit el ne bocsásson magától. Bizalmasai figyelmeztették, hogy többet ígér, mint amennyiért helytállhat, de ő csak annyit mondott: „Nem távozhat el szomorúan senki, aki a császárral beszélt.” Egyszer vacsora közben eszébe jutott, hogy egész

nap nem segített senkinek a baján, s akkor ezt az emlékezetes, méltán dicséretes kijelentést tette: „Barátaim, elvesztegettem ezt a napot.” Mindig oly szívélyesen bánt az egész néppel, hogy egyik gladiator játék meghirdetésekor kijelentette: nem a maga, hanem a nép ízlése szerint akarja a játékot megrendezni. És ezt csakugyan meg is tette. Senkinek a kérését meg nem tagadta, sőt, biztatta az embereket, kérjenek bátran mindent, ami jólesik. Mivelhogy kimutatta gyengéjét a thrák fegyverzetű gladiatorok iránt, szóval, kézmozdulattal gyakran tréfálkozott azon, hogy ő bizony részrehajló - de mindezt császári méltósága és a becsületesség sérelme nélkül. Egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy népszerűsége tegyen szert; fürdőjébe a köznépet is bebocsátotta, s úgy fürdött előttük. Néhány szerencsétlenség és szomorú esemény történt uralkodása idején: így a Vesuvius tűzhányó kitörése Campaniában, Róma égése három éjjel, három nap, meg egy pusztító pestis, amelyet nem látott a világ. E sok csapás alatt nemcsak a gondos fejedelem, hanem az apa egyedülálló szeretetével is kitűnt; hol egy megnyugtató rendeletet bocsátott ki, hol vigasztalt, segített, míg csak telt az erejéből. Volt consulokból sorshúzás útján gondnokokat választott Campania újjáépítésére. A Vesuvius kitörésekor a lábában elpusztult emberek javait, ha örököszt nem hagytak maguk után, a porrá égett városok újjáépítéséhez utalta ki. Róma égése után kijelentette, hogy minden elpusztult középület egyedül az ő személyes károsodása, ezért felajánlotta, hogy szedjék össze a császári család kastélyainak minden kincsét a középületek és templomok helyreállításához; megbízott több római lovagot, gondoskodjanak a dolog mielőbbi végrehajtásáról. Az egészségügyi helyzet javítása, a betegségek enyhítése érdekében minden isteni és emberi segítséget megpróbált, minden áldozati szertartást, minden gyógyszert felhasznált. Az idők csapásaihoz hozzátartoztak még a besúgók és megbízóik, akiket oly régóta szabadjára engedtek. Titus ezeket rendszeresen megkorbácsoltatta vagy megbotoztatta a Forumon, később végigvezettette az Amphitheatrum porondján, majd részint rabszolgapiacra eladatta, részint igen kemény éghajlatú szigetekre szállíttatta őket. Hogy pedig a hozzájuk hasonló vállalkozó kedvét egyszer s mindenkorra elvegye, megtiltotta többek között, hogy egyazon ügyben több törvény alapján vádat emeljenek, valamint meghatározott idő elteltével az elhunytak jogi helyzetét vita tárgyává tegyék.

9. A főpapi tisztséget, mint mondta, azért fogadta el csupán, hogy „kezét a vértől tisztán tartsa”, és állta is a szavát, mert azóta az ő parancsára, de akár csak tudtával is, senkit meg nem öltek, és bár volt rá ok bőven, esküdözött, hogy szívesebben pusztul el maga, mint hogy másokat elpusztítson. Két patriciusi családból való emberre rábizonyították, hogy szemet vetett a császári hatalomra - de Titus csak figyelmeztette őket, hogy hagyjanak fel az ilyesmivel, mondván, „a császári hatalom a sorstól való”, de kívánhatnak bármi egyebet, megígéri, hogy teljesíti kérésüket; azonnal futárt menesztett egyikük Rómától távol élő anyjához, hogy nyugtassák meg aggodalmában, fiának nem történik semmi baja. Egyébként nemcsak asztalához hívta meg, hanem másnap a gladiator játékokon szántszándékkal a maga szomszédságában helyezte el őket, és a bajvívók elébe hozott vaskézverét is átnyújtotta nekik, hogy vegyék szemügyre. Azt is mondják, hogy mikor születésük csillagképét megismerte, kijelentette, hogy veszély fenyegeti mindkettőt, mégpedig későbbi időpontban és nem az ő részéről; ez aztán be is következett. Öccse szüntelenül meg akarta buktatni, sőt, a hadsereget is csaknem fellázította ellene, végül mégis szökni készült; Titus mégsem tudta rászanni magát, hogy megölje, elűzze, vagy akár csak az eddiginél kisebb megbecsülésben részesítse; ellenkezőleg, mint uralkodása első napja óta mindig, ezután is társuralkodója- és örököséként bánt vele, és csak titokban kérlelte könnyes szemmel, hogy testvére is viszonzozza érzéseit.

10. Ilyen körülmények közt érte el korai halála, s ez nagyobb csapás volt az emberiségre, mint őrá. A színházi előadás befejeztével, melynél a közönség szeme láttára bőven omlottak könnyei, még szomorúbb hangulatban utazott el sabin földre; az áldozati barom ugyanis

szertartás közben elszaladt tőle, s a derült égből mennydörgés hallatszott. Ezután az első éjszakai szálláson belázasodott, de gyaloghintóban csak tovább vitette magát, közben, mint mondják, félrehúzza a függönyöket, feltekintett az égre, és keservesen siránkozott: „nem érdemli meg - mondta -, hogy elpusztuljon, nem kell megbánnia semmilyen cselekedetét - egy kivételével.” Hogy mi lehetett az az egy, ő el nem árulta, más pedig nemigen akadhat nyomára. Egyesek úgy vélik, talán öccse feleségével folytatott szerelmi viszonyára gondolt. Pedig nem tartott fenn bűnös viszonyt vele, ezt Domitia szent esküvel vallotta; ő ugyan nem tagadta volna, ha igaz a dolog, sőt, dicsekedett volna vele; minden erkölcstelenségét készségrrel elismerte.

11. Titus ugyanabban a villában halt meg, ahol apja, szeptember tizenharmadikán, két évvel, két hónappal és húsz nappal azután, hogy örökébe lépett, élete negyvenkettedik évében. Mikor halála híre kitudódott, olyan volt, mintha mindenkinek személyes bánatává változott volna a hivatalos gyász; a senatus, még mielőtt rendelet útján összehívták volna, gyülekezett a Curiában, melynek zárt ajtóit előbb ki kellett nyitni, és olyan hálaadást rendezett a halottnak, olyan dicshimnuszokat zengett róla, amelyet Titus életében, míg köztük járt, sohasem hallott.

DOMITIANUS

81-96

1. Domitianus október huszonegyedikén született, mikor apját consullá jelölték - a következő hónapban hivatalba is lépett -, Róma hatodik, a „Gránátalmához” nevű kerületének egyik házában, melyet később a Flavius-nemzetség templomává avatott. Gyermekkorát és ifjúsága első éveit, mint mondják, oly nagy szegénységben és gyalázatban töltötte, hogy még egy ezüstedény használatára sem futotta; többé-kevésbé ismert dolog, hogy Clodius Pollio volt praetor, akiről Nero „Félszemű” című költeménye szól, megőrizte és nemegyszer mutogatta is egy kézírásos levelét, melyben Domitianus egy éjszakáját ígéri neki; van, aki azt állítja, hogy Domitianust utódja, Nerva is megbecstelenítette. A Vitellius-féle harcok idején apai nagybátyjával és meglevő csapataival a Capitoliumra menekült; mikor az ellenség betört, és a templom kigyulladt, az egyik felügyelő házában töltötte az éjszakát; Isis-papnak öltözve e hiú babona kiszolgálói között a Tiberis túlsó partjára szökött, és egyik tanulótlarsa anyjánál egyetlen szolgáló kíséretében úgy megbújtt, hogy a kopók hiába jártak a nyomában, kézre keríteni mégsem tudták. Csak a győzelem kivívása után jött elő végül, amikor Caesarként köszöntötték, és consuli hatalommal felruházva átvette a városi praetor megtisztelő hivatalát, igaz, hogy névlegesen csupán, mert az igazságszolgáltatás gyakorlatát rangidős tisztársára bízta. Egyébként uralkodói hatalmát oly önkényesen gyakorolta, hogy már akkor megmutatkozott, milyen lesz később. Több ember feleségére szemet vetett - külön-külön nem is akarom felsorolni - Domitia Longinát, Aelius Lamia feleségét megszöktette, és maga vette feleségül; egyetlen napon több mint húsz római és tartománybeli állást osztogatott szét. Vespasianus maga is gyakran mondogatta, „csodálkozik, hogy neki még nem küldött utódot a helyére”.

2. Szükségtelenül hadjáratot indított Gallia és a germán területek ellen, hiába figyelmeztették atyai barátai; mindenáron bátyjával egyenrangú tetteket akart véghezvinni, és hozzá hasonló érdemeket szerezni. Ezért megszidták, és figyelmeztették, hogy koráról, helyzetéről meg ne feledkezzék. Azóta apjánál lakott, és valahányszor apja és bátyja a nyilvánosság előtt mutatkozott, neki elefántcsont székük mögött kellett gyaloghintóján haladnia; akkor is mögöttük haladt fehér lován, amikor a judaeai győzelem megünneplésére diadalmenetet tartottak. Hat consuli hivatal közül csupán egyet viselt rendes consulként, azt is azért, mert bátyja lemondott a tisztségről és pártfogolta őt. Maga is bámulatosan tudott szerénységet színlelni; mindenekelőtt úgy tett, mintha rajongana a költészetért, pedig azelőtt nem foglalkozott vele, később meg éppen megvetette és elutasította magától; sőt, még szavalt is a nyilvánosság előtt. Vologesus, a parthusok királya, az alánok elleni hadjáratához segédc csapatokat követelt, fővezérnek pedig Vespasianus egyik fiát; Domitianus mindent elkövetett, hogy mint legalkalmasabbat, őt küldjék oda mielőbb. De ez a terv valahogyan felborult; ekkor ajándékkal, ígérettel próbált rábírní más keleti fejedelmeket, hogy hasonló követeléssel álljanak elő. Apja halála után sokáig habozott, ne kínáljon-e kétszeres jutalomösszeget a katonáknak, és nem sokat okoskodott, hanem terjeszteni kezdte, hogy apja társörökösnek őt jelölte ki, de végrendeletét meghamisították. Azóta szüntelenül törte a fejét, hogyan tudná bátyját akár titokban, akár nyíltan, törbe csalni; végül megparancsolta, hogy Titust súlyos betegen, mielőtt lelkét kileheli, hagyják magára, mintha meghalt volna; halála után pedig azonkívül, hogy istenné avatta, semmi más tisztességet meg nem adott neki, sőt, beszédeiben, rendeleteiben gyakran gúnyosan emlékezett meg róla.

3. Uralkodása kezdetén naponta egy órát töltött titkos szobáskájában; ott nem csinált egyebet, csak legyeket fogdosott, és kihegyezett íróvesszőjére tűzdelte őket; ezért Vibius Crispus arra a kérdésre, hogy van-e a császárnál odabent valaki, ezt a nem is képtelen választ adta, „még

csak egy légy sem”. Domitiát, a feleségét, aki második consulsága idején egy fiút szült neki, a következő évben az Augusta címmel tüntette ki. Később azonban elvált tőle, mert az asszony halálosan beleszeretett egy Paris nevű színészbe; de nem telt bele sok idő, nem bírt nélküle meglenni, és mintha a nép követelésére tenné, visszavette. Uralkodói gyakorlatában hol ilyennek, hol amolyannak mutatkozott, természetében bűn és erény egyforma arányban keveredett, míg végül minden erénye bűnné változott; amennyire feltételezhető, rablónak, természetét meghazudtolva, a nyomorúság tette, kegyetlenné pedig a rettegés.

4. Gyakran adott igen költséges előadásokat nemcsak az Amphitheatrumban, hanem a Circusban is: itt a két- és négyfogatú kocsik évenként ismétlődő versenyén kívül kettős, mégpedig lovas és gyalogos csatát rendezett; sőt, az Amphitheatrumban még egy tengeri csatát is. Éjszakai állatviadalain és gladiatorai játékein fáklyafényben nemcsak férfiak, de nők is küzdöttek. A quaestorok játékait hosszú szünet után ismét bevezette, és oly buzgón látogatta, hogy rábízta a népre, kérjen el két vívó párt az ő csapatából, és teljes udvari felszerelésben rendelkezésre is bocsátotta őket. A gladiatorai játékok egész ideje alatt egy vörös ruhás, torz és feltűnően kicsi fejű törpe állt a lábánál; sokat beszélgetett vele, nemegyszer komoly dolgokról is. Valaki legalábbis úgy hallotta egyszer, hogy Domitianus megkérdezte a törpétől, „nem tudja-e vajon, hogy miért látta ő jónak Mettius Rufusra bízni Egyiptomot a legközelebbi hivatali kinevezések időszakában”. Hajós csatákat is rendezett, azokon csaknem teljes hajóhadak szerepeltek, s ezért a Tiberis mentén medencét ásított és építtetett ki, még a legerősebb zivatarban is kitartott a munkálatoknál elejétől végig. Megrendezte az évszázados játékokat is, de az utolsó időpontot nem a Claudius, hanem az Augustus rendezte játékok évétől számította. Ennek folyamán a cirkuszi verseny napján hétről ötre csökkentette az egyes futamok pályáját, hogy a száz versenyszámot mielőbb befejezhessék. Továbbá ötévenként ismétlődő versenyt alapított a Capitoliumi Juppiternek, három ágazatban: zenében, lovaglásban és testgyakorlásban, és mindehhez jóval több díjat, mint manapság szokás. Görög és latin nyelvű prózai művek előadásában is versenyt hirdetett; énekeseken kívül kórusok, citharadalmok és szőlőművészek is felléptek; a stadionban leányok is részt vettek a futóversenyen. A versenyeken maga elnökölt magas sarkú cipőben, görögös szabású bíbortogóban, Juppiter, Juno és Minerva képével díszített aranykoronával a fején, mellette Juppiter főpapja és a Flavialisok papi testülete foglalt helyet, ugyanilyen öltözetben, csak hogy koronáikon még az ő képmása is ott díszelgett. Évenként megülte továbbá Minerva ötnapos ünnepét a Mons Albanuson, papi testületet is alapított az istennő tiszteletére: ebből választották sorshúzás útján az ünnepi játékok elnökeit, hogy azok állatviadalmok, színházi előadások, szónoki és költői versenyek rendezéséről gondoskodjanak. A népnek háromszor adott fejenként háromszáz sestertius pénzajándékot, a látványosság nézőinek pedig bőséges lakomát. A hét halom ünnepén az első napon a senatoroknak meg a lovagoknak étellel teli kosarakat, a köznépek kisebb élelmiszeradagokat osztogatott, s elsőnek ő kezdte meg a falatozást; másnap mindenféle ajándékutalványt szórattott a nézők közé, de mivelhogy azok legnagyobbbrészt a köznép ülőhelyeire hullottak, a senatorok és lovagok padsorainak minden egyes ék alakú oszlopára még ötven ilyen utalványt hajigált.

5. Sok tűzpusztította nagy épületet helyreállított, köztük a Capitoliumot is, mely később ismét kigyulladt; a feliratokon azonban csak a maga nevét tüntette fel, és régi építőikről egy szóval sem emlékezett meg. Újonnan épített fel egy templomot a Capitoliumon az Őrző Juppiternek, továbbá egy forumot, mely ma Nerva nevét viseli; azután a Flavius-nemzetség templomát, egy stadiont, egy Odeumot, egy tengeri csatára alkalmas medencét; később ennek köveiből állították helyre a Circus Maximus két leégett oldalszárnyát.

6. Hadjáratait részint magától, részint kényszerből kezdeményezte; magától kezdett háborút a chattusok ellen; kényszerből pedig egyet a sarmatak ellen, mert megsemmisítettek egy legiót parancsnokostul, kettőt a dákok ellen, az elsőt Oppius Sabinus volt consul veresége miatt, a másodikat pedig mert megverték Cornelius Fuscus testőrparancsnokot, akire pedig a hadjárat vezetését rábízta. A chattusokat és dákokat váltakozó hadiszerencséivel lefolyt ütközetek után legyőzte, és ezért kettős diadalmenetet tartott; a sarmata háború után csak babérkoszorúját ajánlotta fel a Capitoliumi Juppiternek. A polgárháborút, melyet L. Antonius, Felső-Germania helytartója robbantott ki, mesébe illő szerencséivel leverte; maga nem is volt jelen, de a Rhenus folyó a döntő ütközet órájában megáradt, és az Antoniushoz csatlakozni készülő barbár csapatok nem tudtak átkelni rajta. A győzelemről előbb értesült előjelek, mint hírnökök útján; az ütközet napján ugyanis Rómában álló szobrát egy hatalmas sas beborította két szárnyával, és ujjongó hangot hallatott; nem sokkal ezután már szélében-hosszában rebesgették, hogy Antoniust megölték, többen még állították is, hogy maguk látták a fejét, melyet elhoztak Rómába.

7. A mindennapi élet gyakorlatában is sok mindent megújított. Megszüntette az állami élelmiszeradagok kiosztását, és helyette újra bevezette a rendszeres étkeztetést. A cirkuszi küzdőcsapatok számát a régi kettőről négyre emelte, az arany- és bíborszalagos csapat felállításával. A színészeket eltiltotta a színpadtól, de megengedte, hogy magánosok házában bemutassák művészetüket. Megtiltotta, hogy férfiakat heréljenek. Leszállította a rabszolga-kereskedőknél még fellelhető heréltek árát. Egyik évben, gazdag szőlő-, de hihetetlenül gyenge gabonatermés idején azt hitte, hogy az emberek majd szerfelett nagy gondot fordítanak a szőlőművelésre, és elhanyagolják a szántóföldeket; ezért rendeletet bocsátott ki arról, hogy Italiában senki se telepítsen új szőlőt, a tartományokban pedig vágják ki a tőkét, s a szőlőskerteket legfeljebb felerészben hagyják meg; a dolog végrehajtását azonban nem kísérte figyelemmel. Egyes igen magas állásokat felszabadított rabszolgáknak meg római lovagoknak juttatott. Megtiltotta, hogy a jövőben két legio egyazon táborban állomásozzék; továbbá hogy ezer sestertiusnál nagyobb összeget bárki letétbe helyezzen a tábori pénztárnál; azt tapasztalták ugyanis, hogy L. Antonius, aki két legiót tartott táborában, a felkelés kirobbantásakor számíthatott a letétbe helyezett összegekre is. Egynegyedével, azaz három-három arannyal meg is emelte katonái zsoldját.

8. Szorgalmasan és gondosan törvénykezett gyakran a Forumon felállított bírói emelvényen, de soron kívül is. A százas bíróság részrehajló ítéleteit megsemmisítette. A döntőbírákat ismételten figyelmeztette, ne engedjék, hogy rabszolgaszabadítási ügyekben hamis érvekkel megtévesszék őket. A megvesztegetett bírákat mindig bírói testületükkel együtt büntette meg. Kezdeményezésére a népröbbség vádat emeltek egy sikkasztó aedilis ellen, és bírói vizsgálatot kértek ügyében a szenatustól. Róma tisztviselőit és a tartományok vezető hivatalnokait annyira kordában tartotta, hogy soha olyan mértéktartóan és igazságosan nem működtek még, mint az ő idejében; látjuk, hogy utána mennyi mindenféle büntetssel vádoltak sokat közülük.

Miután szigorúan hozzáállott az erkölcsök megjavításához, megszüntette a színházban is azt a szabadosságot, hogy a lovagok padsoraiban bárki helyet foglalhasson. A nyilvánosan terjesztett gyalázkodó leveleket, melyekkel előkelő férfiakat és nőket rágalmaztak, megsemmisítette és szerzőiket szégyenletesen megbélyegezte. Egy quaestori rangú férfit eltávolított a senatorok közül, mert azt beszélték róla, hogy szenvedélyes mimus és táncos. Rosszhírű asszonyoktól megvonta a gyaloghintó használatát, továbbá hagyaték vagy bármiféle örökség elfogadásának jogát. Egy római lovagot törölt a bírák névjegyzékéből, mert újra feleségül vette elvált hitvesét, akit annak idején házasságtörés bűne miatt taszított el magától. Több szenator és lovagot a Scantinius-féle törvény alapján ítelt el. A Vesta-szüzek esetében szigorúan és különféleképpen büntette a szüzességi fogadalom megszegését, amit sem apja, sem bátyja

nem vett komolyan; a korábbi botlásokat halálbüntetéssel, a későbbieket pedig ősi szokás szerint. Az Oculata-nővéreknek, de ugyanígy Varronillának megengedte, hogy tetszésük szerint válasszanak halálnemet maguknak, csábítóikat pedig számkivetésre ítélte. Corneliát azonban, a Vesták főnökasszonyát, akit egyszer már felmentettek, de most hosszú idő múltán újra perbe fogtak és elmarasztaltak, elevenen temettette el; a szeretőit pedig a Comitiumon halálra vesszőztette, kivételt csak egy volt praetorral tett, mert annak bűnössége ezek után sem igazolódott be, és kőpadon tett vallomását önmaga ellen nem tekinthették eléggé meggyőzőnek; őt tehát száműzetésbe küldte. És hogy a vallás bármiféle megsértése büntetlenül ne maradjon, a síremléket, melyet egyik szabadosa emelt fiának a Capitoliumi Juppiter templomának építésére szánt kövekből, katonák segítségével lebontatta, s a benne talált csontokat és emléktárgyakat a tengerbe süllyesztette.

9. Kezdetben annyira irtózott mindenféle öldökléstől, hogy mikor apja távollétében egyszer eszébe ötlött Vergiliusnak ez a verssora:

Még mielőtt a kegyetlen törzs lakomára leölné...

kiadott egy rendeletet, hogy ökröt ne áldozzanak az isteneknek. A fősvénység, kapzsiság nyoma egy ideig sem magánemberként, sem császár korában nem mutatkozott természetében; ellenkezőleg, gyakran nemhogy önzetlenségről, de túlzott adakozó kedvről is bizonyoságot tett. Környezetében mindenkit bőkezűen megajándékozott, és kiváltképpen arra intett igen komolyan, hogy ne kicsinyeskedjenek soha semmiben. A végrendeleti úton rá hagyott örökségeket nem fogadta el, ha az örökhagyó gyermekei éltek. Érvénytelenítette továbbá Ruscus Caepio végrendeletében azt a tételt, hogy örököse évenként egyszer a Curiába belépő senatoroknak fejenként bizonyos összeget adjon. A peres ügyeket, melyek már öt éve folytak az államkincstárnál, mind egy szálíg megszüntette; újrafelvételt csak egy év elteltével engedélyezett, akkor is kikötötte, hogy a feljelentőt számkivetésre ítélik, ha perét nem nyeri meg. A quaestori hivatal írnokainak, akik a szokásnak megfelelően, bár a Clodius-féle törvény tilalmával ellenkezve üzleti tevékenységet folytattak, régebbi vétségeik ügyében megkegyelmezett. Mikor a kiszolgált katonáknak földet osztottak, itt-ott feleslegben maradt egy-egy földdarab; ezeket az elévülési törvény alapján visszaadta régi tulajdonosaiknak. A rágalmozási perek tömegét úgy szorította vissza, hogy súlyos büntetéseket rótt a rágalmozókra: mindenféle emlegették is a mondását, hogy „amelyik uralkodó nem fegyelmezi a besúgókat, az ösztönzi őket”.

10. De nem maradt sokáig ilyen kegyes és mértékletes; mégis hamarabb esett a kegyetlenség, mint a kapzsiság hatalmába. Paris, a pantomimus színész tanítványát, egy szegény és akkor épp nagyon beteg fiatalembert azért öletett meg csupán, mert külsőre, valamint művészetében mesterére emlékeztette, tarsusi Hermogenest pedig a történeti művében található néhány célzás miatt; még azokat is keresztre feszíttette, akik művét lemásolták. Egy családapát a nézőtérrel az arénába vonszoltatott, és a kutyák elé dobott, mert egy thrák bajvívóról azt mondta, „a mirmillóval csak megbirkózik, a játékrendezővel azonban soha”; nyakába táblát akasztottak ezzel a felirattal: „Mocskos szájú gyászvitéz.” Sok senatort, köztük volt consulokat is, megöletett: így Civia Cerealist asiai proconsul korában; Salvidienus Orfitust és Acilius Glabriót számkivetésük színhelyén, mintha felkelést akartak volna kirobbantani, másokat egészen jelentéktelen dolgok miatt, így Aelius Lamiát is egy nagyon régi és ártatlan, bár félreérthető tréfáért; valakinek ugyanis, aki a hangját dicsérte, miután feleségét Domitianus megszöktette, így válaszolt görögül: „Az ám, hiszen megtartóztatom magamat”; Titusnak pedig, aki újabb házasságra biztatta, ezt mondta: „Talán te is asszonyt akarsz szerezni magadnak?” Salvius Cocceianust azért végeztette ki, mert nagybátyja, Otho császár

születésnapját megünnepelte; Mettius Pomposianust, mert mindenki tudta, hogy születési csillagképe császárságot mutatott, és mert a földkerekség pergamenre rajzolt térképét, valamint Titus Livius műveiből a királyok és hadvezérek beszédeit mindig magánál hordta, rabszolgáinak pedig a Mago meg a Hannibal nevet adta; Sallustius Lucullust, a britanniai katonai parancsnokot, mert eltúrte, hogy az új divatú lándzsákat Lucullus-féle lándzsának hívják; Junius Rusticust, mert dicsőítő megemlékezést írt Paetus Thraseáról és Helvidius Priscusról, és a legszentebb embereknek nevezte őket; bűnügyének tárgyalása alkalmából minden filozófust kitiltott Rómából és Italiából. Megölette továbbá Helvidius fiát is, mondván, hogy egyik színpadi utójátékban Paris és Oenone képében az ő és felesége válását figurázta ki. Flavius Sabinus, egyik unokabátyja meggyilkolására az adott okot, hogy mikor a választási gyűlésen consulnak jelölték, a kikiáltó a nép felé fordulva tévedésből consul helyett császárnak nevezte. Attól, hogy a zendülés felett győzedelmeskedett, csak nőtt kegyetlensége; új módszerrel kínoztatott meg az ellenpárt tagjai közül sokat, hogy megtudja tőlük a még rejtőzködő résztvevők nevét: szeméremtestüket tűzzel égette, jó néhánynak a kezét levágatta. Köztudomású, hogy az ismert nevű emberek közül csak kettőnek kegyelmezett meg, egy széles bíborsáv viselésére jogosult tribunusnak meg egy centuriónak; ezek, hogy ártatlanságukat könnyen hihetővé tegyék, fajtalanokodásra hajlamosnak vallották magukat, s így nem is lehetett semmiféle súlya szavuknak sem a hadvezérek, sem a katonák körében.

11. Kegyetlensége nemcsak nagy volt, hanem ravasz és hirtelen természetű is. Pénztárosát egy nappal azelőtt, hogy keresztre feszítette, behívatta hálósobájába, erőnek erejével odaültette maga mellé az ágyra, s az, mikor elment, nyugodtnak és vidámnak érezte magát; a császár még azzal is megtisztelte, hogy vacsorájából egyes fogásokat elküldött neki. Arrecinus Clemens volt consul, egyik benső bizalmasa és kémje, akinek halálos ítéletében már döntést hozott, még mindig a régi, sőt, a réginél is nagyobb kegyben részesült egészen addig, amíg egy napon Domitianus együtt kocsikázva vele, meg nem pillantotta a boldogtalan ember besúgóját, és azt nem mondta neki: „Akarod-e, hogy ezt a hitvány szolgát holnap meghallgassuk?” Hogy pedig az emberek türelmével a legmegvetőbb módon visszaéljen, a legszomorúbb ítéletet is kegyes beszéddel vezette be; így aztán a kegyetlen halált mi sem jelezte biztosabban, mint az uralkodó szelídsége. Néhány embert felségsértéssel vádolva beidézték a Curiába: és minthogy előljáróban kijelentette, „majd meglátja ma, mennyire kedves ő a senatusnak”, könnyen elérte, hogy a vádlottakat halálra ítélték, méghozzá az ősök szokása szerint; ekkor megrettenve a büntetés szörnyűségétől és csökkenteni akarván a feléje áradó gyűlöletet, közbelépett ilyen szavakkal - nem haszontalan ezt pontosan megismerni -: „Engedjétek meg, Egybegyűlt Atyák, és minthogy szerettek engem, teljesítsétek kérésemet, bár tudom jól, hogy nem egykönnyen érhetem el: hadd válasszák meg az elítéltek maguk kivégeztetésük módját. Ekképpen megkímélitek ugyanis magatokat a látványtól, egyszersmind azt is megtudja ország-világ, hogy személyesen részt vettem ezen a senatusi ülésen.”

12. Az építkezések meg a játékok kiadásai, továbbá a felemelt katonai zsold kimerítette a kincstárt, ezért Domitianus kísérletet tett a hadi kiadások mérséklésére, és pedig a katonai létszám csökkentése útján; de mikor ráébredt, hogy ilyenformán állandó veszélyt jelentenek majd a barbárok betörései, és ezzel még nem menekült meg anyagi gondjaitól sem, gondolkodás nélkül, minden úton-módon rabláshoz kezdett. Elevenek és holtak javait szüntelenül, bármilyen panasz vagy feljelentés alapján elvették. Elég volt, ha valaki a császár fensége ellen a legcsekélyebb dolgot tette vagy mondta. Idegen emberek hagyatékát elkobozták, ha csak egyetlen ember akadt is, aki azt vallotta, maga hallotta az elhunyt szájából még annak életében, hogy a császárt teszi örökösévé. Egyebeken kívül kivételes szigorúsággal hajtotta be a zsidó-adót; feljelentettek mindenkit, aki ugyan nem vallotta magát annak, de zsidó módjára élt, valamint olyanokat is, akik eltitkolva származásukat, nem akarták a népükre kivetett adót

megfizetni. Emlékszem, hogy egész fiatalon ott voltam, mikor a procurator egy népes testület színe előtt megvizsgált egy kilencven éves aggastyánt, körül van-e metélve vagy sem. Ifjúkora óta a legcsekélyebb nyájasság is hiányzott Domitianus természetéből, döllyfős volt, és nem ismert mértéket sem szavaiban, sem tetteiben. Caenis, apja ágyastársa, Histriából hazatérve, úgy, mint azelőtt is szokása volt, meg akarta csókolni, ő azonban csak kezét nyújtotta neki. Rosszallván, hogy bátyjának a veje ugyancsak fehér ruhás szolgálószemélyzetet tart, így kiáltott:

Nem jó ám a sok úr kormányzata; egy legyen úr csak.

13. Végre mikor uralomra került, nem győzött hivalkodni a senatusban, hogy „ő engedte át a hatalmat apjának is, bátyjának is; most csak visszaadják neki”. És nem restellte elvált felesége visszavételekor rendeleti úton kijelenteni, hogy „visszahívta őt isteni nyoszolyájára”. Szívesen hallotta, ha az Amphitheatrumban lakomázás közben így kiáltottak: „Éljen boldogan urunk és úrnőnk!” Ellenben mikor a Capitoliumi Juppiter tiszteletére rendezett versenyen az összes jelenlevők egyhangúlag arra kérték, vegye vissza a senatusból egykor eltávolított Palfurius Surát, a szónoki verseny most kitüntetett győztesét a patriciusok sorába, kikiáltó útján adott parancsot válaszképpen, de csak annyit, hogy elhallgassanak. Ugyanilyen gőgösen viselkedett, ha procuratorai nevében levéltervezetet diktált; azt rendszerint így kezdte: „Urunk és istenünk így parancsolja.” Ettől kezdve se írásban, se szóban nem is szólította másként senki. A Capitoliumon csakis arany- és ezüstszobrokat állíthattak neki, azt is meghatározott súlyban. Akkora Janus-íveket és diadalkapukat építtetett magának Róma-szerte minden kerületben, és annyit, hogy valaki egyszer felírta egyikre görögül, hogy „ELÉG”. Tizenhétszer volt consul, annyszor, mint előtte senki. A közbülső consulságokat közvetlenül, egymás után viselte; de csaknem mindet névlegesen; egyik hivatala sem tartott tovább május elsejénél, javarészt azonban csak január tizenharmadikáig. Ezután kétszer tartott diadalmenetet, majd felvéve a Germanicus melléknevet, szeptember és október havát a maga két nevével Germanicusnak és Domitianusnak nevezte el; egyik hónapra esik uralkodásának kezdete, a másikra meg a születésnapja.

14. Ilyen dolgok miatt félelmetessé és gyűlöletessé vált mindenki szemében, és végül barátai és felszabadított rabszolgái összeesküdtek ellene és megölték; az összeesküvésben felesége is részt vett. Élete utolsó évét, még a napját is, már régtől fogva sejtette; sőt, még utolsó óráját és halála nemét is; a chaldaeusok mindent megjósoltak neki kora ifjúsága idején. Még az apja is nyíltan kikacagta egyszer vacsora közben, mert nem akart a gombából enni, és azt mondta neki, hogy ha ismerné végzetét, inkább a vastól félne. Ezért folytonosan félelemben és aggodalomban élt, a legcsekélyebb gyanús jel is mértéktelenül felizgatta; úgy tudják, csupán az indította a szőlőskertek kipusztításáról hozott rendelete visszavonására, hogy kézzel a kézzel járt Rómában egy könyvecske, mely ezeket a görög sorokat tartalmazta:

Rágjad bár gyökerem, termék; Caesarnak elég lesz,
Hogy bemutathasson szent italáldozatot.

Ugyanez a rettegés volt az oka, hogy a senatus új és külön az ő számára kieszelt kitüntetéseit elutasította, pedig nagyon vágyott minden ilyesmire. A senatus ugyanis határozatot hozott, hogy „valahányszor consuli tisztséget visel, sorshúzás útján erre kiválasztott római lovagok vonuljanak előtte ünnepi díszben, lándzsával a kézben, a lictorok és hivataloszolgák között”. És amint a várt veszedelem közeledett, napról napra jobban szorongott; az oszlopcsarnokban, ahol sétálni szokott, átlátszó világító kövel rakatta ki a falakat, hogy - mint a fényes tükörben - mindent láthasson, ami a háta mögött történik. Többnyire a foglyokat is titokban, egyedül hallgatta ki, kezében tartva bilincseiket. Személyzetét pedig meg akarván félemlíteni, hogy ne

merje a példát követve gazdáját meggyilkolni, halálra ítélte Epaphroditust, a császári titkárt, mert azt beszélték róla, hogy mikor trónfosztása után Nero maga akart véget vetni életének, segítséget nyújtott neki.

15. Végezetül egészen jelentéktelen és váratlanul felröppent gyanú miatt, nem sokkal consuli hivatala letelte után megölette unokabátyját, Flavius Clemenst, ezt a megvetendő módon tunya embert, akinek fiait még kicsi korukban nyíltan a maga utódjainak szánta, és eltörölve régi nevüket, megparancsolta, hogy ezentúl az egyiket Vespasianusnak, a másikat Domitianusnak nevezzék.

Ezzel a cselekedetével végképpen meggyorsította a maga halálát. Nyolc hónapon keresztül annyiszor csapott be a villám háza táján, hogy a sok jeladásra végül felkiáltott: „Találja hát el, akit akar.” Be is csapott a mennykő a Capitoliumba meg a Flavius-nemzetség templomába; ugyancsak villám sújtotta palatinusi házát, méghozzá hálósobáját; a vihar ereje leszakította a feliratot diadalmi szobra talapzatáról, és hozzácsapta egy közeli emlékműhöz. A fa, mely annak idején, mikor Vespasianus még magánember volt, dőlteből felegyenesedett, most hirtelen újra kidőlt. A praenestei Fortuna istennő, akinek uralkodása folyamán végig, minden év kezdetekor kegyelmébe ajánlotta magát, s az évről évre ugyanazt a szerencsés jóslatot adta neki válaszul, most végtelenül lesújtó szavakat hallatott, még vérontást is emlegetett. Babonásan tisztelte Minervát, de most azt álmodta róla, hogy kilépett háziszentélyéből, és megmondta, hogy nem tudja őt többé oltalmazni, mert Juppiter elvette fegyvereit. Mindennél inkább megdöbbenette Ascleterion, a csillagász válasza és esete. Ezt az embert valaki feljelentette - de maga sem tagadta -, hogy el-eldicsekszik azzal, amit művészetével a jövőből meglát; Domitianus megkérdezte tőle, vajon azt is tudja-e, hogy milyen halál vár önmagára? A csillagász határozott válaszára, hogy „nemsokára kutyák marcangolják szét testét”, a császár ugyan nyomban parancsot adott kivégzésére, de bizonyítani akarván a kérkedő tudományának hiábavalóságát, azt is meghagyta, hogy igen gondosan temessék el. Ekkor hirtelen nagy vihar támadt, és felborította a máglyát; a félig elégett holttestet pedig csakugyan kutyák marcangolták szét; az esetet a napi hírek között ebéd közben mesélte el a császárnak Latinus, a mimus, aki éppen arra járt, és véletlenül meglátta, hogy mi történt.

16. Egy nappal a halála előtt szarvasgombát tálaltak elébe, de ő azt parancsolta, tegyék el neki másnapra, majd hozzátette: „Ha ugyan még holnap megehetem”; majd odafordulva környezetéhez, azt bizonygatta: „Holnap a Hold vérrel szennyeződik be a Vízöntőben, és olyasmi történik, amiről a földkerekségen mindenütt beszélnek majd az emberek.” Éjfél körül annyira megrémült valamitől, hogy felugrott fekhelyéről. Másnap korán reggel kihallgatott és halálra ítélte egy Germaniából hozzá küldött madárjóst, aki arra a kérdésre, hogy mit jelentsen egy bizonyos villámcsapás, uralomváltozást jóslott. Valamivel később Domitianus kissé erősebben megvakart a homlokán egy elmergesedett sebhelyet, és kicsordult a vére. „Bárcsak ennyiből állna” - csúszott ki a száján. Akkor megkérdezte, hány óra; mire öt óra helyett, melytől mindig félt, szándékosan azt mondták neki, hogy hat. Gondolván, hogy most már elmúlt a veszély, igen felvidult, és testápoláshoz készülődve éppen el akart sietni, mikor Parthenius, a kamarása visszatartotta és jelentette, hogy fontos, halaszthatatlan ügyben valaki jelentést akar tenni. Ezért a császár mindenkit elküldött, visszavonult a szobájába, és ott meggyilkolták.

17. A gyilkosság előkészítéséről és véghezviteléről ezt tudjuk: annak idején, mikor az összeesküvők a dolog hogyan- s mikéntjéről tanakodtak, arról ugyanis, hogy a fürdőben vagy ebéd közben végezzenek-e vele, Domitilla procuratora, az akkor éppen sikasztással vádolt Stephanus vállalkozott a terv végrehajtására. Hogy a gyanút magáról elterelje, napokon keresztül gyapjúval és pólyával tekerte körül a karját, mintha fájna, majd a megbeszélte órában tört csúsztatott a kötés alá; ezután azt mondta, hogy egy összeesküvésről óhajt jelentést tenni;

bebocsátották tehát, ő pedig a császárnak, miközben megdöbbenve olvasta az átnyújtott jelentést, lágyékába dőfte a tört. A sebesülten is védekező Domitianusra rárohant Clodianus, a segédtsízt, továbbá Maximus, Parthenius felszabadított rabszolgája, és Saturius, a kamarások parancsnoka, meg egy gladiator is, és hét szúrással megölték. Egy fiúcska, aki, mint mindig, épp a házi istenek fülkéjében tartott ügyeletet, tanúja volt a gyilkosságnak. Ez a fentiekén kívül még azt is elmesélte, hogy mikor Domitianus az első sebet kapta, kiáltott neki, adja kezébe a párnája alá rejtett tört, és hívja azonnal a cselédséget; ő azonban az ágy fejénél csak a tör markolatát találta meg, egyébként minden ajtó zárva volt; közben Domitianus rávetette magát Stephanusra és a földre rántotta. Sokáig dulakodtak, a császár hol a tört akarta kicsavarni gyilkosa kezéből, hol a szemét akarta összeszabdalt ujjjaival kinyomni. Szeptember tizenharmadikán ölték meg, élete negyvenötödik, uralkodása tizenötödik évében. Holttestének, melyet közönséges, nyitott koporsóban, egyszerű sírásók vittek ki, dajkája, Phyllis, adta meg a végtisztességet a Via Latinán épült villájában; földi maradványait becsempészte a Flavius-nemzetség templomába, és összekeverte Titus leányának, Juliának hamvaival - azt is ő nevelte fel ugyanis.

18. Magas termetű, vörös képű férfi volt, arckifejezése szerény, nagy szeme kissé rövidlátó; egyébként jóvágású, szép ember, kiváltképpen fiatal korában. Egész alakja hibátlan, kivéve a lábát, melynek ujjai rövidre nőttek; később elcsúfította kopaszsága, továbbá domború hasa és túl vékony lábszára, igaz, hogy az csak hosszú betegeskedése alatt fogyott le annyira. Nagyon is jól tudta, hogy szerénységet kifejező arca rokonszenvet ébreszt az emberek szemében, ezért a senatusban így dicsekedett egyszer: „Eddig, biztosan tudom, hogy kedveltétek lelkületemet s az arcomat.” Kopaszsága annyira bántotta, hogy azon is megsértődött, ha valaki másnak tréfából vagy a veszekedés hevében szemére vetették, hogy kopasz; egy könyvecskében, melyet a hajápolásról közreadott s egyik barátjának ajánlott, mintegy a maga és barátja vigasztalására, ezek a sorok találhatók beiktatva:

És nem látod-e, hogy magam is mily szép vagyok és nagy...

„És bár ugyanaz a sors vár az én hajamra is; mégis nyugodt lélekkel viselem el, hogy ifjúkoromban vénemberré tegyen a hajam. Tudd meg, hogy nincs kedvesebb a szépségnél, de nincs annál mulandóbb sem.”

19. A fáradságot nem jól tűrte, csaknem sohasem járt gyalogosan Rómában; a hadjáratok idején menetelés közben ritkán lovagolt, inkább gyaloghinton járt. A fegyvergyakorlatokat cseppet sem kedvelte, viszont szenvedélyesen nyilazott.

Sokan látták, hogy Albanus-hegyi birtokán százával ejtett el különféle fajta vadat; némelyiket szándékosan találta el úgy, hogy a két nyílvevő szarvként állt ki az állat fejéből. Egy messze álló kisfiúra, aki jobb kezét célpontként a magasba emelte, nemegyszer oly ügyesen célzott, hogy a nyílvevők átsuhantak ujjai közén, anélkül, hogy bárhol megsebesítették volna.

20. A tudományok művelését uralkodása kezdete óta abbahagyta; gondoskodott ugyan a tűzvész pusztította könyvtárak helyreállításáról, mindenfelől összevásároltatta az elégett művek fellelhető példányait, és embereket küldött Alexandriába, hogy másolják le, javítsák ki az egyes köteteket. A történelmi és költői művek megismerésére azonban sohasem fordított gondot, de még csak a legszükségesebb stílus elsajátítására sem. Tiberius császár magyarázatain és hivatalos okmányain kívül nem olvasott semmit; leveleit, szónoklatait, rendeleteit másokkal fogalmaztatta, mégis választékosan beszélt, olykor szellemesen is. „Szeretném - mondta -, ha oly szép lehetnék, amilyenek Maltius gondolja magát.” Valakiről, akinek őszbe csavarodó, vörös haja volt, megjegyezte, „olyan, mintha óra vörös bort loccsantottak volna”.

21. Azt mondta, siralmas az uralkodó helyzete, mert egy összeesküvés hírének csak akkor hisszük el komolyan, ha már meg is ölték a császárt. Szabad idejében kockajátékkal szórakozott, még ünnepnapokon vagy a kora reggeli órákban is; ugyancsak korán megfürdött, és alaposan jóllakott, nem is fogyasztott többet ebédnél, csak egy Matius-almát és egy kevés italt a kancsóból. Gyakran rendezett dús lakomákat, de azok hamarosan befejeződtek: napnyugtánál tovább egy sem tartott, utána pedig nem folyt ivászat. Míg el nem jött az alvás ideje, egyebet nem tett, csak magában sétálgatott.

22. A testi gyönyörűséget szerfelett élvezte, mindennapos szeretkezéseit mint valami testgyakorlatot, „ágytornának” nevezte. Azt beszélték, hogy szeretőit maga szórteleníti, s hogy a legközségesebb ringyókkal együtt fürdik. Bátyja leányát még szűzen felkínálták neki, de ő semmiképpen sem akarta feleségül venni, mert már rabja volt Domitiának; mikor azonban a leányt máshoz adták férjhez, megszöktette, pedig akkor Titus is élt még; később, mikor Domitia apját és férjét elvesztette, nyíltan kimutatta iránta szenvedélyét; azt mondják, ő okozta az asszony halálát is, mert kényszerítette, hogy tőle fogant magzatát elhajtsa.

23. Meggyilkolását a nép közömbösen fogadta, a katonaság ellenben felháborodással, és nyomban az „isten” melléknévvel akarta megtisztelni; készen is állt megbosszulására, csupán jó vezetői hiányoztak a tett végrehajtásához. Rövid idő múlva mégis győzött a nép akarata, miután makacsul követelte a gyilkosság bujtogatóinak megbüntetését. A senatorok ellenben annyira ujjongtak, hogy a Curiába özönlöttek, és nem tudván uralkodni magukon, gyalázkodó, keserű szidalmakkal illették a halottat; létrákat hozattak, és elrendelték, hogy a szemük előtt szedjék le díszpajzsait, szobraikat, és ott a helyszínen vagdossák a földhöz; végül mindenünnen levakarták a felirataikat, és elhatározták, hogy még az emlékét is megsemmisítik. Néhány hónappal megöletése előtt egy holló így káromgött görögül a Capitolium tetején: „Minden jóra fordul.” Akadt is mindjárt, aki a csodajeleket így értelmezte:

„Jól van” - ezt nem mondhatta sehogya sem a varjú a sziklán,
Azt káromgta csupán: „Jobb lesz talán a jövő.”

Azt is mesélik, Domitianus maga álmodta meg, hogy aranydudor nőtt a nyakaszirtjén; biztosra vette, hogy halála után boldogabban, vidámabban folyik majd az élet Rómában.

Szerencsére így is történt hamarosan, mert az utána következő császárok mértéktartóan és józanul uralkodtak.

-&-